

บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา
ระหว่าง พ.ศ.2398 – 2475

ปริญาณิพนธ์
ของ
อังคณา แสงสว่าง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
เมษายน 2550

บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา
ระหว่าง พ.ศ.2398 – 2475

ปริญญานิพนธ์
ของ
อังคณา แสงสว่าง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
เมษายน 2550
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา
ระหว่าง พ.ศ.2398 – 2475

บทคัดย่อ
ของ
อังคณา แสงสว่าง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
เมษายน 2550

อังคณา แสงสว่าง. (2550). *บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ.2398 – 2475*. ปรินูญานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์).

กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

คณะกรรมการควบคุม : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วงเดือน นาราสัจจ์,
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ยุวดี วงศ์สว่าง.

ปรินูญานิพนธ์เรื่องนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้ชาวจีนอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในจังหวัดฉะเชิงเทรา บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในด้านพาณิชย์กรรม เกษตรกรรม และอุตสาหกรรม ระหว่าง พ.ศ.2398 – 2475 รวมทั้งผลจากบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีน ต่อพัฒนาการของจังหวัดฉะเชิงเทรา โดยเน้นการวิจัยจากเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งที่ตีพิมพ์แล้วและยังไม่ได้ตีพิมพ์ และข้อมูลบางส่วนจากการสัมภาษณ์

การศึกษาพบว่า การอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในจังหวัดฉะเชิงเทราของชาวจีนเกิดจากปัจจัยจากในประเทศประเทศจีน ทั้งปัญหาด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ปัจจัยด้านการคมนาคมขนส่งที่สนับสนุนการเดินทางออกนอกประเทศของชาวจีน และปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ของจังหวัดฉะเชิงเทรา ทั้งด้านที่ตั้ง ซึ่งสามารถติดต่อกับกรุงเทพมหานคร หัวเมืองต่างๆ รวมทั้งต่างประเทศได้สะดวก ตลอดจนความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ดึงดูดให้ชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานด้วย

บทบาทด้านพาณิชย์กรรมของชาวจีน คือ การเป็นพ่อค้าเร่ พ่อค้าย่อย พ่อค้าคนกลาง และนายทุนเจ้าของกิจการ การประกอบธุรกิจการค้าของชาวจีนทำให้เกิดย่านการค้าที่สำคัญในจังหวัดฉะเชิงเทราหลายแห่ง ส่วนใหญ่อยู่ติดกับแม่น้ำบางปะกงซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญ หลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงและสนธิสัญญานับอื่นในลักษณะเดียวกัน การค้าขยายตัวเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าข้าวซึ่งเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญและนำรายได้เข้าประเทศเป็นจำนวนมาก จนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ เป็นการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าและเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก

บทบาทด้านเกษตรกรรมของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา เริ่มจากการทำสวน ทำไร่เพื่อการค้า พืชที่นิยมปลูกได้แก่ อ้อย สับปะรด มะพร้าว ยกเว้นการทำนาซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญของไทย เนื่องจากการทำนาต้องใช้พื้นที่จำนวนมากซึ่งชาวจีนไม่มีสิทธิ์ครอบครองที่ดิน และใช้เวลานานในการผลิต อย่างไรก็ตามชาวจีนกลับมีบทบาทเป็นผู้ค้าข้าว

บทบาทด้านอุตสาหกรรมของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา เริ่มจากอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ต่อมา มีการทำอุตสาหกรรมโรงสีข้าวในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อสนองตอบการค้าข้าวที่กำลังขยายตัวในขณะนั้น นับว่าอุตสาหกรรมโรงสีข้าวได้เพิ่มรายได้ให้กับรัฐอย่างมาก นอกจากนี้ยังมีอุตสาหกรรมอื่น ๆ อีกเช่น อุตสาหกรรมสับปะรดกระป๋อง อุตสาหกรรมเหมืองแร่

ผลสืบเนื่องจากการมีบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีน คือ การเติบโตของชุมชนกลุ่มน้อยต่างๆ ทั้งชาวลาว เขมร มอญ จีน และกลุ่มผู้นับถือศาสนาอิสลาม ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้น เศรษฐกิจของจังหวัดฉะเชิงเทราขยายตัว ส่งผลให้การค้าภายในท้องถิ่นขยายตัว การจัดเก็บภาษีของรัฐเพิ่มขึ้น ขุนนางไทยเชื้อสายจีนมีบทบาทด้านการปกครองท้องถิ่น มีการนำศิลปะและวิทยาการต่างๆ ของชาวจีน มาผสมผสานกับวัฒนธรรมของไทย ก่อให้เกิดพัฒนาการที่เจริญก้าวหน้าต่อจังหวัดฉะเชิงเทรา

**ECONOMIC ROLES OF THE CHINESE
IN CHACHOENGSAO PROVINCE, 1855 -1932**

**AN ABSTRACT
BY
AUNGKANA SANGSAWANG**

**Presented in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Master of Education in History
at Srinakharinwirot University
April 2007**

Aungkana Sangsawang. (2007). *Economic Roles of the Chinese in Chachoengsao, 1855-1932*. Master thesis, M.Ed.(History).
Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor committee:
Assoc.Prof. Dr. Wongduen Narasuj, Assoc.Prof. Yuwadee Wongsawang.

This thesis studies factors that made Chinese people migrate to Chachoengsao and their roles in the economy, agriculture, and industry of the province during 1855-1932, as well as the effects of their economic influence on the development of the province. It focuses on the analysis of relevant published and non-published documents, together with some data from interviews.

It is found that the migration of Chinese people was caused by domestic factors within China, which were political, economic and social problems. At the same time there were other factors that supported their transportation, enabling them to go abroad. They chose to come to Chachoengsao because of its geography. The location of the province made it convenient to make contact with Bangkok, other main cities and even foreign countries. The abundance of the province also attracted Chinese people.

Chinese people's commercial roles were merchants, retailers, middlemen and entrepreneurs. Their businesses created many important commercial districts in the provinces, most of which were along the Bangpakong River, which was the main transportation route. After the Bowring Treaty and other treaties at that time, the province's trades expanded tremendously, in particular rice trade. Rice was a major export which brought in great income to the country. This changed the country's sustainable economy into trading for export.

Agriculturally, Chinese people in Chachoengsao started with fruit orchards and plantations for produce trading. They grew sugar cane, pineapple and coconut. However, they did not grow rice which was the major economic produce because rice plantation required a lot of land which they did not have a right to own and rice also took a long time to grow. However, the Chinese eventually became rice traders.

In the industrial aspect, the Chinese in Chachoengsao started from sugar industry in the early Ratnakosin Period. Later on during King Rama 5 period, they

became owners of rice mills to serve the demand of the expanding rice trades at that time. Their rice mills increased the government revenue a great deal. In addition, they owned other industries, such as canned pineapple and mines.

The Chinese' roles in the economy of the province resulted in the growth of minor communities like Laotians, Khmers, Mons, Chinese and Muslims. The economic growth of the province resulted in the expansion of local trading and the increase of government's revenue. Additionally, Thai government officials with Chinese ethnicity became more influential in the local administration and tax collection. Finally, Thai and Chinese cultures were integrated and that created prosperity for the province.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา
ระหว่าง พ.ศ.2398 - 2475

ของ
นางอังคณา แสงสว่าง

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล)
วันที่.....เดือน พ.ศ. 2550

คณะกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์

คณะกรรมการสอบปากเปล่า

.....ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วงเดือน นาราจักร)

.....ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาณี ประเสริฐธรรม)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ยุวดี วงศ์สว่าง)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วงเดือน นาราจักร)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ยุวดี วงศ์สว่าง)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วุฒิชัย มูลศิลป์)

ประกาศคุณูปการ

ความดีและประโยชน์ของปริญญานิพนธ์เรื่องนี้ ขอมอบให้แก่คุณแม่นวลตา อัญชันบุตร ผู้เป็นบุพการีที่รักเคารพยิ่ง

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วงเดือน นาราสัจจ์ ที่กรุณาเป็นประธานควบคุมปริญญานิพนธ์ ตรวจสอบฉบับแก้ไขปรับปรุง ตลอดจนแนะนำสำนวนการใช้ภาษาในการเขียนและให้กำลังใจผู้วิจัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ยุวดี วงศ์สว่าง กรุณาเป็นกรรมการควบคุมตรวจสอบ และให้แง่คิดเกี่ยวกับแนวทางในการเขียนเนื้อหาสาระแก่ผู้วิจัย ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มาลินี ประเสริฐธรรม อาจารย์ผู้ประสาทความรู้ สอบถามความคืบหน้าการเขียนปริญญานิพนธ์ด้วยความเป็นห่วงและรับภาระเป็นกรรมการสอบปริญญานิพนธ์เรื่องนี้ ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ วุฒิชัย มูลศิลป์ ผู้รับภาระเป็นกรรมการสอบปริญญานิพนธ์เรื่องนี้ กราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชมพูนุท นาคริรักษ์ อาจารย์ที่ปรึกษา และอาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ทุกท่านที่ประสาทความรู้ทางวิชาการและดูแลเอาใจใส่ให้คำแนะนำด้วยความเมตตาแก่ผู้วิจัยจนประสบผลสำเร็จในการศึกษา

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ ที่วิพากษ์และให้คำแนะนำในการนำเสนอรายงานความก้าวหน้าปริญญานิพนธ์เพื่อทำให้ปริญญานิพนธ์นี้มีคุณค่ามากขึ้น

ท้ายสุดของปริญญานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จได้ด้วยความช่วยเหลือจาก คุณสุนทร แสงสว่าง และลูก ๆ ทุกคน ที่เป็นกำลังใจให้ตลอดเวลา ขอกราบขอบพระคุณ ผู้อำนวยการสาลี เกษมรติ ที่ให้คำแนะนำและให้โอกาสในการศึกษาค้นคว้าเอกสารวิจัย ขอขอบคุณ คุณครูโรงเรียนเบญจมราชรังสฤษฎ์ 2 ทุกท่าน ที่ให้กำลังใจและให้ความช่วยเหลือผู้วิจัยเสมอมา

ขอขอบพระคุณบัณฑิตวิทยาลัยที่ให้ทุนในการทำปริญญานิพนธ์มา ณ โอกาสนี้

อังคณา แสงสว่าง

สารบัญ

บทที่		หน้า
	บทนำ.....	ก - ข
1	ความเป็นมาของจังหวัดฉะเชิงเทราและการตั้งถิ่นฐานของชาวจีน ก่อน พ.ศ. 2398....	1
	สภาพภูมิศาสตร์.....	1
	ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดฉะเชิงเทรา(พ.ศ.1893 - พ.ศ.2398)...	16
	การตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราก่อน พ.ศ. 2398.....	23
	ปัญหาของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราก่อน พ.ศ.2398.....	36
2	บทบาทด้านพาณิชย์กรรมของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา	
	ระหว่าง พ.ศ.2398 – 2475.....	38
	ประเภทของการค้า.....	38
	เส้นทางการค้า.....	39
	สินค้า.....	42
	ลักษณะการค้า.....	43
	ย่านการค้าของชาวจีน ระหว่าง พ.ศ.2398-2475.....	47
	ปัจจัยที่ทำให้ชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราประสบความสำเร็จทางการค้า	
	ระหว่าง พ.ศ.2398-2475.....	55
3	บทบาทด้านเกษตรกรรมของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา	
	ระหว่าง พ.ศ.2398-2475.....	61
	ลักษณะทางด้านเกษตรกรรมของจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง	
	พ.ศ.2398 – 2475.....	61
	บทบาทของชาวจีนทางด้านเกษตรกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทราระหว่าง	
	พ.ศ. 2398 – 2475.....	66
	ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการทางการเกษตรกรรมของชาวจีน ระหว่าง	
	พ.ศ.2398 – 2475.....	89
4	บทบาทด้านอุตสาหกรรมของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา	
	ระหว่าง พ.ศ. 2398 – 2475.....	92
	ลักษณะอุตสาหกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ. ศ.2398-3475.....	92
	ปัจจัยที่ส่งเสริมการประกอบอุตสาหกรรม.....	93
	ประเภทของอุตสาหกรรมในเมืองฉะเชิงเทรา.....	96

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
5 ผลจากบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา	
ระหว่าง พ.ศ.2398 –2475.....	121
การเติบโตของชุมชนเมืองฉะเชิงเทรา.....	121
การขยายตัวของการค้าภายในเมืองฉะเชิงเทรา.....	122
รายได้ของรัฐ.....	123
บทบาทของขุนนางไทยเชื้อสายจีน.....	130
การรับศิลปะและวิทยาการจากชาวจีน.....	138
6 บทสรุป.....	140
บรรณานุกรม.....	143
ภาคผนวก.....	154
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	231

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 แผนที่แสดงบริเวณจังหวัดฉะเชิงเทรา	2
2 แผนที่แสดงจังหวัดฉะเชิงเทราและเขตจังหวัดใกล้เคียง.....	3
3 แผนที่แสดงการจำแนกลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดฉะเชิงเทรา.....	5
4 แผนที่แสดงแม่น้ำและลำคลองสำคัญในจังหวัดฉะเชิงเทรา.....	7
5 แผนที่แสดงที่ตั้งเมืองฉะเชิงเทรา โบราณถึงสมัยรัชกาลที่ 3.....	22
6 แผนที่แสดงเส้นทางการค้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและ ช่องทางการติดต่อกับเขมร.....	28
7 แผนที่เขตผู้อพยพออกชาวไหหลำ.....	35
8 เขตผู้อพยพออกชาวแต้จิ๋ว แคะ และฮกเกี้ยน.....	36

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 จำนวนประชากรมณฑลปราจีนบุรี แยกตามเชื้อชาติ พ.ศ.2450.....	34
2 บัญชีการทำนา พ.ศ.2455 เทียบกับ พ.ศ.2454 เมืองฉะเชิงเทรา.....	65
3 บัญชีการทำนา มณฑลปราจีน พ.ศ. 2460 – 2464.....	65
4 พื้นที่เพาะปลูกกรมฝั้คลองขุดสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในจังหวัดฉะเชิงเทรา.....	68
5 บัญชีจำนวนต้นมะพร้าวในเมืองฉะเชิงเทรา มณฑลปราจีน พ.ศ.2455 เทียบ พ.ศ. 2454	78
6 บัญชี รายการปลูกสับปะรดในเมืองฉะเชิงเทราใน พ.ศ.2455 เทียบ พ.ศ.2454.....	81
7 จำนวนสัตว์พาหนะในอำเภอบางน้ำเปรี้ยว เมืองฉะเชิงเทรา พ.ศ. 2459.....	88
8 บัญชีภาษีอากรที่เจ้าภาษีทำการผูกขาด และจัดเก็บปี 2436 – 2442.....	88
9 สถิติโรงสีข้าว ใน 7 มณฑลของที่ราบภาคกลาง สํารวจ พ.ศ. 2462 และ พ.ศ. 2472.....	108
10 ปริมาณและมูลค่าข้าวที่ส่งออกระหว่างพ.ศ.2400-2477.....	114
11 บัญชีขออนุญาตเปลี่ยนแปลงชนิดนา และเก็บเงินค่านา ในเมืองฉะเชิงเทรา ศก 129(พ.ศ.2453)	126
12 รายได้จากอากรสุราและอากรบ่อนเบี้ยในมณฑลปราจีน.....	136
13 รายชื่อขุนนางไทยที่เป็นชาวจีนรับราชการเป็นเจ้าภาษีนายอากร ในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวข้องกับเมือง ฉะเชิงเทรา.....	131

บทนำ

ชื่อ “**จะเข้**เทรา”¹ หรือ ที่คนท้องถิ่นนิยมเรียกว่า “**แปดริ้ว**” ปรากฏเป็นหลักฐานครั้งแรกในแผ่นดินของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) โดยมีฐานะเป็นหัวเมืองตรี² ต่อมาในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111) ใช้เป็นที่ระดมพลสำหรับทำศึกสงคราม³

ที่ตั้งของเมืองจะเข้เทราอยู่ทางทิศตะวันออกของประเทศไทย บริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกและการประมง รวมทั้งมีทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมาก สภาพภูมิศาสตร์ส่งเสริมให้เมืองจะเข้เทราเป็นเมืองเศรษฐกิจเพราะตั้งอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเลและมีเส้นทางคมนาคมขนส่งทางน้ำ ทำให้สามารถติดต่อค้าขายกับดินแดนตอนในและหัวเมืองชายทะเลได้สะดวก ปัจจัยเหล่านี้ดึงดูดให้ผู้คนจากต่างถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน เช่น ชาวลาว เขมร ญวน จีนและกลุ่มผู้นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานจำนวนมากโดยเฉพาะสมัยรัตนโกสินทร์

ชาวจีนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองจะเข้เทราตั้งแต่สมัยอยุธยาต่อเนื่องจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์⁴ มีทั้งจีนแต้จิ๋ว จีนแคะ จีนไหหลำ จีนกวางตุ้งและจีนฮกเกี้ยน ส่วนใหญ่อพยพมา

¹คำว่า “**จะเข้**เทรา” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันนิษฐานว่ามาจากภาษาเขมร คือ จูทิง จูทิง หรือ สุทิง ซึ่งเพี้ยนเป็น “จะเข้” ที่แปลว่า คลอง และ เชรา ซึ่งเพี้ยนเป็น เทรา แปลว่า ลึก รวมกันคือ **คลองลึก** หมายถึงแม่น้ำบางปะกง ที่ตั้งตัวเมืองจะเข้เทรา ส่วนคำว่า “**แปดริ้ว**” เป็นคำที่คนไทยเรียกชื่อเมืองนี้ที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของเมืองคือ เป็นเมืองอุ้ข้าวอุ้มน้ำ เช่น ปลาช่อนมีขนาดใหญ่กว่าปลาเมืองอื่นเวลาแลตากเป็นปลาแห้งสามารถแลได้ถึงแปดริ้ว

²กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. (2537). พิมพ์ครั้งที่3. หน้า 317-325.

³สันนิษฐานโดย ตรี อมาตยกุล ; อ้างอิงมาจาก ถนอม อานามวัฒน์ ; และคณะ ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มแรกจนสิ้นสุดอยุธยา. (2528). หน้า 301. และสุนทร คัยนันท์. จะเข้เทราในประวัติศาสตร์. (2534). หน้า 39.

⁴หวางเสี่ยวเยียน. (2530). สาเหตุที่ชาวจีนอพยพไปอยู่เมืองไทยและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ. แปลโดย ประสาน ภัทรวิทย์. หน้า 112-120.

จากบริเวณตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศจีนได้แก่มณฑลกวางตุ้ง ฟูเจี้ยนและเกาะไหหลำ¹ โดยตั้งหลักแหล่งอยู่ตามบริเวณริมแม่น้ำบางปะกง² ในเขตตัวเมืองฉะเชิงเทราแล้วจึงค่อยๆ ขยายออกไปนอกเขตเมือง ส่วนมากประกอบอาชีพค้าขาย ทำโรงสี ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ประมง ช่างทอง และช่างไม้³ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวชุมชนชาวจีนมีขนาดใหญ่และสับสนยุ่งยากถึงขั้นเป็นพวก” ตัวเหี้ย” จนรัฐบาลต้องปราบปราม หลังจากนั้นชาวจีนในฉะเชิงเทราจึงดำรงชีพอย่างมีระเบียบและมุ่งประกอบอาชีพโดยสุจริต

หลังจากมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ. 2398 แล้วเศรษฐกิจของประเทศขยายตัวทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค เช่นในเมืองฉะเชิงเทราผู้มีบทบาททางเศรษฐกิจของเมืองนี้คือชาวจีนทั้งทางด้านพาณิชยกรรม ด้านเกษตรกรรม และด้านอุตสาหกรรม ดังนี้

ด้านพาณิชยกรรม ตั้งแต่ชาวจีนเริ่มอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองฉะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งมีทั้งการค้าภายในเมืองฉะเชิงเทรา ระหว่างเมือง โดยเป็นทั้งนายทุนเจ้าของกิจการค้า พ่อค้าย่อย พ่อค้าเร่ และพ่อค้าคนกลาง⁴ ทำให้เกิทยานการค้าที่สำคัญของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราหลายแห่งส่วนใหญ่อยู่ติดกับแม่น้ำบางปะกงซึ่งสะดวกแก่การสัญจรติดต่อกับกรุงเทพฯ และเมืองต่างๆ ย่านการค้าที่สำคัญของชาวจีนเช่น ตลาดท้องน้ำ ปากน้ำ ใจโล่ ประตูนํ้าท่าถั่ว ท่าเกวียนและคลองสวน ส่วนการค้าระหว่างเมืองเป็นการค้ากับเมืองที่อยู่ใกล้เคียง เช่น ปราจีนบุรี นครนายก ชลบุรีและกรุงเทพฯ ต่อมาเมื่อมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงและรัฐบาลส่งเสริมให้มีการปลูกข้าว การค้ามีการขยายตัวมากขึ้นเนื่องจากเมืองฉะเชิงเทราเป็นพื้นที่ปลูกข้าวที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ พ่อค้าชาวจีนในฉะเชิงเทราจึงได้ดำเนินการส่งข้าวไปขายยังต่างประเทศคือฮ่องกง และสิงคโปร์ ส่วนใหญ่ผลิตจากโรงสีกิมฮั่วเฮ้งของนายชีวหิว ที่ตำบลท่าพลับ อำเภอบ้านโพธิ์ และโรงสีทำไข่หรือโรงสีกิมฮั่วจั่วของนายเฮียงเก๊า ที่อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา⁵

¹วิลเลียม จี. สกินเนอร์. (2529). สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์.

แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ. หน้า 80.

²แหล่งเดิม. หน้า 36-52.

³วรรณิ แผลูกอินทร์. (2538). ความสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าของเมืองฉะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อน สนธิสัญญาเบาว์ริง. หน้า 19.

⁴แหล่งเดิม. หน้า 160-161.

⁵สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น 31/22. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่อง พ่อค้าจังหวัดฉะเชิงเทราขออนุญาตส่งข้าวออกนอกประเทศ. (16 มิถุนายน-8 กรกฎาคม พ.ศ. 2462).

ด้านเกษตรกรรม ในระยะแรกที่ชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการเพาะปลูกพืชสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ไว้บริโภคภายในครอบครัว¹ นอกจากนั้นยังได้นำพืชไร่บางชนิดเข้าไปปลูก เช่น ฝ้ายและอ้อย ต่อมาเมื่อเศรษฐกิจของประเทศขยายตัวหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงประกอบกับชาวจีนเหล่านั้นมีทุนทรัพย์เพิ่มมากขึ้นจึงขยายเป็นการทำสวน ทำไร่ เพื่อนำผลผลิตออกจำหน่าย พืชที่นิยมปลูกได้แก่ สับปะรดซึ่งสนับสนุนการทำอุตสาหกรรมสับปะรดกระป๋อง นอกจากนี้ก็ยังมีไม้ผลอื่นๆ เช่น หมาก มะม่วง มะพร้าว และพืชผัก แหล่งเพาะปลูกพืชที่สำคัญคือบริเวณอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา บางคล้า บ้านโพธิ์ และพนมสารคาม²

ด้านอุตสาหกรรม หลังสนธิสัญญาเบาว์ริงอุตสาหกรรมของเมืองฉะเชิงเทรา เช่น น้ำตาล ไม่เป็นที่นิยมต่อไปและรัฐบาลส่งเสริมการส่งข้าวเป็นสินค้าออก ทำให้พ่อค้าเมืองฉะเชิงเทราได้มาทำอุตสาหกรรมโรงสีข้าวเพิ่มมากขึ้น จนกระทั่ง พ.ศ.2463 - 2472 มีโรงสีข้าวประมาณ 33 โรง เกือบทั้งหมดเป็นของชาวจีน โรงสีข้าวเหล่านี้ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา บ้านโพธิ์ บางน้ำเปรี้ยว บางคล้า บางปะกง และพนมสารคาม³ นอกจากนี้ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลยังได้ให้ชาวจีนในสิงคโปร์ ชื่อจินตันกะกิ และจินโกอุ่นจ่าย สัญชาติฮกเกี้ยนผูกขาดการทำสับปะรดกระป๋องเป็นเวลา 20 ปี⁴ โดยเริ่มใน พ.ศ.2455 โรงงานสับปะรดกระป๋องตั้งอยู่ที่ปากน้ำโจ้โล่เขตอำเภอบางคล้าทำการจำหน่ายทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ⁵ สำหรับการทำเหมืองแร่ในเมืองฉะเชิงเทรามีขึ้น ครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเจ้าสัว “ก่งแก” ได้สัมปทานชุดแร่เหล็กที่บ้านหนองบอน อำเภอบางคล้า ต่อมาทายาทของเจ้าสัวได้พัฒนาชุมชนนี้ให้มีความเจริญขยายเป็นชุมชนใหญ่ขึ้น⁶ อุตสาหกรรมเหล่านี้ช่วยให้เศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทราขยายตัวมากขึ้น

การเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทราในช่วงเวลานี้เนื่องจากปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ที่ตั้ง ทรัพยากรธรรมชาติ การคมนาคม การพัฒนาอุตสาหกรรมที่หลากหลายและปัจจัยที่สำคัญอีกอย่างคือชาวจีน

¹วิลเลียม จี. สกินเนอร์. (2529). เล่มเดิม. หน้า 112.

²สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส 13/747. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่6 กระทรวงเกษตรธิการ เรื่อง มณฑลปราจีนส่งรายงานประจำปี แผนกเพาะปลูกสำหรับเมืองฉะเชิงเทรา พ.ศ. 2455 (ตอนที่ 1).

³สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ. 2.41/27. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ เรื่อง บัญชีโรงสีข้าวในพระราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2472

⁴สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6.ม.3.6ก/3. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่6 กระทรวงนครบาล สำเนาเรื่องราวจีนตันกะกิ จินโกอุ่นจ่าย ขออนุญาตตั้งโรงทำสับปะรดกระป๋อง (ร.ศ.130). (ไมโครฟิล์ม).

⁵สุนทร คัยนันท์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 179.

⁶สุดใจ พงศ์กล้า. (2528). มณฑลปราจีนบุรี สมัยเริ่มแรกถึงสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนมรุพงศ์ ศิริพัฒน์ (พ.ศ.2436 – 2458). หน้า 286.

จากบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทร่าดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงสนใจจะศึกษาให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยเฉพาะระหว่าง พ.ศ.2398 -2475 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ชาวจีนมีบทบาททางเศรษฐกิจสูง นอกจากนี้ยังต้องการวิเคราะห์บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนต่อการพัฒนาการในท้องถิ่นของเมืองฉะเชิงเทร่า ประกอบกับงานวิจัยในหัวข้อในช่วงเวลาดังกล่าวไม่มีผู้ดำเนินการศึกษาโดยตรง จึงเชื่อว่าหากได้ศึกษาโดยละเอียดแล้ว จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นฉะเชิงเทร่าและประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยในช่วงเวลาที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในประเทศไทยนั้น มีผู้ศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ งานวิจัยที่สามารถนำมาใช้เป็นส่วนประกอบในการศึกษา ค้นคว้าได้ คือ

1. กนิษฐา ไทยเตชะวัฒน์. (2534). **บทบาทของขุนนางไทยเชื้อสายจีนในประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2367-2453)**. ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.

งานวิจัยศึกษาถึงบทบาทของขุนนางไทยเชื้อสายจีนในประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เนื้อหาผู้วิจัยสามารถนำมาใช้อ้างอิงคือ บทบาทของขุนนางไทยเชื้อสายจีนในเมืองฉะเชิงเทร่าที่มีผลต่อสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

2. ถนอม ตะนา. (2527). **กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2401-2481**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

งานวิจัยนี้ศึกษาถึงลักษณะและการดำเนินงานที่นำไปสู่การเปลี่ยนเจ้าของกิจการตลอดจนผลกระทบของกิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งเป็นระยะที่นายทุนเอกชนดำเนินกิจการในรูปรัฐวิสาหกิจ ผลการวิจัยพบว่าตลอดระยะเวลาอันยาวนานที่กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทยผู้ที่เข้ามามีครอบงำกิจการโรงสีข้าวมากที่สุดคือ นายทุนชาวจีน

3. พลกุล อังกินันท์. (2514). **บทบาทชาวจีนในประเทศไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: วิทยาลัยวิชาการศึกษา. ถ่ายเอกสาร.

มีจุดมุ่งหมายในการศึกษาเรื่องบทบาทและความเคลื่อนไหวของชาวจีนในประเทศไทยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและนโยบายของรัฐบาลไทยในการควบคุมดูแลชาวจีนพบว่า บทบาทของชาวจีนที่เกี่ยวกับเมืองฉะเชิงเทร่า คือบทบาทด้านสมาคมลับฮังยี่

4. ศรัณญา คันธชาติพ. (2540). **พัฒนาการทางเศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำบางปะกง พ.ศ. 2419 - 2475**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

งานวิจัยนี้ศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจกลุ่มแม่น้ำบางปะกงโดยมุ่งเน้นการผลิตข้าว การปลูกอ้อยและทำการผลิตน้ำตาลเพื่อการค้า ซึ่งข้อมูลของงานวิจัยนี้บางส่วนกล่าวถึงจังหวัดฉะเชิงเทรา ผู้วิจัยสามารถนำมาข้อมูลบางอย่างมาอ้างถึงในงานวิจัยนี้ได้

5. สุกใจ พงศ์กล้า. (2528). **มณฑลปราจีนสมัยเริ่มแรกถึงสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์ (พ.ศ. 2436-2458)**. ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.

งานวิจัยนี้ศึกษาถึงสภาพของมณฑลปราจีนบุรี ระหว่าง พ.ศ.2436-2458 ในด้านการปกครอง ปัญหาที่ทำให้เกิดการปฏิรูปมณฑลปราจีนบุรี การปฏิรูปการปกครองและการแก้ไขปัญหาและสภาพเศรษฐกิจและสังคมของมณฑลปราจีนบุรี

6. มัลลิกา เรืองระพี. (2518). **บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทย สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์**. ปรินิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

งานวิจัยนี้ศึกษาถึงข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อทราบถึงบทบาทและอิทธิพลในด้านเศรษฐกิจ สังคม ของชาวจีนต่อรัฐบาลไทย และความเป็นอยู่ของราษฎรไทย

7. วรณี แผลูกอินทร์. (2538). **ความสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าของเมืองฉะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนสนธิสัญญาบาวริง**. ปรินิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.

งานวิจัยศึกษาถึงความสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าของเมืองฉะเชิงเทรา โดยเฉพาะอ้อย ข้าว และพืชผลทางการเกษตร ตั้งแต่ก่อนสนธิสัญญาบาวริง ทำให้ทราบถึงสภาพทางเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทรา

8. สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2524). **สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ. 2367 – 2453**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

งานวิจัยนี้ได้ศึกษาถึงภูมิหลังของชาวจีนที่อพยพเข้ามาในประเทศไทย ปัญหาของชาวจีนอพยพ อันเป็นเหตุให้เกิดสมาคมลับอั้งยี่ซึ่งทำให้ทราบว่าชาวจีนอพยพมีอยู่ในเมืองฉะเชิงเทรา เช่น จินแต้จิ๋ว จินฮกเกี้ยน จินไหหลำ เป็นต้น

9. สกินเนอร์, วิลเลียม จี. (2529). **สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์**. แปลโดย พรรณี จัตรพลรักษ์ และคนอื่นๆ งานวิจัยนี้วิเคราะห์ถึงประวัติความเป็นมาของสังคมจีนในประเทศไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยที่สอง พ.ศ. 2491-2499) ผลจากการวิจัยทำให้ทราบถึงภูมิหลังของชาวจีนโพ้นทะเลในด้านประวัติศาสตร์และเข้าใจบทบาทของชาวจีนในช่วงเวลานั้น

ความมุ่งหมายของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้ชาวจีนอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในจังหวัดฉะเชิงเทรา
2. เพื่อศึกษาบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราในด้านพาณิชยกรรม เกษตรกรรม และอุตสาหกรรม ระหว่าง พ.ศ. 2398 – 2475
3. เพื่อวิเคราะห์บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนต่อการพัฒนาของจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ. 2398 – 2475

ความสำคัญของการศึกษา

1. ทำให้ทราบถึงปัจจัยที่ทำให้ชาวจีนอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2475
2. ทำให้ทราบถึงบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราในด้านพาณิชยกรรม เกษตรกรรม และอุตสาหกรรม ระหว่าง พ.ศ. 2398- 2475
3. ทำให้ทราบผลจากบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนต่อการพัฒนาของจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2475.
4. ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดฉะเชิงเทราได้ดียิ่งขึ้น

ขอบเขตของการศึกษา

ปริญญานิพนธ์เรื่องนี้จะศึกษาวิเคราะห์บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ด้านพาณิชยกรรม เกษตรกรรม และอุตสาหกรรม ระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2475 การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับบทบาทอื่นๆ นอกเหนือจากลักษณะนี้จะศึกษาเพียงสังเขป เพื่อเป็นแนวทางเชื่อมโยงเท่านั้น

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาเรื่องนี้จะใช้วิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) อันประกอบด้วย การวิจัยเอกสาร และการสัมภาษณ์บุคคลร่วมสมัยที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยนำเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารทั้งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources) และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

นิยามศัพท์เฉพาะ

เมืองฉะเชิงเทรา ในระหว่าง พ.ศ.2398 - 2475 ประกอบด้วย อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา บางคล้า บางน้ำเปรี้ยว บางปะกง บ้านโพธิ์ (หรือสนามจันทร์) พนมสารคามและสนามชัยเขต

จังหวัดฉะเชิงเทราในปัจจุบัน ประกอบด้วยอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา บางคล้า บางน้ำเปรี้ยว บางปะกง บ้านโพธิ์ พนมสารคาม ราชสาส์น สนามชัยเขต แกลงยาว ท่าตะเกียบและกิ่งอำเภอกลองเขื่อน

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

1. สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี
2. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ท่าวาสุกรี
3. สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
4. สำนักวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
5. สำนักหอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
6. สำนักหอสมุดสถาบันราชภัฏราชนครินทร์
7. ห้องสมุดประชาชน จังหวัดฉะเชิงเทรา
8. สำนักงานพาณิชย์จังหวัดฉะเชิงเทรา
9. สำนักงานเกษตรจังหวัดฉะเชิงเทรา
10. สำนักงานปศุสัตว์จังหวัดฉะเชิงเทรา
11. สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา
12. สำนักงานจังหวัดฉะเชิงเทรา
13. หอการค้าจังหวัดฉะเชิงเทรา
14. การสัมภาษณ์บุคคลร่วมสมัย เช่น การสัมภาษณ์ผู้ที่สืบเชื้อสายชาวจีนในชุมชนชาวจีนปัจจุบันของจังหวัดฉะเชิงเทรา รวมทั้งสมาชิกสมาคมชาวจีน มูลนิธิและผู้รู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของจังหวัดฉะเชิงเทรา

บทที่ 1

ความเป็นมาของจังหวัดฉะเชิงเทราและการตั้งถิ่นฐานของชาวจีน (พ.ศ.1893 – พ.ศ.2398)

การศึกษาค้นคว้าเรื่อง บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราระหว่าง พ.ศ. 2398 – 2475 เป็นการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของท้องถิ่น ดังนั้นเพื่อเป็น พื้นฐานในการศึกษาและวิเคราะห์บทต่อไปจึงควรศึกษาสภาพภูมิศาสตร์และภูมิหลังทาง ประวัติศาสตร์ของจังหวัดฉะเชิงเทราซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน และมีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจของจังหวัดฉะเชิงเทราในเวลาต่อมา

1. สภาพภูมิศาสตร์

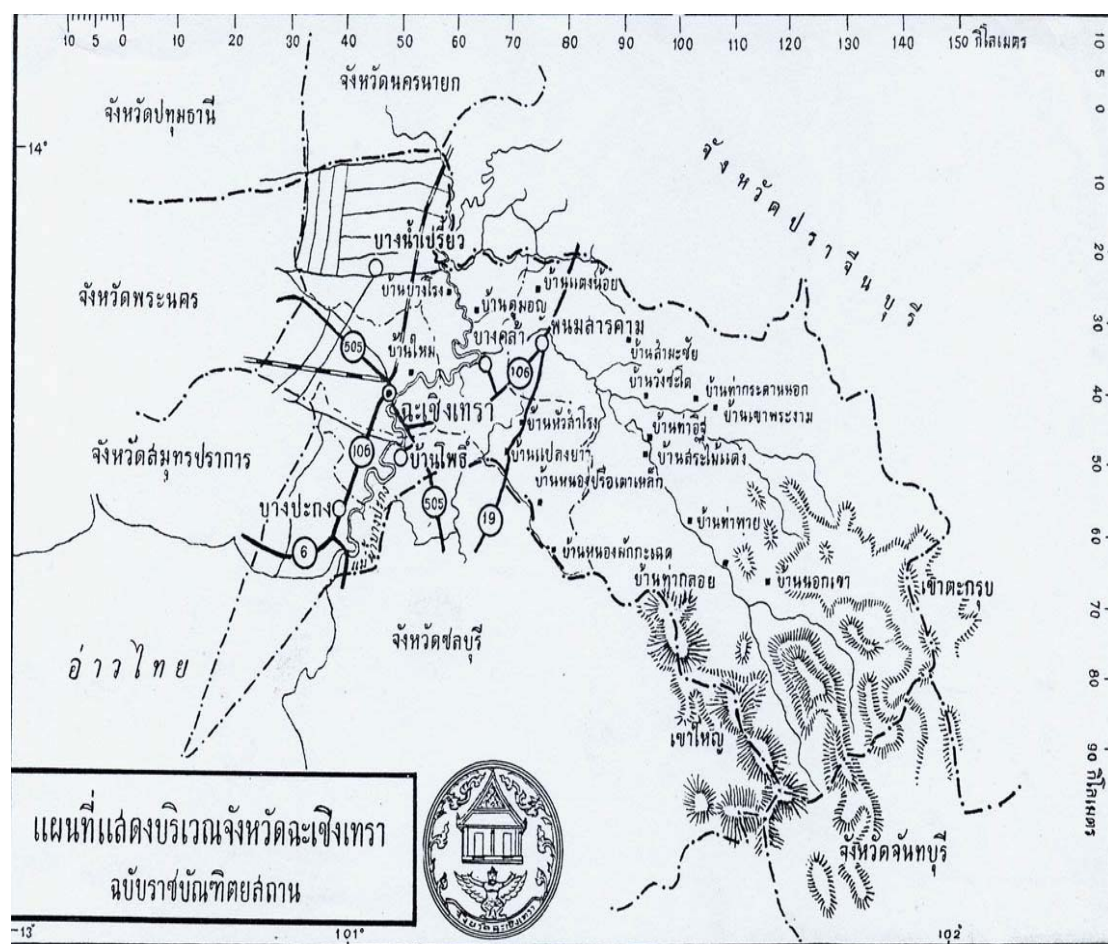
1.1 ที่ตั้งและอาณาเขต จังหวัดฉะเชิงเทราตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของประเทศไทยระหว่าง ละติจูดที่ 13 องศา 41 ลิปดา 14 ฟลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 101 องศา 14 ลิปดา 47 ฟลิปดา ตะวันออก¹ เป็นจังหวัดที่อยู่ในเขตภาคตะวันออกในพื้นที่ 3 จังหวัดชายฝั่งทะเลตะวันออก คือ จังหวัดฉะเชิงเทรา ชลบุรี และระยอง ห่างจากกรุงเทพมหานคร ประมาณ 63 กิโลเมตร² ตัวเมือง ฉะเชิงเทราตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกงห่างจากปากน้ำ³ ขึ้นไปประมาณ 24 กิโลเมตร จังหวัด ฉะเชิงเทรามีเนื้อที่ประมาณ 5,351 ตารางกิโลเมตร หรือ 3,344,375 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัด ต่างๆ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับจังหวัดนครนายกและปราจีนบุรี
ทิศใต้	ติดต่อกับจังหวัดชลบุรี ระยอง จันทบุรีและอ่าวไทย
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับจังหวัดสระแก้ว และปราจีนบุรี
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับกรุงเทพมหานคร สมุทรปราการ และปทุมธานี

¹ สำนักงานสามัญศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2537). ท้องถิ่นของเรา. หน้า 3.

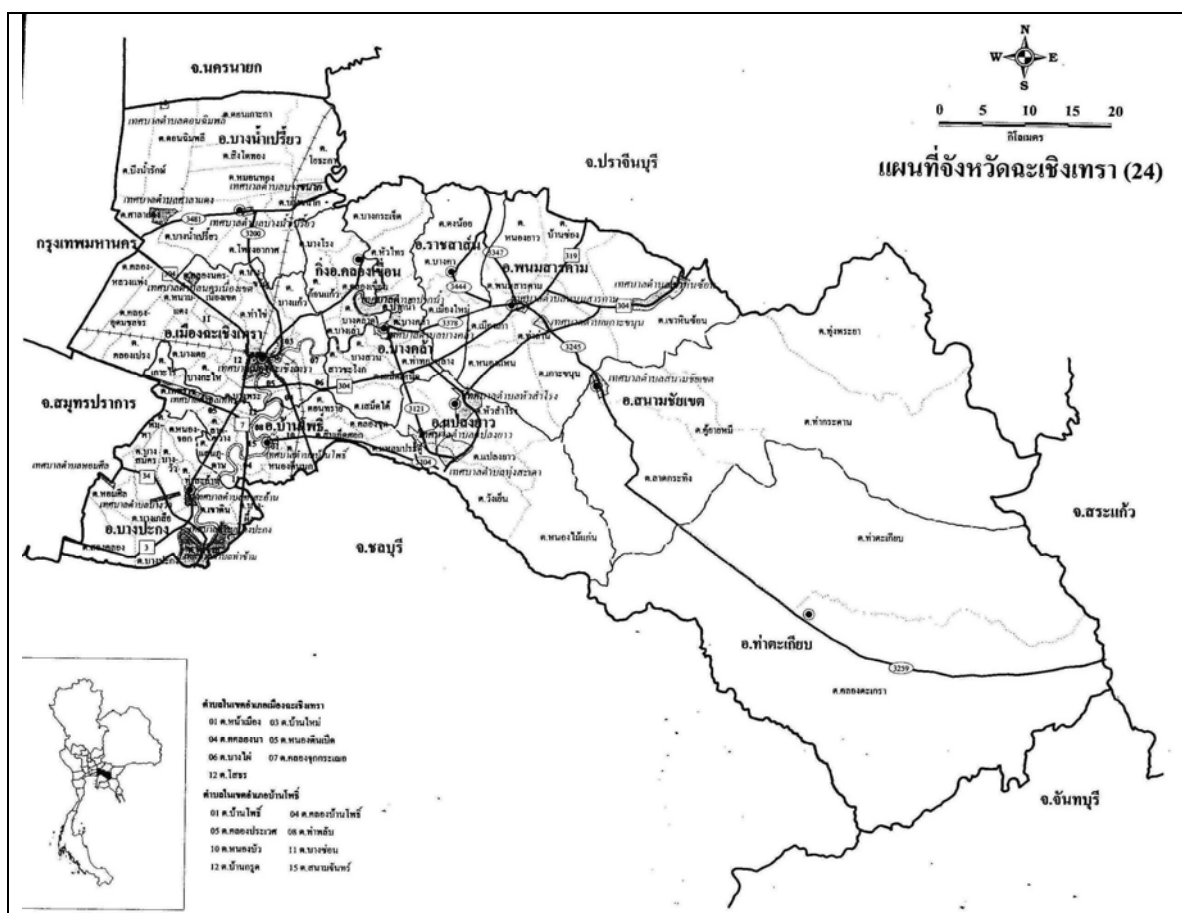
² อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 2 ก-ค . (2536). หน้า 301. และ สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2537). การศึกษา การศาสนาและการวัฒนธรรม. หน้า 5 และ10.

³ สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 4. (2524). หน้า 1680.

ภาพประกอบ 1 แผนที่แสดงบริเวณจังหวัดเชียงใหม่

ที่มา : อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย. ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 4 ก ถึง บ หน้า 12.

ภาพประกอบ 2 แผนที่แสดงจังหวัดฉะเชิงเทราและเขตจังหวัดใกล้เคียง

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร. (2549).

แผนที่แสดงเขต อำเภอ ตำบล เทศบาล และข้อมูลพื้นฐานของจังหวัด พ.ศ. 2548. หน้า 104.

1.2 ลักษณะภูมิประเทศ โดยทั่วไปสภาพทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นที่ราบลุ่มมีที่ดินตอนเป็นบางส่วนโดยเฉพาะในเขตอำเภอสนามชัยเขตและอำเภอท่าตะเกียบ ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นที่ดอนประกอบด้วยภูเขาเตี้ยๆ หลายลูก ป่าไม้ขึ้นปกคลุมทึบ เต็มไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดฉะเชิงเทราจำแนกออกเป็น 3 เขต¹ ดังนี้

1. เขตที่ราบลุ่มแม่น้ำ เป็นบริเวณที่มีความสำคัญมากที่สุดของจังหวัดฉะเชิงเทรา ทั้งนี้เพราะเป็นพื้นที่ราบเรียบดินอุดมสมบูรณ์และมีน้ำเพื่อการชลประทานอย่างเพียงพอ เขตพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำครอบคลุมพื้นที่ประมาณร้อยละ 37.7 ของพื้นที่จังหวัดหรือประมาณ 2,042.7 ตารางกิโลเมตร อยู่ในเขตพื้นที่บางปะกง อำเภอบ้านโพธิ์ อำเภอเมือง อำเภอบางน้ำเปรี้ยว อำเภอบางคล้า อำเภอราชสาส์น กิ่งอำเภอคลองเขื่อน บางส่วนของอำเภอแปลงยาว และอำเภอพนมสารคาม มีแม่น้ำบางปะกงไหลผ่านและออกสู่อ่าวไทยที่อำเภอบางปะกง ที่ราบลุ่มแม่น้ำ บางปะกงและสาขานี้จะมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ที่ราบฉนวนไทย" จัดว่าเป็นเขตเศรษฐกิจที่สำคัญของจังหวัดฉะเชิงเทรา เพราะที่ราบลุ่มผืนนี้เป็นแหล่งผลิตข้าวเพื่อการค้าที่สำคัญของภาคตะวันออกและของประเทศ

2. เขตที่ดอนหรือที่ราบลูกฟูก เขตพื้นที่นี้อยู่ในบริเวณตอนกลางค่อนข้างไปทางตะวันตกและทางเหนือที่ติดต่อกับจังหวัดปราจีนบุรี โดยครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัด คือประมาณร้อยละ 51.1 หรือประมาณ 2,205.60 ตารางกิโลเมตร อยู่ในเขตอำเภอสนามชัยเขต อำเภอท่าตะเกียบ บางส่วนของอำเภอพนมสารคาม และอำเภอแปลงยาว

3. เขตที่ราบสูงและภูเขา อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งไปสิ้นสุดในเขตจังหวัดชลบุรีครอบคลุมพื้นที่ประมาณร้อยละ 11.2 หรือประมาณ 1,174.7 ตารางกิโลเมตรอยู่ในเขตพื้นที่ของอำเภอสนามชัยเขต และอำเภอท่าตะเกียบ เทือกเขาที่สำคัญๆ ในเขตนี้² ได้แก่เขาตะกุ่มเขาใหญ่ เขาระบบบ้าน เขาชะมูน เขาอ่างฤๅไน

ลักษณะภูมิประเทศและที่ตั้งของจังหวัดฉะเชิงเทราที่กล่าวมานั้น ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำอันอุดมสมบูรณ์และมีแหล่งน้ำสำคัญคือแม่น้ำบางปะกงกับลำคลองสาขา จึงเหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน ทำการเพาะปลูกและการเลี้ยงสัตว์ เป็นศูนย์กลางทางด้านเศรษฐกิจ เพราะทุกอย่างอยู่ในลักษณะที่สัมพันธ์และเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

¹ จังหวัดฉะเชิงเทรา. (2542). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา. หน้า 3-4.

² บุญมา พงษ์โหมด. (2537). ข้อมูลท้องถิ่นฉะเชิงเทรา. หน้า 3-4.

1.3 ทรัพยากรธรรมชาติ

สภาพภูมิศาสตร์ที่มีความหลากหลายทางลักษณะพื้นที่ทำให้จังหวัดฉะเชิงเทรา มีทรัพยากรธรรมชาติที่แตกต่างกันออกไป ที่สำคัญๆ ได้แก่ น้ำ ดิน ป่าไม้ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ และแร่ธาตุ

น้ำ จังหวัดฉะเชิงเทรา มีแหล่งน้ำที่สำคัญ คือ แหล่งน้ำจากน้ำฝน น้ำท่า และน้ำใต้ดิน น้ำฝน ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่กลางเดือนพฤษภาคม – กลางเดือนตุลาคม โดยมีลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้พัดผ่านมีฝนตกหนักบางพื้นที่ส่วนมากในบริเวณเทือกเขาด้านอำเภอสนามชัยเขตและอำเภอบางปะกง ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 1,000 – 1,200 มิลลิเมตรจึงเป็นฤดูกาลที่เหมาะสมแก่การทำนาและปลูกไม้ผล สำหรับน้ำท่าหรือน้ำผิวดินที่สำคัญได้แก่แม่น้ำบางปะกงที่ไหลผ่าน อำเภอบางน้ำเปรี้ยว บางคล้า กิ่งอำเภอคลองเขื่อน อำเภอเมืองฯ อำเภอบ้านโพธิ์ และไหลลงอ่าวไทยที่อำเภอบางปะกง นอกจากนี้ยังมีคลองต่างๆ ได้แก่ คลองท่าลาดในอำเภอบางปะกง คลองสีจืดและคลองระบมใน อำเภอสนามชัยเขตรวมทั้งคลองซึ่งเชื่อมติดต่อกับกรุงเทพมหานครและจังหวัดสมุทรปราการหลาย แห่ง เช่น คลองสำโรง คลองแสนแสบ คลองท่าไข่ คลองบางขนาก และคลองประเวศบุรีรมย์ คลองเหล่านี้ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งที่สำคัญรองจากแม่น้ำบางปะกง ส่วนน้ำใต้ดินนั้นมีอยู่มากด้าน ตะวันตกของจังหวัดในเขตลุ่มแม่น้ำ บางปะกง น้ำใต้ดินส่วนใหญ่มีคุณภาพไม่เหมาะสมที่จะนำมาใช้ ประโยชน์ในการอุปโภคบริโภคหรือการเกษตรเนื่องจากความเค็มหรือไม่ก็เป็นน้ำกร่อย

ดิน ดินในจังหวัดฉะเชิงเทรามีลักษณะเป็นดินเหนียว ดินตะกอนและดินเหนียวปนลูกรังดินทราย หรือดินร่วนปนทราย¹ ซึ่งประชากรสามารถใช้ในการประกอบเกษตรกรรมได้ ในพื้นที่ราบดินจะมีลักษณะเป็นดินเหนียว มีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง – สูง เหมาะในการทำนาและยกร่องปลูกพืชผักและผลไม้ พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา อำเภอบางคล้า อำเภอ บางน้ำเปรี้ยว อำเภอแปลงยาว อำเภอพนมสารคาม อำเภอราชสาส์น และกิ่งอำเภอคลองเขื่อน บริเวณที่ราบลุ่มชายฝั่งแม่น้ำบางปะกงมีลักษณะเป็นดินตะกอนที่มีการทับถมของอินทรีย์วัตถุ ค่อนข้างสูงอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเมือง อำเภอบางคล้าและกิ่งอำเภอคลองเขื่อนเหมาะสำหรับการ ปลูกไม้ผลหรือไม้ยืนต้น ดินเหนียวปนลูกรัง ดินทราย หรือดินร่วนปนทราย อยู่ในเขตพื้นที่ค่อนข้าง สูงบริเวณเนินเขาเนื่องจากเป็นเขตป่าไม้เดิม สามารถปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้นและพืชไร่ต่างๆ ได้เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด ถั่วต่างๆ ส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอพนมสารคาม อำเภอสนามชัยเขต และ อำเภอท่าตะเกียบ

ป่าไม้ จังหวัดฉะเชิงเทรามีเนื้อที่ป่า 1,193 ตารางกิโลเมตร หรือ 745,625 ไร่ คิดเป็น ร้อยละ 22.29 ของพื้นที่จังหวัด โดยมีป่าชายเลนและป่าสงวนแห่งชาติ 1 แห่ง คือป่าแควระบมและ ป่าสียัด² ครอบคลุมพื้นที่หลายอำเภอเช่นอำเภอพนมสารคาม อำเภอสนามชัยเขต อำเภอ แปลง ยาวและอำเภอท่าตะเกียบ ลักษณะป่าเป็นป่าดงดิบชื้น ป่าดงดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ หรือป่าแดง³ ไม้ในป่าส่วนใหญ่เป็นไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจ เช่นไม้มะค่าโมง ตะแบกใหญ่ กระบก ประดู่ ยางนา ตะเคียนและไม้แดงจีน⁴ จังหวัดฉะเชิงเทรามีพื้นที่ติดกับชายฝั่งทะเลในเขตอำเภอบางปะกงยาว ประมาณ 12.20 กิโลเมตร⁵ จึงมีพื้นที่ป่าชายเลน 24,381.25 ไร่ หรือประมาณ 39.01 ตาราง กิโลเมตร บริเวณพื้นที่ป่าชายเลนนี้อุดมไปด้วยป่าจาก แสมและโกงกาง อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมต่อ การเจริญพันธ์ของสัตว์น้ำเค็มนานาชนิด นอกจากนี้ยังพบสัตว์ป่าที่สำคัญได้แก่ ช้างป่า กระทิง วัวแดง กวางป่า เก้ง เลียงผา หมูป่า เสือโคร่ง นกขุนทอง นกเงือก ซึ่งจะพบในบริเวณที่เป็นป่าดิบ แล้ง ในเขตตำบลท่ากระดาน ทุ่งพระยาและลาดกระทิงในอำเภอสนาชัยเขตและที่ตำบลท่าตะเกียบ และคลองตะเกราในเขตอำเภอท่าตะเกียบ⁶

¹ จังหวัดฉะเชิงเทรา. (2542). เล่มเดิม. หน้า7.

² แหล่งเดิม.

³ มาลี แดงดอกไม้. (2542). ฉะเชิงเทรา เมืองเกษตร-อุตสาหกรรม. หน้า 27.

⁴ พงษ์ศักดิ์ พลเสนา. (2536). ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด : ป่าดงดิบที่ลุ่มต่ำผืนสุดท้ายของไทย.

หน้า 4 .

⁵ สำนักงานป่าไม้จังหวัดฉะเชิงเทรา. (2536). บรรยายสรุปงานในหน้าที่สำนักงานป่าไม้จังหวัด ฉะเชิงเทรา. ไม่มีเลขหน้า.

⁶ สุดใจ ตระกูลสุขชัย. (2544). ท้องถิ่นของเรา 1. หน้า36.

สัตว์น้ำ จังหวัดฉะเชิงเทรามีสัตว์น้ำทั้งน้ำจืดและน้ำเค็มซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์มาก เนื่องจากสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์เอื้ออำนวยพื้นที่บางส่วนของอำเภอบางปะกงติดกับชายฝั่งทะเล บริเวณนี้สามารถทำการประมงน้ำเค็มได้ดี สัตว์น้ำเค็มที่จับได้ ได้แก่ ปลาทุบ ปลาหลัง ปลาเลย ปลาฉลาม ปลากะเบน ปลาเป็ด กุ้ง กุ้งเคย ปู หอย ปลาหมึก¹ บริเวณแม่น้ำบางปะกงและคลองต่างๆ เช่น คลองท่าลาด คลองบางขนาก คลองสียัด คลองระบม คลองประเวศบุรีรมย์ คลองเปรี้ง คลองอุดมชลจร คลองท่าถั่ว ประชากรจะมีอาชีพทำประมงน้ำจืดปลาที่จับได้แก่ ปลาช่อน ปลาสลิด ปลาดุก ปลาดุกเพี้ยน ปลาสวาย ปลานิล ปลาไน ปัจจุบันนี้จำนวนของปลาลดลง จึงทำให้ประชากรอาชีพเปลี่ยนเป็นการเลี้ยงปลาแทน ซึ่งมีทั้งการเลี้ยงปลาน้ำจืดและปลาน้ำเค็ม² จังหวัดฉะเชิงเทรามีพื้นที่เลี้ยงปลาน้ำจืดมากเป็นอันดับสองของประเทศรองจากจังหวัดสมุทรปราการ นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงกุ้งก้ามกรามและกุ้งกุลาดำ ทำรายได้ให้กับจังหวัดเป็นจำนวนมาก³

แร่ธาตุ แร่ธาตุในจังหวัดฉะเชิงเทราได้แก่แร่เหล็ก แลตเทอไรท์ (ลูกรัง) ทองคำ แหล่งแร่เหล็กจะกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่อำเภอแปลงยาว อำเภอพนมสารคาม⁴ ส่วนทองคำพบบริเวณต้นน้ำจากเขาชะมูน กิ่งอำเภอท่าตะเกียบ⁵ และอำเภอพนมสารคาม สำหรับแลตเทอไรท์ (ลูกรัง) มีในพื้นที่อำเภอบางคล้า แปลงยาว สนาบชัยเขต พนมสารคามและกิ่งอำเภอท่าตะเกียบ⁶ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่าเมืองพนมสารคามได้มีการตั้งโรงถลุงแร่เหล็กขึ้นที่บ้านหนองแห่นเพื่อทำตะปูขนาด 5 นิ้ว จำนวน 5,000 ตัว และตะปูขนาด 6 นิ้ว จำนวน 6,000 ตัว ส่งเข้าไปกรุงเทพฯ เพื่อนำไปสร้างพระวิหารวัดตำหนัก⁷ นอกจากนั้นเจ้าเมืองพนมสารคามยังได้ส่งส่วยทองคำไปกรุงเทพฯ หลายครั้ง แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ในบริเวณนี้ของจังหวัดฉะเชิงเทรามีแร่ทองคำอยู่มากในเวลานั้น⁸

¹ สำนักงานพาณิชย์จังหวัดฉะเชิงเทรา. (2545). เล่มเดิม. หน้า 34-35.

² จังหวัดฉะเชิงเทรา. เล่มเดิม. หน้า 12.

³ สำนักงานประมงจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2545). อ้างอิงจาก สำนักงานพาณิชย์จังหวัดฉะเชิงเทรา. เล่มเดิม. หน้า 34-35.

⁴ สำนักงานสามัญศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2537). ท้องถิ่นของเรา 2. (ฉบับปรับปรุง). หน้า 51.

⁵ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 68. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1212.

⁶ สำนักงานสามัญศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา. เล่มเดิม. หน้า 52.

⁷ หอสมุดแห่งชาติ. หน้าเดิม.

⁸ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 167. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1225. และ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 296. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1229.

1.4 กลุ่มประชากร เดือน มีนาคม 2546 จังหวัดฉะเชิงเทรามีประชากร รวมทั้งสิ้น 650,106คน เป็นชาย 320,571 คน และหญิง329,535 คน¹ ประชากรในจังหวัดฉะเชิงเทรามีหลายเชื้อชาติด้วยกัน คือ ไทย ลาว เขมร มอญ จีน และกลุ่มคนที่นับถือศาสนาอิสลาม โดยเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยอดีต ส่วนหนึ่งเข้ามาค้าขาย ส่วนหนึ่งถูกกวาดต้อนเข้ามา ปัจจุบันพื้นที่บางแห่งในจังหวัดฉะเชิงเทราจึงยังมีคนไทยเชื้อชาติดังกล่าวอยู่และยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของตนเอาไว้เป็นอย่างดี

กลุ่มชาวลาว

ชาวลาวที่อาศัยอยู่ในจังหวัดฉะเชิงเทราส่วนใหญ่เป็นชาวลาวพุงขาวซึ่งชาวลาวพวกนี้ไม่นิยมสักตามร่างกายหรือบางที่เรียกว่าลาวพวนหรือลาวเวียงจันทน์ซึ่งผิดกับลาวพุงดำที่นิยมสักตามร่างกาย ชาวลาวมีทั้งที่เข้ามาสวามิภักดิ์ขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารและถูกกวาดต้อนเข้ามาในฐานะเชลย

ใน พ.ศ.2321 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพรหมมหาราชหิรัญคฤชกับเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพไปตีอาณาจักรล้านช้างได้เมืองจำปาศักดิ์และเมืองเวียงจันทน์มาเป็นของไทย เมื่อยกทัพกลับมาได้ทำการกวาดต้อนครอบครัวลาวเวียงจันทน์และลาวหัวเมืองต่างๆ ผังตะวันออกของแม่น้ำโขงเข้ามาด้วย ชาวลาวบางส่วนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในครั้งนี้ให้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา² บริเวณอำเภอนวมสารคามและอำเภอสนามชัยเขต

ใน พ.ศ.2335 เมืองพวนและเมืองแกลงได้ก่อกบฏแข็งเมือง เจ้านันทเสนเจ้าเมืองเวียงจันทน์ได้แต่งกองทัพขึ้นไปปราบได้สำเร็จแล้วกวาดต้อนครอบครัวลาวเมืองพวนส่งเป็นบรรณาการมาให้ไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้ครอบครัวลาวเมืองพวนเหล่านี้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา³ บริเวณพนมสารคาม สนามชัยเขตและอำเภอราชสาส์น

¹สำนักงานพาณิชย์จังหวัดฉะเชิงเทรา. (2545). เล่มเดิม. หน้า 21-22.

²ธีรชัย บุญมาธรรม. (2528). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองกาฬสินธุ์ พ.ศ. 2336 – 2450. หน้า 30 ; ถวิล เกษรราช. (2512). ประวัติผู้ไทย. หน้า 174-176. และหอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 4. จดหมายเหตุรัชกาลที่3. จ.ศ.1191.

³พรรษา สิ้นสวัสดิ์. (2521). ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯกับเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ. ศ.2367 – 2394. หน้า 46.

ใน พ.ศ. 2369 เกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปราบกบฏสำเร็จและทำลายกรุงเวียงจันทน์ จึงให้กวาดต้อนกำลังไพร่พลของฝ่ายลาว ทั้งลาวเวียงจันทน์และลาวพวนเข้ามาไทยเพื่อป้องกันไม่ให้ลาวฟื้นตัวได้อีก และป้องกันไม่ให้ไพร่พลของลาวตกไปเป็นกำลังของฝ่ายญวน จากนั้นโปรดฯให้ชาวลาวไปตั้งบ้านเรือนทำมาหากินที่เมืองฉะเชิงเทรา¹ บริเวณบ้านท่าซราณ ต่อมายกขึ้นเป็นเมืองพนมสารคามและยุบเป็นอำเภอพนมสารคามในปัจจุบัน

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวลาวได้เข้ามาสวามิภักดิ์ของฟิ่งพระบรมโพธิสมภาร เช่น ท้าวทุมหรือพระอินทราชาได้คุมเลกสักลงมาในช่วงเวลาที่เกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์เมื่อไทยปราบกบฏเรียบร้อยแล้ว ท้าวทุมจึงได้กวาดต้อนชาวลาวมาขอฟิ่งพระบรมโพธิสมภาร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯรับไว้และให้ออกไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บริเวณอำเภอบ้านโพธิ์ ทั้งนี้เอกสารร่างสารตรา กับเมืองฉะเชิงเทราได้กล่าวถึงชาวลาวในแขวงเมืองฉะเชิงเทราเข้ามาสวามิภักดิ์² ซึ่งส่วนใหญ่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บริเวณคลองลาวหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าตำบลวังตะเคียน คลองท่าไข³

ชาวลาวในจังหวัดฉะเชิงเทราส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเพาะปลูก ทำนา ทำไร่ หาของป่าและเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู โค เป็นแรงงานรับจ้างขุดคลองบางชนากเชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกง รับจ้างตัดฟันส่งโรงหีบอ้อยเพื่อใช้เคี้ยวน้ำตาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ยังมีความชำนาญในการดูแร่ หาแร่ทองคำ และถลุงแร่เหล็ก

หลักฐานสำคัญที่แสดงถึงการเป็นชุมชนชาวลาวได้แก่โบราณสถานโดยเฉพาะวัดเมืองกาย ตำบลเมืองเก่า อำเภอพนมสารคาม พบว่ามีโบสถ์เก่าที่มีศิลปกรรมเป็นแบบล้านช้างและภายในโบสถ์มีภาพจิตรกรรมฝาผนังฝีมือการวาดเป็นแบบชาวลาว นอกจากนี้ยังมีประเพณีบุญข้าวหลาม* ซึ่งเป็นประเพณีของชาวไทยเชื้อสายลาวในอำเภอพนมสารคามที่ สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ⁴

¹ หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. เล่มที่ 1. จ.ศ.1199. และ ศรีศักร วัลลิโภดม. “ลาวในเมืองไทย,” เมืองโบราณ. 6 (2) : 55–70; ธันวาคม 2522 – มกราคม 2523.

² สุดใจ พงศ์กล้า. (2528). มณฑลปราจีนบุรีสมัยเริ่มแรกถึงสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์ (พ.ศ. 2436 – 2458). หน้า 28.

³ หอสมุดแห่งชาติ. เล่มที่ 18. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1200.

* งานบุญข้าวหลามเป็นการทำบุญด้วยข้าวหลามและขนมจีนหรือข้าวปุ้นกับน้ำยาป่าหมายถึงน้ำยาที่ไม่ใส่กะทิแต่ใส่ปลาร้าถวายพระภิกษุสงฆ์กำหนดในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 เป็นวันงานบุญ เหตุที่กำหนดเอาวันนี้เนื่องจากเป็นช่วงที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ซึ่งมีอาชีพทำนาเสร็จจากการเกี่ยวข้าวจึงถือโอกาสนำข้าวที่ได้มาทำเป็นข้าวหลามและขนมจีน เพื่อทำบุญเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว

⁴ จังหวัดฉะเชิงเทรา. (2539). ฉะเชิงเทราเมืองแห่งอนาคต. หน้า 122.

กลุ่มชาวเขมร

ชาวเขมรในจังหวัดฉะเชิงเทรา มีทั้งเขมรที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารและเขลยที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่อาศัยในจังหวัดนี้ซึ่งพบมากที่ตำบลหัวสำโรง ตำบลสระสองตอน อำเภอแปลงยาวและที่ตำบลดงน้อยอำเภอราชสาส์น กลุ่มชาวเขมรบางส่วนเป็นเขมรดั้งเดิมที่อาศัยอยู่มานานแล้ว ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายไว้ในประชุมพระราชนิพนธ์ภาคปักษ์กะ ภาค 1 ว่า

...แต่เดิมนั้นแผ่นดินเขมรมี 4 ส่วน ส่วนที่อยู่ในเขตประเทศไทยในระยนั้นเป็นส่วนที่เรียกว่า ขอม แปรพัคตร์ หรือที่เรียกว่า เขมรไทย คือ เขตตั้งแต่ฝั่งแม่น้ำบางปะกง ด้านตะวันออกไปจดฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ (ของเขมรปัจจุบัน) จะเห็นได้จากชื่อบ้านเมืองแถบนี้เป็นชื่อไทยบ้าง เขมรบ้าง เป็น 2 ชื่อทั้งไทยและเขมร อย่างเมืองฉะเชิงเทราเป็นชื่อเขมร ไทยเรียกว่าแปดริ้ว ... คนอยู่ในเมืองนี้ก็เป็นไทยบ้าง เขมรบ้าง ปะปนกันมาตั้งแต่ครั้งโบราณ โดยที่เดิมได้ตั้งอาณาเขตที่มีเมืองนครหลวงเป็นเมืองหลวง (ใกล้กับเมืองเสียมราฐ) และครอบครองดินแดนแถบนี้ เมื่อใดที่ไทย มีกำลังอำนาจก็จะเข้าครอบครองจนถึงเมืองนครนายก เมืองประจิม (ปราจีนบุรี) เมืองฉะเชิงเทรา ด้วยเหตุนี้ทำให้คนไทยและเขมรปะปนกันเรื่อยมา จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช คือในปี พ.ศ. 2325 มาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยก็ได้ตั้งบ้านเรือนขึ้นใหม่หลายเมือง เช่น มงคลบุรี ศรีโสภณ บัตบอง (พระตะบอง) เสียมราฐ ...¹

อนึ่งยังมีเขมรบางส่วนที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารหรือถูกกวาดต้อนเข้ามาในคราวที่ไทยทำสงครามอานามสยามยุทธกับญวนในเขมร (พ.ศ. 2376 – 2390) ชาวเขมรเหล่านี้อาศัยปะปนกับกลุ่มคนไทย ทั้งยังมีการผสมผสานทางสายเลือดโดยวิธีการสมรสจึงกลายเป็นคนไทยไปเป็นส่วนใหญ่

เมืองพนมสารคามเป็นเมืองที่มีชาวเขมรอาศัยอยู่มากเนื่องจากเป็นเมืองชายแดนที่ติดต่อกับเขมร จึงมีชาวเขมรถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่จำนวนหนึ่ง ชาวเขมรเหล่านี้จะถูกควบคุมโดยให้สังกัด กรม กอง ตามระบบไพร่มีมูลนายเป็นผู้ควบคุมดูแลโดยมีหน้าที่ทำงานให้แก่บ้านเมือง เช่นเป็นเลกคงเมือง อยู่เวรประจำ ทำงานโยธาในเมืองนั้น อีกส่วนหนึ่งเป็นเลกส่วย ส่งส่วยให้หลวง เช่นส่วยทองคำ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีนายกองเขมรส่วยเร็ว 9 กองควบคุมไพร่เขมรทำส่วยเร็ว²

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 ภาคปักษ์กะ ภาค 1. พิมพ์เป็นอนุสรณ์พระราชทานในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์ พ.ศ. 2498. หน้า 28–30.

²สุนทร คัยนันท์. (2542). เล่มเดิม. หน้า 179.

วัฒนธรรมของคนไทยเชื้อสายเขมรในจังหวัดฉะเชิงเทราที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษถึงปัจจุบัน เช่น ที่ตำบลหัวสำโรง อำเภอบางปะกง มีการเล่นพื้นบ้านที่เรียกว่าการเล่นช่วงรำ¹ เป็นการเล่นที่จัดขึ้นในช่วงเทศกาลสงกรานต์และพิธีเลี้ยงผีโดยกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรที่ตำบลหัวสำโรงนี้มีคติความเชื่อเรื่องผี² เขาจะเชิญผีปู่ย่าตายาย บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วหรือผีอื่นๆ ที่คุ้นเคยมาเข้าทรงหรือนำมาเลี้ยง ด้วยการตั้งเครื่องเซ่น ซึ่งจะจัดพิธีเลี้ยงผีประจำปีและพิธีเลี้ยงผีเพื่อรักษาผู้ป่วย นอกจากนี้ยังมีการทำพิธีเพื่อการเสี่ยงทายในการหาคู่หรือการแต่งงานของหนุ่มสาว

กลุ่มชาวมอญ

ชาวมอญอพยพเข้ามาเมืองไทยเนื่องจากถูกพม่าเกณฑ์แรงงานเกือบตลอดเวลาและบางครั้งพม่าดำเนินนโยบายปราบปรามชาวมอญอีกด้วย ชาวมอญอพยพเข้ามาในประเทศไทยด้วยความสมัครใจมากกว่าที่จะเข้ามาในลักษณะของการถูกกวาดต้อนเป็นเชลย³ ใน พ.ศ. 2358 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯให้ชาวมอญไปตั้งหลักแหล่งที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ เมืองปทุมธานี นนทบุรี และ บริเวณอื่นๆ เช่น ที่ฉะเชิงเทราบริเวณปากน้ำบางปะกง ส่วนใหญ่ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่บริเวณชุมชนรอบๆ วัดพิมพาวาส อำเภอบางปะกงโดยอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านของตนและอยู่ภายใต้ระบบไพร่เช่นเดียวกับไพร่คนไทย

ประเพณีของคนไทยเชื้อสายมอญในจังหวัดฉะเชิงเทราได้แก่ประเพณีแห่ธงตะขาบ* และประเพณีการตักบาตรน้ำผึ้ง** ที่วัดพิมพาวาส อำเภอบางปะกง⁴

¹ จังหวัดฉะเชิงเทรา. (2542). เล่มเดิม. หน้า 121.

² พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์ และสุรศักดิ์ ศิริไพบุลย์สินธ์. (2531, มกราคม). “ การเลี้ยงผีที่เมืองแปดริ้ว, ” ว. อักษร. 20 (1) : 61 – 66.

³ สุภรณ์ โอเจริญ. (2527, กรกฎาคม – กันยายน). “ ชาวมอญในประเทศไทย, ” เมืองโบราณ. 10 (3) : 14 –23.

* ประเพณีแห่ธงตะขาบจะจัดขึ้นในช่วงเทศกาลสงกรานต์เป็นการสืบสานงานหัตถกรรมพื้นบ้านอันแสดงถึงความละเอียดอ่อนและเป็นเอกลักษณ์ของชาวมอญคือ การทำธงกระดาษซึ่งได้รับถ่ายทอดมาจากบิดามารดา

** การตักบาตรน้ำผึ้ง เป็นประเพณีถวายน้ำผึ้งแก่พระภิกษุและสามเณรของคนไทยเชื้อสายมอญที่วัดพิมพาวาส สาเหตุของการถวายน้ำผึ้งสืบเนื่องมาจากสมัยพุทธกาลซึ่งพระพุทธเจ้าอนุญาตให้พระภิกษุสามเณรรับน้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นยาได้

⁴ จังหวัดฉะเชิงเทรา. (2542). เล่มเดิม. หน้า 118 -123.

นอกจากนี้ที่อำเภอบางน้ำเปรี้ยวยังมีประเพณีทำบุญสงกรานต์หรือที่ชาวมอญเรียกว่า เทศกาลกะต๊ะห์¹ ซึ่งถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่และก่อนหน้าวันสงกรานต์นี้ชาวมอญจะกวาดถนน กวาดหญ้า กวาดหรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่ากาละแม ทำขนมจิ้นและจะมีการทำข้าวสงกรานต์ หรือที่บางคนเรียกว่า ข้าวแช่มอญ* ชาวไทยเชื้อสายมอญมีการสงฆ์น้ำพระที่วัดรามัญคลอง 17 เป็นประเพณีตลอดมาโดย มักทำกันในวันสุดท้าย มีการเล่นสาดน้ำและรดน้ำขอพรจากพ่อแม่หรือญาติผู้ใหญ่ เพื่อเป็นสิริมงคล ในช่วงนี้ชาวไทยเชื้อสายมอญมีประเพณีการขนทรายเข้าวัดซึ่งเป็นการช่วยเหลือกันของผู้ใหญ่ หนุ่มสาวและเด็กเพื่อเอาดินมาถมตามหลุมๆ จัดว่าเป็นงานบุญที่มีประโยชน์ต่อศาสนสถานและเป็นการ ส่งเสริมความสามัคคีกลมเกลียวซึ่งกันและกัน

ชาวมอญในจังหวัดฉะเชิงเทรามีการประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม การตัดไม้ หาของป่า ทำอิฐ รับราชการและค้าขาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำอิฐ ชาวมอญจะมีความถนัดมาก เช่น การตั้งเมืองฉะเชิงเทราใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอิฐที่นำมาใช้ในการ สร้างป้อม กำแพงเมือง และศาลหลักเมืองของเมืองฉะเชิงเทรา ก็ได้มาจากการทำอิฐของกลุ่มชาวมอญนั่นเอง²

ชาวมุสลิม หรือกลุ่มผู้นับถือศาสนาอิสลาม

ชาวมุสลิมในจังหวัดฉะเชิงเทราส่วนใหญ่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตอำเภอบางน้ำเปรี้ยว มากที่สุดและรองลงมาคือที่อำเภอบ้านโพธิ์³ โดยมีเชื้อสายหรือบรรพบุรุษมาจากแหลมมลายู

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขยยกทัพไปตีเมืองปัตตานีแล้วกวาด ผู้คนที่เป็ชาวมุสลิมขึ้นมาที่เมืองหลวงเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการรบกับพม่าและเอามาทำนาเพื่อให้ เกิดประโยชน์แก่ประเทศ ชาวมุสลิมดังกล่าวกระจายอยู่รอบกรุงเทพฯ เช่น มหานาค พระโขนง คลองตัน มีนบุรี หนองจอก พระประแดงและจังหวัดใกล้เคียงคือ นครนายก ฉะเชิงเทรา อุทรยา นนทบุรี สมุทรปราการ ชลบุรี อ่างทอง เพชรบุรี ปทุมธานี ฯลฯ

¹สำนักงานจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2537). เล่มเดิม. หน้า 168 - 169.

*ข้าวที่นำมาแช่จะต้องเลือกข้าวสารที่ดีที่สุด มีกลิ่นหอมอย่างข้าวหอมมะลิและมีเมล็ดงามที่สุดนำมา ข้าวด้วยน้ำที่มีความสะอาดประมาณเจ็ดครั้ง แล้วนำไปใส่หม้อดินที่ยังไม่เคยใช้มาก่อนและนำขึ้นตั้งไฟ การหุง ข้าวนี้จะต้องให้สวญพอดี ๆ เมื่อหุงข้าวสุกดีแล้วก็นำข้าวไปวางบนผ้าขาวบาง ใช้น้ำสะอาดเทราดลงไปและค่อย ๆ ขาว สักประมาณสามครั้ง จึงค่อยนำข้าวไปผึ่งให้สะเด็ดน้ำพอสมควรหาหม้อที่นานที่เป็นภาชนะเครื่องปั้นดินเผาบาใบ หนึ่ง เอาข้าวที่ผึ่งแล้วใส่ลงไปตามความต้องการและเอาน้ำเย็นที่อบด้วยมะลิหรือเทียนอบที่มีกลิ่นหอมอย่างดีใส่ ลงผสมกับข้าวในหม้อวางตั้งไว้ในที่ร่ม ๆ หม้อที่นานที่ทำด้วยดินเผามีคุณสมบัติที่จะทำให้น้ำที่ใส่ไว้เย็นได้ ข้าว แช่ที่ทำเสร็จแล้วก็ตากไปถวายให้พระฉันตอนเพล หรืออาจจะนำไปให้ญาติผู้ใหญ่กินพร้อมทั้งกับ และของเคียง พวกลาเค็มหรือปลาแห้ง ซึ่งข้าวนี้เย็นและมีกลิ่นหอม เมื่อพระฉันหรือญาติผู้ใหญ่กินไปแล้วก็จะรู้สึกสดชื่น

²หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่14. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1196.

³สำนักงานจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2537). เล่มเดิม. หน้า 149.

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯให้ขุดคลองแสนแสบเพื่อเป็นเส้นทางเศรษฐกิจและการทำสงครามกับเขมร พระองค์โปรดฯให้ชาวมุสลิมที่นำมาจากปัตตานีและไทรบุรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขุดคลองแสนแสบและให้ทำมาหากินตลอดแนวคลองแสนแสบ (คลองบางขนาก)

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่รอบๆ กรุงเทพมหานคร ได้อพยพไปตั้งถิ่นฐานใหม่ที่คลอง 22 ในเขตอำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก และที่คลอง 15,16,17,18,19,20 และ 21 ในอำเภอบางน้ำเปรี้ยว บางส่วนที่ตำบลเกาะไร่ อำเภอบ้านโพธิ์ และที่ตำบลเปริง อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา

นอกจากนี้ยังมีพวกแขกจามอาศัยอยู่ในอำเภอบางน้ำเปรี้ยว ตำบลเปริง อำเภอเมือง และที่ตำบลเกาะไร่ อำเภอบ้านโพธิ์ คนกลุ่มนี้ถูกกวาดต้อนมาจากเขมร จากเอกสารร่าง ทราน้อยถึงเมืองฉะเชิงเทราในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกล่าวถึงการแต่งตั้ง นักกองคันโรดมพรหมบริรักษ์ซึ่งเข้ามาอยู่ที่กรุงเทพฯออกไปรับราชการ ณ เมืองอุดงมีไชย ในครั้งนี้นักกองคันโรดมฯได้ขอรับพระราชทานญาติพี่น้องและพรรคพวกเขมรจากเมืองฉะเชิงเทราออกไปด้วย 85 คน¹ และยังมีเอกสารที่กล่าวถึงแขกจามในเมืองฉะเชิงเทราคือนาแขกกองอาสาจาม เมืองฉะเชิงเทรา² กองอาสาจามที่บ้านไผ่ดำ³ บ้านแขกอาสาจาม คลองบางขนาก แขวงเมืองฉะเชิงเทรา⁴ นาแขกอาสาจาม แขวงเมืองฉะเชิงเทรา⁵ ข้อมูลเหล่านี้แสดงให้เห็นว่ามีกลุ่มชาวมุสลิมเชื้อสายมลายูและเชื้อสายจามจากเขมรเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในจังหวัดฉะเชิงเทราจำนวนมากโดยรัฐบาลไทยได้ใช้นโยบายปกครองชาวมุสลิมเหล่านี้ให้อยู่ในระบบไพร่เช่นเดียวกับคนไทย⁶ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาและหาปลา⁷

ชาวมุสลิมในจังหวัดฉะเชิงเทรายึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมโดยเคร่งครัด เพราะการดำเนินชีวิตและประเพณีปฏิบัติส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับหลักปฏิบัติของศาสนาอิสลาม เช่น การทำละหมาดประจำวัน การถือศีลอด การแต่งงานและการอ่านคัมภีร์อัลกุรอาน ในปัจจุบันจังหวัดฉะเชิงเทรามีมัสยิดจำนวน 52 แห่ง อำเภอบางน้ำเปรี้ยวมีมัสยิดมากที่สุดจำนวน 36 แห่ง รองลงมาคือ อำเภอเมือง จำนวน 10 แห่ง นอกจากนี้ยังมีที่อำเภอบ้านโพธิ์

¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่4. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1220.

² หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่117. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1202.

³ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่155/ง. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1210.

⁴ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่66. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1205.

⁵ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่246. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1226.

⁶ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่245. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1223.

⁷ แหล่งเดิม.

2. ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดฉะเชิงเทรา (พ.ศ.1991 - 2398)

ประวัติของจังหวัดฉะเชิงเทราเท่าที่ปรากฏหลักฐานยังไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่าตั้งขึ้นเมื่อใด มีเพียงข้อสันนิษฐานโดยยี่ดอเอกสารภูมิศาสตร์ ลักษณะเหตุการณ์ และอื่นๆ มาผสมผสานเข้ากับหลักฐานที่มีการบันทึกถึงประวัติศาสตร์จังหวัดฉะเชิงเทรา การศึกษาถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดฉะเชิงเทราผู้ศึกษาจะศึกษาตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2398) เนื่องจากมีหลักฐานปรากฏอย่าง ชัดเจนและศึกษาเฉพาะสมัยที่มีหลักฐานเกี่ยวกับจังหวัดฉะเชิงเทราเพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาวิเคราะห์บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ. 2398 – 2475 ต่อไป

2.1 สมัยอยุธยา (พ.ศ.1991-2310)

หลักฐานที่เกี่ยวกับจังหวัดฉะเชิงเทราในสมัยอยุธยาเริ่มปรากฏตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้แก่ กฎหมายตราสามดวง พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตเลขา พระราชพงศาวดารสยาม พระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จดหมายเหตุหนังสือสยามและคณะมิชชันนารี-ฝรั่งเศส และจารึกแผ่นเงินที่พบในพระเจดีย์วัดพยุหคณาภิหาราม (วัดเจดีย์) ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา นอกจากนั้นยังมีโบราณสถานและโบราณวัตถุอีกด้วย หลักฐานเหล่านี้ได้บันทึกถึงเหตุการณ์และเรื่องราวในสมัยต่างๆ ที่เกี่ยวกับจังหวัดฉะเชิงเทราดังนี้

สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.1991-พ.ศ.2031) มีหลักฐานที่กล่าวถึงจังหวัดฉะเชิงเทรา คือ กฎหมายตราสามดวงและสันนิษฐานว่าจังหวัดฉะเชิงเทราตั้งขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโดยมีการจัดเป็นเขตปกครองประเภทหัวเมืองชั้นใน (จัตวา) ดังปรากฏอยู่ในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองว่า "เมืองวิเศษฤๅไชย เมืองฉะเชิงเทรา ขึ้นปะแดง เสนาขวา¹ " และปรากฏชื่อเมืองฉะเชิงเทราในพระธรรมนูญ ว่า "เมืองฉะเชิงเทราอยู่ในความดูแลของพระยาจักรี สังกัดมหาดไทย² " ฉะเชิงเทราเป็นเมืองอยู่ใกล้เมืองหลวงสามารถเดินทางติดต่อได้ในระยะอันสั้น และส่งข้าราชการไปปกครองโดยตรง³

จากหลักฐานที่กล่าวมานั้นแสดงให้เห็นว่าจังหวัดฉะเชิงเทรามีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นใน (จัตวา) มีผู้ว่าราชการเมืองตำแหน่ง "ผู้รั้ง" ไม่มีอำนาจเด็ดขาดอย่างเจ้าเมือง⁴ อยู่ภายใต้การดูแลของพระยาจักรี สังกัดมหาดไทย

¹กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. (2537). หน้า 316 – 325.

²แหล่งเดิม. หน้า 142.

³โยนิโอะ อธิธิ. (2522, กรกฎาคม – กันยายน). " อาณาเขตของอยุธยาในกฎหมายตราสามดวง ", ธรรมศาสตร์. 9 (1) : 148 – 160.

⁴ถนอม อาณามวัฒน์ และคณะ. (2528). เล่มเดิม. หน้า 297.

สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พระเชษฐาธิราช) (พ.ศ. 2034 – 2072) มีหลักฐานจากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 กล่าวถึงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 กับจังหวัดฉะเชิงเทราว่า พระองค์โปรดฯให้ขุดคลองสำโรงซึ่งเป็นคลองที่อยู่ในตำบลศรีษะจรเข้ากับคลองทับนาที่ขุดออกไปยังปากแม่น้ำบางปะกงซึ่งได้ตื่นขึ้น ดังนั้น ใน พ.ศ. 2041 จึงให้ขุดลอกคลองดังกล่าวเพื่อให้เรือใหญ่สัญจรไปมาได้สะดวก ดังข้อความที่ว่า

... ในศักราช 860 (พ.ศ. 2041) ปีมะเมียสัมฤทธิ์ศก สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 มีรับสั่งให้ขุดซ่อมคลองสำโรง ... เพื่อให้เรือใหญ่ไปมาได้ ทั้งนี้เพราะเดิมคลองสำโรง ซึ่งอยู่ตำบลศรีษะจรเข้ากับคลองทับนาง ที่ขุดออกไปปากน้ำตื่นขึ้น จะต้องชะระใหม่ ...¹

คลองสำโรงที่กล่าวถึงนี้ขุดขึ้นเพื่อเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตอำเภอเมืองจังหวัดสมุทรปราการกับแม่น้ำบางปะกงในเขตอำเภอบางปะกงจังหวัดฉะเชิงเทราเข้าด้วยกัน² จะเห็นว่าจุดประสงค์ของการขุดลอกคลองสำโรงไปยังเมืองสำคัญๆนั้นคงจะเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจการเมืองการปกครอง เนื่องจากสมัยพระรามาธิบดีที่ 2 เป็นสมัยที่มีความเจริญและไม่มีการทำสงครามทั้งภายในและภายนอกประเทศ นอกจากนี้ยังมีการเดินทางเข้ามาของกลุ่มพ่อค้ายุโรปคือประเทศโปรตุเกสแสดงว่าสมัยนี้การค้าของอยุธยาฝั่งตะวันตกเพิ่มความสำคัญมากขึ้นดังนั้นจึงมีขยายการค้าไปยังหัวเมืองต่างๆ ซึ่งน่าจะรวมทั้งเมืองฉะเชิงเทราด้วย

สมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091 – 2111) มีหลักฐานที่กล่าวถึงจังหวัดฉะเชิงเทราคือ พระราชพงศาวดารสยาม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำราพระนามุภาพทรงกล่าวถึงการตั้งเมืองฉะเชิงเทราในฐานะที่มีบทบาทในการช่วยทำสงครามไว้ว่าดังนี้

... การที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงจัดป้องกันพระนครศรีอยุธยาครั้งนั้น นอกจากการก่อสร้างยังให้ตรวจบัญชีสามะโนครวัธราฐทั่วไไป เพื่อจะให้รู้จำนวนชายฉกรรจ์อันจะเป็นกำลังต่อสู้ข้าศึก ปรากฏว่าจำนวนชายฉกรรจ์ในมณฑลราชธานีมีแสนเศษ แล้วจัดระเบียบการเรียกระดมพลให้สะดวกขึ้นกว่าแต่ก่อน ในการนี้ให้ตั้งเมืองขึ้นใหม่เพิ่มขึ้นหลายเมืองคือตั้ง บ้านตลาดแก้ว เป็นเมืองนนทบุรีเมืองหนึ่ง ตั้งบ้านท่าจีนเป็นเมืองสาครบุรี เมืองหนึ่ง ตัดท้องที่เขตต์เมืองสุพรรณบุรีทางด้านใต้ กับท้องที่เขตต์เมืองราชบุรีทางข้างตะวันตกรวมกันตั้งเมืองนครไชยศรี เมืองหนึ่ง สันนิษฐานว่าตัดท้องที่เขตเมืองชลบุรีข้างเหนือกับท้องที่เมืองปราจีนบุรีข้างใต้ เมืองฉะเชิงเทรา ขึ้นอีกเมืองหนึ่ง ...³

¹พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. (2516). หน้า 498. และ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา. (2505). หน้า 17.

²กิตติ ตันไทย. (2520). คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ.2367-2453). หน้า 48-49.

³ตำราพระนามุภาพ , สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. กรมพระยา. (ม.ป.ท.) (ม. ป.ป.). แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม เล่ม 1.

การกล่าวเช่นนี้สอดคล้องกับการสันนิษฐานของ ตรี อมาตยกุล ว่าจังหวัดจะเชิงเทรานั้นจะตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเพราะเมื่อมีศึกสงครามไม่สามารถเรียกชายฉกรรจ์เข้ากองทัพได้เต็มอัตราศึกเนื่องจากพากันหลบหนีเข้าป่าเข้าดงไปเสียเป็นจำนวนมาก จึงโปรดให้ตั้งเมืองขึ้นใหม่ 3 เมือง คือ เมืองนนทบุรี เมืองนครไชยศรีและเมืองสาครบุรี แต่การตั้งเมืองจะเชิงเทราไม่ปรากฏชื่อในพระราชพงศาวดาร¹ อย่างไรก็ตามจังหวัดจะเชิงเทราก็น่าจะเป็นเมืองหนึ่งที่มีบทบาทในการช่วยทำศึกสงครามในสมัยนี้

สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ.2112 – 2133) มีหลักฐานจากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขากล่าวถึงเหตุการณ์ของจังหวัดจะเชิงเทราในสมัยพระองค์ว่าช่วงต้นของแผ่นดินเป็นระยะที่กรุงศรีอยุธยา กำลังอ่อนแอเนื่องจากพึ่งแพ้สงครามพม่าเป็นครั้งแรกในพ.ศ.2112 พระยาละแวกแห่งเขมรได้ถือโอกาสยกกองทัพมาเองบ้างและบางครั้งก็แต่งตั้งให้ผู้อื่นเป็นแม่ทัพยกทัพเข้ามาไทยเมื่อถอยกลับไปจะกวาดต้อนชาวเมืองต่าง ๆ รวมทั้งจากเมืองจะเชิงเทรา ไปด้วยเป็นจำนวนมาก ดังข้อความในพระราชพงศาวดารที่ว่า

... ในขณะนั้น พระยาละแวกแต่งพลมาลาดตระเวนทั้งทางบกทางเรือเป็นหลายครั้ง และเสียชาวจันทบูรชาวระยอง ชาวจะเชิงเทรา ชาวนาเวียงไปแก่ข้าศึกละแวกเป็นอันมาก. . .²

สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. 2133 – 2148) เมืองจะเชิงเทรามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในฐานะเป็นกองเสบียงที่ติดตามกองทัพของพระองค์ในการทำศึกพระยาละแวกของเขมร เช่นพระนิพนธ์สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวว่า

. . . พ.ศ.2136 กระบวนการที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปตีเมืองเขมรครั้งนี้ดำรัสสั่งให้เกณฑ์พลเมืองนครนายก เมืองปราจีน เมืองจะเชิงเทรา และเมืองสระบุรีเข้าเป็นกองทัพ . . . พ.ศ.2136 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชกำหนด . . . ให้พระวิเศษ (เจ้าเมืองจะเชิงเทรา) . . . ตั้งขึ้นเป็นกองเสบียงทางบกยกไปตั้งอยู่ฉางรวบรวมเสบียงอาหารเตรียมไว้ที่ตำบลทาบ (คงจะอยู่ใกล้ๆชายแดนเขมร) เพื่อคอยจ่ายเสบียงให้แก่กองทัพหลวงที่ผ่านไปทางตำบลนั้นเป็นการล่วงหน้า. . . สมเด็จพระนเรศวรทรงตีเมืองบริบูรณ์ได้แล้วจึงโปรดฯให้เลื่อนพระวิเศษเจ้าเมืองจะเชิงเทรา ที่ปฏิบัติราชการเป็นผลดียิ่งตลอดมาขึ้นเป็น " พระยาวิเศษ " และให้คุมกำลังกองเสบียงส่งไปสนับสนุนกองทัพที่จะเข้าตีเมืองละแวกอันเป็นเป้าหมายอันสุดท้าย. . .³

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงมีพระประสงค์จะยกกองทัพไปตีเมืองละแวกอย่างแน่นอนจึงได้ให้เกณฑ์กำลังพลเป็นกองทัพซึ่งรวมทั้งเมืองจะเชิงเทราด้วย นอกจากนี้แสดงให้เห็นว่าเมืองจะเชิงเทราเป็นเมืองสำคัญและอุดมสมบูรณ์สามารถจัดกองเสบียงสนับสนุน

¹ ว่าที่ พล.ต.ดำเนิร เลขะกุล. (2513, ตุลาคม) “ จะเชิงเทรา เมืองเก่าหรือไม่,” อนุสาร อ.ส.ท. ฉบับแนะนำจะเชิงเทรา. 69 –76.

² กรมศิลปากร. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม1. หน้า 215.

³ สุนทร คัยนันท์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 40-41.

กองทัพหลวงที่จะยกทัพไปตีเมืองละแวกจากการปฏิบัติหน้าที่ในการคุมกำลังกองเสบียงในการทำศึกครั้งนี้เป็นอย่างดี ทำให้พระวิเศษเจ้าเมืองฉะเชิงเทราได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น " พระยาวิเศษ " ในระหว่างราชการทัพ จึงนับว่าเป็นเกียรติประวัติของเมืองฉะเชิงเทราอย่างยิ่ง¹

สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.2199 – 2231) มีหลักฐานที่อ้างถึงจังหวัดฉะเชิงเทราคือ หนังสือสยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส* หนังสือเล่มนี้ มีแผนที่ของมิสซังสยามระบุชื่อ เปตริว (Petrie) แสดงว่าสมัยของพระองค์มีคณะมิชชันนารีฝรั่งเศสเข้ามาทำการสำรวจพื้นที่และเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในเมืองฉะเชิงเทราซึ่งประชาชนจำนวนหนึ่งเข้ารับรีต ส่วนใหญ่ชาวคริสต์จะอยู่บริเวณ ตำบลบางตีนเป็ด อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา

สมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (พ.ศ.2301 – 2310) จากหลักฐานในจดหมายเหตุรัชกาลที่1 เลขที่ 2 จ.ศ. 1171กล่าวว่าก่อนสิ้นสมัยอยุธยาเมืองฉะเชิงเทรามีบทบาทในการสู้รบกับพม่าคือในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศพม่าได้ยกกองทัพเข้ามาล้อมกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ.2309 กรมหมื่นเทพพิพิธทรงวิเคราะห์ว่ากรุงศรีอยุธยากำลังจะเสียที่แก่พม่าจึงชักชวนผู้คนชาวเมืองจันทบุรี ระยอง ชลบุรี และเมืองฉะเชิงเทราเข้าไปตั้งมั่นอยู่ในเมืองปราจีนบุรี แล้วส่งกองกำลังส่วนหนึ่งไปรักษาด่านที่ปากน้ำโยทะกาแต่ด่านนี้ถูกพม่าตีแตกในที่สุด² ทำให้กรมหมื่นเทพพิพิธและพรรคพวกพากันหลบหนีต่อไปยังเมืองนครราชสีมา เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน พ.ศ.2310 แล้วพระองค์จึงได้ตั้งชุมนุมกรมหมื่นเทพพิพิธที่เมืองนครราชสีมาขึ้นเอง³

จากหลักฐานพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ได้กล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในการเดินทัพและปะทะกับทหารพม่าบริเวณปากน้ำโจโล่ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา ก่อนเดินทางต่อไป ชลบุรี ระยอง และจันทบุรี แล้วกลับมาสู่ชาติบ้านเมืองจากพม่า ว่า

... ครั้น ณ วัน 2 ๔¹³ 2 คำ ให้ยกพลทหารเข้าไปในป่าหุุดประทับที่สำนักหนองน้ำ หุงอาหารสำเร็จแล้ว พอเพลาย่ำประมาณ 2 โมง ... ครั้นเพลาย่ำประมาณ 4 โมง พม่าไล่แทงฟันคนซึ่งเลื่อยลำอยู่ นั้นวิ่งหนีตามทาง ครั้นได้ทอดพระเนตรเห็น จึงให้นายบุญมีขึ้นมำใช้สวนทางลงไปประมาณ 200 เส้น พบกองทัพพม่ายกขึ้นมาแต่ปากน้ำโจโล่ ทั้งทัพบกทัพเรือ มาขึ้นที่ท่าข้าม ...⁴

¹ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2528). หน้า 28.

*โลเนย์ อาเดรียง. (2542). สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส. แปลโดย ประทุมรัตน์ วงดนตรี. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

²หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 2. จดหมายเหตุรัชกาลที่1. จ.ศ.1171.

³วัชพล. “ อนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปวัฒนธรรม ฉะเชิงเทรากับอดีตที่ถูกลืม, ” อนุสาร อ.ส.ท.

24 (1) : 80 – 83 ; สิงหาคม 2526. และ กิจจา วัฒนสินธุ์. เล่มเดิม. หน้า 155.

⁴พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3. (2539). หน้า 477.

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินได้เดินทัพผ่านและทำการรบต่อสู้กับพม่าบริเวณปากน้ำโจโล อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา ในปัจจุบันชาวอำเภอบางคล้าได้ทำการก่อสร้างพระสถูปเจดีย์พระเจ้าตากสินมหาราช เพื่อเป็นอนุสรณ์ให้ประชาชนได้เคารพและรำลึกถึงพระองค์ท่านที่มีบุญคุณต่อชาติบ้านเมือง ณ บริเวณที่กล่าวถึงนี้

2.2. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2310 - พ.ศ. 2394)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชปรากฏชื่อเมืองฉะเชิงเทราเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดฯให้หัวเมืองต่างๆ ขึ้นกับกรมพระกลาโหม กรมมหาดไทย และกรมท่าตั้งเดิมเพื่อสะดวกแก่การปกครอง เมืองฉะเชิงเทรานั้นเดิมขึ้นอยู่กับกรมพระกลาโหมต่อมาได้มาขึ้นกับกรมมหาดไทย ในการเปลี่ยนแปลงครั้งใหม่นี้ทรงกำหนดให้ขึ้นอยู่กับกรมมหาดไทยตามเดิม

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีช้างเผือกเข้ามาสู่พระบารมีจำนวน 6 เชือกเป็นช้างเผือกเอก 3 เชือกพระองค์ได้รับสมญาว่า "พระเจ้าช้างเผือก" และมีการนำช้างเผือกประดับไว้ในธงชาติซึ่งเริ่มเป็นครั้งแรกเรียกว่าธงช้าง เป็นธงช้างสีขาวอยู่ในวงจักรติดในพื้นธงแดง มีการสันนิษฐานว่าช้างเผือกบางเชือกในรัชกาลนี้อาจจะมาจากจังหวัดฉะเชิงเทราเนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ของจังหวัดฉะเชิงเทราตั้งแต่อดีตกาลเป็นป่าใหญ่และมีช้างโขลงมากเฉพาะบริเวณเขตใกล้เมืองได้ปรากฏชื่อตำบลที่เกี่ยวกับช้างเช่น "สนามช้าง" "อ่าวช้างไล่"¹ นอกจากนี้ยังได้ปรากฏในประวัติศาสตร์บอกเล่าว่าได้เคยมีพวกทหารอาสาสมัครมาตั้งกองจับช้างไปถวายพระเจ้าแผ่นดิน เพราะที่นี่เป็นแหล่งที่มีช้างมาก² ดังนั้นจึงเชื่อว่าช้างสำคัญจะต้องไปจากจังหวัดฉะเชิงเทรา

ในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นหลายอย่าง เช่นการสร้างเมืองฉะเชิงเทราใหม่ การสร้างป้อมและการสร้างกำแพงเมืองฉะเชิงเทรา ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง การสร้างวัดเมือง การอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินของชาวจีน การเกิดเหตุการณ์ของจีนตัวเหี้ย (ฮังยี) ใน พ.ศ.2391

ใน พ.ศ. 2377 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯให้เจ้าพระยามหาและเจ้าพระยามหาโยธาเตรียมสร้างเมืองฉะเชิงเทราใหม่ ซึ่งเดิมนั้นที่ตั้งของเมืองฉะเชิงเทราอยู่แถบปากน้ำโจโลแล้วย้ายมาตั้งที่แปดริ้ว จากหลักฐานจารึกแผ่นเงินที่พระเจดีย์วัดพัคฆาอินทาราม (วัดเจดีย์) ตำบลบ้านใหม่ อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา ผู้จารึกคือพระยาวิเศษฤาไชย (ช้าง) เจ้าเมืองฉะเชิงเทราได้กล่าวถึง เมืองฉะเชิงเทราเก่าและการย้ายเมืองมาตั้งที่ใหม่ไว้ดังนี้

. . . ข้าพเจ้าชื่อนายช้างเป็นพี่ นายเสือเป็นน้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน เดิมเป็นเชื้อมงคังพงษ์เจ้าเมืองกรมการ มาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยายังไม่เสียแก่พม่า ญาติวงศ์ทำราชการเนื่องๆ มาตั้งแต่เมืองฉะเชิงเทรา ตั้งปากน้ำโจโลแล้วยกมาตั้งแปดริ้วแล้วยกไปตั้งโสธรได้รับราชการไม่ขาดเชื้อมงคัง . . .³

¹ สนามช้างและอ่างช้างไล่ เป็นชื่อตำบลที่อยู่ในอำเภอบางคล้าและอำเภอแปลงยาวในปัจจุบัน

² ศรีศักร วัลลิโภดม. (2523). *พจนานุกรมประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า*. หน้า 22.

³ สุนทร คัยนันท์. (2534). *เล่มเดิม*. หน้า 30.

สาเหตุของการสร้างเมืองใหม่เนื่องจากในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไทยทำสงครามกับญวน เรียกว่า "สงครามอานามสยามยุทธ" (พ.ศ. 2376 – 2390) เป็นสงครามที่ยืดเยื้อนานถึง 14 ปี ด้วยลำน้ำบางปะกงเป็นแม่น้ำสายหลักและเป็นชัยภูมิธรรมชาติอย่างดีในการป้องกันข้าศึกศัตรูตั้งนั้นในปีมะเมีย พ.ศ.2377 พระองค์จึงได้โปรดเกล้าฯให้กรมหลวงรักษัรณเรศ^{*} เป็นแม่กองสร้างป้อมปราการเพื่อให้เมืองจะเชิงเทราเป็นเมืองเชื่อนขันท์ป้องกันพระนครทางทิศตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาให้ปลอดภัยจากข้าศึก กำแพงเมืองก่อด้วยอิฐถือปูน หน้า 1 เมตร สูง 3 เมตร ด้านไต้ยาว 3 เส้น ด้านทิศตะวันออกยาว 6 เส้น 10 วา และด้านทิศตะวันตกยาว 6 เส้น 10 วา มีเนื้อที่ทั้งสิ้น 19 ไร่ 2 งาน¹ ด้านข้างและด้านหลังห่างจากกำแพงออกไปประมาณ 100 เมตร มีคูน้ำเป็นแนวป้องกันอีกชั้นหนึ่ง บริเวณกำแพงเมืองได้มีการขุดพบกระสุนปืนใหญ่เป็นจำนวนมากปืนใหญ่บางกระบอกมีจารึกเป็นตัวเลขอารบิกและอักษรโรมันที่ท้ายกระบอก

กำแพงเมืองป้อมปราการนี้นอกจากจะเป็นเครื่องแสดงขอบเขตเมืองอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกของเมืองจะเชิงเทราแล้วจากชัยชนะของไทยในสงครามอานามสยามยุทธยังเปรียบเสมือนประจักษ์พยานในบทบาทของเมืองจะเชิงเทราในฐานะเมืองหน้าด่านซึ่งทำหน้าที่ปกป้องรักษาเมืองหลวงของชาติเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์เมืองจะเชิงเทราอีกด้วย

ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ตั้งอยู่ที่ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองจะเชิงเทรา หรือแนวเดียวกับป้อมกำแพงเมืองหรือติดกับโรงพยาบาลเมืองจะเชิงเทราและสำนักงานเกษตรอำเภอเมืองจะเชิงเทราในปัจจุบัน ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2377 ปีเดียวกับสร้างกำแพงป้อมปราการเมืองจะเชิงเทราหรือหลังจากนั้นเล็กน้อย เหตุที่กล่าวเช่นนั้นเนื่องจากการสร้างป้อมเมืองใดก็ตามมักจะสร้างศาลเจ้าพ่อหลักเมืองควบคู่อยู่เสมอเพื่อจะช่วยปกป้องรักษาเมืองให้รอดพ้นจากภัยอันตรายนานาประการ กำแพงเมืองเก่าเป็นที่ประดิษฐานของศาลหลักเมืองและเสาหลักเมืองอันศักดิ์สิทธิ์ ภายในเสาหลักเมืองยอดหัวเม็ด แตกต่างจากจังหวัดอื่นๆ กล่าวคือ มีลักษณะเป็นศิลปะจีนคล้ายศาลเจ้าจีน ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในเมืองจะเชิงเทราเป็นจำนวนมากในสมัยนี้

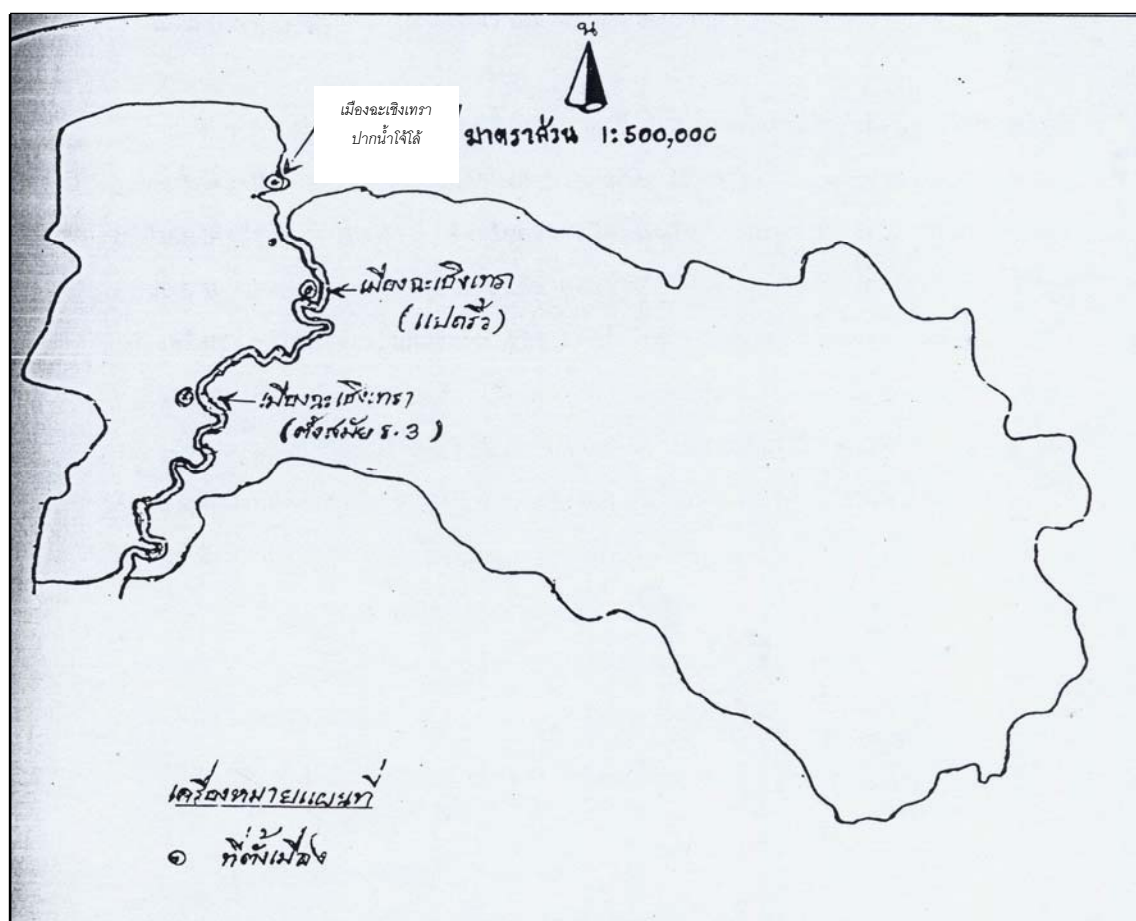
นอกจากการสร้างกำแพงเมืองป้อมปราการจะเชิงเทราแล้วกรมหลวงรักษัรณเรศ^{*} ยังได้ สร้าง "วัดเมือง" ^{**} หรือปัจจุบันคือ "วัดปิตุลาธิราชรังสฤษฎิ์" ^{***} ขึ้นพร้อมกันเพื่อถวายแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดนี้ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา กว้าง 17 เมตร ยาว 29.50 เมตร

^{*} กรมหลวงรักษัรณเรศ หรือพระองค์เจ้าไกรสร ชาวจังหวัดจะเชิงเทราเรียกว่า "หม่อมเกสร" ซึ่งเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 33 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 และลำดับที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาน้อยแก้ว ประสูติเมื่อวันจันทร์ขึ้น 2 ค่ำเดือนยี่ ปีกุน จุลศักราช 1153 ตรงกับวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2334. อ้างอิงจาก จังหวัดจะเชิงเทรา. (2528). ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดจะเชิงเทรา. หน้า155.

¹ กรมศิลปากร. (2516). ทะเบียนโบราณวัตถุสถานที่ราชอาณาจักร. หน้า 364.

^{**} เนื่องจากวัดนี้สร้างขึ้นพร้อมกับป้อมและกำแพงเมือง ชาวบ้านจึงเรียกวัดนี้ว่า "วัดเมือง"

^{***} ในปี พ.ศ. 2450 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสจังหวัดจะเชิงเทรา ได้พระราชทานนามวัดให้ใหม่ว่า "วัดปิตุลาธิราชรังสฤษฎิ์" หมายถึงวัดที่อาของพระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง (ปิตุลา แปลว่า ลุง หรืออา หมายถึงกรมหลวงรักษัรณเรศซึ่งเป็นอาของรัชกาลที่ 3)

ภาพประกอบ 5 แผนที่แสดงที่ตั้งเมืองฉะเชิงเทรา โบราณถึงสมัยรัชกาลที่ 3

ที่มา : วรณี แพลุกอินทร์. (2538). ความสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าของเมืองฉะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาบาวริง. หน้า 39.

3. การตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราก่อน พ.ศ.2398

3.1 ปัจจัยที่ทำให้ชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดฉะเชิงเทราก่อน พ.ศ.2398

การอพยพของชาวจีนมาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดฉะเชิงเทรามีส่วนใหญ่เป็นชาวจีนที่อพยพมาจากเมืองท่าเช่นกรุงเทพฯ จันทบุรี และชลบุรี และชาวจีนที่มาจากประเทศจีนโดยตรง สาเหตุที่ชาวจีนอพยพออกนอกประเทศเข้ามาในประเทศไทยและมาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดฉะเชิงเทรานั้นมีปัจจัยหลายประการเช่น ปัจจัยภายนอกประเทศ ปัจจัยภายในประเทศและปัจจัยภายในจังหวัดฉะเชิงเทรา

3.1.1 ปัจจัยภายนอกประเทศ ปัจจัยที่ผลักดันให้ชาวจีนอพยพออกนอกประเทศ ได้แก่ ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและความสะดวกในการเดินทางดังนี้

3.1.1.1 ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ

การเพิ่มจำนวนของประชากรอย่างรวดเร็วและการขาดความสมบูรณ์ของพื้นที่รวมทั้งการเกิดภัยธรรมชาติเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดภาวะอดอยากขึ้นในประเทศจีน เพราะประกอบเกษตรกรรมไม่ได้ผลเพียงพอที่จะเลี้ยงประชากรเป็นผลทำให้ชาวจีนล้มตายเป็นจำนวนมากประชากรบางส่วนได้ละทิ้งบ้านเกิดเมืองนอนของตนเองออกไปหากินยังต่างประเทศ ดังที่พระยาสุรียานุวัตรได้บรรยายสภาพที่เกิดขึ้นในเมืองจีนเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ว่า

...พลเมืองทุกวันนี้มากมายถึง 357 ล้านคน เป็นเพราะเหตุฉะนั้นราคาอาหารการเลี้ยงชีพในประเทศจีนจึงได้แพงนักและโดยที่คนมากเกินส่วนทุนและส่วนที่ดินที่จะทำประโยชน์ ได้ค่าแรงในประเทศจีนจึงได้ตกต่ำมากถึงกับราษฎรต้องได้รับความอดอยากยากแค้นอดอาหารตามอยู่เนื่องๆ เพราะเหตุความยากจนขัดสนนี้เอง พวกจีนจึงต้องจำเป็นผู้ทิ้งที่เกิดเมืองนอนไปหากินตามนานาประเทศทั่วเช่น มาอาศัยอยู่ในเมืองไทยเป็นอันมาก ...¹

นอกจากนี้ทางภาคใต้ของประเทศยังเกิดโรคระบาดขึ้นเช่นได้เกิดกาฬโรคขึ้นที่มณฑลกว่างตุง กวางสี พูเกี้ยน ทำให้ผู้คนในมณฑลเหล่านี้ต้องเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก ดังนั้นจึงเป็นสาเหตุให้ชาวจีนอพยพออกนอกประเทศ

¹พระยาสุรียานุวัตร. (2518). ทรัพยากรศาสตร์. หน้า 171 – 172.

3.1.1.2 ปัจจัยด้านการเมือง

ชาวจีนพบกับภาวะสงครามจากการสู้รบกันเองด้วยข้อขัดแย้งภายในประเทศเช่น เมื่อเปลี่ยนราชวงศ์ใหม่หรือเกิดสงครามกับประเทศตะวันตก สาเหตุเหล่านี้ทำให้ชาวจีนต้องอพยพหลบหนีภัยสงครามถอยร่นลงมาทางใต้และอพยพออกนอกประเทศ ปัญหาทางการเมืองของจีนส่วนใหญ่จะส่งผลต่อทางดินแดนภาคใต้ของจีนเช่น ใน พ.ศ.1822 เมื่อสิ้นราชวงศ์ซ้องชาวจีนจำนวนมากต้องพากันหลบหนีการกดขี่ข่มเหงของพวกมองโกลไปสู่ที่ต่างๆเช่น เกาะไหหลำและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้¹ และในพ.ศ.2187 เมื่อราชวงศ์หมิงสิ้นสุดลงชาวจีนพากันหลบหนีพวกแมนจูอีก ชาวจีนเหล่านี้ส่วนมากหนีลงไปตั้งรกรากทางหมู่เกาะทะเลใต้² เช่นเกาะไหหลำ ใต้หวันและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากนี้ยังมีกบฏและการสงครามเกิดขึ้นหลายครั้งเช่น ใน พ.ศ.2383 - 2385 เกิดสงครามฝิ่นเป็นการทำสงครามระหว่างจีนกับอังกฤษ³ ในพ.ศ. 2393 – 2407 เกิดกบฏไต้เผิง⁴ ซึ่งเป็นสาเหตุให้พวกกบฏและประชาชนต้องอพยพหลบหนีจากการลงโทษของออกนอกประเทศ

จากปัญหาทางการเมืองที่เกิดขึ้นในประเทศจีนไม่ว่าจะเป็นสงครามที่เกี่ยวข้องกับการกบฏภายในของประเทศจีนเองหรือการสงครามกับต่างประเทศทำให้เกิดผลเสียต่อรัฐบาลและประชาชนอย่างมากมายทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม เช่น เมื่อเกิดสงครามประชาชนถูกเกณฑ์แรงงานไปใช้ในสงคราม บ้างก็ล้มตาย บาดเจ็บ ทุพพลภาพ พลัดพรากจากถิ่นที่อยู่นับเป็นจำนวนล้านๆ คน ทำให้ไม่มีเวลาทำการเพาะปลูกพืชผลเกิดข้าวยากหมากแพง โจรผู้ร้ายชุกชุมในพื้นที่ทั่ว ๆ ไปของประเทศ นอกจากนี้ในฐานะผู้แพ้สงครามประเทศจีนต้องรับภาระเรื่อง ค่าปฏิกรรมสงครามเป็นจำนวนเงินหลายร้อยล้านเหรียญเป็นเหตุให้รัฐบาลต้องเรียกเก็บภาษีนานาชนิดเพิ่มขึ้นเพื่อใช้บริหารประเทศและชดเชยหนี้สงครามให้กับต่างประเทศ นับเป็นการเพิ่มภาระด้านภาษีอากรให้ประชาชนเพิ่มมากขึ้นส่วนภาษีสูงขึ้นก็จะทำให้ราคาสินค้าสูงขึ้นด้วย เป็นสาเหตุทำให้ค่าครองชีพสูงขึ้นตามไปด้วยดังนั้นจึงเป็นปัจจัยสำคัญทำให้ประชาชนอพยพออกจากประเทศ

¹วิลเลียม จี, สกินเนอร์. (2529). เล่มเดิม. หน้า 31.

²ขจิตกัย บุรุษพัฒน์. (2517). ชาวจีนในประเทศไทย. หน้า 2.

³จำนงค์ ทองประเสริฐ. (2510). บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีนภาค 5. หน้า 48

⁴แหล่งเดิม. หน้า 37 – 85.

3.1.1.3 ความสะดวกสบายในการเดินทาง

นอกจากปัญหาทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เป็นสาเหตุให้ชาวจีนอพยพออกนอกประเทศแล้ว ความสะดวกในการเดินทางทั้งในเรื่องพาหนะและเส้นทางคมนาคมก็ส่งเสริมให้ชาวจีนอพยพออกนอกประเทศได้โดยสะดวก ในการเดินทางออกนอกประเทศของชาวจีนมีความสะดวกสบายและความรวดเร็วเนื่องจากการเดินทางภายในประเทศจีนได้ขยายตัว ชาวจีนสามารถเดินทางภายในประเทศมายังเมืองต่างๆ ทางตะวันออกเฉียงใต้และลงเรืออีกทอดหนึ่งมายังประเทศที่ตนต้องการได้อย่างสะดวก

3.1.2 ปัจจัยภายในประเทศ

ปัจจัยที่ดึงดูดให้ชาวจีนอพยพเข้ามาในประเทศไทยก่อน พ.ศ.2398 นั้นมีปัจจัยหลายอย่างเช่น นโยบายของรัฐบาลไทย การขาดแคลนแรงงาน การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจไทย การให้อิทธิพลแก่ชาวจีนในด้านต่างๆ

3.1.2.1 นโยบายของรัฐบาลไทย เนื่องจากการดำเนินนโยบายของรัฐบาล ในช่วงก่อน พ.ศ.2398 ที่เปิดโอกาสและสนับสนุนให้ชาวต่างชาติเข้ามาอยู่อาศัยเพราะได้ผลประโยชน์จากการใช้ชาวจีนในกิจการต่างๆ ทางเศรษฐกิจ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชการอพยพของชาวจีนยังมีจำนวนน้อย มาเพิ่มจำนวนมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยตอนปลายและในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เปิดโอกาสให้ชาวจีนอพยพเข้ามาประกอบการค้าภายในประเทศและต่างประเทศและเข้ามาเป็นเจ้าของอากรประมูลจัดเก็บภาษี¹ ซึ่งทำรายได้ให้แก่ประเทศไทยเป็นจำนวนมาก จากนโยบายดังกล่าวส่งผลให้ชาวจีนอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยรวมทั้งที่จังหวัดจะเซียงเตาด้วย

3.1.2.2 การขาดแคลนแรงงาน ตั้งแต่สมัยโบราณมาโครงสร้างของสังคมไทยผูกติดอยู่กับระบบศักดินา แรงงานของคนไทยต้องถูกเกณฑ์ไปใช้ในราชการและกิจการส่วนตัวของเจ้าขุนมูลนายจึงทำให้ต้องแสวงหาแรงงานอิสระอื่นมาทดแทนแรงงานไทยในกิจกรรมต่างๆ ของประเทศ แรงงานชาวต่างชาติที่คนไทยนิยมใช้มากที่สุดคือแรงงานชาวจีนเพราะมีความอดทนและขยัน ฉะนั้นเมื่อประเทศไทยขาดแคลนแรงงานดังกล่าวจึงส่งผลให้เกิดการอพยพเข้ามาของชาวจีน เช่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศโดยการค้าเรือสำเภาทำให้ความต้องการแรงงานชาวจีนมาใช้ในการกิจกรรมส่งเสริม การค้า การต่อเรือ การเดินเรือมีมากขึ้นดังนั้นรัฐบาลจึงชักชวนชาวจีนอพยพเข้ามาในประเทศไทย

3.1.2.3 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจไทย โครงสร้างเศรษฐกิจไทยตั้งแต่ดั้งเดิมถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพจนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวการพัฒนาประเทศได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษ ใน พ.ศ. 2398 สนธิสัญญานี้ยัง

¹ ญาดา ประภาพันธ์. (2524). ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 121.

กระตุ้นการขยายการผลิตเพื่อการส่งออกทำให้ตลาดข้าวของไทยได้ขยายตัวไปยังยุโรปมีผลทำให้โครงสร้างเศรษฐกิจของไทยเปลี่ยนแปลงจากเศรษฐกิจแบบยังชีพเป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกเกิดการค้าเสรีและการผูกพันกับตลาดโลกเพิ่มมากขึ้นแล้วได้พัฒนามาเป็นเศรษฐกิจแบบเงินตรา (money economy) คนไทยให้ความสนใจกับการผลิตข้าวเพิ่มมากขึ้น ส่วนการประกอบการค้าอื่นๆ เช่นการค้าย่อย การขนส่งสินค้าออกต่างประเทศ กรรมกรในโรงสีข้าว โรงเลื่อย ส่วนใหญ่ติดอยู่กับชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวจีน เมื่อชาวจีนได้เข้ามาทำหน้าที่เป็นกัมประโด (นายทุนนายหน้า) ก็จะมีคนจีนซึ่งเป็นพวกพ่อของตนเข้าทำงานในหน้าที่ต่างๆ ตั้งแต่ในระดับสูงลงมาจนถึงระดับต่ำ เช่น เสมียน พนักงาน และกุลี เป็นต้น เป็นผลให้มีการชักชวนญาติพี่น้องอพยพเข้ามาทำงานและตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองไทยมากขึ้น

3.1.2.4 การให้อิทธิพลกับชาวจีนในด้านต่าง ๆ ความต้องการแรงงานชาวจีนในกิจการทั้งของภาครัฐบาลและเอกชน ดังนั้นรัฐบาลไทยจึงสนับสนุนให้ชาวจีนเดินทางเข้ามาภายในประเทศไทยโดยให้อิทธิพลและขจัดข้อขัดข้องต่างๆ กับชาวจีนเป็นอย่างมากเช่น ไม่ต้องเกณฑ์แรงงาน สามารถเดินทางเข้า-ออกได้ทั่วราชอาณาจักรและการเก็บค่าผูกมัดของชาวจีน* ในราคาต่ำด้วยเหตุนี้จึงเป็นสิ่งดึงดูดให้ชาวจีนอพยพเข้ามาในประเทศไทย

3.1.3 ปัจจัยภายในจังหวัดฉะเชิงเทรา

ปัจจัยสำคัญทำให้ที่ชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดฉะเชิงเทราคือสภาพภูมิศาสตร์ของจังหวัดฉะเชิงเทรา ดังนี้

3.1.3.1 ท่าเลที่ตั้ง

จังหวัดฉะเชิงเทรามีท่าเลที่ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองหลวงกับเมืองทางด่านชายทะเลตะวันออก เมืองทางตะวันออก หัวเมืองอีสานและหัวเมืองเขมรจากสภาพที่ตั้งดังกล่าวทำให้จังหวัดฉะเชิงเทราสามารถติดต่อกับดินแดนอื่นๆ โดยรอบทั้งใกล้และไกลโดยการอาศัยการคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบก การคมนาคมทางน้ำในการติดต่อกับเมืองใกล้เคียงอาศัยแม่น้ำบางปะกงเป็นทางสำคัญเพราะฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี และนครนายกต่างก็ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำบางปะกง นอกจากนั้นยังสามารถอาศัยคลองต่างๆ ที่แยกสาขาออกไปจากแม่น้ำบางปะกงแล้วไหลผ่านชุมชนต่างๆ ของฉะเชิงเทราและเมืองใกล้เคียงเป็นเส้นทางในการคมนาคมไปยังหัวเมืองชายทะเลตะวันออก เมืองทางตะวันออก หัวเมืองอีสานและหัวเมืองเขมรได้ การเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปยังหัวเมืองชายทะเลทางตะวันออก หัวเมืองทางตะวันออก หัวเมืองเขมรและอีสานจะผ่านจังหวัดฉะเชิงเทราก่อนที่จะไปเมืองอื่นๆ โดยสามารถใช้เส้นทางคมนาคมต่อไปนี้

* หมายถึงการเรียกเก็บเงินแทนการเกณฑ์แรงงานจากคนจีน จีนคนใดมีปึกแผ่นผูกไว้ข้อมือแสดงว่าได้เสียเงินดังกล่าวแล้ว

จากกรุงเทพฯ ไปตามคลองพระโขนง คลองแสนแสบ (คลองบางขนาก)* ไปออกแม่น้ำบางปะกง สามารถล่องเรือขึ้นลงไปฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี แล้วเดินทางต่อไปยังหัวเมืองเขมรและอีสานได้

จากกรุงเทพฯ ไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา เข้าคลองสำโรง ออกแม่น้ำบางปะกงล่องเรือไปฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรีและนครนายกได้ หรือจากคลองสำโรง เข้าแม่น้ำบางปะกงแล้วออกทะเลที่ปากน้ำบางปะกงเลียบชายฝั่งทะเลตะวันออกไปชลบุรี และหัวเมืองตามรายทางไปจนถึงระยอง จันทบุรี แล้วเดินทางต่อไปยังเขมรและญวนได้¹ เส้นทางจากแม่น้ำบางปะกง ฉะเชิงเทรา เดินทางเข้าคลองบางขนาก (คลองแสนแสบ) เข้ากรุงเทพฯ และเส้นทางจากแม่น้ำบางปะกง เข้าคลองสำโรง ผ่านบางพลีเข้ากรุงเทพฯ ซึ่งเส้นทางเข้าคลองบางขนากและคลองสำโรงนี้จะช่วยย่นระยะทางโดยไม่ต้องเดินทางผ่านทะเล

สำหรับการเดินทางโดยทางบกจากหัวเมืองเขมรและหัวเมืองอีสาน เข้ากรุงเทพฯ จะต้องผ่านจังหวัดฉะเชิงเทราก่อนถึงกรุงเทพฯ ตามเส้นทางต่อไปนี้

ช่องตะโก อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นช่องทางไปยังเขมรและรัฐประเทศ วัฒนานคร สระแก้ว กบินทร์บุรี ปราจีนบุรี ผ่านฉะเชิงเทราไปยังกรุงเทพฯ²

ช่องบ้านกุ่ม ช่องสะแกราด ช่องขี้สาคูหรือช่องบุกขุน เป็นช่องทางไปมาระหว่างปราจีนบุรีกับนครราชสีมา³ ผ่านจังหวัดฉะเชิงเทราไปยังกรุงเทพฯ

ช่องเรือแตก* เมื่อครั้งปราบกบฏอนุวงศ์แห่งกรุงเวียงจันทน์ ทักษิณพระยาราชสุภาวดี (เจ้าพระยาบดินทร์เดชา) ได้เดินทัพผ่านจังหวัดฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี ประจันตคาม แล้วเดินทัพต่อไปยังเมืองนครราชสีมาโดนผ่านทางช่องเรือแตก⁴

การเดินทางของทุกเส้นทางที่กล่าวมานี้เป็นเส้นทางบกที่ผู้เดินทางอาจจะใช้เกวียนเทียมโค กระบือ เดินเท้า ขี่ม้าหรือขี่ช้างมา เมื่อมาถึงกบินทร์บุรีหรือเมืองปราจีนบุรี

* คลองแสนแสบ เป็นคลองที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกง ซึ่งช่วยย่นระยะทางไปมาระหว่างเมืองฉะเชิงเทราถึงกรุงเทพฯ ถึงแม้ว่าในระยะแรกของการขุดคลองแสนแสบ จะมีเป้าหมายอยู่ที่การทำสงครามกับญวนในเขมร ปี พ.ศ.2380 เพื่อขนส่งเสบียงอาหารและการไปมาระหว่างกรุงเทพฯ กับเขมรและญวน แต่ภายหลังสงครามแล้วปรากฏว่าคลองสายนี้กลายเป็นเส้นทางเดินเรือไปมาค้าขายที่สำคัญ ; อ้างอิงจาก สุทธาดา เลขไวยุทธ์. เล่มเดิม. หน้า 7.

¹บุญรอด แก้วกันหา. (2518). การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2411). หน้า 81.

²สุรัตน์ วรารัตน์. (2527, เมษายน – มิถุนายน). “การค้าต่างแดนของอีสานในอดีต,” เมืองโบราณ .

10(2) : 99 – 109 ;

³อุราลักษณ์ สิทธิบุตร. (2526). มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์. หน้า 176.

* ช่องเรือแตก เป็นหนึ่งใน 3 ช่องเขาบรรทัด โดยที่สมัยต่อมาไม่ได้เรียกว่า ช่องเรือแตก เพราะช่องเขาบรรทัด มีช่องสะแกราด ช่องบุกขุนและช่องตะโก เข้าใจว่าคงจะเป็นช่องใดช่องหนึ่งใน 3 ช่องนี้ ; อ้างอิงจาก สุดใจ พงศ์กล้า. (2528). เล่มเดิม. หน้า 15.

⁴ประวัติเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี). (2513). สมุหนายก. หน้า 18.

การที่จังหวัดฉะเชิงเทราตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมเพื่อติดต่อไปยังภูมิภาคต่างๆ ทำให้เป็นเมืองหน้าด่านติดต่อกับแขวงเมืองพนัสนิคมและชลบุรีและมีลูกค้าจากต่างประเทศมาค้าขายอยู่ตลอดเวลา¹ เช่น การค้าจากกรุงเทพฯ เดินเรือไปตามชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกไปยังบางปะกง บางพลสร้อย บางละมุง บางพระ ระยอง จันทบุรี ประแส ตราดและเกาะกงต่อไปยังเขมรและญวน นอกจากนี้ยังมีหลักฐานจดหมายเหตุที่ว่า "ให้หมื่นจำเนียรวาริ ออกมาตรวจตราเรียกเก็บภาษีอยู่ที่ด่านบางปะกง เมืองฉะเชิงเทรา"² การที่จังหวัดฉะเชิงเทรายังอยู่บนเส้นทางการค้าและปากแม่น้ำบางปะกงจึงทำให้มีความสำคัญและมีบทบาททางเศรษฐกิจกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าในการนำสินค้าจากภูมิภาคต่างๆ มาฉะเชิงเทรา เพื่อส่งต่อไปยังกรุงเทพฯ โดยทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางขายสินค้าให้กับผู้ที่มาติดต่อซื้อขายสินค้าจากชุมชนเมืองที่อยู่ภายในซึ่งจะส่งสินค้ามาให้กับจังหวัดฉะเชิงเทราไปยังเมืองต่างๆ ที่อยู่ภายในเส้นทางการค้านี้ ดังนั้นจังหวัดฉะเชิงเทราเปรียบเสมือนพ่อค้าคนกลางที่ใช้ระบบส่งผ่าน (Transit System)³ โดยส่งของจากภูมิภาคหนึ่งไปยังอีกภูมิภาคหนึ่ง

3.1.3.2 ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ

จังหวัดฉะเชิงเทราได้ชื่อว่าเป็นความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า สัตว์น้ำและแร่ธาตุ พื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำบางปะกงที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่างๆ เช่น อ้อย ข้าว พืชผักและผลไม้ต่างๆ โดยเฉพาะอ้อย และข้าว นอกจากนี้ยังมีพื้นที่ที่เป็นป่าและภูเขาคือ ป่าแควระบบและป่าสียัด ลักษณะป่าเป็นป่าดงดิบ ป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ หรือป่าแดง มีไม้ที่สำคัญต่อเศรษฐกิจคือ ไม้มะค่าโมง ตะแบกใหญ่ กระบก ประดู่ ยางนา ตะเคียนและไม้แดงจันทน์ อีกทั้งมีป่าชายเลนที่เหมาะสมต่อการเจริญพันธุ์ของสัตว์น้ำเค็มพวก กุ้ง หอย ปู และปลาจำนวนมาก และยังมีสัตว์ป่าอีกหลายชนิด เช่น ช้างป่า กระทิง วัวแดง กวางป่า เก้ง เลียงผา หมูป่า เสือโคร่ง เป็นต้น สำหรับของป่านั้นมีอยู่มากมายหลายชนิด เช่น เร่ว กระวาน น้ำผึ้ง ขี้ผึ้ง ชัน น้ำรัก น้ำมันยาง ตลอดจนแร่ธาตุที่มีค่า เช่น แร่เหล็ก ทองคำ

การที่จังหวัดฉะเชิงเทรามีสภาพภูมิศาสตร์ที่ดีมีพื้นที่เหมาะสมแก่การประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม ทั้งการทำนา ทำสวน ทำไร่ การหาของป่า การจับสัตว์น้ำ มีทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ที่อุดมสมบูรณ์ ตลอดจนเป็นเส้นทางคมนาคมและศูนย์กลางทางการค้าที่มีผลต่อทางด้านเศรษฐกิจมากจึงเป็นปัจจัยดึงดูดให้ชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินใน

¹ สุทธาดา เลขไวยุทธ์. (2536). เล่มเดิม. หน้า 38.

² หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 40. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1219.

³ พลัปลึง คงชนะ. (2534). "บทบาทของอยุธยาในฐานะที่เป็นเมืองท่า," วารสารประวัติศาสตร์.

จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยชาวจีนเหล่านี้มักตั้งถิ่นฐานในตัวเมืองบริเวณริมแม่น้ำบางปะกง ที่สัญจรทางเรือไปมาได้สะดวก ในที่ที่เพาะปลูกได้ดี ในตลาดที่เป็นแหล่งชุมชนซื้อขายหรือในย่านชุมชน ดังประวัติศาสตร์บอกเล่ากล่าวว่า " พวกชาวจีนเขาไม่อยู่หรอก ในป่าเขา ในดง พวกเขาอยู่ในที่ที่ทำมาหากินได้มาก "¹

3.2 พัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานในจังหวัดฉะเชิงเทราของชาวจีนก่อน พ.ศ.2398

ชาวจีนเป็นชนกลุ่มใหญ่ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นกลุ่มที่มีบทบาททางด้านเศรษฐกิจมากเนื่องจากนิยมการประกอบอาชีพในด้านพาณิชยกรรม เกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ชาวจีนเหล่านี้มีความขยันขันแข็งในการประกอบอาชีพอย่างมาก มีนิสัยมัธยัสถ์อดทน สามารถสร้างฐานะได้อย่างรวดเร็ว มักจะเชิบบัญฐานะเป็นเจ้าของโรงสี โรงงานผลิตน้ำตาลจากอ้อย เจ้าของกิจการอื่นๆ

การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน สันนิษฐานว่าในสมัยอยุธยาหัวเมืองชายทะเลตะวันออกทั้งจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นบริเวณที่มีชาวจีนอพยพเข้าตั้งถิ่นฐานทำมาหากินอยู่แล้วเพราะเห็นได้ว่าเมื่อพระยาวชิรปราการ (พระเจ้าตากสิน) ตีฝ่าวงล้อมของทหารพม่าออกมาทางด้านนี้ พระองค์ได้รับการสนับสนุนด้านกำลังคนและกำลังทรัพย์จากชุมชนชาวจีนตามหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันออก² จนในที่สุดได้กลับไปกู้เอกราชจากพม่าได้สำเร็จ

ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชชาวจีนแต่จิวอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในประเทศไทยเป็นจำนวนมากและได้รับการยกย่องให้เป็น " จีนหลวง " เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสืบเชื้อสายมาจากจีนแต่จิว พระองค์ทรงสนับสนุนให้ชาวจีนแต่จิวอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศไทย³ รวมทั้งบริเวณจังหวัดฉะเชิงเทราด้วยเนื่องจากเป็นจังหวัดที่อยู่ใกล้กรุงธนบุรีและการคมนาคมสะดวก

จากการวิจัยของ สกินเนอร์ จี วิลเลียม กล่าวว่าชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในสยามในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 มักจะอยู่ในเขตชายฝั่งทะเลและบริเวณที่ลุ่มแถบแม่น้ำใหญ่ๆ มีการตั้งหลักแหล่งชาวจีนในทุกๆ เมืองรวมทั้งเมืองฉะเชิงเทราด้วยเช่น . . . หลักแหล่งของชาวจีนตั้งอยู่บริเวณแม่น้ำบางปะกงเรื่อยมาจนถึงปราจีนบุรี . . .⁴

¹จีนในภาคกลาง : สถานภาพและบทบาทในสมัยรัตนโกสินทร์. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 4. หน้า 1566.

²ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2523). " ส่วยและสำเภาในรัชกาลที่ 2 , " ศิลปวัฒนธรรม. 1 (4) : 23 – 33.

³สาวิตรี ทัพพะสุต. (2528, มกราคม). " ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทยจีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2398 – 2453, " อักษรศาสตร์. 17 (1) : 78 – 100.

⁴วิลเลียม จี ,สกินเนอร์. (2529). เล่มเดิม. หน้า 80.

จากข้อความนี้แสดงว่ามีชาวจีนเข้ามาอยู่ในจังหวัดฉะเชิงเทราแล้วตั้งแต่ บางปะกง บ้านโพธิ์ บางพระ โสธร บ้านใหม่ บ้านหมู บางคล้า บางน้ำเปรี้ยว พนมสารคาม เป็นต้น

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวจีนอพยพเข้ามาในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเกิดความไม่สงบทางภาคใต้ของประเทศไทย เช่น เกิดทุพภิกขภัย เกิดสงครามฝิ่น (พ.ศ. 2382 – 2385) กบฏไต้เผง (พ.ศ. 2393 – 2407) และการจลาจลอื่นๆ ทำให้ชาวจีนจำนวนมากอพยพหนีภัยไปอยู่ในดินแดนอื่นๆ โดยเฉพาะประเทศไทย นอกจากนั้นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีนโยบายส่งเสริมให้ชาวจีนอพยพเข้ามาในประเทศไทยเพราะได้ประโยชน์จากการใช้พวกเขาจีนในกิจการต่างๆ ทางเศรษฐกิจและสังคม จึงยอมให้ชาวจีนอพยพเข้ามาในประเทศไทยได้โดยไม่จำกัดจำนวน¹ รวมทั้งที่จังหวัดฉะเชิงเทราด้วย ดังที่ ปาลเลกซ์ ได้กล่าวถึงคนจีนที่จังหวัดฉะเชิงเทราไว้ว่า

... ทั้งจังหวัดเป็นที่ราบใหญ่อุดมไปด้วยนาข้าว สวนผลไม้ และไร่อ้อย มีโรงหีบอ้อยไม่ต่ำกว่า 20 โรง ซึ่งเจ้าของเป็นคนจีน ...²

จากข้อมูลดังกล่าวทำให้ทราบว่าชาวจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นจำนวนมากเพื่อทำไร่อ้อยและตั้งโรงหีบอ้อยสำหรับทำน้ำตาลตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากการศึกษาของอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ได้กล่าวถึงการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราไว้ดังนี้คือ

... ชาวจีนเข้ามาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 3 ส่วนใหญ่เป็นจีนที่มาจากเมืองจีนเข้ามาแสวงโชค ในครั้งแรกเข้าไปตั้งหลักแหล่งอยู่เขตเมืองฉะเชิงเทรา และเมืองปราจีนบุรีก่อน ซึ่งต่อมาได้เกิดมีอั้งยี่กำเริบขึ้น ทำให้ทางรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 3 ต้องใช้กำลังปราบปรามจึงสงบในราวสมัยรัชกาลที่ 4 ชาวจีนจากเมืองฉะเชิงเทรา ก็ขยายตัวพากันมาตั้งหลักแหล่งในเขตบ้านท่าเกวียนและบ้านเกาะขนุน เพราะเป็นแหล่งชุมชนในทางการค้าและการคมนาคม ... ในสมัยหลังๆ ลงมาชาวจีนก็เคลื่อนย้ายเข้าไปยังหมู่บ้านต่างๆ ในเขตอำเภอพนมสารคามและตำบลใกล้เคียง ...³

¹ กนิษฐา ไทเดชะวัฒน์. (2534). “ขุนนางไทยเชื้อสายจีนในประวัติศาสตร์ไทยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2367 – 2453)”, “วารสารประวัติศาสตร์ฉบับรวมงานวิจัย : 38 – 42.

² ปาลเลกซ์. (2520). เล่าเรื่องกรุงสยาม. หน้า 74.

³ ศรีศักร วัลลิโภดม. (2523). พนมสารคาม ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า. หน้า 22-23.

จากที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่าคนจีนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในจังหวัดจะเข้ในเขตตัวเมืองจะเข้มาก่อน ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกิดเหตุการณ์ฮ้างฮั่ว ชาวจีนจึงได้ขยายเข้าไปตั้งหลักแหล่งที่อำเภอพนมสารคามบริเวณบ้านท่าเกวียน บ้านเกาะขนุนและบริเวณหมู่บ้านใกล้เคียงเนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งชุมชนทางการค้า และการคมนาคม หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าชาวจีนได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่คือ ศาลเจ้าและโรงเจ เช่นศาลเจ้ากวนตีกุน โรงเจเพ็กเคยตัว โรงเจอิงเยียวไท้ เป็นต้น

นอกจากนี้ชาวจีนยังได้ขยายเข้าไปในอำเภอบ้านโพธิ์ ที่ตำบลสนามจันทร์ ตำบลบางกรูด ตำบลบ้านโพธิ์ ตำบลท่าพลับ เป็นต้น ซึ่งต่อมากลายเป็นชุมชนชาวจีน ได้แก่บริเวณชุมชนตลาดบางกรูด ชุมชนชาวตลาดโรงสีล่าง ชุมชนชาวประตุน้ำท่าถั่ว¹ เป็นชุมชนที่มีชาวจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก หลักฐานที่ทำให้ทราบถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินคือศาลเจ้าและโรงเจ

การอพยพของชาวจีนนั้น ชาวจีนได้อพยพเข้ามาในประเทศไทยและจังหวัดจะเข้ตรงอย่างต่อเนื่อง โดยแบ่งลักษณะการอพยพออกได้ 3 ลักษณะ คือ

1. อพยพตามญาติ คนร่วมแซ่ และร่วมภูมิสำเนาเดียวกันโดยการชักชวนจากเครือญาติเพื่อให้เข้ามาทำงานและการเข้ามาของสตรีเพื่ออยู่กับสามีที่ได้เดินทางเข้ามาอยู่ก่อนแล้ว
2. อพยพตามคำชักชวนของผู้ที่เคยเดินทางมาก่อน
3. การขายแรงงานของตัวเองให้กับผู้ออกค่าเดินทางหรือมีสัญญาเป็นตัวสินเชื่อนในกรณีของสองกลุ่มแรกซึ่งอาจจะมีฐานะไม่ยากจนนักหรืออาจถึงค่อนข้างดี เมื่อเดินทางมามักจะอาศัยหรือพักอยู่กับญาติ คนร่วมแซ่ หรือเช่าบ้านในย่านชุมชนชาวจีน

สำหรับเส้นทางการอพยพและตระกูลภาษาของชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดจะเข้ตรงนั้นเป็นชาวจีนที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยทางเรือโดยผ่านมาทางทะเลจีนใต้แล้วเข้าสู่อ่าวไทย ชาวจีนเหล่านี้ขึ้นที่เมืองท่าจันทบุรีหรือเมืองท่ากรุงเทพฯ² แล้วเดินทาง ต่อมาจังหวัดจะเข้ตรงโดยทางเรือซึ่งใช้แม่น้ำบางปะกงและคลองสาขาต่างๆ โดยตอนแรกจะอาศัยอยู่ริมแม่น้ำแล้วค่อยๆขยายเข้าไปดินแดนตอนในของจังหวัดจะเข้ตรง ส่วนตระกูลภาษาของชาวจีนในจังหวัดจะเข้ตรงมีลักษณะที่แตกต่างกันแต่ละตระกูลตามท้องถิ่นที่อยู่อาศัย แบ่งได้ 6 ตระกูลคือจีนแต้จิ๋ว ไหหลำ กวางตุ้ง ฮกเกี้ยน จีนแคะ และพวกอื่นๆ ดังนี้

¹สำนักงานอำเภอบ้านโพธิ์. (2547). 100 ปี อำเภอบ้านโพธิ์ ในที่ระลึก พิธีเปิดอาคารที่ว่าการอำเภอบ้านโพธิ์และฉลองครบ 100 ปี อำเภอบ้านโพธิ์ 15 มกราคม 2547. หน้า 23-28.

²จีนในภาคกลาง: การตั้งถิ่นฐาน. (2542). ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง .หน้า 1531.

1. จีนแต้จิ๋ว (Teachiu) ชาวจีนกลุ่มนี้อาศัยอยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของมณฑลกว่างตุง ชาวจีนแต้จิ๋วที่อพยพเข้ามาในจังหวัดฉะเชิงเทราส่วนใหญ่มาจากเมือง เจาโจว หรือเมืองแต้จิ๋ว เนื่องด้วยมณฑลแต้จิ๋วเป็นตลาดการค้า ดังนั้นชาวจีนกลุ่มนี้จึงมีความชำนาญพิเศษในด้านการค้า¹ นอกจากนี้ยังประกอบอาชีพเป็นกรรมกรในโรงสี ในไร่อ้อย ไร่ยาสูบ และโรงงานน้ำตาล

2. จีนกวางตุ้ง (Cantonese) ชาวจีนกลุ่มนี้เป็นประชากรส่วนใหญ่ของมณฑลกว่างตุง และตามภาคต่างๆทางตะวันออกเฉียงใต้ของมณฑลกว่างตุงซึ่งเป็นแหล่งอุตสาหกรรมสำคัญของจีน ชาวจีนกลุ่มนี้จึงมีความชำนาญในด้านการช่าง งานเครื่องจักรกล² เมื่อเข้ามาอยู่ในจังหวัดฉะเชิงเทราจึงมีอาชีพด้านโรงเลื่อย โรงสี การก่อสร้าง การช่างต่างๆ รวมทั้งเป็นกรรมกรในงานก่อสร้าง

3. จีนไหหลำ (Hainanese) ชาวจีนกลุ่มนี้เป็นประชากรส่วนใหญ่ของเกาะไหหลำ เป็นกลุ่มที่มีความละเอียดถี่ถ้วน ทำงานปราณีต ดังนั้นจึงเป็นช่างที่มีฝีมือดีและยังเป็นกลุ่มที่มาจากแหล่งอุตสาหกรรมต่อเรือของประเทศจีน เมื่อเข้ามาอยู่ที่จังหวัดฉะเชิงเทราจึงประกอบอาชีพเป็นช่างต่อเรือ ช่างไม้ ช่างเหล็ก นอกจากนี้ยังประกอบอาชีพ ค้าขาย ทำสวนปลูกผักและเลี้ยงหมู ซึ่งเป็นอาชีพที่คนไทยไม่นิยม เนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่ศรัทธาในพุทธศาสนาจึงไม่ประสงค์จะเลี้ยงและฆ่าหมู³

4. จีนแคะ (Hakka) เป็นชาวจีนที่อาศัยอยู่ตามนอกเมืองทางตะวันออกและตะวันตกจากมณฑลฟูเกี้ยนไปจนถึงกว่างสีและในระหว่างช่องเขาที่เป็นแนวทางไปจนถึงทางเหนือของมณฑลกว่างตุง มักประกอบอาชีพที่เกี่ยวกับงานฝีมือต่างๆ เช่นช่างไม้ ช่างหนัง ช่างตัดเสื้อ ช่างตัดผม ช่างทองและพ่อค้าเร่

5. จีนฮกเกี้ยน (Fukienese) ชาวจีนกลุ่มนี้เป็นประชากรที่อาศัยอยู่ทางภาคใต้ของมณฑลฟูเกี้ยน มีเมืองเอ๋เหมิงเป็นศูนย์กลางและเป็นเมืองท่าที่สำคัญ ชาวจีนกลุ่มนี้มักประกอบอาชีพการค้าเหืองแร่⁴ พ่อค้า ทำประมง เป็นนายเรือและลูกเรือสำเภา ทำสวน เช่น สวนหมาก มะพร้าว สับปะรดและปลูกผัก

6. พวกอื่นๆ ที่มาจากไต้หวัน เซียงไฮ้และ닝โป ซึ่งมีจำนวนน้อย

¹ ขจัดภัย บุรุษพัฒน์. (2517). เล่มเดิม. หน้า 15.

² แหล่งเดิม. หน้า 16.

³ ชัย เรื่องศิลป์. (2523). ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจแต่โบราณ - พ.ศ.2399. หน้า 129.

⁴ บำรุง สุขพรรณ. (2524). บทบาทชาวจีนในประเทศไทย. หน้า 30.

จากหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัด
ฉะเชิงเทราก็คือชาวจีนที่อาศัยอยู่ตามมณฑลหรือเมืองต่างๆ ของจีน สำหรับชาวจีนที่อพยพเข้ามา
ในประเทศไทยนั้นชาวจีนแต่จิวเป็นกลุ่มชาวจีนที่มีมากที่สุดถึงร้อยละ 50 ชาวจีนแคะร้อยละ 15
ชาวจีนไหหลำร้อยละ 12 ชาวจีนกวางตุ้งร้อยละ 10 ชาวกะเหรี่ยง ร้อยละ 10 และพวกอื่นๆ ร้อยละ 3¹

ตาราง 1 จำนวนประชากรมณฑลปราจีนบุรี แยกตามเชื้อชาติ พ.ศ.2450

ชาติ	ชาย			หญิง			รวมทั้งชายหญิง		
	พ.ศ. 2449	พ.ศ. 2450	พ.ศ. 2450	พ.ศ. 2449	พ.ศ. 2450	พ.ศ. 2450	พ.ศ. 2449	พ.ศ. 2450	พ.ศ. 2450
ไทย	58,742	60,227	+1,484	89,331	91,138	+1,607	148,073	151,365	+3,292
ลาว	42,216	44,814	+2,598	41,183	44,943	+3,760	83,399	89,757	+6,358
จีน	33,880	34,021	+141	1,242	1,272	+30	35,122	35,293	+171
แขกมลายู	2,407	2,743	+136	2,968	2,916	+148	5,375	5,659	+284
แขกจาม	172	103	- 69	166	82	- 84	338	185	-153
แขกเทศ	73	69	- 4	52	51	- 1	125	120	- 5
แขกขวา	208	223	+15	142	141	- 1	350	364	+14
ญวน	268	284	+16	275	297	+22	543	581	+38
มอญ	739	399	+60	802	752	- 50	1,541	1,541	+10
ทวาย	7	9	2	3	3	-	10	12	+2
พม่า	7	2	-5	-	-	-	7	2	-5
เขมร	4,649	5,802	+1,153	4,206	5,595	+1,389	8,855	11,397	+2,542
เกวียน	209	260	+51	318	441	+123	527	701	+174
กุลา	46	70	+24	15	30	+15	61	100	+39
ฝรั่ง	23	18	-5	5	5	-	28	23	-5
ญี่ปุ่น	1	-	-1	-	-	-	1	-	-1
รวม ชาติ	143,847	149,444	+5,597	410,508	447,666	+37,158	554,355	597,110	+42,755

ที่มา : กจช, ร5 ม 2.19/4 , “ กรมหลวงดำรงกุลเกล้าถวายบัญชีสามโนครวัพลเมือง
ซึ่งได้สำรวจเมื่อ สก 123 สามะโนครวัพลเรือน, ” 22 พฤศจิกายน , 124 –15 กันยายน ร.ศ.128.
อ้างอิงจาก ศรัณยู คันทาชีพ. (2540). เล่มเดิม. หน้า 25.

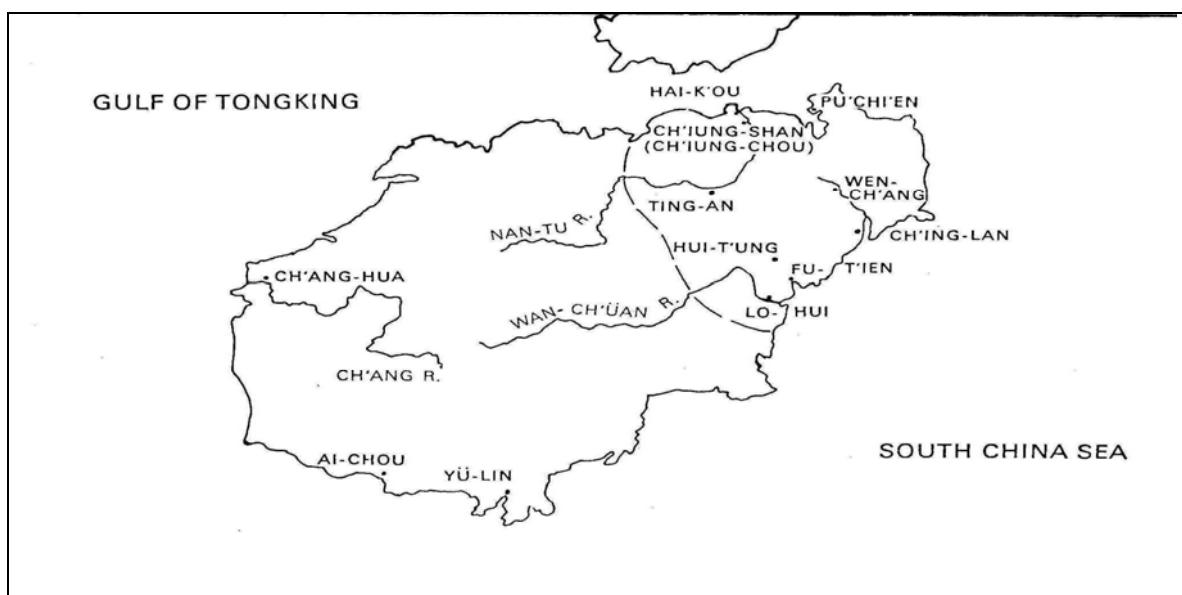
¹ลิขิต วีรเวทิน. (2521). ชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย. หน้า 23.

จากตัวเลขในตาราง 1 แสดงให้เห็นว่าชาวจีนเป็นกลุ่มที่มีมากรองจากไทยและลาว ที่ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในมณฑลปราจีนบุรี¹ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ชุมชนชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราระยะแรกจะตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำบางปะกงในเขตตัวเมืองโดยอาศัยอยู่ในเรือนแพเป็นหมู่บ้านริมฝั่งแม่น้ำ² ซึ่งในเวลาต่อมาบริเวณดังกล่าวได้พัฒนาขึ้นเป็นชุมชนขนาดใหญ่เป็นย่านการค้า ตลาด มีศาลเจ้าและโรงเรียนได้แก่บริเวณต่อไปนี้

1. อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา ได้แก่ บริเวณชุมชนโสธรหรือชุมชนคลองบางพระ หน้าเมือง บ้านใหม่ ท่าไข่ บ้านจุกเฉอม บางขวัญ บางดินเป็ด
2. อำเภอบางคล้า ได้แก่ ตำบลบางคล้า บริเวณชุมชนปากน้ำโจ้โล้ หรือชุมชนวัดปากน้ำ ชุมชนตลาดล่าง ชุมชนตลาดบน ชุมชนตลาดวัดแจ้ง สาวชะโงก ชุมชนบ้านหมู
3. อำเภอบางน้ำเปรี้ยว ได้แก่ ชุมชนตลาดเก่าบางน้ำเปรี้ยว ชุมชนบางขนาก หมอนทอง
4. อำเภอพนมสารคาม ได้แก่ บริเวณชุมชนตลาดท่าเกวียน เกาะขนุน
5. อำเภอบ้านโพธิ์ ได้แก่ ตำบลบ้านโพธิ์ บางกรูด เทพรราช ท่าพลับ สนามจันทร์
6. อำเภอบางปะกง ได้แก่ ตำบลบางปะกง ท่าสะพาน

ชุมชนชาวจีนเหล่านี้เป็นกลุ่มที่มีบทบาททางเศรษฐกิจ ทั้งด้านพาณิชย์กรรม เกษตรกรรม อุตสาหกรรมของจังหวัดฉะเชิงเทรา มาก ซึ่งก่อให้เกิดรายได้เพิ่มมากขึ้นและนอกจากนั้นยังก่อให้เกิดเป็นแหล่งชุมชนที่อยู่อาศัยของประชาชนชาวจังหวัดฉะเชิงเทราในเวลาต่อมา

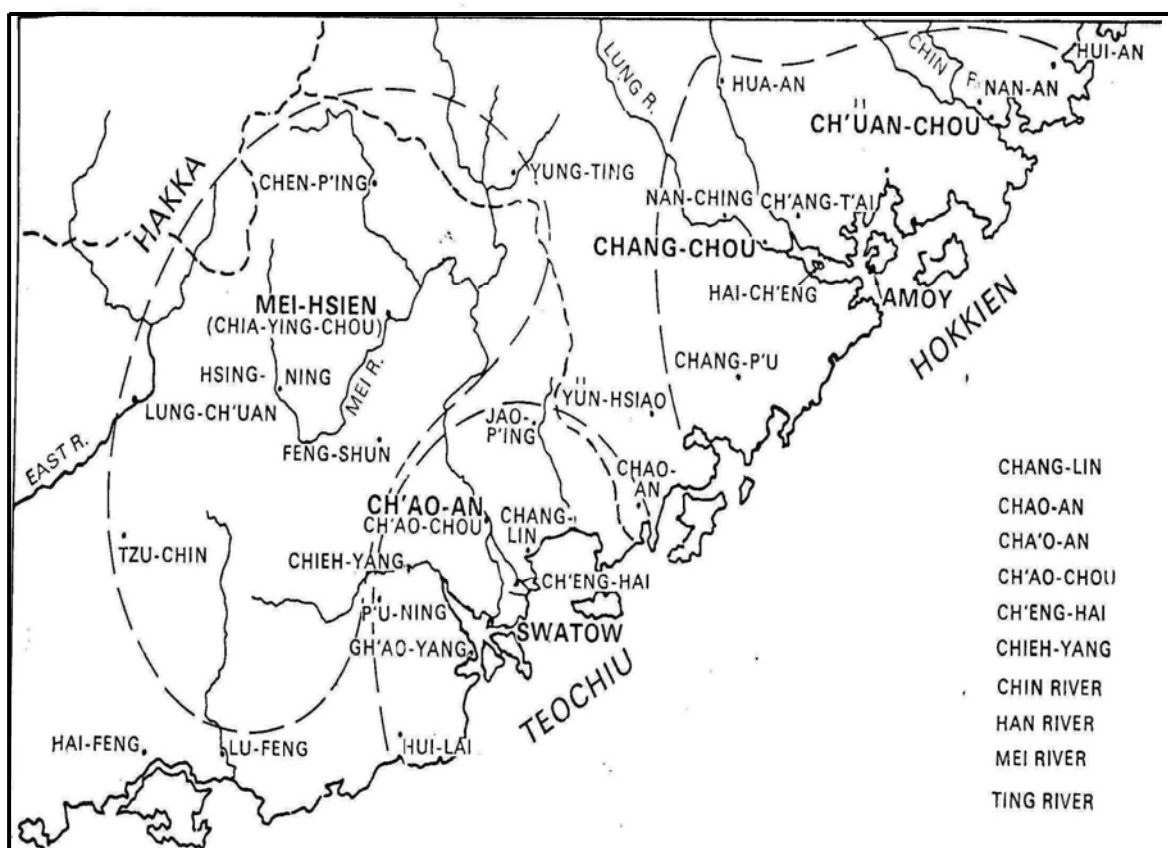

ภาพประกอบ 7 แผนที่เขตผู้อพยพออกชาวไหหลำ

ที่มา : วิลเลียม จี. สกินเนอร์. (2529). **สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์**. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ. หน้า 39

¹มณฑลปราจีนบุรี หมายถึง พื้นที่เมืองสำคัญ 5 เมืองคือ นครนายก ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา ชลบุรี และ กบินทร์บุรี

²ฤทัย ใจจรงค์. (2518). **โครงการค้นคว้าวิจัยเรื่องเรือนไทยเดิม**. หน้า 11-13 .

ภาพประกอบ 8 เขตผู้อพยพออกชาวแต้จิ๋ว แค และฮกเกี้ยน

ที่มา : วิลเลียม จี, สกินเนอร์. (2529). สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. แปลโดย พรรณี จัตรพลรักษ์ และคณะ. หน้า 38.

4. ปัญหาของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ก่อน พ.ศ.2398

ชาวจีนอพยพในจังหวัดฉะเชิงเทราแบ่งเป็นหลายกลุ่มตามภาษาที่พูด เช่น จีนแต้จิ๋ว จีนกวางตุ้ง จีนไหหลำ จีนแค จีนฮกเกี้ยน และอื่น ๆ จึงมีทั้งคนดีและคนเลวปะปนกัน ในบางครั้งชาวจีนบางกลุ่มได้ก่อปัญหาวุ่นวายในจังหวัดฉะเชิงเทราซึ่งมีทั้งที่ขัดแย้งระหว่าง ชาวจีนด้วยกัน หรือการที่ชาวจีนขัดแย้งกับพวกขุนนางไทย จึงทำการแก้แค้นเช่น พ.ศ.2391 พวกตัวเหี้ยที่เมืองฉะเชิงเทราก่อความวุ่นวายขึ้นเพื่อต่อต้านการกดขี่ข่มเหงของพระวิเศษฤาไชย กล่าวคือ จีนสินทองเอาจ้าวไปช่วยงานศพจีนเกี่ยว สามียของอำแดงส้มจีน เกิดวิวาทกับนายลอย บุตรของแขวงจีน และพรรคพวก เนื่องจากพวกแขวงจีนไม่ยอมให้ชาวจีนกลุ่มนี้ข้ามสะพานจนเกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้น หลวงยกกระบัตรซึ่งมางานศพนี้ด้วยได้ห้ามปรามการวิวาทนี้จึงสงบลง

ต่อมาแขวงจีนไปฟ้องพระวิเศษฤาไชยเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา กล่าวหาว่าจีนสินทองและพรรคพวก 190 คน เป็นพวกตัวเหี้ยทำร้ายพวกแขวงจีน พระวิเศษฤาไชยจึงให้หลวงยกกระบัตรเป็นกรรมการชำระ หลวงยกกระบัตรจับตัวจีนฮก หลานจีนสินทองและชาวจีนอื่นๆ ที่ไม่ได้ร่วมการวิวาทครั้งนี้มาหลายคน นำมาจำตรวนไว้ที่บ้านพระวิเศษฤาไชย จีนสินทองจ่ายเงินให้ หลวงยกกระบัตร 4 ชั่ง¹ เพื่อถอนชื่อพวกตน จีนที่ถูกจำครั้งนี้ ใครมีเงินให้กรรมการจะได้รับการปล่อยตัวเป็นอิสระใครไม่มีเงินให้ แม้ว่าจะไม่ใช่ผู้ทำความผิด จะถูกจำตรวนใช้งานหนักที่บ้านพระวิเศษฤาไชยไม่มีกำหนด เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ชาวจีนผูกใจโกรธพระยาวิเศษฤาไชยและกรรมการและคิดการแก้แค้นตลอดมา

จีนสินทองชักชวนพวกชาวจีนแต่จิว ฮกเกี้ยน แคะ และไหลหล่า ให้เข้าเป็นสมัคพรรคพวกได้มาก มาโจมตีโรงน้ำตาลของหลวงจู้ฮี้และฆ่าพี่ชายของหลวงจู้ฮี้ คือ จีนฮ่อผู้เป็นขุนกำจัดจีนพาลเสีย และเข้าตีเมืองฉะเชิงเทรา² พวกตัวเหี้ยสามารถเข้ายึดเมืองได้อย่างง่ายดาย เมื่อยึดเมืองได้แล้วได้เอาไฟเผาบ้านของหลวงยกกระบัตร บ้านกรรมการ และบ้านเรือนของราษฎร ส่วนพระยาวิเศษฤาไชยถูกพวกตัวเหี้ยฆ่าตายในระหว่างการสู้รบที่บางคล้า³

การปราบปรามกบฏในครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้พระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ยกกองทัพไปทางเรือ มีกองทัพเจ้าพระยาบดินทรเดชาซึ่งเพิ่งกลับจากเขมรและให้จมีนไวยวรนาถ (ช่วง บุนนาค) เข้าตีพวกตัวเหี้ยอยู่ที่นอกกำแพงเมืองซึ่งตั้งอยู่ตามโรงหีบ พระอินท์อาสาหลาวเมืองพนัสนิคมยกมาช่วยปราบทางบก พระอินท์อาสาให้เอาไฟจุดเผาโรงหีบที่พวกตัวเหี้ยหลบอยู่ จนทำให้พวกตัวเหี้ยยอมแพ้ เจ้าพระยาบดินทรเดชาและพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) จับหัวหน้าพวกตัวเหี้ยมาชำระที่กรุงเทพฯ⁴

จากปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวจีนกับขุนนางไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองฉะเชิงเทราคนใหม่จากขุนนางไทยเชื้อสายจีนในกรมเจ้าท่า คือ ขุนเทพภักดี⁵ เนื่องจากเมืองฉะเชิงเทราเป็นเมืองที่มีชาวจีนอาศัยอยู่มาก เจ้าเมืองก็ควรเป็น คนจีนด้วยกันจะได้เข้ากับพวกชาวจีนได้ดีปัญหาต่างๆ จึงลดไป ชาวจีนสามารถประกอบอาชีพและดำรงชีวิตร่วมกับคนไทยได้เป็นอย่างดี

¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่. 155. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1210. สำเนาคำให้การจีนไปว่าด้วยเรื่องอั้งยี่เมืองฉะเชิงเทร่าเรียบ.

² แหล่งเดิม.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2511. "อั้งยี่," ใน นิทานโบราณคดี. หน้า 264-265. อ้างอิงจาก กนิษฐา ไทเดชะวัฒน์. (2534). บทบาทของขุนนางไทยเชื้อสายจีนในประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. (พ.ศ.2367-2453). หน้า 88.

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2503). พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 2.

⁵ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 . จ.ศ.1210. สารตราตั้งขุนเทพภักดีเป็นพระวิเศษฤาไชย เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา.

บทที่ 2

บทบาทด้านพาณิชย์กรรมของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา

ระหว่าง พ.ศ. 2398 – 2475

ชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในจังหวัดฉะเชิงเทราส่วนใหญ่เป็นชาวจีนแต้จิ๋วและฮกเกี้ยนที่มีฐานะยากจน การศึกษาน้อย เมื่อเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดฉะเชิงเทราจึงมุ่งมาสร้างฐานะของตนเองให้ดีขึ้น โดยประกอบอาชีพด้านการค้า เนื่องจากมีความชำนาญและลงทุนน้อยกว่าการประกอบอาชีพอื่น อีกทั้งยังทำให้ชาวจีนสามารถสร้างฐานะได้อย่างรวดเร็ว ลักษณะการค้ามีทั้งการค้าภายในประเทศและการค้ากับต่างประเทศ การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในจังหวัดฉะเชิงเทราของชาวจีนได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นอย่างมาก ตั้งแต่ พ.ศ. 2398 - 2475

1. ประเภทการค้าของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา

หลังจากที่รัฐบาลได้ทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2398 แล้วระบบเศรษฐกิจของไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงจากเศรษฐกิจแบบพอเพียงเป็นเศรษฐกิจแบบการค้าซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของจังหวัดฉะเชิงเทราด้วย ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในระบบเศรษฐกิจแบบการค้าคือชาวจีนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในจังหวัดนั้นเอง การค้าของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราในระหว่าง พ.ศ. 2398 – 2475 มีการพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไปและต่อเนื่องทำให้เกิดการค้าภายในจังหวัดฉะเชิงเทรา การค้าระหว่างเมือง การค้ากับต่างประเทศ

1.1 การค้าภายในจังหวัดฉะเชิงเทรา การค้าภายในจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นการค้าที่อยู่ในตัวจังหวัดเอง ระหว่างหมู่บ้านต่อหมู่บ้าน ระหว่างเมืองต่อเมือง ในช่วงก่อน พ.ศ. 2398 การค้าภายในจังหวัดฉะเชิงเทรามักจะอยู่ริมแม่น้ำบางปะกงซึ่งมีความคึกคักมาก และหลังจากทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ.2398 แล้ว การค้าภายในจังหวัดนี้ยิ่งมีความคึกคักมากขึ้น ดังเอกสารจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 กล่าวว่า " . . . เมืองฉะเชิงเทราเขตแดนกว้างขวาง จีนฮกเกี้ยน จีนแต้จิ๋ว จีนไหหลำ ตั้งโรงหีบเคียนน้ำตาลทราย แลตั้งบ้านทำไร่อ้อย ทำสวน ทำนา ค้าขายสับสน ปั่นกันอยู่หลายพวกหลายภาษา . . . " ¹

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าจังหวัดฉะเชิงเทรามีชาวจีนอาศัยอยู่หลายกลุ่ม และมีการประกอบอาชีพหลายอย่างตามที่ตนเองถนัด ซึ่งรวมทั้งอาชีพทางการค้าขายด้วย

¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 37. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 . จ.ศ.1225.

1.2 การค้าระหว่างเมือง การค้าในระหว่าง พ.ศ. 2398 – 2475 ส่วนใหญ่เป็นการค้ากับเมืองที่อยู่ใกล้เคียง เช่นเมืองปราจีนบุรี นครนายก ชลบุรีและการค้ากับเมืองที่ใช้จังหวัดฉะเชิงเทราเป็นทางผ่านระหว่างเมืองทางด้านชายทะเลตะวันออก เมืองทางตะวันออก หัวเมืองอีสานและหัวเมืองเขมร

1.3 การค้ากับต่างประเทศ

ตั้งแต่มีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ.2398 เป็นต้นมา การค้าของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราได้ขยายตัวมากขึ้น เนื่องจากประเทศไทยส่งข้าวเป็นสินค้าเพิ่มมากขึ้น สภาพภูมิประเทศของจังหวัดฉะเชิงเทราส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำนา ประกอบกับรัฐบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการพัฒนาระบบชลประทานเป็นคลองขุดเพื่อส่งน้ำเข้าพื้นที่ทำนา ดังนั้นจึงทำให้จังหวัดฉะเชิงเทรามีการขยายพื้นที่ทำนาเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังมีโรงสีข้าวเกิดขึ้น มีการนำเทคนิควิธีการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสาร ด้วยการใช้เครื่องสีข้าวแทนการตำด้วยแรงงานคน ผลจากการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ทำให้พ่อค้าชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทในด้านการค้าข้าวของจังหวัดฉะเชิงเทรามากขึ้น สามารถส่งข้าวออกขายยังประเทศฮ่องกงและสิงคโปร์ เช่นโรงสียี่ห้อยกิมฮั่วเส็ง ที่ตำบลท่าพลับ อำเภอบ้านโพธิ์ ของนายชีวหิว และโรงสีทำไข่ยี่ห้อยกิมฮั่วจั่ว อำเภอเมือง ของนายเชียงเก๊า แซ่ฉั่ว¹ เอกสารจากสำเนาของ อำมาตย์โท พระเตียรพราช ผู้ช่วยเจ้าพนักงานกำกับตรวจตราเข้าจังหวัดฉะเชิง ถึงมหาอำมาตย์โท พระยาอินทร์มนตรี เจ้าพนักงานกำกับตรวจตราเข้าในพระราชอาณาจักร² ลงวันที่ 14 มิถุนายน พระพุทธศักราช 2462 ทำให้ทราบว่าผู้ขออนุญาตทำการค้าขายเข้าออกนอกประเทศใน จังหวัดฉะเชิงเทราคือ นายเชียงเก๊า แซ่ฉั่ว ซึ่งได้ทำการค้ากับบริษัทต่างๆ ทางฮ่องกงและสิงคโปร์ มาเป็นเวลา 7 ปี มีสัญญาขายข้าวกับยี่ห้อยกิมฮั่วและยี่ห้อยกิมฮั่วแจ้ ที่มีสำนักงานตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ การค้าข้าวดังกล่าวทำรายได้ให้กับจังหวัดฉะเชิงเทรามากขึ้นทั้งจากการจัดเก็บภาษีอากรค่านาและภาษีการค้า

2. เส้นทางการค้าระหว่าง พ.ศ.2398 – 2475

เส้นทางการค้าของจังหวัดฉะเชิงเทราระหว่าง พ.ศ.2398-2475 อาศัยทางน้ำเป็นสำคัญ โดยเฉพาะแม่น้ำบางปะกงและคลองต่างๆ เรือที่ใช้ในการสัญจรและบรรทุกสินค้ามีทั้งประเภท เรือพาย เรือแจวและเรือกลหรือเรือยนต์ ได้แก่ เรือมาด เรือพายม้า เรือหมู เรือชะล่า เรืออีโปง เรือม่วง เรือมังกู เรือสำปันนี่ เรือเปิด เรือยาว เรือสำปัน เรือป้าบ เรือเข็ม เรือกระดาน เรือโป๊ะจ้าย เรืออีแปะ เรือบด เรือแหวด เรือกระแซง เรือเอี่ยมจิ้น ส่วนใหญ่เป็นการพายแจวหรือถีบ ส่วนประเภทเรือกลหรือเรือยนต์ได้แก่ เรือกลไฟ เรือเมล์ เรือหมอ เรือแท็กซี่ เป็นต้น

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2462, 16 มิถุนายน – 8 กรกฎาคม). เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่6 กระทรวงนครบาล. ร.6. น.31.3/22. เรื่องพ่อค้าข้าวจังหวัดฉะเชิงเทราขออนุญาตส่งข้าวออกนอกประเทศ.

² แหล่งเดิม. หน้า 1-7.

2.1 เส้นทางการค้าทางน้ำ

จังหวัดฉะเชิงเทรา มีแม่น้ำบางปะกงเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่สุดของจังหวัดซึ่งไหลผ่านพื้นที่ตอนกลางของจังหวัดตั้งแต่อำเภอบางน้ำเปรี้ยว บางคล้า อำเภอเมืองฉะเชิงเทราบ้านโพธิ์และไหลลงสู่อ่าวไทยที่อำเภอบางปะกง นับเป็นแม่น้ำที่ใช้ประโยชน์ด้านคมนาคมที่สำคัญที่สุดของจังหวัดนี้และใช้เป็นเส้นทางการค้าสำหรับขนส่งสินค้าจากอำเภอต่างๆ มาที่ตัวจังหวัดและส่งต่อไปยังกรุงเทพฯ นอกจากนี้ยังมีคลองสาขาที่ใช้เป็นเส้นทางการค้าได้อีก ดังนี้

อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา เป็นอำเภอที่มีชาวจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก บริเวณบ้านใหม่ ท่าไข่ สัมปทวน หน้าเมือง โสธร บางพระ บางดินเปิด มีคลองที่ใช้เป็นเส้นทางการค้าภายในอำเภอ เช่น คลองบางพระ คลองบ้านใหม่ คลองบางดินเปิด ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2411 – 2453) มีการขุดคลองเพื่อใช้ในการคมนาคมและการเกษตร อาทิ เช่น คลองนครเนื่องเขต คลองท่าไข่ คลองหลวงแพ่ง คลองอุดมชลจร เป็นต้น

อำเภอบางน้ำเปรี้ยว ชาวจีนอาศัยอยู่ในบริเวณตำบลบางน้ำเปรี้ยว โพรงอากาศ บางชนาก มีแม่น้ำบางปะกงและคลองต่างๆ ได้แก่ คลองบางชนาก คลอง 17,18 ,19 ,20, 21 คลองหกวา คลองพระองค์เจ้าไชยานุชิต (คลองเจ้า)

อำเภอบางคล้า บริเวณที่ชาวจีนอาศัยอยู่จำนวนมากคือบริเวณริมแม่น้ำบางปะกง ตำบลบางคล้า ปากน้ำ สาวชะโรง เส้นทางค้าอาศัยแม่น้ำบางปะกงเป็นหลักและคลองท่าลาด คลองวัดแจ้ง คลองมะกอก คลองวัดปากน้ำ คลองลัดบางหว้า

อำเภอบ้านโพธิ์ บริเวณที่ชาวจีนตั้งหลักแหล่งทำมาหากินได้แก่ บริเวณตำบลสนามจันทร์ บ้านโพธิ์ ท่าพลับ เทพราช มีแม่น้ำบางปะกงไหลผ่านประมาณ 15 กิโลเมตร มีคลองสาขาเช่น คลองสวน คลองสนามจันทร์ คลองหลอดยอ นอกจากนี้ยังมีคลองขุดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ คลองประเวศบุรีรมย์ คลองลาดขวาง คลองแสนภูดาษ คลองแขวงกลั่น คลองหลวงพินิจจางวาง คลองพระยาพระสมุทร คลองพระยาอรรคเดช คลองปึกแก้ว คลองหม้อข้าวหม้อแกง เป็นต้น การที่มีคลองขุดเชื่อมโยงกับคลองต่างๆ ทำให้ชาวจีนสามารถทำการค้าขายได้สะดวกยิ่งขึ้น

อำเภอบางปะกง ชาวจีนจะตั้งหลักแหล่งทำมาหากินบริเวณตำบลบางปะกง ท่าสะอ้าน ท่าข้าม มีแม่น้ำบางปะกงและคลองสาขา ได้แก่ คลองลำโม และคลองตามโครงการพระองค์เจ้าไชยานุชิต

อำเภอพนมสารคาม ชาวจีนตั้งหลักแหล่งบริเวณตลาดท่าเกวียนและตำบลเกาะขุ่น มีคลองท่าลาดไหลผ่านบริเวณนี้และเชื่อมต่อกับแม่น้ำบางปะกงที่อำเภอบางคล้า

เส้นทางการค้าระหว่างเมือง มีการสัญจรโดยอาศัยแม่น้ำบางปะกงและคลองต่าง ๆ เรือที่ใช้ในการบรรทุกสินค้าได้แก่เรือกระแชง เรือมาด เรือสำปั้น เป็นต้น จากหนังสือของพระยาศรีสหเทพถึงพระยาวิเศษฤาษย์ได้กล่าวถึงการเดินทางของชาวจีน จากจังหวัดฉะเชิงเทราไปค้าขายที่เมืองนครนายก โดยใช้เรือไปตามเส้นทางของแม่น้ำบางปะกงและในสมัยพระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การค้ากับเมืองใกล้เคียงสามารถทำได้สะดวกเร็วขึ้นเนื่องจากมีเรือกลไฟขึ้นล่องตามแม่น้ำและริมชายฝั่งทะเล โดยรับคนโดยสารและบรรทุกสินค้าจากกรุงเทพฯ ผ่านจังหวัดฉะเชิงเทรา ถึงจังหวัดปราจีนบุรี มีเรือ ถึง 6 ลำ¹ ทำให้การค้าขายมีความสะดวกและรวดเร็วจากการคมนาคมขนส่งสินค้าภายในจังหวัด และระหว่างเมือง นอกจากนั้นเพื่อเชื่อมเส้นทางจากชุมชนหนึ่งไปยังอีกชุมชนหนึ่งที่อยู่ลึกเข้าไปจากแม่น้ำ จึงมีคลองขุดขนาดใหญ่และสำคัญ เช่น คลองสำโรง คลองแสนแสบ หรือคลองบางขนาก คลองนครเนื่องเขต คลองประเวศบุรีรมย์ และสาขา เป็นคลองที่สามารถเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาได้ และมีคลองที่ขุดเพื่อเชื่อมระหว่างคลองต่างๆ เช่น คลองเปิ้ง คลองหลวงแพ่ง คลองอุดม-ชลขจร

เส้นทางการค้ากับต่างประเทศ จะอาศัยเส้นทางแม่น้ำบางปะกงออกอ่าวไทยไปที่ทำเรือเกาสีซังแล้วต่อไปสิงคโปร์ จีน หรือฮ่องกง

2.2 เส้นทางการค้าทางบก

เส้นทางการค้าภายในเมืองและระหว่างเมืองทางบกในขณะนั้นประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่นิยมมากนักเพราะยังไม่มีถนนหนทางที่สะดวก เนื่องจากเมืองฉะเชิงเทราที่มีพื้นที่เป็นที่ลุ่มที่น้ำท่วมถึงในฤดูฝนไม่สามารถเดินทางทางบกได้ และบางแห่งเป็นป่าทึบ เช่น ในเขตทางตะวันออกแนวต่อกับเมืองชลบุรีและเมืองปราจีนบุรี เส้นทางการค้าทางบกส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นทางเกวียน หรือทางเท้าตามธรรมชาติ ที่เคยใช้กันมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและเป็นช่วงสั้นๆ พาหนะที่ใช้ในการเดินทางที่นิยมนอกจากเกวียนแล้ว ก็มีช้าง ม้า เป็นต้น เส้นทางที่ใช้ในการติดต่อค้าขายแม้จะมีอยู่บ้างแต่สุดท้ายเพื่อความสะดวกต่างๆ ก็มักขนถ่ายสินค้าเหล่านั้นลงเรือล่องมาตามแม่น้ำลำคลองเป็นหลักทั้งสิ้น

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการพัฒนาการคมนาคมทางบก โดยปรับปรุงทางเกวียน ตัดถนนและสร้างทางรถไฟเพื่อเชื่อมระหว่างเมืองกับเมือง มณฑลกับมณฑล และกรุงเทพฯ กับมณฑลต่างๆ เพื่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจรวมทั้งเป็นการชักชวนให้ประชาชนขึ้นมาตั้งบ้านเรือนบนบก แทนการอยู่ในแพตามริมน้ำ อันเป็นผลให้เกิดการขยายชุมชนและขยายเมืองให้กว้างขวางออกไปมากยิ่งขึ้น

การตัดถนน ทางเกวียน และสร้างทางรถไฟนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกเส้นทางดั้งเดิมที่ประชาชนเคยใช้มาก่อน กล่าวคือ เลือกเส้นทางเลียบตามริมฝั่งแม่น้ำ คลอง หรือทางเกวียนที่ใช้กันมานาน เพื่อให้ประชาชนได้มีโอกาสขึ้นมาใช้ทางบก เมื่อทางน้ำไม่สะดวก

¹ สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม.50/1. พลดรีพระยาฤทธิรงค์ธรรมาภิบาลมเหสีดำรงราชานุภาพ ที่ 250 ลงวันที่ 30 มกราคม ร.ศ.114.

เส้นทางการค้าทางเกวียนระหว่างฉะเชิงเทราไปภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามโครงการทางหลวงจากเมืองนครราชสีมาตัดผ่านช่องตะโกมายังมณฑลปราจีนบุรี ซึ่งกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงพิเศษจัดการราชการ ตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลปราจีนบุรีได้เสนอต่อที่ประชุมเทศาภิบาลประจำปี พ.ศ.2450 โดยเริ่มตั้งแต่เมืองนครราชสีมา มาทางเมืองนางรอง ละหานทราย อรัญประเทศ วัฒนานคร สระแก้ว กบินทร์บุรี ประจันตคาม ปราจีนบุรีและฉะเชิงเทรา¹

เส้นทางเกวียน จากฉะเชิงเทราไปปราจีนบุรีเป็นเส้นทางเดิมที่เคยใช้ แต่ปรับปรุงใหม่ให้มีสภาพดีขึ้น เริ่มจาก อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา บางคล้า พนมสารคาม โคกปี่น ศรีมหาโพธิ์ ปราจีนบุรี

จากฉะเชิงเทราไปชลบุรี ใช้เส้นทางจากอำเภอเมือง ไปพนัสนิคม (เส้นทางพระรถ) พานทอง ชลบุรี

ทางรถไฟ มีเส้นทางรถไฟสายตะวันออก ระหว่างกรุงเทพฯ – ฉะเชิงเทรา ระยะทาง 63.4 กิโลเมตร ใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง 40 นาที เปิดใช้เมื่อ วันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2450² ต่อมาได้มีการสร้างทางรถไฟต่อจากฉะเชิงเทราไปจนถึงอรัญประเทศ พ.ศ.2462 และเปิดทำการเดินรถไฟ เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2464 พ่อค้าสามารถใช้ขนส่งสินค้าเข้ากรุงเทพฯ ได้จำนวนมากทั้งสะดวกและรวดเร็ว

3. สินค้า

สินค้าที่ชาวจีนนำมาค้าขายจะเป็นสินค้าอุปโภคและบริโภค เช่น ผ้า เครื่องใช้ถ้วยชามของใช้เบ็ดเตล็ด จากเมืองจีนหรือยุโรปขายให้แก่ชาวนา ชาวไร่³ พืชผลทางการเกษตร เช่น ถั่ว งา ผักกาดหอม ต้นหอม หัวไชเท้า (หัวผักกาด) เผือก มัน ใบพลูและหมาก⁴ ปลาแห้งเกลือ น้ำตาล น้ำมันมะพร้าว ผ้าฝ้าย สีย้อมผ้า กุ้ง หอย ถ่าน เป็นต้น พ่อค้าเหล่านี้จะนำสินค้าเข้าไปขายตามพื้นที่ต่างๆ ด้วยแม้จะเป็นเขตชนบท

นอกจากนั้นพ่อค้าชาวจีนจะซื้อสินค้าที่เป็นผลผลิตทางการเกษตร อาทิเช่น อ้อย มะพร้าว มะม่วง หมาก พลู พืชผักต่างๆ พวกของป่า และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ข้าวซึ่งพ่อค้า ชาวจีนจะซื้อจากชาวบ้านเพื่อนำไปขายต่ออีกทอดหนึ่ง

¹โปรดดูแผนที่ เส้นทางเกวียนในสมัย ร.5 บทที่ 1 หน้า 29.

²ประเสริฐ ศีลรัตน์. (2527). เล่มเดิม. หน้า 78.

³เจษฎา โลหะนิจิต และสมบุญ สิริประชัย. (2525). บทบาทชาวจีนในเศรษฐกิจไทย : เส้นทางเศรษฐกิจฉบับพิเศษคนจีน 200ปี ภายใต้พระบรมโพธิสมภาร. หน้า 103.

⁴สกินเนอร์ จี วิลเลียม. (2529). เล่มเดิม. หน้า 114.

4. ลักษณะการค้า

ลักษณะการค้าของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราในอดีตเริ่มต้นจากการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ แล้วสะสมเงินทุนให้ได้จำนวนหนึ่งหลังจากนั้นจึงค่อยๆ พัฒนาตนเองเป็นพ่อค้าคนกลางและนายทุนเจ้าของกิจการต่อไป จากลักษณะที่กล่าวมานี้ทำให้สามารถจำแนกลักษณะการค้าของชาวจีนได้ดังนี้

- 4.1 พ่อค้าย่อย
- 4.2 พ่อค้าเร่
- 4.3 พ่อค้าคนกลาง
- 4.4 นายทุนเจ้าของกิจการ

4.1 พ่อค้าย่อย เมื่อชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินในจังหวัดฉะเชิงเทรา พวกเขามักจะอยู่ตามริมแม่น้ำบางปะกงและลำคลองต่างๆ เพราะสะดวกในการเดินทาง พ่อค้าชาวจีนเปิดร้านค้าขาย สินค้าประเภทโชห่วยหรือสินค้าเบ็ดเตล็ด โดยมากจะเป็นเรือแพ ตามริมแม่น้ำลำคลองเพื่อทำการค้าขาย เช่น บริเวณตลาดบ้านใหม่ ตลาดน้ำท่าถั่ว ตลาดคลองสวน ตลาดบางน้ำเปรี้ยว บางขนาก ตลาดท่าเกวียน ตลาดบางคล้า เป็นต้น เรือแพของพ่อค้าชาวจีนเหล่านี้ขายสินค้าต่างๆ ทั้งสินค้าภายในประเทศและสินค้าจากต่างประเทศ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จังหวัดฉะเชิงเทรามีการวางผังแผนเมืองใหม่ ชาวจีนจึงขึ้นมามาตั้งบ้านเรือนอยู่บนบกเรียงรายไปกับแม่น้ำบางปะกง เพิ่มมากขึ้น ลักษณะของบ้านจะเป็นห้องแถว หลังคามุงจาก ด้านหน้าบ้านจะทำเป็นที่ขายของ ส่วนด้านหลังจะทำเป็นที่พักอาศัย เช่นในอำเภอเมืองฉะเชิงเทราจะมีร้านค้าย่อยในบริเวณชุมชนตลาดบ้านใหม่ ชุมชนปากคลองบางพระนอกจากนี้ยังมีถนนกลางเมืองคือ ถนนพาณิชย์ที่สองข้างถนนสร้างเป็นอาคารสองชั้นรูปทรงแบบยุโรปสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของชาวจีน เนื่องจากชาวจีนบางคนมีฐานะดีมีเงินเช่าอยู่ได้ ชั้นล่างทำเป็นร้านค้า ชั้นบนเป็นที่พักอาศัย

ร้านค้าเหล่านี้ขายสินค้าหลายประเภท เช่น สินค้าพวกอาหารทั้งของสดและของแห้ง เสื้อผ้า ร้านตัดรองเท้า ร้านตัดผม ร้านขายยา ร้านขายทอง ร้านขายถ้วยเตี๋ยว กาแฟ ขนม หวาน เย็น และสินค้าที่มีความจำเป็นในการดำรงชีวิตประจำวัน

ตั้งร้านค้าของ นายฮวด แซ่ไค้ว* ซึ่ง เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองไทยประมาณต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเดินทางมาจากตำบลอ่าวเก่า อำเภอโกลังเต๋วจังหวัดเยียวเพ็ง มณฑลกวางตุ้ง นายฮวด แซ่ไค้วเลือกที่ดินริมแม่น้ำเพราะเป็นทำเลที่ดีตามหลักวิชาฮวงจุ้ยและตั้งบ้านอยู่ริมน้ำปากคลองบางขนาก อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นจุดเชื่อมกับแม่น้ำบางปะกง นายฮวด เปิดร้านค้าของชำหรือร้านโชห่วยที่บ้านบางขนาก สินค้า

* นายฮวด แซ่ไค้ว เป็นบิดาของหมื่นสุวรรณ์ศิริพงศ์ ปู่ของนายประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ อดีตประธานรัฐสภาและอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย จำกัด (มหาชน)

เครื่องอุปโภคบริโภคที่นำมาจำหน่ายนั้นได้สั่งซื้อสินค้าจากเรือที่ขนส่งด้วยเรือฉลอมจากชลบุรีมาขายที่จะเชิงเตรา โดยเรือนี้ล่องมาตามแม่น้ำบางปะกง¹

4.2 พ่อค้าเร่ พ่อค้าเร่ชาวจีนมีอยู่ทั่วไปทั้งทางบกและทางน้ำ แต่ใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก ลักษณะการค้าแบบนี้พ่อค้ามักพายเรือขึ้นล่องตามแม่น้ำ ลำคลองเพื่อขายสินค้าประเภทต่างๆ เช่น เรือขายกับข้าว พวัก เนื้อหมู ผัก ถั่วงอก เต้าฮู้ หอยแมลงภู่ เรือขายของกิน เช่น ข้าวต้มปลา บะหมี่เกี๊ยว กาแฟ เจาก้วย เป็นต้น รวมทั้งสิ่งของที่ใช้ในชีวิตประจำวันโดยพายขึ้นล่องแทบทุกๆ ชั่วโมง การค้าแบบนี้ส่วนใหญ่พ่อค้าชาวจีนมักจะนำสินค้าไปเร่ขายตามชุมชน ที่อยู่ทั้งนอกเขตและใจกลางเมืองที่เป็นย่านการค้า เรือเร่ของพ่อค้าชาวจีนพายล่องขึ้นตามแม่น้ำและลำคลองต่างๆ เรียกลูกค้า โดยนำสินค้าต่างๆ ไปขายถึงที่ เรือเร่ในเมืองจะเชิงเตราจะใช้วิธีการบีบแตรเรียกลูกค้าหรือตะโกนเรียกลูกค้า เช่นที่คลองบางไผ่² คลองท่าไข่ คลองบ้านใหม่ คลองบางพระ เป็นต้น ชาวจีนเหล่านี้จะนำสินค้าไปขายทุกแห่งที่สามารถเดินทางเข้าไปถึงภายในส่วนต่างๆ ของท้องที่ บทบาทของพ่อค้าเร่ ชาวจีนนี้สัมพันธ์กับความเป็นอยู่ของราษฎรไทย กล่าวคือ ราษฎรที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นไกลๆ ก็สามารถที่เลือกซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคจากพ่อค้าเร่เหล่านี้ได้ พ่อค้าเร่เหล่านี้จะมีกำไรมาจากการค้าลักษณะนี้

ดังกรณี นายชม เกิดแก้ว³ อายุ 88 ปี (เกิดเมื่อ พ.ศ.2459) บิดาคือนายหลิ่ง (เกิด) แซ่ซิ้ม ซึ่งเดินทางมาจากประเทศจีน เมื่ออายุประมาณ 14-15 ปี เข้ามาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งหลักแหล่งที่ตำบลหมอนทอง หมู่ 4 อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา นายหลิ่ง แซ่ซิ้ม แต่งงานกับหญิงไทยคือนางแก้ว ต่อมาเมื่อมีการกำหนดใช้นามสกุลจึงตั้งนามสกุลว่า " เกิดแก้ว " นายชม เกิดแก้ว ได้ประกอบอาชีพหลายอย่าง เช่น ประกอบอาชีพด้านการค้าขาย ทำงานที่โรงสีข้าวของหลวงพระพิณพิทักษ์เขต นายชม เกิดแก้ว เล่าว่าท่านทำงานด้วยความอดทนมานะพยายามคือ ออกจากบ้านตั้งแต่เช้ามืดประมาณตี 4-5 โดยเดินทางเท้าตามคันนา แล้วไปลงเรือที่คลองบางน้ำเปรี้ยว พายเรือออกแม่น้ำบางปะกงเพื่อไปซื้อสินค้าที่ตลาดท้องน้ำแปดริ้ว บริเวณปากคลองบางไผ่ตรงข้าม วัดแหลมใต้ อำเภอเมือง ฉะเชิงเทรา ที่ตลาดนี้มีเรือพ่อค้า แม่ค้า นำสินค้ามาขาย แลกเปลี่ยนมากมาย นายชม เกิดแก้ว ซื้อสินค้าพวกอาหาร เช่น เนื้อหมู หอยแมลงภู่ กุ้ง ผักต่างๆ ขนมา เพื่อนำกลับมาขายที่ตลาดเก่าบางน้ำเปรี้ยว นอกจากนี้บางครั้งยังเคยหาบของไปเร่ขาย ถึง คลอง 18 ตำบลหมอนทองด้วย สินค้าที่นำไปขาย เช่น หอยแมลงภู่ ผัก ถั่ว เป็นต้น

¹อภิวัฒน์ วรรณกร. (2539). จอมยุทธ์ไค้ตุงหมง ประสทธิ กาญจนวัฒน์. หน้า 10.

²ขวัญเมือง พิสิทธิ์ศักดิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 40 หมู่ 6 ตำบลบางไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ.2548.

³ชม เกิดแก้ว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 241/25 หมู่ 5 ตำบลโพรงอากาศ อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2547.

4.3 พ่อค้าคนกลาง ด้วยเหตุที่ชาวจีนไม่ได้ขึ้นกับระบบไพร่ จึงไม่มีพันธะทางสังคมไม่ต้องถูกสังกัดมูลนายและเกณฑ์แรงงานเช่นเดียวกับราษฎรไทย สามารถเดินทางไปได้ทั่วราชอาณาจักรและประกอบอาชีพต่างๆ ได้โดยไม่ขัดต่อกฎหมายของบ้านเมือง อาชีพการค้าขายเป็นอาชีพที่ชาวจีนมีความชำนาญและถนัดเป็นอย่างมาก ในขณะเดียวกันชาวไทยก็นิยม ประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรม และรับราชการมากกว่าการประกอบอาชีพด้านการค้าขาย จึงเปิดโอกาสให้ชาวจีนเข้ามาเป็นพ่อค้าได้เต็มที่ โดยไม่มีราษฎรไทยเข้ามาแข่งขัน ดังนั้นการค้าจึงตกอยู่ในมือของชาวจีน

พ่อค้าคนกลาง ชาวจีนทำการค้าโดยนำผลผลิตจากเกษตรกรรมหรือสินค้าสำเร็จรูป เช่น เทียนไข น้ำมันก๊าด น้ำตาลทราย ขายเป็นท้องถิ่นที่เข้าถึง หรือในท้องที่ที่อยู่ห่างไกล โดยการแลกเปลี่ยนสินค้าของตนกับเงินตราหรือผลผลิตอื่นๆ ของชาวบ้าน บรรดาชาวบ้านจะนำผลผลิตไปที่ตลาดแล้วทำการต่อรองราคากัน ซึ่งสินค้าพื้นเมืองที่พ่อค้าคนกลางชาวจีนได้จากการแลกเปลี่ยน เช่น ข้าวหรือของป่า จะถูกนำไปขายส่งต่อที่กรุงเทพฯ หรือส่งออกนอกประเทศต่อไป

ระหว่าง พ.ศ.2398-2475 พ่อค้าชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราได้รับผลกำไรจาก การค้าข้าวมาก พ่อค้าเหล่านี้มีบทบาทเป็นคนกลางเชื่อมระหว่างชาวนากับโรงสีข้าว โดยมีวิธีการและเทคนิคที่จะให้ได้ข้าวหลายวิธีดังนี้

1. วิธีแลกข้าว พ่อค้าเหล่านี้จะนำสิ่งของเครื่องใช้เครื่องบริโภคที่จำเป็นต่างๆ ได้แก่ เสื้อผ้า อาหารแห้ง ของใช้ พวกไม้ขีด น้ำมันก๊าด และเครื่องมือในการทำนา เช่น จอบ พร้า ฯลฯ ไปเสนอแลกข้าวเปลือกกับชาวนา วันหนึ่งแลกได้ประมาณ 2-3 สัต¹ แล้วนำมาเก็บรวบรวมไว้เมื่อได้ประมาณ 1 เกวียนหรือมากกว่านั้น จึงนำมาขายให้กับพ่อค้าชาวจีนที่นำเรือใหญ่มาซื้อตามลำคลองอีกชั้นหนึ่ง วิธีนี้ผู้แลกจะได้กำไรมาก เพราะซื้อสิ่งของราคาถูกนำมาขายให้ชาวนาซื้อเชื่อและแลกเป็นข้าวเปลือกในราคาแพง หรือพ่อค้าแลกข้าวได้นำสิ่งของไปยังลานข้าว เมื่อถึงหน้าเกี่ยว นวด ตวง และแลกสิ่งของกันที่ลานข้าว เมื่อได้ข้าวแล้วจึงบรรทุกมาไว้ที่บ้านเพื่อขายต่อให้พ่อค้าอีกทอดหนึ่ง อีกลักษณะหนึ่งคือพวกพ่อค้าแลกข้าวจะนำสิ่งของไปให้ชาวนาก่อน ถ้าชาวนาไม่มีเงินให้ก็ตกลงจ่ายเป็นข้าวเปลือกแทนหลังจากเกี่ยวข้าวได้แล้ว โดยคิดข้าวเป็นราคาเงินซึ่งพ่อค้าจะได้กำไรมาก

¹ สัต เป็นเครื่องตวงข้าวที่ทำด้วยไม้ไผ่สาน ลักษณะและขนาดเท่ากับถัง 20 กิโลกรัมของปัจจุบัน 40 สัตเท่ากับ 1 เกวียน

แต่ชาวนาก็ต้องยอมเสียเปรียบเพราะขาดแคลนสิ่งของที่จำเป็น ถ้าจะไปซื้อถึงที่ตลาดหนทางก็ไกล เสียเวลาทำงาน จึงจำเป็นต้องยอมเสียเปรียบผู้แลก พ่อค้าข้าวแลกข้าวจะลงทุนไม่มากนัก ประมาณ 20 บาทก็สามารถแลกข้าวได้ราวเกวียนเศษ หรือน้อยกว่านี้¹ และถ้าพ่อค้ามีทุนมากก็จะแลกหรือตกข้าวได้ไม่ต่ำกว่า 400 - 500 บาท² โดยไม่ขาดทุนพ่อค้าเหล่านี้จึงอำนวยความสะดวกด้านเครื่องอุปโภคบริโภคแก่ชาวนา

1. วิธีซื้อข้าว พ่อค้าซื้อข้าวเปลือกชาวจีนเหล่านี้จะอยู่ตามอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา บางคล้า บ้านโพธิ์ บางน้ำเปรี้ยว พนมสารคามและบางปะกง คุณนิเวศ รัตนะโสภณ (แช่ตัน)³ ซึ่งประกอบอาชีพเกี่ยวกับโรงสีข้าวเล่าว่า บิดาซึ่งเป็นชาวจีนแต่จิว เดินทางมาเข้ามาราว รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอาชีพค้าข้าวเปลือกที่อำเภอบ้านโพธิ์โดยซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาในละแวกนั้น หรือบางครั้งก็มีชาวบ้านนำมาขายให้เองที่บ้านแล้วนำข้าวเปลือกเก็บที่ยุ้งฉางที่บ้าน การซื้อขายข้าวจะวางเงินมัดจำไว้ก่อน อีก 2-3 วัน จึงนำเรือมาตวงเอาข้าวจากชาวนาสำหรับราคาข้าวนั้นจะต้องรู้ราคาข้าวซึ่งซื้อขายกันที่โรงสี แล้วจึงหักค่าใช้จ่ายต่าง ๆ รวมทั้งบวกกำไรเอาไว้ด้วยในการกำหนดราคานี้ การซื้อและขายแบบนี้ได้กำไรมาก หลังจากนั้นก็จะนำไปขายต่อยังโรงสีที่ บางคล้า แปรริ้ว บางครั้งก็จะเดินทางมาขายข้าวถึงโรงสีที่กรุงเทพฯ โดยจะบรรทุกใส่เรือที่มีเรือโยงลากจูงไป จากคลองท่าลาด ออกแม่น้ำบางปะกง เข้าคลองท่าไข่ เข้าคลองแสนแสบ บางครั้ง ล่องเรือไปทางประตูน้ำท่าถั่ว เข้าคลองประเวศน์บุรีรัมย์และเข้ากรุงเทพฯ

2. การตกข้าว พ่อค้าชาวจีนที่ประกอบอาชีพนี้ต้องมีเงินทุนให้ชาวนากู้ยืมล่วงหน้าโดยสัญญาว่าเมื่อชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวแล้วต้องนำข้าวมาขายให้แก่ผู้ให้กู้เงินตามราคาที่ตกลงกันไว้ โดยผู้ให้กู้จะคิดราคาต่ำกว่าราคาซื้อขายกันในขณะนั้น นอกจากนี้ยังมีการตกหนี้ เช่น ออกปุ๋ย ออกยาปราบศัตรูพืช โดยจะต้องใช้หนี้เป็นข้าวเปลือก เช่น คุณอัมฤทธิ์ วุฒิชาติพิทักษ์⁴ ซึ่งมีบิดาเป็นไทยมารดามีเชื้อสายจีน คุณยายเป็นจีน คุณตาเป็นปลัดซ้ายเมืองฉะเชิงเทรา ตำแหน่งปลัดสาคร ได้เล่าว่า ที่บ้านของท่านมีกิจการโรงสีข้าวและมีฐานะค่อนข้างดี ดังนั้นจึงมีชาวนามาขอกู้เงิน เพื่อเป็นทุนในการปลูกข้าว ดอกเบี้ยที่ให้ทำสัญญาว่าต้องจ่ายเป็นข้าวเปลือกและมีข้อผูกมัดอีกอย่างคือต้องขายข้าวเปลือกให้กับโรงสีข้าวของท่านด้วย วิธีการตกข้าวนี้ทำให้ได้กำไรเป็นจำนวนมาก

¹สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น. 102ข/1 “หม่อมเจ้าสง่างามเรียนเจ้าพระยายมราช,” 28 กุมภาพันธ์ ร.ศ.129.

²แหล่งเดิม.

³นิเวศ รัตนะโสภณ (แช่ตัน) ผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 50 หมู่ 2 ตำบลพนมสารคาม อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 27 เมษายน 2547.

⁴อัมฤทธิ์ วุฒิชาติพิทักษ์ ผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ณ โรงสีประจักษ์ชัยผล ตำบลคลองสวน อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 29 เมษายน 2547.

4.4 นายทุนเจ้าของกิจการ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การคมนาคมติดต่อระหว่างกรุงเทพฯกับจังหวัดฉะเชิงเทราสามารถติดต่อกันได้สะดวกมากขึ้น และเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาประเทศ พ่อค้าย่อยชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราได้พัฒนาปรับเปลี่ยนบทบาทของตนตามความเปลี่ยนแปลงนี้ ส่วนหนึ่งได้เติบโตขึ้นเป็นนายทุนเจ้าของกิจการต่างๆ เช่น นายทุนกิจการโรงสีข้าว โรงเลื่อยไม้ โรงงานสับปะรดกระป๋อง (รายละเอียดจะกล่าวในบทที่ 4) การที่ชาวจีนเป็นนายทุนในรูปแบบต่างๆ นั้น ทำให้ชาวจีนเหล่านี้ได้รับผลกำไรอย่างมากและสามารถคุมกิจการต่างๆ ไว้ในมือได้ จะเห็นได้จากในตอนแรกชาวจีนทำการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ เป็นพ่อค้าเร่ พ่อค้าย่อย พ่อค้าคนกลาง เป็นเจ้าของกิจการขนาดเล็กโดยมีลูกจ้างเป็นลูกมือจำนวนไม่มาก ต่อมาเมื่อสะสมทุนได้เพิ่มขึ้นจนกระทั่งสามารถขยายกิจการให้ใหญ่โตเป็นนายทุนเจ้าของกิจการซึ่งนับเป็นการพัฒนาทางการค้าของชาวจีนอีกรูปแบบหนึ่ง

ดังนั้นหลังจากที่ประเทศไทยมีระบบเศรษฐกิจแบบการค้าเสรี ชาวจีนจึงได้มีโอกาสเข้ามา มีบทบาททางเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น เนื่องจากชาวจีนอพยพเป็นกลุ่มชนที่มีความขยัน ช้นแข็ง มานะ อดทน อดออม และกระตือรือร้นสนใจการเรียนรู้ สามารถปรับตัวพัฒนาตนเองเข้ากับ ความเปลี่ยนแปลงได้อย่างดี

5. ย่านการค้าของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราระหว่าง พ.ศ.2398-2475

ชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินประกอบอาชีพในด้านการค้ามักจะตั้ง บ้าน อยู่ริมคลองหรือริมแม่น้ำบางปะกงเนื่องจากเป็นทำเลที่ดีสะดวกในการเดินทางไปมาทั้งผู้ซื้อและผู้ขาย ใน พ.ศ. 2377 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา จากเดิมที่ ปากน้ำโจ้โล้ มาสร้างป้อมกำแพงเมืองใหม่ที่บ้านท่าไข่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา เพื่อเป็นปราการในการป้องกันเมืองหลวง และแสดงอาณาเขตของเมืองด้วย ดังนั้นชุมชนเก่าแก่ที่เกิดพร้อม กำแพงเมืองฉะเชิงเทรา จึงเป็นชุมชนที่ค่อยๆ ขยายตัวออกไปจากชุมชนปากคลอง บางชนาก เชื่อม ปากน้ำโจ้โล้ ลงมาเชื่อมต่อบริเวณวัดแหลมสายชล ณ รังสี ต่อมาเมื่อย้ายมณฑลปราจีนบุรีมาตั้งที่ จังหวัดฉะเชิงเทรา และได้ก่อสร้างศาลากลางรัฐบาลมณฑลปราจีนบุรีขึ้นเป็นที่ทำการใน พ.ศ.2449 จากนั้นก็ได้ใช้เป็นที่ทำการศาลากลางจังหวัดฉะเชิงเทรา มีการสร้างบ้านพักข้าราชการ ทำให้เกิด บ้านเรือน และชุมชนขึ้นในบริเวณโดยรอบและใกล้เคียง และเกิดมีตลาดขึ้นหลายแห่ง เช่น ตลาด บ้านใหม่ ตลาดบ่อบัว ตลาดทรัพย์สิน และตลาดหน้าเมือง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว จังหวัดฉะเชิงเทราได้จัดวางผังเมืองมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ที่ทำการมณฑลปราจีนบุรี อาคาร บ้านเรือนมีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมร่วมสมัย โดยใช้เป็นที่พักอาศัยและค้าขายในที่เดียวกัน บริเวณที่กล่าวมานี้ชาวจีนได้ตั้งหลักแหล่งทำการค้าอยู่เป็นจำนวนมากและชาวจีนเหล่านี้ได้พัฒนา รูปแบบการค้า จนกระทั่งก่อให้เกิดเป็นย่านการค้าที่สำคัญของจังหวัดฉะเชิงเทราในเวลาต่อมา ย่านการค้าที่สำคัญของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา มีลักษณะเป็นทั้งตลาดบกและตลาดน้ำดังนี้

ตลาดบก เป็นย่านชุมชนที่มีการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากัน มีลักษณะเป็นย่านตลาดและตลาด ย่านตลาด เป็นที่ค้าขายที่มีทั้งลักษณะถาวรและชั่วคราว คือ ค้าขายกันตลอดวัน ถึงพลบค่ำ และมีการติดตลาดในช่วงเช้าหรือเย็น ร้านค้าสร้างเป็นอาคารโรงเรือนแข็งแรง มั่นคง สำหรับ ตลาดเป็นการค้าขายหรือติดตลาดชั่วคราวเท่านั้น คือขายเฉพาะช่วงเช้าหรือช่วงเย็น ร้านค้าในตลาดจะเป็นแผงลอยที่มักสร้างขึ้นง่าย ๆ เพื่อวางสินค้าเท่านั้น

อาคารหรือร้านโรงในย่านตลาดนั้น จะตั้งเรียงรายหนาแน่นสองฟากถนนเล็กๆ ที่ทำหน้าที่เชื่อมเส้นทางการไปมาหาสู่ทั่วทั้งย่านนั้น ถนนเล็กๆ เหล่านี้จะผ่านบริเวณต่างๆ ทำให้เกิดการสื่อสารคมนาคมอย่างทั่วถึง เกิดสังคมที่มีลักษณะการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างใกล้ชิด แต่ละร้านโรงประกอบอาชีพหลากหลายกันไป เฉพาะที่เกี่ยวกับการค้าขาย ก็มีสินค้าหลายประเภท หรืออาชีพให้บริการจากการเป็นช่างฝีมือ เช่น ทำเครื่องเงิน เครื่องทอง ช่างทำรองเท้า ช่างทอผ้า เป็นต้น ตลอดทั้งการให้บริการในแง่ของสันตนาการหรือการหาความสบายใจ หย่อนอารมณ์ เช่น โรงละคร โรงหุ่น โรงหนัง หรือบริการทางสันตนาการที่ข้องเกี่ยวกับบอขายมุข เช่น โรงบ่อน โรงหอย สำนักโคมเขี้ยว เป็นต้น¹ ตลาดที่สำคัญ ได้แก่ ตลาดบ้านใหม่ อำเภอเมือง ตลาดบางคล้าหรือตลาดปากน้ำโจโล้ อยู่ในอำเภอบางคล้า ตลาดสนามจันทร์ ตลาดประตูน้ำท่าถั่ว ตลาดคลองสวน อยู่ในอำเภอบ้านโพธิ์ ตลาดท่าเกวียน ตลาดเกาะขนน อยู่ในอำเภอนมสามัคคี ตลาดท่าสะอ้าน ตลาดบางปะกง อยู่ในอำเภอบางปะกง ตลาดบางน้ำเปรี้ยว ตลาดบางขนาก อยู่ในอำเภอบางน้ำเปรี้ยว เป็นต้น ตลาดเหล่านี้ในระหว่าง พ.ศ.2398- 2475 มีลักษณะเป็นตลาดริมน้ำ ต่อมาเมื่อการคมนาคม ทางบกได้พัฒนาเจริญขึ้นมาก ทำให้การคมนาคมทางน้ำลดบทบาทลงจึงมีผลให้ตลาดเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปเป็นตลาดบกในสมัยปัจจุบัน

ตลาดน้ำ เป็นชื่อที่เรียกแหล่งค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันในท้องน้ำโดยอาศัยเรือ เป็นพาหนะ แต่เดิมเรียกว่า นาด และยังคงเรียกว่า ตลาดเรือหรือตลาดท้องน้ำ ปัจจุบันเรียกว่า ตลาดน้ำ ตลาดน้ำในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ. 2398-2475 มีอยู่ทั่วไปตามบริเวณลำน้ำบางปะกง ที่สำคัญ ได้แก่ ตลาดท้องน้ำแปดริ้วหรือตลาดท้องน้ำปากคลองบางไผ่ อยู่ในอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา นอกจากนี้ยังมี ตลาดประตูน้ำท่าถั่ว ตลาดคลองสวน อยู่ในอำเภอบ้านโพธิ์ ย่านการค้าเหล่านี้ในระหว่าง พ.ศ.2398-2475 มีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจของจังหวัดฉะเชิงเทรามาจนถึง

ย่านการค้าตลาดบ้านใหม่ ตั้งอยู่ ถนนศุภกิจ ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองฉะเชิงเทราในปัจจุบัน ติดกับแม่น้ำบางปะกง ตั้งขึ้นประมาณ พ.ศ.2435 สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เดิมนั้นตลาดบ้านใหม่มีชื่อเรียกว่า ตลาดริมน้ำ ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ลักษณะอาคารชั้นเดียวมีหลังคามุงจาก ฝาเชี่ยม (ไม้ไผ่) ชาวจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินตั้งแต่เมื่อใดไม่มีหลักฐานชัดเจน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นบริเวณนี้มีชาวจีนเข้ามาอาศัยอยู่มากแล้วและมีการพัฒนาเป็นชุมชนขนาดใหญ่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2435 และเรียก

¹จิตติมา สุทศรี ชัยพงษ์ แสงสุขเอี่ยม .บรรณาธิการ. (2535). ตลาดบก ย่านชุมชนแห่งนครสยาม. หน้า 5-6.

บริเวณนี้ว่า ชุมชนบ้านใหม่¹ ย่านการค้าตลาดบ้านใหม่ประกอบด้วยตลาด 3 ตลาดได้แก่ ตลาดบน ตลาดกลางและตลาดล่าง ตลาดบนเป็นตลาดที่อยู่เหนือคลองบ้านใหม่ มีศาลเจ้าอาม้าเป็นที่เคารพ และเป็นศูนย์รวมของชุมชนนี้ ตลาดกลางหรือตลาดบ้านใหม่* เป็นตลาดที่อยู่ฝั่งคลองบ้านใหม่ด้านใต้มีศาลเจ้า โกมินทร์เป็นที่เคารพนับถือของชาวตลาดนี้ และตลาดล่างอยู่บริเวณวัดอุภัยภาติการาม มีศาลเจ้าตระกูลแซ่โค้ว เป็นศูนย์รวมของชาวตลาดนี้ ตลาดบ้านใหม่เป็นตลาดที่คึกคักมาก มีท่าเรือรับส่งสินค้าเรียกว่า ท่าเรือใหญ่ มีท่าเรือรับส่งผู้โดยสารเรียกว่า ท่าเรือส่ง นอกจากนี้มีคลองบ้านใหม่สามารถเชื่อมต่อกับคลองท่าไข่ คลองแสนแสบ เข้ากรุงเทพฯ ได้ ทำให้การสัญจรไปมาสะดวกในการซื้อขาย สินค้า ลักษณะของตลาดเป็นตลาดบกแบบถาวรมีการติดตลาดตลอดทั้งวัน อาคารร้านค้า เป็นห้องแถวติดต่อกันแต่ละร้านจะประกอบอาชีพหลากหลาย มีการค้าขายสินค้าหลายชนิด ทั้งของสดของแห้ง ร้านขายยา รวมทั้งอาชีพให้บริการ เช่น ร้านตัดผม ร้านตัดเสื้อผ้า ร้านตัดรองเท้า ร้านขายทอง เป็นต้น ตลาดนี้มีสินค้ามากมายหลายชนิดเป็นศูนย์กลางทางการค้าของเมืองฉะเชิงเทรา

ดังปรากฏตามหลักฐานจากจดหมายเหตุราชกิจรายวัน ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า

... เวลาบ่ายเกือบ 4 โมง เสด็จทรงเรือกลไฟนำเบอร์ 1 แต่ทำตำหนักที่ประทับแรมขึ้นไปเหนือน้ำ เสด็จขึ้นท่าตลาดบ้านใหม่ทอดพระเนตรตลาดนั้นไปจนสุดตลาด แล้วเสด็จวัดพระเจ็ก ซึ่งอยู่ห้องตลาดตอนข้างเหนือ วัดนี้เป็นวัดจีนแท้ พระพุทธรูปก็เปนเจ็กได้พระราชทานเงินช่วยบำรุงวัดนี้ 80 บาท แล้วเสด็จลงเรือที่ทำสุดตลาดข้างเหนือมาเสด็จขึ้นที่บ้านจีนอี๋ จีนแดง สองคนพี่น้อง ... พระองค์ทอดพระเนตรตลาดของจีนสองคนนี้ จากหลักฐานนี้ แสดงให้เห็นว่า ชุมชนตลาดบ้านใหม่มีชาวจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากและเป็นย่านการค้าที่มีความสำคัญของเมืองฉะเชิงเทรา

¹ กฤติกา ศรีคำดี ผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง ผู้สัมภาษณ์, ณ สวนสมเด็จพระศรีนครินทร์เมืองฉะเชิงเทรา วันที่ 19 สิงหาคม 2547.

* ตลาดกลางมีชื่อเรียกใหม่ว่า ตลาดบ้านใหม่ สาเหตุเนื่องจากตลาดนี้ได้เกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่ขึ้นใน พ.ศ. 2499 ทำให้ตลาดถูกไฟไหม้หมดจึงมีการปลูกสร้างขึ้นใหม่ชาวบ้านจึงเรียกว่า ตลาดบ้านใหม่

ตลาดประตูน้ำท่าถั่ว (ปากคลองประเวศบุรีรมย์) ตลาดประตูน้ำท่าถั่ว* ตั้งอยู่บริเวณ ประตูท่าถั่ว บ้านปากคลองท่าถั่ว ตำบล สนามจันทร์ อำเภอบ้านโพธิ์ หรือคลองประเวศบุรีรมย์ นั้นเอง คลองนี้เป็นคลองขุดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2421 จาก ปากคลองพระโขนง กรุงเทพมหานคร มาออกแม่น้ำบางปะกง ที่บ้านปากคลองท่าถั่ว ลำคลองยาว เป็นเส้นตรง 1.150 เส้น ปากคลองกว้าง 4 วา คลองกว้าง 10 ศอก ลึก 4 ศอก รัฐบาลขึ้นโดยมี วัตถุประสงค์เพื่อขยายที่ทำนา เข้าไปในบริเวณที่รกร้างว่างเปล่าและเป็นเส้นทางคมนาคมมีประตู ระบายน้ำตั้งอยู่ที่ปากคลองท่าถั่ว แต่เดิมนั้นบริเวณนี้มีประชากรอาศัยอยู่ไม่มากนัก แต่หลังจากที่ ขุดคลองนี้ จึงมีประชาชนเข้ามาจับจองที่ดินทำกินริมคลองและมีการค้าขายเกิดขึ้น มีเรือแม่ค้า พ่อค้านำสินค้ามาค้าขายกันเป็นจำนวนมาก เป็นศูนย์รวมของการติดต่อค้าขายและแลกเปลี่ยน สินค้าของชาวบ้านในย่าน บางพระ บางกรูด ประเวศบุรีรมย์ ลาดขวาง โดยติดตลาดในเวลาเช้า ต่อมาตลาดได้ขยายขึ้นมาอยู่บนบกริมคลองท่าถั่ว ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีนเปิดร้านค้าอยู่ เป็น จำนวนมาก ลักษณะตลาดประตูน้ำท่าถั่วนี้ เป็นอาคารเรือนไม้ชั้นเดียวเป็นห้องแถวติดกัน มีร้าน ขายของเครื่องใช้ที่จำเป็นต่อชีวิตประจำวัน ทั้งของสดและของแห้ง ร้านตัดเสื้อผ้า ร้านตัดผม โรงฝั้น เป็นต้น นอกจากนี้ตลาดประตูน้ำท่าถั่วยังเป็นตลาดซื้อขายสินค้าที่มาจากกรุงเทพมหานคร ปราจีนบุรี นครนายก ซึ่งจะต้องผ่านตลาดประตูน้ำท่าถั่วนี้¹ ทำให้บริเวณนี้มีความคึกคักทางการค้า มาก คุณบุญเลื่อน ศรประสิทธิ์ พนักงานรักษาคลองประเวศบุรีรมย์ เล่าให้ฟังว่า ที่ตลาดนี้มีเรือ จอดอยู่มาก ตั้งแต่ถนนข้ามคลองประเวศบุรีรมย์ ทางหลวงหมายเลข 314 ในปัจจุบัน ถึงประตู น้ำท่าถั่ว มีเรือแจว เรือกระแซง และเรือลากจูง เรือเหล่านี้บรรทุกสินค้าประเภทต่างๆ มาขาย เช่น เรือขายข้าว มะพร้าว พริกของสด นอกจากนี้บริเวณใกล้เคียงยังมีโรงสีผลประสิทธิ์ โรงสีปากคลอง หรือโรงสีจารุสมบัติซึ่งเป็นของตระกูลจารุสมบัติมีผลทำให้มีเรือไปรับไปส่งข้าวเป็นจำนวนมากเพื่อ นำไปขายต่อที่กรุงเทพ ฯ ตลาดประตูน้ำท่าถั่วจึงมีผู้คนไปซื้อ ขายสินค้ามาก

* ท่าถั่ว เป็นบริเวณแรกๆ ที่ชาวจีนอพยพมาตั้งหลักแหล่งในจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นชุมชนตรงข้าม โรงสีล่าง สาเหตุที่เรียกว่า ท่าถั่ว เชื่อกันว่าบริเวณนี้เคยเป็นบ่อนการพนันเล่นถั่วมาก่อน

¹ บุญเลื่อน ศรประสิทธิ์ ผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ณ สถานีประตูน้ำ ท่าถั่ว ตำบลบางกรูด อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2547.

ตลาดคลองสวน ตั้งอยู่ตำบลเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา ตลาดนี้สร้างขึ้นประมาณ พ.ศ. 2444 โดยชาวจีนกลุ่มหนึ่งมีนางเป่า นางเหลียง นางวาล เป็นเจ้าของ โดยใช้ชื่อว่า ตลาดสามพี่น้อง สภาพตลาดเป็นอาคารไม้ชั้นเดียว เสาของอาคารนั้นใช้ไม้ " เหลาชะโอน " ส่วนทางเดินเป็นดิน ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2477 ได้เปลี่ยนเป็นอาคารไม้สองชั้น ตลาดคลองสวนนี้มีชาวจีนอาศัยอยู่มาก ส่วนใหญ่ทำการค้าขาย ได้แก่ ร้านขายของชำ ของสด ของแห้ง ร้านก๋วยเตี๋ยว ร้านกาแฟ ร้านเปิดพะโล้ ร้านตัดผม ตัดเสื้อ ตัดรองเท้า เป็นต้น ตลาดแห่งนี้ อยู่ติดริมคลองประเวศบุรีรมย์ และบริเวณหัวมุมตลาดเป็นเส้นแบ่งเขตจังหวัดระหว่างฉะเชิงเทรากับสมุทรปราการ ตลาดคลองสวนเป็นศูนย์รวมของการติดต่อค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้าของชาวบ้านในย่าน เปรัง หลวงแพ่งลาดกระบัง บางพลี ลาดขวาง ท่าถั่ว บางบ่อ หนามแดง บางเตย มาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้เรือเป็นพาหนะหลักในการติดต่อค้าขาย ประกอบไปด้วยเรือหลายชนิดและมีจำนวนมาก ภายหลังจึงได้ขนสินค้าขึ้นมากำขายและแลกเปลี่ยนกันบนบกทั้งภายในและภายนอกตลาดซึ่งตั้งอยู่ริมคลองจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ตลาดคลองสวนเป็นศูนย์รวมของผู้คนชาวจีน ชาวพุทธ และอิสลาม ได้มาพบปะกันเพื่อความรื่นเริงและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นโดยมีจุดนัดพบกันที่โรงมหรสพ หรือที่เรียกว่า " วิก " นอกจากนี้ยังมีการแสดงอุปรากรจีน หรือ จั๋ว เป็นประจำทุกปี

แป๊ะหลี แซ่เต๋¹ อายุ 81 ปี เล่าว่า บิดาชื่อ นายฮะ แซ่เต๋ เดินทางมาจากตำบลแต่จิว อำเภอกวางเจา เมืองซัวเถา มณฑลกวางตุ้ง มาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินที่ตลาดคลองสวนนี้ ประกอบอาชีพค้าขายเล็กๆ น้อย โดยการค้าขายทางเรือเร่ขายไปตามคลอง ประเวศบุรีรมย์ สินค้าที่ขายได้แก่ พวกกุ้งกิ้ง เช่น เงากุ้ง กุ้งเตี่ยว เป็นต้น แป๊ะหลีบอกว่านายฮะ แซ่เต๋ทำเงากุ้งเองโดยไปซื้อใบต้นเงากุ้งที่ตลาดเก่ากรุงเทพ ฯ (ตลาดเยาวราช) โดยใช้สูตรของชาวจีนแต่จิวสำหรับแป๊ะหลีได้มีอาชีพค้าขายเช่นเดียวกับบิดา เมื่ออายุประมาณ 14 – 15 ปี ขายกาแฟโดยคิดสูตรเองดังนี้ คือ แป๊ะหลีซื้อกาแฟพันธุ์ราบีเก่าของบราซิลจากตลาดเก่ากรุงเทพ ฯ (ตลาดเยาวราช) นำมาคั่วให้หอมแล้วใช้ไม้กาแฟบดให้แหลกพอประมาณจึงนำมาชงเป็นกาแฟร้อน กาแฟเย็น โอเลี้ยง แป๊ะหลีพายเรือเร่ขายไปตามคลองประเวศบุรีรมย์ ปัจจุบันแป๊ะหลีเปิดร้านขายกาแฟที่ตลาดคลองสวน รวมเวลาประมาณ 65 ปี เป็นที่รู้จักของชุมชน เป็นอย่างดี

¹ หนี แซ่หลี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ , อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์ , ณ ร้านกาแฟแป๊ะหลี ตลาดคลองสวน ตำบลคลองสวน อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 29 เมษายน พ.ศ.2547.

บริเวณย่านตลาดคลองสวน มีโรงเจ เฟ่งอังตัว ตั้งอยู่เลขที่ 113 หมู่ 9 ตำบลเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา ก่อสร้างขึ้นเพื่อประกอบพิธีทางศาสนาของชาวจีน สันนิษฐานว่ามีอายุมากกว่า หนึ่งร้อยปีแล้ว โดยมีขุนพิทักษ์ วุฒิปิทักษ์ เป็นผู้บริจาคที่ดินให้ ในการก่อสร้างโรงเจแห่งนี้¹

ตลาดสนามจันทร์ (ตลาดบ้านโพธิ์) ตั้งอยู่ตำบลสนามจันทร์ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นย่านที่ชาวจีนมาตั้งหลักแหล่งทำกินอยู่มาก มีลักษณะเป็นย่านตลาด คือมีการติดตลาดกันทั้งวัน ลักษณะอาคารเป็นห้องแถวชั้นเดียว หลังคามุงจาก ต่อมาเปลี่ยนเป็นสังกะสี² ประกอบด้วยร้านค้าที่ขายสินค้าหลายชนิดแตกต่างกันไป เช่น ขายพวกของกิน ของใช้ พวกเครื่องบวช ยา ร้านขายทอง ร้านตัดเย็บเสื้อผ้า ตัดรองเท้า ร้านตัดผม เป็นต้น ย่านการค้าแห่งนี้เป็นศูนย์รวมของการค้าขายแลกเปลี่ยนที่มีความสำคัญของชุมชนย่านนี้เป็นอย่างมาก ตัวอย่างเช่น นางจูนิน แซ่อึ้ง อายุ 84 ปี ได้เล่าว่า นางจูนิน แซ่อึ้ง ได้เดินทางมาจากมณฑลกว่างตุง เมื่ออายุได้ 26 ปี โดยทางเรือใหญ่ 2-3 ชั้น ใช้เวลาประมาณ 7 วัน 7 คืน ขึ้นเรือที่ท่าเรือกรุงเทพฯ โดยมีนายลั่นเฮง แซ่อึ้ง สามีเป็นผู้มารับที่ท่าเรือกรุงเทพฯ แล้วเดินทางมายัง ตลาดสนามจันทร์ ตำบลสนามจันทร์ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา สำหรับนายลั่นเฮง แซ่อึ้ง ได้เดินทางมาตั้งหลักแหล่งทำกินที่ตลาดสนามจันทร์ตั้งแต่อายุประมาณ 14 -15 ปี โดยประกอบอาชีพเป็นช่างตัดเย็บเสื้อผ้า สอยผ้า ตอนหลังได้ทำการค้าขายประเภทโชวห่วย พวกเครื่องใช้ ประปา ปัจจุบันคือ ตระกูลวงศ์วานรุ่งเรือง

นอกจากนี้ นายเซ้าคิม แซ่โก้ว³ อายุ 82 ปี เป็นจีนแคะ เล่าว่าท่านได้เดินทางมาจากอำเภอบัวบก มณฑลกว่างตุง ตั้งแต่อายุ 16 ปี สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2455 กังและบิดาได้เดินทางเข้ามาตั้งหลักแหล่งก่อน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ตลาดโรงสีล่าง หมู่บ้านโรงสีล่าง ตำบลสนามจันทร์ ประกอบอาชีพเป็นช่างทอง ต่อมาได้เปิดเป็นกิจการของตนเองที่ตลาดสนามจันทร์ ใช้ชื่อร้านว่า ร้านทองบวบ ฮั่ว แซ่ก ทำนบอกว่าตลาดนี้มีผู้คนมาซื้อของกันตลอดทั้งวัน

ลุงดำ แซ่จิ่ง⁴ (จิ่งประสพโชค) อายุ 78 ปี เล่าว่า บิดา คือ นายลี แซ่จิ่ง เดินทางมาจากฮั่วเถา เมื่ออายุ 23 ปี โดยทางเรือใช้เวลาเดินทางประมาณ 15 วัน ขึ้นเรือที่ท่าเรือกรุงเทพฯ มาพักอาศัยกับญาติและทำงานที่กรุงเทพฯ เป็นเวลาประมาณครึ่งปีแล้วจึงได้เดินทางไปกับเพื่อนๆ ที่

¹ ทีวีชัย คำแหง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ณ สำนักงานเทศบาลตำบลเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2547.

² จูนิน แซ่อึ้ง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 9 หมู่ 1 ตำบลสนามจันทร์ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2547.

³ เซ้าคิม แซ่โก้ว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 12 หมู่ 1 ตำบลสนามจันทร์ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา, เมื่อวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2547.

⁴ ดำ แซ่จิ่ง (จิ่งประสพโชค) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 1 หมู่ที่ 1 อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2547.

ตลาดสนามจันทร์ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา ครั้งแรกประกอบอาชีพเป็นลูกจ้างรับจ้างทั่วไปที่บริเวณย่านตลาดสนามจันทร์ ต่อจากนั้นก็ประกอบอาชีพจับปลาและทำโพงพางดักปลาน้ำจืดที่ตลาดสนามจันทร์เนื่องจากที่พักอาศัยอยู่ติดกับแม่น้ำบางปะกง ลุงดำ แซ่จึ้ง เล่าว่าตลาดนี้มีผู้คนคึกคักมากในช่วงตอนเช้ามีสินค้าพวกผัก ผลไม้ กุ้ง หอย ปู ปลา ปัจจุบันลุงดำ แซ่จึ้งเปลี่ยนอาชีพมาเปิดร้านขายอาหาร

ตลาดท้องน้ำเมืองฉะเชิงเทรา เป็นตลาดน้ำของชาวแปดริ้ว อยู่ในลำน้ำบางปะกงช่วงหน้าวัดเขนตปอลตรงข้าม วัดแหลมใต้ ถึงปากคลองบางไผ่¹ อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา บริเวณชุมชนวัดเขนตปอลเป็นบริเวณที่มีชาวจีนมาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอยู่เป็นจำนวนมากโดยเฉพาะริมแม่น้ำบริเวณนี้มีบ้านเรือนแพชาวจีนเปิดเป็นร้านค้าย่อยอยู่เป็นแนวยาวหลายกิโลเมตรและลึกเข้าไปในชุมชน วัดเขนตปอลตามแนวสะพานถึงบริเวณโบสถ์เขนตปอลมีร้านค้าขายของซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นร้านของชาวจีน ตลาดท้องน้ำแห่งนี้ติดตลาดตอนเช้าถึงประมาณเก้านาฬิกาตลาดก็จะเริ่มวาย² แต่อย่างไรก็ตามยังมีชาวบ้านพายเรือ ชื้อ ขายของเป็นระยะๆ ตลอดทั้งวัน ตลาดนี้ มีทั้งแพ เรือมาด เรือสำปั้น เรือแจว เรือพาย ของพ่อค้า แม่ค้า ชาวสวน และชาวบ้าน นำสินค้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนกันเป็นจำนวนมาก เรือสินค้ามาจากชาวบ้านใกล้เคียง เช่น จากชุมชนคลองบางตื้นเปิดบางไผ่ โสธร บางพระ บ้านใหม่ ท่าไข่ จุกกะเฌอ และจากต่างเมือง เช่น บางคล้า บางน้ำเปรี้ยว พนมสารคาม ปราจีนบุรี นครนายก กรุงเทพฯ ราชบุรี ปทุมธานี เรือที่มาจากต่างเมือง บรรทุกสินค้าใส่เรือกระแฉ่งซึ่งมีขนาดใหญ่สามารถบรรทุกสินค้าได้จำนวนมาก เมื่อมาถึงตลาดท้องน้ำเรือเหล่านี้จอดเรือและปักไม้ไผ่ลำใหญ่ประมาณ 4-5 ลำแล้วมัดเรือกับไม้ไผ่ด้วยเชือกมะนิลาป้องกันการไหลของเรือเนื่องจากต้องจอดเรือขายสินค้าอยู่หลายวัน สินค้าที่นำมาขายเป็นสินค้าพวก ฝรั่ง กระถาง ถ่าน ข้าว แดงโม มันเทศ มันแกว อ้อย มะพร้าว หมากรุก ปลาใบจาก ลูกจาก ผักและผลไม้ต่างๆ เช่น ผักกาดขาว กวางตุ้ง แดงกวา ต้นหอม ผักชี ผักคื่นไช้ ถั่วฝักยาว พริก มะเขือ มะม่วง มังคุด ส้มโอ กล้วย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเรือขายพวกของกิน เช่น เรือขายกาแฟ ก๋วยเตี๋ยว ขนมต่างๆ เรือขายของสด เช่น เนื้อหมู ปลา กุ้ง ก้าง หอย รวมทั้งเรือขายพวกของใช้สำเร็จ ตลาดท้องน้ำแห่งนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง คือเป็นทั้งตลาด รับซื้อ ขาย ขนถ่ายสินค้าไปยังตลาดอื่นๆ ต่อไปในจังหวัดฉะเชิงเทราและระหว่างเมือง ดังนั้นจึงมีการหมุนเวียนของเงินตราซึ่งมีผลต่อเศรษฐกิจของจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นอย่างมาก

¹ขวัญเมือง พิสิทธิ์ศักดิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นางอังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 40 หมู่ 6 ตำบลบางไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ.2548.

²สุรรัตน์ คชชาคร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 14/59 หมู่ 13 ตำบลบางตื้นเปิด อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ.2548.

ตลาดบ้านท่าเกวียน เป็นตลาดที่ตั้งอยู่ในอำเภอพนมสารคาม มีลักษณะตลาดเป็นศูนย์กลางการค้าขายระหว่างปราจีนบุรี นครนายก และเมืองฉะเชิงเทรา ตลาดบ้านท่าเกวียนนี้มีชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำกินตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์แล้วเป็นจำนวนมาก¹ ในระหว่าง พ.ศ.2398 – 2475 ตลาดบ้านท่าเกวียนเป็นตลาดใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางในการค้าข้าวและของป่า เช่น เร่ว รัง ไข่ฝ้าง สีฝ้าง กระวาน เป็นต้น คุณธรรมบุญ รัตนะโสภณ (แช่ตัน)² ได้เล่าว่า บิดาของท่านคือ คุณนิเวศ รัตนะโสภณ (แช่ตัน) เป็นจีนแต่จิว เดินทางมาจากกัวตง สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มาตั้งหลักแหล่งทำกินที่ตำบลพนมสารคาม อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ประกอบอาชีพด้านการค้าข้าว ท่านบอกว่าตลาดท่าเกวียนเป็นตลาดที่พ่อค้าแม่ค้าจากต่างเมืองและบริเวณใกล้เคียงนำสินค้ามาขายเป็นจำนวนมากทำให้ตลาดนี้มีความคึกคักมาก

จากที่กล่าวมาแล้วนี้ การอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ. 2398 – 2475 นั้น ก่อให้เกิดการลงทุนทั้งทางด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมขึ้นต้น เพื่อผลิตสินค้าสนองความต้องการของตลาดทั้งภายในเมืองฉะเชิงเทรา ภายในประเทศและต่างประเทศ เกิดการขยายตัวของระบบเจ้าภาษีนายอากร เริ่มมีการแบ่งงานกันทำในกิจกรรมการผลิต ทำให้ระบบนายทุนนิยมก่อตัวขึ้นและเริ่มพัฒนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบการค้า ทำให้เกิดเป็นย่านการค้าของจังหวัดฉะเชิงเทราขึ้น

¹ศรีศักร วัลลิโภดม. (2529, กรกฎาคม – กันยายน). “ ศรีมหาโพธิ์ : ความหวังสูงสุดท้ายของการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม, ” เมืองโบราณ ปีที่ 12, ฉบับที่ 3 หน้า 58.

²ธรรมบุญ รัตนะโสภณ (แช่ตัน) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง ผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 50 หมู่ 2 ตำบลพนมสารคาม อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ.2547.

6. ปัจจัยที่ทำให้ชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราประสบความสำเร็จทางการค้าระหว่าง พ.ศ. 2398-2475

ระยะแรกที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำกิน ชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ส่วนใหญ่จะมีเงินทุนน้อย ดังนั้นจึงมักจะประกอบอาชีพการขายแรงงานเป็นกรรมกรในไร่อ้อย โรงสีข้าว โรงเลื่อยไม้ รับจ้างชุดคลอง เป็นต้น ต่อมาเมื่อเก็บสะสมเงินทุนได้เล็กน้อยก็จะเปลี่ยนมาประกอบอาชีพค้าขาย เป็นพ่อค้าเร่ พ่อค้าย่อย พ่อค้าคนกลางและนายทุนเจ้าของกิจการตามลำดับ ปัจจัยสำคัญที่ชาวจีนเหล่านี้ประสบความสำเร็จในด้านการค้าคือ ปัจจัยภายในประเทศ และปัจจัยจากคุณสมบัติและความสามารถทางการค้าของชาวจีน พื้นฐานทางการศึกษา การยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ความช่วยเหลือกันในหมู่ชาวจีน การประกอบการค้าอย่างมีกลยุทธ์ ความขยันหมั่นเพียรอดทน ซื่อสัตย์ต่อธุรกิจทางการค้า มีมนุษยสัมพันธ์ดี ดังนี้

1. ปัจจัยภายในประเทศ เป็นปัจจัยที่ทำให้ชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราประสบความสำเร็จ ระหว่าง พ.ศ.2398 -2475 มีปัจจัยหลายอย่างเช่น นโยบายของรัฐบาลไทยการขาดแคลนแรงงาน การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจไทย การให้อภิสิทธิ์แก่ชาวจีนในด้านต่างๆ ซึ่งปัจจัยเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนชาวจีนประสบความสำเร็จทางด้านการค้า

2. ปัจจัยจากคุณสมบัติและความสามารถทางการค้าของชาวจีน

ชาวจีนเข้ามามีบทบาททางด้านเศรษฐกิจของไทย เนื่องจากชาวจีนเป็นผู้ที่มีนิสัยสนใจในการค้าขาย มีความขยันหมั่นเพียร อดทนและรู้จักประหยัด นอกจากนี้ยังมีการประกอบการค้าอย่างมีกลยุทธ์ โดยใช้ความเฉลียวฉลาดและทักษะในการประกอบการค้า กลยุทธ์หรือวิธีการการค้าที่ชาวจีนนำมาใช้ได้แก่ ค้าขายในสิ่งที่เป็นที่ต้องการและถูกใจของลูกค้าจึงจะสามารถค้าขายได้ดี ดังนั้นชาวจีนจะต้องศึกษาและทำความเข้าใจถึงความต้องการว่าลูกค้าต้องการสินค้าอะไรและมีรสนิยมอย่างไร¹

¹ สุภัทร บางเขน. (2525). กลยุทธ์การค้าของคนจีน ; คนจีน 200 ปีภายใต้พระบรมโพธิสมภาร. เส้นทางเศรษฐกิจ ฉบับพิเศษ , หน้า 94-95.

สังคมจีนเป็นสังคมซึ่งเน้นหนักทางการค้าเป็นหลัก มีเทพเจ้าแห่งการค้าที่ยกย่องสักการะสององค์คือ เทพเจ้ากวนอู* และเทพเจ้าเถาจูกง** เคล็ดลับการค้าของเถาจูกงมีคำสอนสืบทอดกันมาในตระกูลพ่อค้า คือ หลักการสร้าง ความมั่งคั่งสิบสองประการ บัญญัติสำหรับพ่อค้าสิบหกประการ และข้อห้ามสิบสองประการ¹ ดังนั้นชาวจีนไม่ว่าจะอยู่ที่ใดก็มักยึดถือเคล็ดลับการค้าเหล่านี้

3. พื้นฐานทางการศึกษา

หลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา ชาวตะวันตกเข้ามาติดต่อค้าขายมากขึ้น ดังนั้นเพื่อความสะดวกในการประกอบธุรกิจการค้า ไม่ว่าจะเป็นการค้าระหว่างประเทศหรือภายในประเทศ ภาษาอังกฤษและภาษาจีน ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญมากยิ่งขึ้น เพราะทำให้ชาวจีนสามารถติดต่อค้าขายกับกลุ่มประเทศตะวันตกได้อย่างดี เช่น คุณวีระ อุดมรัตน์ และคุณประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ ครอบครัวและตัวของท่านเห็นความสำคัญของภาษาจีนมาก จึงส่งท่านไปเรียนภาษาจีนที่เมืองจีน แล้วกลับมาทำกิจการที่เมืองฉะเชิงเทรา

4. การยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมของชาวจีน

ในขณะที่ความเจริญทางด้านวัตถุของชาวจีนในสังคมไทยกำลังพัฒนาขึ้นทุกวัน แต่ทางด้านจิตใจแล้วชาวจีนส่วนใหญ่ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมอันเก่าแก่ของชาติจีนไว้ ซึ่งก็ไม่ใช่เป็นเรื่องแปลกและเป็นปัญหาแต่อย่างใด คนในสังคมต้องการทรัพย์สิน และวัตถุพร้อมกับต้องการความสุขทางด้านจิตใจด้วย ความต้องการด้านจิตใจนั้นสะท้อนวัฒนธรรมทางใจได้ดีที่สุด และอาศัยปัจจัยหลายๆ อย่าง เช่น พื้นฐานเศรษฐกิจ สภาพแวดล้อมของการเมือง เนื่องจากชาวจีน

*กวนอู วีรบุรุษผู้โดดเด่นในสามก๊กมีชื่อเสียงก้องกัมภีร์สามารถในการรบ เหตุที่ถูกยกย่องให้เป็นเทพแห่งการค้าและเทพผู้พิทักษ์ มีสาเหตุสองสาเหตุ สาเหตุแรกเป็นเพราะกวนอูเป็นผู้มีคุณธรรมน้ำใจ ไม่ยอมทำตนเป็นข้าสองเจ้าป่าวสองนาย รักษาความสัตย์ซื่อและคุณธรรมเป็นที่ตั้ง อันตรงกับหลักการค้าของชาวจีนที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคนว่า ทำการค้าสำคัญที่ซื่อสัตย์ มีคุณธรรม สาเหตุที่สอง เพราะกวนอูมีฝีมือแกล้งกล้าในการรบสำหรับชาวจีนโพ้นทะเลที่ไม่มีฐานสนับสนุนจากประเทศแม่ การทำการค้าในต่างแดนก็เหมือนกับการรบพุ่งรบชนะก็เฉกเช่นทำการค้าสำเร็จ ด้วยเหตุผลสองประการนี้ กวนอูจึงเป็นเทพแห่งการค้าและเทพผู้พิทักษ์

**เถาจูกง นามเดิมว่าพันหลี่ เป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่ของกษัตริย์โกวเจี้ยนแห่งแคว้นเยว่ เขาเป็นคนมีความสามารถสูง ได้ช่วยเหลือกษัตริย์โกวเจี้ยนทำการแก้แค้นกษัตริย์ฟูไซแห่งแคว้นอู๋ เมื่อได้ชัยชนะกลับคืนสู่บ้านเมือง โกวเจี้ยนคิดพระราชทานตำแหน่งจอมพลสูงสุดแก่พันหลี่เพื่อตอบแทนบุญคุณที่ได้ช่วยเหลือจนสำเร็จ แต่คนอย่างพันหลี่นั้นจัดว่ามีธาตุแท้ของวีรบุรุษ ไม่เพียงแต่เฉยเมยต่อชื่อเสียงลาภยศแล้ว ยังเห็นว่าการจะอยู่เป็นข้าช่วงใช้กษัตริย์ที่เอาแต่บุญคุณความแค้นเป็นที่ตั้งอย่างนี้ไม่ไหวแน่เลยตัดสินใจหลบหนีออกมา เมื่อออกจากแคว้นเยว่ได้เปลี่ยนชื่อเป็นชื่ออีจื่อผี้ เมื่อแรกเขาหลบหนีไปยังแคว้นฉีซึ่งอยู่แถบตอนกลางของมณฑลซานตงในปัจจุบันแล้วย้ายมาอยู่ที่แคว้นเถามีทำเลเป็นศูนย์กลางของแคว้นต่างๆ เป็นศูนย์กลางการค้าและการคมนาคม จึงปักหลักทำการค้าอยู่ที่นั่นสิบเก้าปีให้หลังเขากลายเป็นอัศวินมหาเศรษฐีมีทรัพย์สินถึงสิบล้านตำลึงทอง ตั้งแต่นั้นมาเถาจูกงจึงเป็นคำที่ใช้เรียกขานอัศวินมหาเศรษฐี และได้รับยกย่องนับถือให้เป็นเทพเจ้าแห่งการค้าเรื่อยมา

¹มัดสุโมโต คาสึโอะ . (2521). ธีรลักษณ์ ธารนพพงษ์ . แปล. กลยุทธ์การค้าของชาวจีนโพ้นทะเล. หน้า 15-19.

ตกอยู่ในสภาพแวดล้อมการเมืองและเศรษฐกิจที่มีลักษณะเฉพาะเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ดังนั้น ประเพณีวัฒนธรรมของชาวจีนก็พัฒนาไปตามทิศทางที่มีลักษณะเฉพาะเช่นกัน วัฒนธรรมประเพณีที่ชาวจีนยังคงรักษาไว้ได้แก่ การเคารพบูชาบรรพบุรุษกราบไหว้รูปปั้นเทวดา ความสัมพันธ์ในเรื่องที่อยู่อาศัยในถิ่นกำเนิด ความสัมพันธ์ในชาติตระกูลในสายเลือด และโรงงาน ในเรื่องบุญ¹ จากสิ่งที่กล่าวมานี้เป็นสิ่งที่ส่งเสริมให้ชาวจีนมีลักษณะพิเศษในการประพฤติปฏิบัติตนก่อให้เกิดเป็นพลังความสำเร็จในการดำเนินชีวิต เช่นความขยันหมั่นเพียร ความอดทน การมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันและกัน เป็นต้น

5. ความช่วยเหลือกันในหมู่ชาวจีน

ชาวจีนจากบ้านเมืองมาอาศัยอยู่ในเมืองไทยมักจะมีความรู้สึกคิดถึงบ้านบ้านเกิดเมืองนอนของตน ความรู้สึกคิดถึงบ้านนี้เป็นจุดพิเศษจุดใหญ่อันหนึ่งของชาวจีนไม่ว่าจะจากท้องถิ่นใหญ่หรือท้องถิ่นเล็ก เพียงแต่เอ่ย “เพื่อนร่วมท้องถิ่น” คำนี้ทุกคนล้วนมีความรู้สึกผูกพันกัน ก่อให้เกิด “ความกรุณาปรานี” ในสังคมชาวจีน พวกเขาจะช่วยเหลือในเรื่องที่อยู่อาศัย เรื่องงาน หรือเมื่อมีเรื่องทุกข์ร้อน

ตัวอย่างชาวจีนที่ประสบความสำเร็จทางการค้าในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ.2398 – 2475 เช่น คุณเจริญศรี แซ่มสุวรรณวงศ์ ทำการค้าขายที่ตลาดท้องน้ำเมืองฉะเชิงเทรา² คุณเจริญศรี แซ่มสุวรรณวงศ์ เป็นบุตรของ คุณเซ่งฮ้อ และคุณเกี้ยว เกิดที่บ้านเลขที่ 16 หมู่ 9 ตำบลบางตีนเป็ด อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา วันจันทร์ที่ 11 เมษายน พ.ศ.2447 ประกอบอาชีพค้าขายบริเวณตลาดท้องน้ำแปดริ้วมาตั้งแต่เด็กเนื่องจากถิ่นกำเนิดของท่านเป็นเรือนแพริมแม่น้ำบางปะกงย่านบางตีนเป็ด และใกล้กับย่านตลาดท้องน้ำแปดริ้วท่านประกอบอาชีพค้าขายด้วยความมานะ พยายาม มีความอดทนสูง เป็นคนใจบุญ มีเมตตาธรรม ชอบช่วยเหลือเพื่อนบ้านเสมอ ท่าน

¹ สุภากร จันทวานิช และคณะ. (2529). ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. หน้า 103.

² วิภา นุชประมุข เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์ ณ โรงเรียนเบญจมราชรังสฤษฎ์ 2 อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ.2548.

สามารถเลี้ยงดูบุตรประสบความสำเร็จ มีหน้าที่การงานที่ดีเป็นที่ยอมรับของสังคมทั่วไปและมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี¹ เช่น พลตำรวจโท อรรถพล แซ่มสุวรรณวงศ์

นอกจากนี้ ยังมี คุณคัตง แซ่ฟู่ ทำกิจการค้าน้ำแข็งซอง (ก้อน) คุณสมศรี ภูศรี-มงคลชัย² เล่าประวัติความเป็นมาของ คุณคัตง แซ่ฟู่ ให้ฟังว่า คุณคัตง แซ่ฟู่ (เทงตั่ว แซ่ฟู่) เกิด เมื่อปี พ.ศ.2448 ที่ ตำบลมีนเชียง ไหล่ ประเทศจีน พ.ศ.2469 เดินทางเข้ามาในประเทศไทย ระยะแรกอาศัยอยู่ที่กรุงเทพฯ บริเวณย่านสำเพ็ง-เยาวราช อยู่ในกลุ่มชาวจีนด้วยกันที่มาจากไหหลำ การประกอบอาชีพยังไม่แน่นอน ต่อมาย้ายมาอยู่ที่หนองจอกรับจ้างสอนภาษาจีน หัดอ่านและเขียนให้กับลูกหลานชาวจีนในละแวกนั้นและทางราชการไทยแจ้งว่าต้องให้ครูผู้สอนเรียนรู้ภาษาไทยด้วย ดังนั้นคุณคัตง แซ่ฟู่ จึงเรียนภาษาไทยจนสามารถเขียน อ่านภาษาไทยได้

คุณคัตง แซ่ฟู่สอนหนังสือจีนได้ไม่กี่ปีก็รู้สึกว่าการสอนหนังสือจีนรายได้น้อยจึงได้ย้ายมาอยู่ที่ตลาดเล็กๆ ริมคลองแสนแสบ (คลองบางขนาก) อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทราโดยเช่าห้องแถว 1 คูหาเปิดเป็นร้านตัดผมนานพอสมควรจนกระทั่งถึงสมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ได้ออกกฎหมายสงวนอาชีพให้เฉพาะคนไทยหลายอาชีพรวมทั้งอาชีพตัดผมด้วย ท่านจึงเลิกอาชีพนี้ไปเปลี่ยนมาเปิดร้านขายอาหาร เหล้ากับแก้ม ขายเป็นอยู่ได้ไม่นานก็ต้องเลิกเพราะลูกค้ามักจะทะเลาะกัน คุณคัตง แซ่ฟู่ กลัวมีปัญหาจึงต้องเลิกไป

ในช่วงนี้เองมีพ่อค้าจากตลาดสี่แยกเมืองเซต อำเภอมืองฉะเชิงเทรา ให้ คุณจินเฮง แซ่ไคว มาติดต่อให้ขายน้ำแข็งเป็นก้อนๆ คุณคัตงและภรรยาจึงยึดอาชีพขายน้ำแข็งก้อนนี้เรื่อยมา พร้อมทั้งทำ ไอศกรีมกะทิแบบโบราณ ต่อมาทำไอศกรีมเป็นแท่ง เป็นปอนด์แล้วตัดเป็นแท่งใช้ไม้เสียบกิจการขายน้ำแข็งก้อนนั้นได้ขยายการส่งน้ำแข็งถึงบริเวณ คลอง 18 , 19 ต่อมาก็มีลูกค้ามาขอรับสินค้าไปขายเองทำให้กิจการการค้าขายน้ำแข็งก้อนดีขึ้นเป็นลำดับสามารถซื้อตึกแถวทำกิจการเอง ปัจจุบันลูกสาวของท่านที่คลุกคลีกับอาชีพการขายน้ำแข็งก้อนมานานขยายกิจการเปิดเป็นโรงงานผลิตน้ำแข็งก้อนส่งขายเป็นที่รู้จักของชาวบางน้ำเปรี้ยวเป็นอย่างดี

จะเห็นได้ว่าคุณคัตง แซ่ฟู่ เป็นผู้ที่มีความมานะพยายาม อดทน ซื่อสัตย์และใฝ่หาสิ่งใหม่ ในการประกอบอาชีพให้กับตนเองและครอบครัวอย่างยิ่งเสมอมาจนทำให้ ตระกูลแซ่ฟู่ ประสบกับความสำเร็จมาถึงปัจจุบัน

¹อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ คุณแม่ เจริญศรี แซ่มสุวรรณวงศ์ ณ เมรุวัดแหลมใต้ อ. เมือง จ. ฉะเชิงเทรา วันอาทิตย์ที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ.2539. หน้า6-11.

²สมศรี ภูศรีมงคลชัย ผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์ ณ โรงเรียนเบญจมราช-รังสฤษฎ์ 2 . อ.เมือง จ.ฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 7 กันยายน พ.ศ.2548.

คุณวีระ อุดมรัตน์¹ อายุ 85 ปี เกิด พ.ศ. 2463 ที่อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นจีน และ ตระกูลแซ่ลิ้ม ประกอบอาชีพขายทองที่ร้านทองแม่ส้มเข้า ร้านทองแม่ส้มเข้า ตั้งอยู่ถนนพานิช อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นร้านขายทองเก่าแก่ที่มีอายุประมาณ 100 ปีแล้ว ร้านทองนี้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปในย่านอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา คุณวีระ อุดมรัตน์ เล่าว่า ร้านขายทองของตระกูลแซ่ลิ้มนั้น บิดาของท่าน ชื่อ นายเยน (YEN) แต่งงานกับนางเข้า เป็นคนไทยเชื้อสายจีน ซึ่งมีอาชีพเปิดร้านขายทอง นายเยนเป็นลูกจ้างในร้านทองของ นางเข้า เมื่อแต่งงานแล้วจึงได้มาเปิดกิจการร้านทองกันเองโดยเช่าตึกทรัพย์สินพระมหากษัตริย์ที่ถนนพานิช มีคนงานเป็นช่างทองประมาณ 20 คนส่วนใหญ่เป็นชาวจีนโพ้นทะเลที่เป็นญาติกันเองที่ชักชวนมาทำงานที่ประเทศไทย ในสมัยคุณพ่อของท่าน กิจการการค้าทองของเมืองฉะเชิงเทรามีอยู่ 2 ร้าน คือ ร้านแม่ยิ้ม กับร้านแม่ส้มเข้า ปัจจุบันร้านแม่ยิ้มได้เลิกกิจการไปแล้ว จากการที่ร้านทองแม่ส้มเข้ามีช่างทองที่มีฝีมือดีทองมีคุณภาพ และค้าขายอย่างซื่อสัตย์ จึงทำให้กิจการสามารถดำเนินมาได้ด้วยดีจนถึงปัจจุบันปัจจุบันทางร้านไม่มีคนงานช่างทองแต่ทองของร้านนี้ รับมาจากร้านทองเยาวราชที่กรุงเทพฯ

คุณวีระ อุดมรัตน์ ปัจจุบันได้มอบกิจการให้กับลูกชายและลูกสะใภ้ดำเนินกิจการค้าขายทองต่อไปส่วนตัวท่านได้มาช่วยเหลือในงานสังคมของสมาคมจีน เช่น การให้ความสนับสนุน วัดจีนเป็นกรรมการวัด เป็นประธานชมรมพระเครื่องจังหวัดฉะเชิงเทรา กรรมการพุทธสมาคมจังหวัดฉะเชิงเทรา

ชาวจีนที่อพยพจากถิ่นบ้านเกิดของตนสู่ประเทศต่างๆ เพื่อหนีภัยธรรมชาติ หนีความอดอยากและหนีภัยสงคราม ชาวจีนผู้ไฝ่หาสันติ และไฝ่หาความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ต่างปรารถนาที่จะไปตั้งหลักแหล่งเพื่อวางรากฐานสร้างชีวิตของตนในประเทศเสรีนิยมที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรหรือในประเทศที่เจริญมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ชาวจีนอพยพที่ได้หลั่งไหลสู่ประเทศไทยทางด้านทะเลฝั่งอ่าวไทยด้วยเรือสำเภา มี นายไควฮวด หรือนายฮวด แซ่ไคว เดินทางมาตั้งหลักปักฐานในเมืองไทยประมาณต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นายไควฮวดเดินทางมาจากตำบลอ่าวเกาะ อำเภอโกล้งโต้ว จังหวัดเยียวเพ็ง มณฑลกลวตุง ประเทศจีน จากภาพวาดขนาดใหญ่ของนายไควฮวดที่จิตรกรวาดไว้อย่างงดงามปรารถนาบอกถึงลักษณะชนชั้นดั้งเดิมว่า นายฮวดผู้นี้ว่าเป็นชนชั้นผู้ดีหรืออาจเป็นผู้ทรงปัญญาคนหนึ่งของคนจีนในยุคนั้น

นายไควฮวดเปิดร้านค้าของชำหรือร้านโชห่วยขึ้นที่บ้านบางขนาก ริมน้ำปากคลองบางขนากเป็นจุดเชื่อมกับแม่น้ำบางปะกง นายไควฮวดแต่งงานกับนางสาวเพียนชาวบ้านโพธิ์เย็น อำเภอบางน้ำเปรี้ยว มีบุตรธิดาด้วยกัน 6 คน คือ นายดีดแสง (ชัย) นางบู๋ นางสร้อย นายเท้า นางชีว และนายตังกวย (ประกัน) ทั้งคู่ช่วยกันทำมาหากินเลี้ยงชีวิต จนกระทั่งมีโรงสีและตลาดเป็นของตนเอง

¹วีระ อุดมรัตน์ ผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์ ณ ร้านทองแม่ส้มเข้า ถนนพานิชย์ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 24 เมษายน พ.ศ.2547.

เมื่อติดแสงอายุได้ประมาณ 16 ปี นายไควฮวดผู้เป็นบิดาก็ถึงแก่กรรม นายติดเป็นลูกชายคนโต จึงต้องรับผิดชอบดูแลน้องๆ ทุกคน และเป็นผู้รับผิดชอบมรดกที่นายไควฮวดทิ้งไว้ ซึ่งมีทั้งที่ดิน โรงสี และตลาด

นายติดแสง เมื่ออายุได้ 18 ปี แต่งงานกับนางสาวส้มจิ้น แซ่เซียว (ต่อมาเปลี่ยนนามสกุลใหม่เป็น ตินวร) มีบุตรและธิดารวม 5 คน คือ นางสาว นายประเสริฐ นางสาวละม่อม นายประสิทธิ์ และนายประสาธ นายติดแสงมีภรรยาอีกคนหนึ่งชื่อนางกี มีบุตรธิดา 5 คน

นางส้มจิ้นเป็นคนขยันทำงาน เปิดร้านตัดเย็บเสื้อผ้าในบ้านพร้อมกับขายของเล็กๆ น้อย ๆ ไปด้วย ไม่ชอบยุ่งเกี่ยวกับสังคมภายนอกมากนัก ทำงานทุกอย่างไม่ว่าหนักหรือเบาด้วยความบากบั่นมุ่งมั่น ยอมทนความเหนื่อยยากทุกอย่างเพื่อครอบครัว ส่วนนายติดแสงนั้นเป็นคนใจกว้าง พุดจาปราศรัยด้วยความโอ้อวดอารี รวมทั้งช่วยเหลือสังคมไม่ขาดจึงได้รับการยกย่องจากชาวบ้านมาก และได้รับแต่งตั้งให้เป็น “ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 1 ตำบลบางชนาก ”

สำหรับประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ เกิดเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2458 ตำบลบางชนาก อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นบุตรคนที่ 5 ของนายติดแสงกับนางส้มจิ้นเป็นบุคคลที่ชาวจังหวัดฉะเชิงเทรามีความภูมิใจทั้งในเรื่องส่วนตัวและในหน้าที่การงานที่ประสบผลสำเร็จปรากฏให้ประชาชนทั่วไปได้เห็นเป็นแบบอย่างที่ดีควรเอาเป็นแบบอย่าง อาทิเช่น การดำรงตำแหน่งประธานกรรมการธนาคารกรุงเทพฯ ดำรงตำแหน่งประธานกรรมการกิตติมศักดิ์กลุ่มบริษัทเกษตรรุ่งเรือง และประธานกรรมการบริษัทแอ็ดวานซ์ อะโกร จำกัด (มหาชน) ของตระกูล “ ดำเนินชาญวนิชย์ ” ซึ่งเป็นบริษัทผู้ผลิตเยื่อและกระดาษพิมพ์เขียนที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียอาคเนย์ รวมทั้งเป็นประธานกรรมการกิตติมศักดิ์กลุ่มบริษัทสหพัฒน์ปิโตรเลียมหรือสหกรู๊ปของตระกูล “ โชควัฒนา ” บริษัทยักษ์ใหญ่ด้านเครื่องอุปโภคบริโภค นอกจากนั้นนายประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ ยังประสบความสำเร็จทางการเมือง ทั้งในด้านสถานิติบัญญัติและในด้านการบริหาร คือ เคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนจังหวัดฉะเชิงเทราหลายสมัย เป็นสมาชิกวุฒิสภา จนกระทั่งดำรงตำแหน่งประมุขของฝ่ายนิติบัญญัติ คือ ประธานสภาผู้แทนราษฎร และประธานรัฐสภา เคยเป็นหัวหน้าพรรคการเมือง เป็นรัฐมนตรีหลายกระทรวง เป็นรองผู้อำนวยการฝ่ายเศรษฐกิจการคลังและอุตสาหกรรมของคณะปฏิวัติจนกระทั่งเป็นรองนายกรัฐมนตรี¹

¹อภิวัฒน์ วรรณกร. (2539). เคล็ดลับแห่งความสำเร็จ กุญแจ “ ธนราชันย์ ” จอมยุทธ์ “ไควตงหมง ” ประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์. หน้า 172-205.

บทที่ 3

บทบาทด้านเกษตรกรรมของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา

ระหว่าง พ.ศ.2398-2475

ชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรานอกจากจะประกอบอาชีพในด้านการค้าแล้วยังมีบทบาทในด้านเกษตรกรรมด้วย เมื่อแรกอพยพเข้ามาชาวจีนทำการเพาะปลูกเป็นพืชผักสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ไว้บริโภคเฉพาะในครัวเรือน เช่น หมู เป็ด ไก่ มีการจัดสวนครัวอย่างเป็นระเบียบและปลูกพืชหลายอย่าง เมื่อมีทุนทรัพย์เพิ่มขึ้นจึงขยายเป็นการทำสวน ทำไร่และมีการนำเอาพืชบางชนิดเข้ามาปลูก เช่น ชาวจีนไหลหล้าเป็นผู้นำฝ้ายเข้ามาปลูก บริเวณภาคตะวันออกของประเทศ เช่น จังหวัดชลบุรี จันทบุรี และฉะเชิงเทรา ชาวจีนทำไร่อ้อย พริกไทย ยาสูบ สับปะรด ชาวจีนไม่นิยมทำนา เนื่องจากไม่ต้องการไปแย่งอาชีพนี้จากราษฎรไทยและชาวจีนส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในตัวเมืองบริเวณใกล้กับแม่น้ำบางปะกงมีความชำนาญเฉพาะด้านการค้าขาย ประกอบกับจุดประสงค์ของการอพยพเพื่อสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ฉะนั้นชาวจีนจึงพยายามหางานที่ได้รับค่าตอบแทนเร็ว

1. ลักษณะทางด้านเกษตรกรรมของจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ.2398-2475

เกษตรกรรมของจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ.2398-2475 จะมีลักษณะเป็นการเกษตรแบบผสมผสานกันระหว่างการเกษตรแบบพอยังชีพและการเกษตรเพื่อการค้า ดังนี้

1.1 การเกษตรแบบพอยังชีพ ราษฎรในจังหวัดฉะเชิงเทราส่วนใหญ่มีการประกอบอาชีพทางด้านการเกษตรกรรมโดยมีสภาพการผลิตแบบพอยังชีพหรือเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเอง มีการปลูกข้าวเป็นพืชหลัก จุดมุ่งหมายในการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครอบครัวเป็นสำคัญและเพื่อจ่ายเป็นอากรค่านาให้แก่รัฐ เมื่อเหลือจากการบริโภคและเสียภาษีแล้วจึงจะนำออกขายหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นๆ ตามตลาดนัด

เทคนิคของการผลิตข้าวเป็นแบบดั้งเดิม ดังที่ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้บรรยายถึงลักษณะการผลิตในวิถีการเกษตรแบบพอยังชีพของคนไทยไว้ในหนังสือเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีตตอนหนึ่งว่า

... วิธีการทำนามีลักษณะล้าหลัง อาศัยแรงงานคน สัตว์ น้ำฝน ไถ จอบ และคราดเป็นหลัก การทำนาเริ่มด้วยการโค่นต้นไม้ ถาง ด้วยแรงงานมนุษย์ เมื่อฝนตกชุกชานาก็เริ่มไถประมาณเดือนพฤษภาคม เดิมทำนาหว่านก่อน เมื่อได้ทำคันนากักน้ำได้ดีแล้ว ก็เปลี่ยนจากนาหว่านเป็นนาดำ เพราะให้ผลผลิตต่อไร่สูงกว่า เมื่อแรกสุดไม่มีไถใช้ฝูงควายเหยียบดินโดยมีคนไล่หลังควายที่เรียกว่า “ เวียนควาย ” ... แรก เริ่มไถทั้งอันเป็นไม้ แม้หัวผาดที่เป็นเหล็กก็ไม่มีความวิวัฒนาการขึ้นต่อมา คือ มีการเอาเหล็กไปผูกติดกับไม้แนบไว้ตรงที่ไถแตะกับดิน ต่อมาจึงใช้เหล็ก สวมเป็นหัวผาดไถ ... ครั้นเมื่อเริ่มปลูกข้าวปริมาณน้ำพอเพียงที่หล่อเลี้ยงต้นข้าวสำคัญมาก ปรากฏว่า

ชาวนาต้องพึ่งน้ำฝนโดยตลอดเพราะสังคมไทยขาดระบบชลประทาน. . . ฉะนั้นถ้าไม่มีฝนชาวนาก็แย. . . การเก็บเกี่ยวก็ใช้แรงงานคนเป็นหลัก ส่วนเครื่องมือก็คือเคียว. . . เมื่อเก็บต้นข้าวมาแล้วก็ต้องนวด โดยใช้ควายหรือคนเหยียบให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวงแล้วเอามาผัดแยกเมล็ดข้าวออกจากสิ่งปะปนอื่น ข้าวเปลือกที่ได้จะเก็บใส่ยุ้งข้าวไว้ เวลาจะรับประทานก็เอามาตำด้วยครกกระเดื่องเป็นคราว ๆ ไปทุกวัน. . .¹

และจากข้อมูลสัมภาษณ์จากงานวิจัยของ วรณี แผลูกอินทร์ เรื่อง “ความสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าของเมืองฉะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาเบาริง” ที่กล่าวถึง วิธีการทำนาในเมืองฉะเชิงเทรา ว่า

“ การทำนาสมัยปู่ ย่า ตา ยาย พ่อแม่ จนกระทั่งถึงสมัยของตนเองนั้น การทำนาจะอาศัยเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ไถ จอบ เสียม เคียวเกี่ยวข้าว อาศัยแรงงานคนและสัตว์ (ควาย) พึ่งพิงธรรมชาติคือน้ำฝน และน้ำในแม่น้ำลำคลอง โดยใช้ระหัดวิดน้ำเข้านา เครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นสำหรับการทำนาชนิดอื่น ๆ เช่น คันฉวยสำหรับกองข้าว กองฟางพร้อมเก็บข้าว กระบุงตวง ข้าว ฯลฯ ส่วนมากจะทำขึ้นใช้เอง ส่วนเครื่องมือที่มีส่วนประกอบเป็นหลัก เช่น หัวผักกาด ชื้อจากร้านดีเหล็กที่เป็นของคนจีน”²

จากข้อมูลดังกล่าวทำให้เข้าใจได้ว่า การผลิตข้าวของชาวนาในเมืองฉะเชิงเทราเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ เพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก เทคโนโลยีที่ใช้ก็เป็นแบบง่าย ๆ และเมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยว ชาวนาในเมืองฉะเชิงเทรามีประเพณีที่เรียกว่า “ลงแขก” ซึ่งเป็นการช่วยเหลือ ซึ่งกันและกันของเครือญาติและคนในหมู่บ้านเดียว โดยไม่ต้องเสียค่าจ้างเพียงเจ้าของบ้าน จัดอาหารมาเลี้ยงดูแขกที่มาช่วยทำงาน³

นอกจากข้าวซึ่งเป็นพืชหลักแล้วยังมีพืชผลอื่นๆ อีก เช่น พริก มะเขือ มะกรูด มะนาว หนาก พลุ จาก ผือก มันเทศ ถั่ว แตงโม ข้าวโพด มะพร้าว มะม่วง ส้มโอ ที่ประชาชนปลูกไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือน ทางด้านรัฐบาลจะเก็บภาษีพืชสวนเฉพาะที่มีการปลูกกันมากอย่างแพร่หลายเท่านั้นโดยรัฐจะเก็บเป็นตัวเงินและจะกำหนดพิศัตราภาษีตามประเภทของพืชสวนแต่ละชนิด ดังจะเห็นได้จากข้อสังเกตของ ชัย เรื่องศิลป์ที่ว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการสำรวจต้นไม้ที่จะต้องเรียกอากรสวนใหญ่ รัฐบาลได้ตั้งข้าหลวงเดินสวนในเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งต้นไม้ที่สำรวจนั้นมี 7 ชนิด คือ หนาก มะพร้าว พลุ มะม่วง

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2528). เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. หน้า 20 – 22.

²วรณี แผลูกอินทร์. (2538). เล่มเดิม. หน้า 56.

³สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. (2527). วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2394 – 2475. หน้า 89.

ทุเรียน มังคุด และลางสาด¹ แหล่งที่ปลูกผลไม้และผักมากที่สุดของเมืองฉะเชิงเทรา คือ บริเวณสอง ฝากฝั่งแม่น้ำบางปะกง ในเขต อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา บางคล้า เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากหลักฐานใน พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับที่ 2 วันที่ 24 ธันวาคม รศ.1 27 กล่าวว่

. . . ตั้งแต่พ้นวัดลงมา เริ่มจะถึงสวนเมืองฉะเชิงเทรา มีคลองลัดแห่งหนึ่งอยู่ฝั่งขวา คูฝั่งทั้ง 2 ฝาก ค่อยงดงามเปลิดเพลิน เพราะสวนจากและสวนใหญ่ งามบริบูรณ์ตลอดทาง แวะเข้าปากน้ำ เจ้าโล้ ซึ่งเป็นลำน้ำไปเมืองพนมสารคาม และเมืองสนามไชยเขตร ตอนข้างนอกจะราวกันกับ แม่น้ำนครนายก ต่อเข้าไปข้างในจึงจะแคบลง เป็นที่สวนไร่บริบูรณ์ดีมาก ไร่สับปะรดแลดูสุดตา ทั้ง 2 ฝาก ต้นมะม่วงงาม ๆ ...²

นอกจากการเพาะปลูกแล้ว ประชาชนในจังหวัดฉะเชิงเทราซึ่งดำรงชีวิตอยู่ในวิถีของ การเกษตรแบบพออยู่พอกินนั้น จะประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆ ด้วย เพื่อใช้ในชีวิตรประจำวัน เช่น ทอผ้า เลี้ยงสัตว์ พักหมู ไก่ เป็ด จับปลาตามแม่น้ำ ลำคลอง ทำเครื่องมือ เครื่องใช้ จักสาน เป็นต้น

1.2 การเกษตรเพื่อการค้า

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การค้าต่างประเทศได้มีการขยายตัวอย่างมาก ส่งผลต่อ สภาพเศรษฐกิจและสังคมภายในบางพื้นที่ของสังคมไทย คือ เกิดการก่อตัวของเศรษฐกิจแบบ ตลาด “เพื่อการค้าขาย” ในภาคกลาง (เช่น สาครบุรี แม่กลองหรือสมุทรสงคราม นครชัยศรี และ ฉะเชิงเทรา) และหัวเมืองชายทะเลภาคตะวันออก (เช่น บางปลาสร้อย หรือชลบุรี พนัสนิคม จันทบุรี) ซ้อนขึ้นมาในโครงสร้างของเศรษฐกิจแบบพออยู่พอกิน³

จากงานวิจัยของ อติศร หมวกพิมาย เรื่อง “กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์ โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ.2310 – 2398 ” กล่าวว่า เมืองท่ารอบปากอ่าวไทยและเมืองชายทะเลตะวันออกเป็นเมืองที่อยู่ภายใต้การควบคุมดูแล ของกรมท่าที่มุ่งส่งเสริมการผลิตสินค้าที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงให้ตอบสนองกับความต้องการของ ตลาด กิจกรรมการผลิตอย่างเจาะจง หมายถึง น้ำตาลทราย พริกไทย

¹ชัย เรื่องศิลป์. (2523). ประวัติศาสตร์ไทย สภาพเศรษฐกิจสมัย พ.ศ. 2352 – 2453. หน้า 106.

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว . พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง เสด็จประพาสสมณทลปราจีนบุรีเมื่อ ร.ศ.127 (พ.ศ.2451). หน้า 12.

³นิธิ เอียวศรีวงศ์. “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ “ ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 11, ฉบับที่ 1 (มีนาคม) : 71 – 87.

และยาสูบ ซึ่งเป็นสินค้าทางการเกษตร¹ เมืองฉะเชิงเทราเป็นพื้นที่ที่มีบทบาทสำคัญด้านการผลิตสินค้าส่งออก ซึ่งสินค้าส่งออกในช่วงนี้คือ น้ำตาลทราย

หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ใน พ.ศ.2398 เป็นต้นมาเศรษฐกิจของไทย นอกจากจะมีลักษณะเป็นการเกษตรแบบพอยังชีพแล้วยังมีลักษณะเป็นการเกษตรเพื่อการค้า สินค้าส่งออกที่สำคัญของเมืองฉะเชิงเทราจากเดิม คือน้ำตาลทรายได้เปลี่ยนเป็น ข้าว ดังนั้น ราษฎรในเมืองฉะเชิงเทราจึงผลิตข้าวเพิ่มมากขึ้นจนเหลือเป็นส่วนเกินมากกว่าที่จะใช้บริโภคภายในครอบครัว ดังหลักฐานจากหนังสือถึงเจ้าเมืองฉะเชิงเทราใน พ.ศ.2398 ที่กล่าวถึง “หม่อมบาน หม่อมเจก ราชวงศ์ในกรมหมื่นเทวานุรักษ์ จะออกไปซื้อข้าว ณ เมืองฉะเชิงเทรา”² จากหลักฐานดังกล่าวนี้ พบว่าการผลิตข้าวของราษฎรเมืองฉะเชิงเทราไม่ใช่เพื่อบริโภคภายในครอบครัวเท่านั้นเพราะยังคงมีข้าวที่นำออกขายให้กับผู้อื่นที่ต้องการซื้อด้วยโดยเฉพาะผู้ที่มิได้ทำนา ดังหลักฐานที่ว่า “ราษฎรซึ่งมิได้ทำนาจะต้องหาเงินซื้อข้าวกิน”³ นอกจากราษฎรในเมืองฉะเชิงเทราจะผลิตข้าวเหลือเป็นส่วนเกินที่ขายให้กับผู้ที่มิได้ทำนาแล้ว ยังผลิตข้าวขายให้แก่รัฐด้วย

จากหลักฐานมณฑลปราชินส่งรายงานประจำปี แผนกเพาะปลูกสำหรับเมืองฉะเชิงเทรา พ.ศ. 2455 จากบัญชีการเปรียบเทียบการทำนาของราษฎรเมืองฉะเชิงเทรา ใน พ.ศ.2454 กับ พ.ศ.2455 พบว่าราษฎรมีการทำนาเพิ่มขึ้นโดยนำข้าวไปจำหน่ายที่มณฑลกรุงเทพฯ ทำให้มีรายได้จากการขายข้าวแสดงให้เห็นว่าราษฎรเมืองฉะเชิงเทราปลูกข้าวเพื่อการค้า (ภาคผนวก ก)

¹อดิศร หมากรพิมาย . (2531). เล่มเดิม. หน้า 240 – 241.

²หอสมุดแห่งชาติ . เลขที่69. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1217.

³หอสมุดแห่งชาติ . เลขที่46. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1205.

ตาราง 2 บัญชี การทำนาแลผลเมล็ดเข้าที่ทำในพระพุทธศักราช 2455 เทียบกับ
พระพุทธศักราช 2454 เมืองฉะเชิงเทราผณฑลปราจิณ

อำเภอ	นาที่ทำในพระพุทธร ศักราช 2454		นาที่ทำในพระพุทธร ศักราช 2455		เทียบ + -		จำหน่าย ไปที่ไหน	เกี่ยวน	จำนวน เงิน	หมาย เหตุ
	ไร่	เกวียน	ไร่	เกวียน	ไร่	เกวียน				
เมือง	116,711	41,847	108,501	43,400	-8,210	+1,553	กรุงเทพฯ	2,011	130,715	
สนามจันทร์	78,391	25,972	78,401	31,360	+10	5,388	"	1,025	66,625	
บางคล้า	81,974	27,323	88,000	29,333	+6,026	2,010	"	1,546	100,490	
พนมสารคาม	58,986	21,274	67,868	22,622	+8,882	1,348	"	1,960	127,400	
บางน้ำเปรี้ยว	145,766	48,588	154,633	51,557	+8,907	2,969	"	1,977	128,505	
บางปะกง	27,964	9,319	28,166	9,488	+202	202	"	1,977	128,505	

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรธิการ
กส.13/747 เรื่องมณฑลปราจิณส่งรายงานประจำปี แผนกเพาะปลูกสำหรับเมือง
ฉะเชิงเทรา พ.ศ.2455 (ตอนที่ 1)

ตาราง 3 บัญชีขบรายงานการทำนา มณฑลปราจิณ ตั้งแต่ พ.ศ. 2460 – 2464
จำนวนเนื้อที่นาในจังหวัดฉะเชิงเทรา มี 6 อำเภอ อำเภอเมือง บางน้ำเปรี้ยว
บ้านโพธิ์ พนมสารคาม บางปะกง บางคล้า

พ.ศ.	จำนวนที่นา			
	เดิม (ไร่)	ที่ทำแล้ว (ไร่)	คงเหลือ (ไร่)	+เพิ่ม - ลด (ไร่)
2460	662,638	634,510	28,128	+43,114
2461	705,782	627,779	78,008	+
2462	706,532	651,438	54,344	+750
2463	706,534	664,215	42,317	+
2464	706,532	628,232	78,000	-

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **กส. 1/666** เรื่อง บัญชีขบรายงานการทำนา
มณฑลปราจิณบุรี ตั้งแต่ พ.ศ. 2460 - 2464.

จากตารางบัญชีนี้ทำให้เห็นการขยายพื้นที่การเพาะปลูกข้าวในจังหวัดฉะเชิงเทราเพิ่มขึ้น ทำให้ทราบถึงลักษณะการเกษตรของจังหวัดนี้เป็นการเกษตรเพื่อการค้า เกิดการก่อตัวของ เศรษฐกิจแบบตลาด “เพื่อค้าเพื่อขาย” ลักษณะการเกษตรจึงมีลักษณะเป็นการเกษตรเพื่อการค้า

เศรษฐกิจเพื่อการค้าได้ก่อตัวขึ้นในพื้นที่เมืองฉะเชิงเทราโดยพวกนายทุนเข้าไปลงทุน ประกอบการทั้งทางด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมขึ้นต้น เพื่อผลิตสินค้าตามความต้องการของ ตลาด ทั้งภายในและภายนอกประเทศ เกิดการขยายตัวของระบบเจ้าภาษีนายอากร การขยายตัวของเงินตรา การแบ่งงานกันทำในกิจกรรมการผลิต ทำให้ระบบทุนนิยมก่อตัวขึ้นและเริ่มพัฒนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้ามากขึ้น

2. บทบาทของชาวจีนทางด้านเกษตรกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง

พ.ศ.2398 - 2475

ชาวจีนมาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในเมืองฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ. 2398-2475 ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมมีผลผลิตเหมือนกับชาวจีนทั่วไปในประเทศ คือ มีการทำสวนผัก พืช และสวนหมาก รวมทั้งเล้าหมู ซึ่งทำกันอย่างแพร่หลายและเจริญก้าวหน้าร่ำรวยกันเป็นอันมากและเป็นแหล่งรายได้ของรัฐ ดังเช่นที่ แบรดลีย์ ได้อธิบายถึงสวนของชาวจีนที่อยู่ลึกเข้าไปจากแม่น้ำใน กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2379 มาตลอดศตวรรษว่า

... มีการทำสวนกันอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยมากอาจจะพูดไม่ได้ว่าเป็นสวนที่มีคุณภาพดีเลิศแต่ ว่าเป็นสวนที่งอกงามดี . . . มีร่องถั่ว . . . ผักกาดหอม ต้นหอม หัวไชเท้า (หัวผักกาด) ใบพลู และหมาก ซึ่งปลูกกันเป็นส่วนใหญ่สวนชาวสวนอาศัยในกระต๊อบสกปรกเล็กๆ ภายในอาณาบริเวณไรสวนของตน มีสุนัขเฝ้าสวนเป็นจำนวนมาก และมีเล้าหมูส่งกลิ่นตลบอบอวน. . .¹

ชาวจีนใช้ปุ๋ยหมักรดผักและปลาเน่าเป็นปุ๋ยรดถั่วพุ่มและวกน้ำจากท้องร่องรดพืชไปเรื่อย ๆ การเลี้ยงหมูทำไปพร้อม ๆ กันกับการทำสวนเพื่อจะได้ใช้มูลและเศษผัก²

* เศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) หมายถึง สภาพเศรษฐกิจที่เริ่มมีการลงทุนในกิจการต่างๆ มีการผลิตเพื่อสนองความต้องการของตลาด มีการแบ่งงานกันทำในกิจกรรมทางเศรษฐกิจบางอย่างและมีการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าด้วยเงินตรา เพิ่มขึ้นมากกว่าเดิมแต่เนื่องจากปริมาณของเงินตราที่หมุนเวียนมีจำกัดและกระจายอยู่ในหมู่น้อย การแลกเปลี่ยนสินค้าโดยตรงจึงยังคงมีอยู่ อ้างอิงจาก สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, “ภาพชีวิตเศรษฐกิจไทยจากนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”, วารสาร สุโขทัย- ธรรมาราช ปีที่ 7 , ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม – สิงหาคม 2537) : 36.

¹วิลเลียม จี, สกินเนอร์. (2529). เล่มเดิม. หน้า 114.

²แหล่งเดิม.

จากการที่ผู้วิจัยได้ออกสำรวจพื้นที่ ริมแม่น้ำบางปะกงเขต อำเภอเมือง บางคล้า บ้านโพธิ์ฝั่งตะวันออกซึ่งส่วนใหญ่เป็นชุมชนของชาวจีนที่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม ซึ่งบริเวณที่กล่าวนี้มีลักษณะดังเช่นที่แบรดลีย์กล่าวไว้

จากหลักฐานรูปปั้นบนเชิงชายของ วัดสัมปทวน อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา ทำให้รู้ถึงวิถีการดำเนินชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทรา อาทิเช่น แสดงถึงคนจีนไว้หางเปีย ไร้อ้อยและโรงหีบ พื้นที่ทำนา ทำสวน ลักษณะการทำนา การปลูกพืชต่างๆ รวมทั้งแสดงให้เห็นถึงลักษณะของบ้านเรือน การสัญจรโดยใช้เรือ การค้าขาย เป็นต้น จากหลักฐานนี้แสดงว่าชาวจีนประกอบอาชีพทางการค้า ด้านอุตสาหกรรมและด้านเกษตรกรรม

2.1 การทำนา ราษฎรในจังหวัดฉะเชิงเทราในระหว่าง พ.ศ.2398 – 2475 ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม กล่าวคือ ทุกอำเภอมีกการทำนาเป็นหลักเพื่อใช้ในการบริโภคภายในครัวเรือนถ้ามีมากก็นำไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นๆ เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยต่อการเพาะปลูกคือ พื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำบางปะกงและสาขาไหลผ่าน ซึ่งจะพาโคลนตมมาทับถมอยู่ตลอดเวลาทำให้ดินตะกอนสูงหนาและเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว พื้นดินก็ประกอบด้วย ดินเหนียวปนทรายเล็กน้อย สามารถเก็บกักน้ำได้ดี จึงเหมาะในการปลูกข้าว

เมื่อไทยทำสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษใน พ.ศ. 2398 และทำสัญญากับชาติอื่นๆ ต่อมาทำให้ตลาดการค้าข้าวเพิ่มขึ้นทั้งนี้เนื่องจากข้อตกลงในสัญญานั้นไทยต้องเปิดการค้าอย่างเสรีกับประเทศคู่สัญญาโดยการส่งข้าวออก¹ หลังจากนั้นไทยก็ส่งข้าวเป็นสินค้าออกอย่างจริงจังทำให้การค้าข้าวเจริญก้าวหน้าทำรายได้อย่างมาก เมื่อราคาข้าวสูง ชาวนาจึงหันมาสนใจ ปลูกข้าว และเพิ่มผลผลิตให้มากกว่าเดิม โดยการขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกให้มากขึ้น

การขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกคือ การขุดคลองเข้าไปในพื้นที่รกร้างว่างเปล่า โดยคลองจะเป็นเส้นทางคมนาคมและช่วยในเรื่องการชลประทาน เป็นการชักจูงให้ราษฎรเข้าไปตั้งรกรากเพื่อทำนา ดังพระราชดำริว่า “ การขุดคลองเพื่อจะให้เป็นที่มหาชนทั้งปวงได้ไปมาอาศัยและเป็นทางที่จะให้สินค้าได้บรรทุกไปมาสะดวก ซึ่งให้ผลแก่เรือกสวนไร่นา ซึ่งได้เกิดทวีขึ้นในพระราชอาณาจักร เป็นการอุดหนุนการเพาะปลูกในบ้านเมืองให้วัฒนาเจริญยิ่งขึ้น”² ในช่วง พ.ศ. 2411 – 2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองนครเนื่องเขต คลองประเวศบุรีรมย์ และการให้สัมปทานเอกชนดำเนินการขุดคลอง³ เพื่อจับจองที่นา เช่น การขุดคลองหลวงแพ่ง คลองอุดมชลขจร การขุดคลองเหล่านี้ได้ช่วยเปิดพื้นที่การเพาะปลูกริมฝั่ง

¹ เจม ซี, อินแกรม. (2521). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย : 1850 – 1970**. แปลโดย สุวิทย์ พักพานงคราญ กาญจนประเสริฐ และสมิทธิ์ สระอุบล. หน้า 46.

² เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, “ ประกาศเรื่องอนุญาตขุดคลอง ” ใน **ประชุมกฎหมายประจำศก รัชกาลที่ 5 เล่ม 9** (กรุงเทพฯ : เติลเมล์, 2478) , หน้า 9.

³ สุทธาดา เลขไวฑูรย์. (2536). **ฉะเชิงเทรากับนโยบายการชลประทานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 – 2453)**. หน้า 8 , 19.

คลองในเมืองจะเชิงเทราขึ้นอีกมาก เช่น จากตาราง 3 พื้นที่เพาะปลูกริมฝั่งคลองขุดสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในจังหวัดจะเชิงเทรา

ตาราง 4 พื้นที่เพาะปลูกริมฝั่งคลองขุดสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในจังหวัดจะเชิงเทรา

ลำดับที่	ชื่อคลอง	ปีที่ขุด	พื้นที่เพาะปลูก	ผู้ขุด
1.	คลองนครเนื่องเขต	2419-2420	32,400 ไร่	รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ
2.	คลองประเวศบุรีรมย์	2421 - 2423	37,005 ไร่	รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ
3.	คลองเปรง	2429 - 2431	19,357 ไร่ 3งาน	รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ
4.	คลองอุดมชลจร	2431 - 2433	30,525 ไร่	พระยาสีหราช เดโช
5.	คลองหลวงแพ่ง	2431 -2433	33,750 ไร่	พระยาดำรงคร์ราชพล ชั้นร์และหลวงแพ่ง

ที่มา : สุทธาดา เลขไวฑูรย์. (2536). จะเชิงเทรากับนโยบายการชลประทานในรัชกาลสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411 -2453). จะเชิงเทรา : สถาบันราชภัฏจะเชิงเทรา. หน้า 23.

ลักษณะการทำนาในจังหวัดจะเชิงเทรา

การทำนาดอนหรือข้าวนาไร่ พื้นที่ที่ปลูกข้าวประเภทนี้ คือ บริเวณอำเภอนมสารคาม สนามไชยเขต บางน้ำเปรี้ยว เขตตำบลบางขนาก ตำบลดอนเกาะกา ตำบลหมอนทอง¹ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เป็นที่ราบสูงอยู่ห่างจากแม่น้ำ ลำคลอง น้ำท่วมไม่ถึงการทำนาประเภทนี้อาศัยน้ำฝนทั่วๆ พื้นที่ปลูกข้าวนาดอนเป็นดินที่ไม่ค่อยดี ปลูกข้าวได้แค่ข้าวกลาง² และข้าวเบา³

การปลูกข้าวนาดอนนี้ลงมือปลูกก่อนฤดูฝน พอถึงฤดูฝนข้าวเหล่านี้ก็จะงอกงามขึ้นเองเนื่องจากนาชนิดนี้ได้น้ำจากน้ำฝนเท่านั้น ดังนั้นถ้าปีใดฝนแล้งการทำนาจะไม่ได้ผล

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรธิการ ที่ 135/7912 วันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ.2456. เรื่อง ส่งรายงานการตรวจการทำนาของราษฎรตำบลต่างๆ แขวงเมืองจะเชิงเทราของนาย เชื้อมผู้ช่วยเกษตรมณฑลปราจีนบุรี.

² ข้าวกลาง เป็นข้าวที่ใช้เวลาปลูกจนสุกเก็บเกี่ยวได้ประมาณ 3-4 เดือน

³ ข้าวเบา เป็นพันธุ์ข้าวอายุสั้นใช้เวลาตั้งแต่ปลูกจนสุกเก็บเกี่ยวได้ราว 2 เดือนครึ่ง

จากหลักฐาน การรายงานการเพาะปลูก ใน อำเภอนมสารคาม เกี่ยวด้วยการกลสิกร
ของรองอำมาตย์เอก หลวงวิเทศภูมัทธ ข้าหลวงเกษตรมณฑลปราจีนบุรี กล่าวว่า

...การทำนาตามท้องที่ในอำเภอนมปีน โดยมากมีความเจริญกว่า ศก 128 – 129 เช่นเมื่อศกก่อน
คิดถั่วบ้านหนึ่งทำนาได้ผลราว 5 เกวียน ปีนี้ได้ผลอย่างน้อย 10 เกวียน ถึง 25 เกวียน เพราะเหตุ
น้ำฝนน้ำท่ามีเหมาะแก่การหล่อเลี้ยงต้นข้าว อีกประการหนึ่ง ชาวนาพากันทำการเติมเนื้อที่ แลมิได้
มีอันตรายด้วยน้ำ เหมือนศกที่แล้วมาตามเสียงราษฎรพากันมีความยินดีในการที่ได้ผลมาก
เช่นนี้ . . .¹

การทำนาลุ่ม การปลูกข้าวลุ่มหรือข้าวนาเมือง พื้นที่ปลูกข้าวประเภทนี้ คือ พื้นที่ที่อยู่
แถบริมแม่น้ำลำคลอง บริเวณอำเภอมือง ตำบลท่าไข่ ตำบลเนินงะตร ตำบลโพรงอากาศ² อำเภ
บางคล้า อำเภอบ้านโพธิ์ ชาวนาชนิดนี้ปลูกโดยวิธีหว่าน ข้าวแห้ง โดยไถหว่านตั้งแต่เริ่มฤดูฝนครั้น
เมล็ดข้าวงอกขึ้นเป็นต้นแล้ว ก็ถึงเวลาที่น้ำไหลบ่าเข้าไปในที่นาพอดี

การทำนาดำ การปลูกข้าวนาดำ ปลูกกันในบริเวณเขตอำเภอมือง การปลูกข้าวนาดำมี
หลายขั้นตอน คือ ต้องมีการตกกล้า หรือเพาะกล้าให้ได้ขนาดเสียก่อน แล้วจึงถอนกล้าไปปักดำ
ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับการทำนาหว่าน การทำข้าวนาดำจึงต้องลงทุนและลงแรงมาก การปลูก
ข้าวนาดำได้ข้าวที่มีคุณภาพดีกว่าข้าวนาหว่าน เพราะมีเวลาดูแลและบำรุงแปลงนาได้ทั่วถึง เมื่อ
ข้าวแก่และสุกเต็มที่ก็สามารถเก็บเกี่ยวได้ในเวลาอันรวดเร็ว ข้าวนาดำจึงเป็นข้าวเม็ดงามมีน้ำหนัก
ดีและไม่แฉกปน

การเตรียมที่ตกกล้า การเตรียมพื้นที่สำหรับตกกล้าเกี่ยวข้องกับวิธีปลูกข้าว วิธีหว่านหรือ
วิธีดำเป็นส่วนใหญ่ บางแห่งวิธีปลูกต้องอนุโลมตามชนิดของพื้นที่ขนาดของที่นาและความสามารถ การ
เพาะปลูก

ในจังหวัดฉะเชิงเทรา การทำนาอาศัยน้ำฝนเป็นส่วนใหญ่³ การดำนาขึ้นดำด้วยมือ เมื่อไถ
ครั้งที่สองแล้ว ชาวนาก็คลาดและเกลี่ยดินให้เสมอกัน การดำจัดต้นกล้าต้องใช้แรงงานมากกว่าใน
แถบที่น้ำท่วมถึง

¹สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรธิการ ลงวันที่ 25
กุมภาพันธ์ ร.ศ.130 เรื่อง รายงานการเพาะปลูก ในอำเภอนมสารคาม.

²สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรธิการ เลขที่ 135/7912
ลงวันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ.2456 เรื่อง ส่งรายงานตรวจการทำนาของราษฎรตำบลต่างๆ แขวงเมืองฉะเชิงเทราของ
นายเชื้อม ผู้ช่วยเกษตรมณฑลปราจีนบุรี.

³คาร์ล ซี, ซิมเมอร์แมน. (2525). การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม. หน้า 84.

ตัวอย่างเช่น การทำนาในอำเภอบางคล้า¹ มักเป็นนาที่ทำได้ฤดูเดียว ที่เรียกว่า “นาปี” ระยะเวลาทำนาตั้งแต่ฝนเริ่มตกชวานาก็เริ่มไถนาดังนี้คือ

ไถตะ โดยไถเปิดหน้าดิน ใช้แรงงานวัวควายเป็นส่วนใหญ่บางรายอาจใช้วัวแต่เป็นส่วนน้อย เมื่อไถตะเปิดหน้าดินตากแดดให้หญ้าแห้งแล้วจึงไถแปร

ไถแปร คือ ไถพาดแนวไถตะ เพื่อให้ดินละเอียด และรากหญ้าหลุดออกจากดิน

คราด คือ เครื่องมือที่ใช้ วัว ควายลาก มีคันชักลากขึ้นหญ้า และทำให้ดินที่ไถแล้วร่วนซุย ตัวคราดทำเป็นซี่ๆ สำหรับเกาะเกี่ยวหญ้า

เมื่อคราดดินเตรียมได้ที่แล้ว ชาวนาก็ถอนกล้าที่หว่านไว้มาดำในนา การดำนามีการถือแรงกัน คนที่ใช้แรงหรือมาถือแรงจะเป็นผู้ดำนา เจ้าของนามีหน้าที่ดูแลอาหารการกินและเตรียมต้นกล้าไว้ให้คนที่ดำนาเก่งๆ จะดำนาได้เป็นแนวตรงและเร็วมาก เมื่อดำนาเสร็จเรียบร้อยแล้วงานก็จะน้อยลง เจ้าของนาต้องมีหน้าที่ดูแลต้นข้าวให้น้ำพอเหมาะและปลูกซ่อมต้นข้าวที่ตายลง และถอนหญ้าหรือกำจัดปูนา กำจัดหอยโข่งที่มากัดกินต้นข้าว ระยะ 3 - 4 เดือน ต้นข้าวก็จะสุกได้ที่ แล้วแต่ว่าเป็นข้าวหนักหรือข้าวเบา ข้าวหนักได้ผลช้า ข้าวเบาได้ผลเร็ว เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็มีการถือแรงลงแขกเช่นเดียวกัน ไม่มีการจ้างแรงงานเกี่ยวข้าวเสร็จก็นำไปกองไว้ในลานข้าวที่เป็นนา ถากหญ้าหรือถอนข้าวออกให้หมด ปรับที่ให้เรียบ แล้วนำขี้ควายที่สะสมไว้จำนวนมากละลายน้ำทาลงไปในพื้นที่นาให้ทั่ว ตากแดดทิ้งไว้จนแห้งก็ใช้กองข้าวได้ ขี้ควายช่วยไม่ให้เมล็ดข้าวจมลงในดิน และไม่ให้ขี้ดินหลุดมาปนกับเมล็ดข้าว เมื่อรวบรวมข้าวได้ครบก็มีการนวดข้าว ส่วนใหญ่มักนวดข้าวเวลากลางคืน ชาวนาข้างเคียงนำวัว ควาย มาถือแรง โดยการกองข้าวบนพื้นลานบางๆ แล้วผูกควายติดกันครั้งละหลายๆ ตัว แล้วแต่ความกว้างของลาน ใส่ควายให้เหยียบย่ำลงบนก้อนข้าวเป็นวงกลม ใช้ตาขอหรือบางที่เรียกว่า คันฉวย พลิกข้าวขึ้นให้ควายเดินเหยียบ ทำอย่างนี้หลาย ๆ ครั้ง จนเมล็ดข้าวหลุดออกจากรวงทั้งหมด แล้วจึงนำข้าวไปผัดให้สะอาดเก็บไว้ในยุ้งฉางต่อไป

บทบาทชาวจีนในการทำนา ชาวจีนโดยทั่วไปไม่นิยมทำนา แต่จะประกอบอาชีพทำสวนทำไร่มากกว่าเนื่องจากการทำสวนทำไร่ไม่ต้องใช้เนื้อที่มากเหมือนทำนาและการทำไร่ได้ผลผลิตเร็วกว่า นอกจากนั้นการทำนายังต้องเสี่ยงภัยธรรมชาติมากกว่า เพราะถ้าเปรียบเทียบการทำไร่กับการทำนา การทำไร่เมื่อถูกภัยธรรมชาติก็สามารถปลูกขึ้นใหม่ทัน ดังนั้นการทำสวนทำไร่จึงมีรายได้สูงกว่าและมั่นคงกว่าการเป็นชาวนา นอกจากนั้นนิสัยของชาวจีนชอบอยู่กันเป็นกลุ่มเป็นพวกเดียวกันและมักชอบอยู่ใกล้ชุมชนการทำไร่ ต้องอยู่ชุมชนเพื่อสะดวกในการนำผลผลิตมาขายตลาด² แต่อย่างไรก็ตามชาวจีนก็ปลูกข้าวไว้สำหรับบริโภคเองภายในครัวเรือนด้วย และถ้ามีผลผลิตมากจึงนำออกขาย จากการสัมภาษณ์ คุณวิภา นุชประมูล เล่าว่า ตระกูลของท่านคือ ตระกูลแซ่ไคว้ ปู่เดินทางมาจากประเทศจีน ตั้งหลักแหล่งที่เมืองฉะเชิงเทราประมาณสมัยพระบาทสมเด็จพระ

¹ สมาคมชาวนางองคศา อำเภอบางคล้า ฉะเชิงเทรา. (2544). เล่มเดิม. หน้า 85-86.

² พวงร้อย กล่อมอึ้ง. (2516). เล่มเดิม. หน้า 43-44.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว * ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลบางแก้ว อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา ประกอบอาชีพทำสวน สำหรับการทํานานนั้นท่านบอกว่าทำในท้องร่องสวนในฤดูทํานา โดยเฉพาะต้นกล้าที่แปลงดินก่อนเมื่อต้นโตพอที่จะนำมาปลูกได้ จะถอนต้นกล้าแล้วนำมาดำที่บริเวณชายขอบของร่องน้ำ ที่สวนของคุณวิภา นุชประมูล มีผลผลิตข้าวประมาณ 100 ถัง ต่อปี จาก พื้นที่ 50 ไร่ ในท้องร่องใช้ในการปลูกข้าวในฤดูทํานาและเก็บเกี่ยวข้าวเปลือกไปสีหรือแลกเปลี่ยนเป็นข้าวขาวที่โรงสีกงไไถล้ง ผลผลิตที่ได้จากการทํานาในท้องร่องสวนได้ข้าวเปลือกประมาณ 100 ถัง และต้องซื้อเพิ่มเติมบ้างในบางปีเนื่องจากมีสมาชิกในครอบครัวหลายคน ชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วง พ.ศ.2398-2475 ส่วนใหญ่ปลูกข้าวในท้องร่องสวน

2.2 การทำสวนทำไร่ บริเวณจังหวัดฉะเชิงเทรามีพื้นดิน มีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การประกอบอาชีพ ทำไร่ ทำสวนมาตั้งแต่อดีต สภาพทั่วไปของจังหวัดนี้จึงประกอบด้วยผลไม้ พืชผัก อุดมสมบูรณ์ ดังพิจารณาจากหลักฐานต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้บรรยายสภาพการประกอบอาชีพของจังหวัดฉะเชิงเทราไว้ในพระราชนิพนธ์ประพาสมณฑลปราจีนบุรีไว้ว่า

... ตั้งแต่พ้นวัดลงมา เริ่มจะถึงสวนเมืองฉะเชิงเทรามีคลองลัดแห่งหนึ่งอยู่ฝั่งขวาดูฝั่งทั้ง 2 ฝาก ค่อยงดงามเฟิดเฟิดและสวนจากสวนใหญ่งามบริบูรณ์ตลอดทาง และเข้าปากน้ำโจโล้ ซึ่งเป็นลำน้ำไปเมืองพนมสารคาม และเมืองสนามไชยเขตรั ตอนข้างนอกราวกับแม่น้ำนครนายก ต่อเข้าไปก็จะแคลงเป็นที่สวนไร่บริบูรณ์ดีมากไร่สับประรดแลดูสุดตาทั้ง 2 ฝากต้นมะม่วงงาม ๆ ...¹

หลวงเทศาภิตรพิจารณาได้กล่าวถึงการทำสวนทำไร่ของราษฎรเมืองฉะเชิงเทราไว้ในหนังสือว่า

... ล่องตามแม่น้ำบางปะกง ลงมาถึงคลองท่าถั่ว ... ลำน้ำตอนนี้เริ่มน้ำ มักเป็นสวนหมาก มะพร้าว สวนถั่ววา สวนฝ้าย สวนยาสูบต่างๆ หลังบ้านออกไปก็เป็นไร่นาทั้งสิ้น ...²

จากที่กล่าวมาเกษตรกรรมของเมืองฉะเชิงเทรามีลักษณะเป็นการเกษตรแบบพอยังชีพ และการเกษตรเพื่อการค้า ดังนั้นการทำสวนทำไร่จึงมีทั้งที่เป็นแบบพอยังชีพและเพื่อการค้า การทำสวนของเมืองฉะเชิงเทราส่วนใหญ่อยู่บริเวณ อำเภอมือง อำเภอเมือง อำเภอบางคล้า

* ดูจากโฉนดที่ดินของตระกูล นุชประมูล ที่มีการซื้อขายกันที่ออกให้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว . พระราชหัตถเลขา ร.5 เสด็จประพาสมณฑลปราจีนบุรี.

² หลวงเทศาภิตรพิจารณา. (2467). ว่าด้วยแม่น้ำที่มีในประเทศสยาม. หน้า 126.

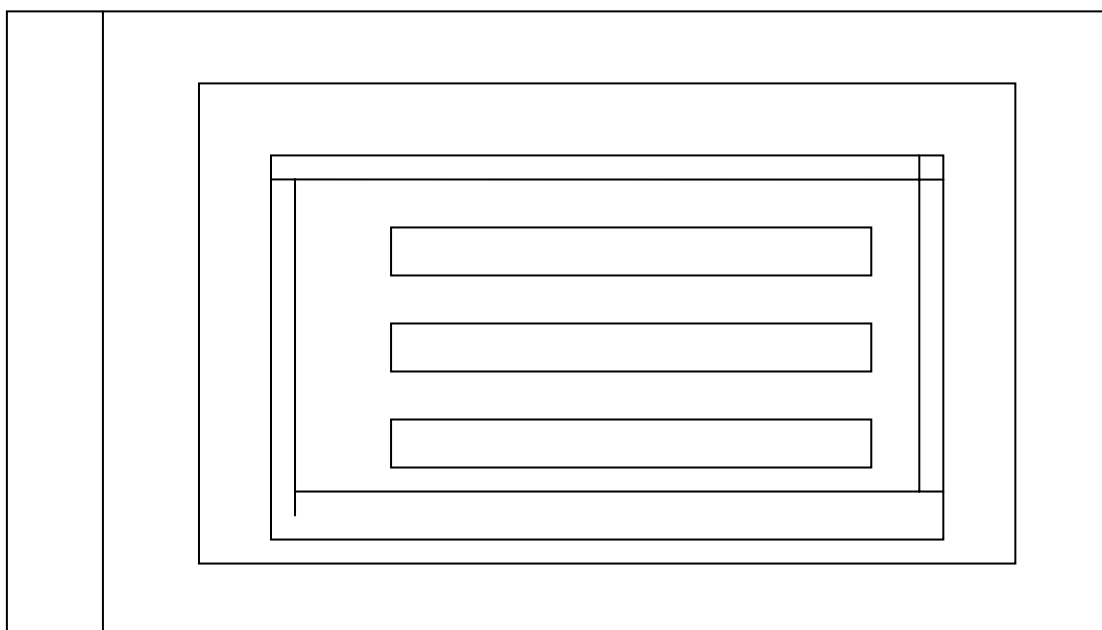
คุณวิภา นุชประมูล¹ เล่าว่า ตระกูลของท่านคือ ตระกูลแซ่ไค้ว ตอนหลังเปลี่ยนเป็นนามสกุล เรียร์ประมุข บิดามารดาคือ นายฮก และนางกิมเลียง แซ่ไค้ว นายฮก อาศัยอยู่ที่บ้านเลขที่ 11 หมู่ที่ 10 ตำบลบางแก้ว อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา ส่วนนางกิมเลียง บ้านเดิมอยู่ที่บ้านคลองสวนใหญ่ ตำบลจุกเฒ่า อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อสมรสกับนายฮก จึงย้ายมาอยู่รวมกันที่ตำบลบางแก้ว ประกอบอาชีพทำสวนมีพื้นที่ประมาณ 50 ไร่ ขณะนั้นมี ชาวจีนมาอาศัยอยู่ด้วยหลายคนโดยช่วยทำงานทำสวนแต่ไม่มีเงินค่าตอบแทนเป็นรายเดือน ได้อาศัยกินอยู่ด้วยเมื่อนายฮกสิ้นชีวิตชาวจีนเหล่านี้จึงแยกตัวไปเช่าที่อื่นที่อยู่ใกล้เคียงประกอบทำสวนต่อไป ลูกของนายฮก คือ นายบุญถึง เรียร์ประมุข ได้สืบสานในการประกอบอาชีพทำสวนต่อจากบิดา สวนที่ทำนั้นมีลักษณะโครงสร้างแบบเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน การทำสวนมีการแบ่งพื้นที่ เป็นร่องๆ การปลูกพืชผัก ผลไม้ จะทำบนร่องดินนั่นเอง

ลักษณะการทำสวน พื้นที่ในสวนใช้ในการปลูกพืชผักหลายชนิดตามฤดูกาล เช่น ในร่องสวนปลูกพืชผักไม้ล้มลุก และปลูกต้นหมากไว้ริมร่องห่างกันต้นละประมาณ 1 เมตร รอบสวนเป็นถนนดินทำไว้เพื่อเป็นคันกันน้ำเวลาให้น้ำหลากประมาณเดือนสิบเอ็ดและเดือนสิบสองน้ำจะไหลมาจากแม่น้ำปราจีน แม่น้ำนครนายก พื้นที่บริเวณรอบสวนปลูกไม้ยืนต้น เช่น มะพร้าว มะม่วงหมาก เป็นต้น

นายบุญถึงและครอบครัวเป็นคนขยันมาก ประกอบอาชีพด้วยความมานะอดทนแต่เช้าประมาณห้านาฬิกาไปปลูกพืชผักหลายชนิด เช่น ผักคะน้า พริก มะเขือ ผักกาดขาว ผักชี หัวผักกาด มะเขือพวง มะกรูด มะนาว ขิง ข่า ตะไคร้ ผักกะเจด เป็นต้น เพื่อประกอบอาหารที่เหลือนำไปขายที่ตลาดท้องน้ำปากคลองบางไผ่ โดยพายเรือสำปั้นออกจากบ้านตั้งแต่ประมาณ สามนาฬิกา ใช้เวลาพายเรือประมาณหนึ่งชั่วโมงครึ่งมาถึงตลาดท้องน้ำปากคลองบางไผ่ การขายจะขายทั้งส่งและขายปลีก นอกจากนายบุญถึงจะประกอบอาชีพทำสวนแล้ว ยังมีอาชีพรับซื้อข้าวเปลือกในฤดูทำนาเนื่องจากบริเวณรอบๆบ้านมีท้องนามาก ชาวนาไม่สามารถนำข้าวไปขายเองได้ ดังนั้นนายบุญถึงจึงรับซื้อข้าวและนำมาเก็บไว้ในยุ้งฉางที่สร้างไว้เองประมาณ 80 - 100 เกวียน โดยนำออกจำหน่ายหลังจากสิ้นสุดการทำนาแล้ว เนื่องจากฤดูทำนาผลผลิตมากทำให้ราคาข้าวถูก ผลจากการค้าข้าวเปลือกและการทำสวนในรูปของเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้ครอบครัวของนายบุญถึง เรียร์ประมุข มีรายได้ดี มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี สามารถส่งลูก ๆ ทั้งหมด 5 คน ให้ได้ศึกษาเล่าเรียนจนสำเร็จชั้นปริญญาตรีและปริญญาโท ทุกคน

¹วิภา นุชประมูล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 11 หมู่ 10 ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2549.

แผนผังของการทำสวนเมืองจะเชิงเตรา

ที่มา : วิภา นุชประมูล บ้านเลขที่ 11 หมู่ 10 ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง
จังหวัดจะเชิงเตรา.

ในพื้นที่สวน 1 ชนิด ชาวสวนเมืองฉะเชิงเทราจะมีการจัดรูปแบบสวนตามแผนผังนี้ คือ ประกอบด้วย คันถนน ร่องน้ำ พื้นดินรอบสวน* คันร่อง แปลงดินกลางสวน

คันถนน ชาวสวนยกดินให้สูงความกว้างประมาณ หนึ่งเมตรหรือหนึ่งเมตรครึ่ง ใช้สำหรับเดินและคันระหว่างสวน ด้านข้างคันถนนปลูกมะพร้าวตลอดแนว

ร่องน้ำรอบสวน เป็นร่องน้ำรอบสวนที่ชาวสวนกักเก็บน้ำไว้ใช้บริโภค และใช้รดพืชผักต่างๆ ที่ปลูกไว้ในร่องน้ำนี้มีปลา กุ้ง ชุกชุมมากสามารถจับมาบริโภคอย่างง่ายดาย นอกจากนั้น ในร่องน้ำสวนยังมีการปลูกบัว สำหรับ กระจับ ผักกะเจด

ในฤดูทำนาชาวสวนปลูกข้าวในร่องสวน โดยเฉพาะต้นกล้าที่แปลงดินก่อนเมื่อต้นโตพอที่จะนำมาปลูกได้จะถอนต้นกล้าแล้วนำมาดำที่บริเวณชายขอบของร่องน้ำ

พื้นดินรอบสวน อยู่ต่อมาจากร่องน้ำ พื้นที่บริเวณนี้ใช้ในการปลูก มะม่วง มะพร้าวพันธุ์สูงหรือมะพร้าวใช้ทำกะทิ

คันร่องสวน เป็นพื้นที่ที่นิยมใช้ในการปลูก มะพร้าวพันธุ์เตี้ย (มะพร้าวน้ำหอม) โดยปลูกรอบสวน

แปลงดินกลางสวน แปลงดินนี้อาจจะมีหลายแปลงแล้วแต่พื้นที่ แปลงดินนี้ใช้ในการเพาะปลูกพืช และผักต่างๆ เช่น บางสวนบริเวณ ด้านหัวและท้ายแปลงปลูกมะม่วง ด้านแนวยาวขอบแปลงดินนี้ปลูกต้นหมาก บริเวณตอนกลางของแปลงดินใช้ในการปลูกพืชผักสวนครัวชนิดต่างๆ แล้วแต่ฤดูกาล เช่น ต้นหอม ผักชี ผักชีฝรั่ง ผักกวางตุ้ง ผักกาด ถั่ว พริก มะเขือ เป็นต้น

คุณสุไลวัลวรรณ พิชิตกุล¹ ได้เล่าว่า ตระกูลของท่านคือ ตระกูลแซ่ลิ้ม เข้ามาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คุณพ่อของท่านคือ คุณประทับ พิชิตกุล เกิดเมื่อ พ.ศ. 2454 ที่เมืองฉะเชิงเทรา เป็นบุตรของนายบุญ นางเหลื่อม พิชิตกุล ประกอบอาชีพทำสวน ที่ตำบลบางไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา การทำสวนมีการปลูกพืช ผักหลายชนิดตามฤดูกาล เช่น ข้าวโพด คีนฉ่าย ผักกาดขาว ผักคะน้า พริกเขียว แตงกวา หัวไชเท้า พลู ถั่วฝักยาว ถั่วลิสง หมาก มะพร้าว เป็นต้น ลักษณะของสวนมีรูปแบบเช่นเดียวกับสวน ของ คุณวิภา นุชประมูล ที่กล่าวไปแล้ว พืชผักนำไปขายที่ตลาดท้องถิ่นปากคลองบางไผ่ บางครั้งมีเรือ มารับซื้อที่สวนและส่งขายตามบ้านที่อยู่ริมฝั่งน้ำบางปะกง คุณประทับ พิชิตกุล ประกอบอาชีพทำสวนด้วยความบากบั่นตั้งใจจนทำให้ครอบครัวมีหลักฐานมั่นคงเป็นปึกแผ่น สามารถส่งเสียให้ลูกทุกคนได้รับการศึกษาอย่างสูงยิ่งเต็มความสามารถดูแลลูกทุกคนให้รู้จักทำมาหากินดำเนินชีวิตอิสระมั่นคง มีคุณธรรม ทำให้ลูกทุกคนมีอาชีพเป็นปึกแผ่นเป็นที่รู้จักของชาวเมืองฉะเชิงเทรา

* ชาวบ้านสวนใหญ่มักจะเรียกว่า โปคา

¹สุไลวัลวรรณ พิชิตกุล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 13 หมู่ 4 ตำบลบางไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ.2549.

ตัวอย่างกลุ่มชาวสวนชาวบางคล้า อำเภอบางคล้าเป็นพื้นที่ที่มีการประกอบอาชีพทำสวนเป็นส่วนใหญ่ ในระหว่าง พ.ศ.2398-2475 ชาวสวนส่วนหนึ่งเป็นชาวสวนริมน้ำ* และเป็นชาวจีนเป็นส่วนมาก สังเกตจากในบริเวณใกล้เคียงมีศาลเจ้าอยู่ซึ่งถือเป็นศูนย์รวมของชาวจีน ชาวสวนถ้าอยู่ห่างริมน้ำก็มักมีคลองซอยที่เกิดเองตามธรรมชาติ หรือขุดขึ้นเองเป็นแนวร่องสวนใช้ขนถ่ายสินค้ามายังแม่น้ำ แต่บางคลองไปมาก็ตอนน้ำขึ้น ถ้าน้ำลงเรือก็ผ่านไม่ได้

ชาวสวนส่วนใหญ่ทำพื้นที่เป็นร่องเรียกว่า ร่องสวน ริมพื้นที่สวนทั้งหมดจะยกคันดินสูงและมีต้นตาลทะลุกลางต้นให้กลวงเป็นรูเหมือนท่อฝังดินไว้ทำเป็นทางระบายน้ำเข้าสวนได้ คันดินนี้ใช้ป้องกันน้ำท่วมได้ด้วย ทุกปีชาวสวนต้องโกยดินเลนจากในน้ำขึ้นมาเสริมร่องสวนและเสริมดินตามโคนต้นไม้ยืนต้นที่ปลูกไว้ เช่น มะม่วง หมาก มะพร้าว ฯลฯ การยกร่อง เขาจะถือแรงกันคนยกร่อง 1 ชุด จะมี 5 - 7 คน คนแรกทำหน้าที่ใช้มือขุดดินแล้วปั้นให้แน่น ส่งต่อขึ้นมาจนถึงคนสุดท้ายบนบก คนสุดท้ายใช้ดินเลนนั้นโปะหรือยาไปตามร่องสวนหรือโคนไม้ยืนต้นที่ปลูกไว้ การยกร่องสวนต้องใช้แรงมากเจ้าของบ้านจึงต้องจัดหาอาหารไว้เลี้ยงเป็นระยะถึง 5 มื้อ คือ เช้า กลางวัน เย็น และพักครึ่งอีก 2 มื้อเวลาพักเขาเรียกว่า ชุ่ย เป็นภาษาจีน แต่ช่วงพักครึ่งมักเป็นข้าวต้มกับหัวผักกาดเค็มหรือปลาเค็ม

ต้นไม้ต่างๆ ที่ชาวสวนปลูกนั้น รอบๆ สวนมีพื้นที่กว้างมักเป็นมะม่วงเป็นหลักอย่างอื่นจะมีบ้างก็ไม่กี่ต้น เช่น ขนุน กระท้อน มะปราง ส้มโอ เป็นต้น ตรงกลางที่เป็นท้องร่องสวนริมร่องจะปลูกหมาก ตรงกลางร่องปลูกผักต่างๆ หรือพลู สับปะรด ในท้องร่องซึ่งเป็นน้ำชาวสวนปลูกข้าวไว้กิน และเลี้ยงปลาเลี้ยงกุ้งไว้ด้วย

ชีวิตชาวสวนต้องขยันขันแข็ง มีงานให้ทำทุกวันและมีผลผลิตออกขายทุกวัน การเงินจึงไม่เดือดร้อน และมีผลผลิตให้เก็บกินสำหรับเป็นอาหารในชีวิตประจำวัน ถ้าชาวสวนที่ขี้เกียจ สวนก็จะรกรงผลผลิตก็ไม่มีเก็บขาย ชาวสวนส่วนใหญ่มักเป็นคนจีนและมีฐานะดี¹

การทำสวนทำไร่ในเมืองฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ.2398-2475 ที่สำคัญทางเศรษฐกิจมีดังนี้

อ้อย อ้อยเป็นพืชไร่ที่สำคัญที่สุดของชาวจีน จากคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา คือ อ้อยชาวจีนแต่จีวี่มาตั้งถิ่นฐานได้นำเอาอ้อยเข้ามาเป็นพืชการค้าในสยามทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ พ.ศ.2353 และภายในเวลาสิบปี อ้อยได้เป็นสินค้าที่ขึ้นหน้าขึ้นตาของไทย แหล่งเพาะปลูกอ้อยที่ใหญ่อยู่ที่จังหวัด ฉะเชิงเทรา ชลบุรี และนครปฐม

*ผู้ที่ปลูกบ้านอยู่ใกล้ๆ น้ำ สองฝั่งแม่น้ำบางปะกงมีการใช้เรือสัญจรไปมา ในการเดินทางและขนส่งชาวริมน้ำจะเป็นชาวบ้านที่มีความสะดวกสบายรองจากชาวตลาด เพราะมีสินค้าหลายอย่างมาเสนอขายหน้าบ้าน เช่น เรือขายหมูชำแหละ เรือขายหอยแมลงภู่ เรือขายกาแฟ กวยเตี๋ยว ขนมหวาน ฯลฯ เรือเหล่านี้ขณะที่พายผ่านไปมาเขาจะส่งเสียงหรือบีบแตรเพื่อให้ลูกค้าที่อยู่บนบ้านได้ยิน ใครต้องการซื้อสินค้าก็จะมารอที่สะพานหน้าบ้าน เวลาจะทำบุญใส่บาตรพระก็นำอาหารคาวหวานมารอที่หน้าหน้าบ้าน พระก็จะพายเรือมารับบาตร อาชีพของชาวริมน้ำในอำเภอบางคล้าโดยทั่วไปคือ ทำสวน ทำการประมง

¹สมาคมชาวบางคล้า อำเภอบางคล้า ฉะเชิงเทรา. (2544). เล่มเดิม. หน้า 82-83.

เมืองจะเชิงเทราเดิมราษฎรได้ปลูกอ้อยอยู่ในขอบเขต คือ เป็นการผลิตพอเลี้ยงชีพใช้บริโภคภายในครอบครัวและการประกอบพิธีกรรมต่างๆ แต่ใน พ.ศ. 2350 อุตสาหกรรมน้ำตาลได้ก่อตัวขึ้น ดังนั้นจังหวัดจะเชิงเทราจึงมีการตั้งโรงหีบอ้อยเพื่อทำน้ำตาลขึ้นและทำให้น้ำตาลกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของจังหวัดนี้

จากหลักฐานพบว่าชาวจีนในเมืองจะเชิงเทรา ทำไร่อ้อยขนาดใหญ่ ตั้งแต่ ก่อน พ.ศ. 2398 เช่น หลักฐานจากบันทึกเล่าเรื่องกรุงสยามของปาลเลกัวซ์ กล่าวถึงจังหวัดจะเชิงเทราดังนี้ เหตุรัชกาลที่ 3 พบว่า การเก็บผลประโยชน์จากอากรสมพัตร พ.ศ.2398 ในเมืองจะเชิงเทรา ซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกอ้อยได้ 7,360 บาท¹

... ทั้งจังหวัดเป็นที่ราบใหญ่อุดมไปด้วยนาข้าว สวนผลไม้และไร่อ้อย มีโรงหีบอ้อยไม่ต่ำกว่า 20 โรง ซึ่งเจ้าของเป็นคนจีน ...²

จากหลักฐานร่างสารตรา กล่าวว่า “ พวกจีนก็ตั้งบ้านเรือนทำสวนใหญ่ไร่อ้อยชุกชุม ”³ ร่างสารตรา นี้ เป็นหลักฐานที่ทำให้ทราบว่าผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเพาะปลูกอ้อยรวมทั้งเป็นผู้ที่ริเริ่มบุกเบิกอุตสาหกรรมน้ำตาลในจังหวัดจะเชิงเทรา คือชาวจีน

จากงานวิจัยของ ม.ล.วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์ เรื่อง “ การเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลไทยในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ” มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า “ เมืองจะเชิงเทราเป็นแหล่งผลิตน้ำตาลทรายที่สำคัญมีโรงหีบตั้งอยู่กว่า 30 โรง ” จากหลักฐานชั้นต้นต่างๆ ทำให้ทราบว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริงที่เมืองจะเชิงเทรา มีการตั้งโรงหีบอ้อย ประมาณ 28 โรง และจากเอกสารจดหมายนอกจากนี้รัฐยังได้ส่งเจ้าหน้าที่จากกรุงเทพฯ ออกไปตรวจตราดูแลไร่อ้อยที่เมืองจะเชิงเทราอยู่เสมอ โดยให้หมั้นตรวจไร่อ้อยทั้งอ้อยต่อและอ้อยปลูกใหม่ แล้วต้องรายงานเข้าไปให้ทางกรุงเทพฯ ทราบเนื่อง ๆ หากเจ้าเมืองจะเชิงเทราละเลยไม่รายงาน ทางเมืองหลวงก็จะทวงถามถึงการสำรวจเหล่านี้เพื่อจะได้รู้ว่าในแต่ละปีพื้นที่เพาะปลูกอ้อยของเมืองจะเชิงเทราเพิ่มขึ้นหรือลดลงเท่าไร จะได้ปรับปรุงหรือส่งเสริมได้อย่างถูกต้อง ดังข้อความตอนหนึ่ง จากหนังสือเมืองจะเชิงเทราที่ว่า

มีตราโปรดเกล้าฯ ออกมาว่าราษฎรไทย จีน ในแขวงเมืองจะเชิงเทรา ผู้ใดจะทำสวนอ้อย ตั้งโรงหีบขึ้นอีก ก็ให้พระวิเศษฤาไชย กรมการ จัดแจงหาที่ให้ราษฎรไทย จีน ตั้งโรงหีบสวนอ้อยขึ้นให้ได้มาก⁴

¹ วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์. (2526). การเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายของไทยในคริสต์ศตวรรษที่ 19. หน้า 46.

² สังฆราช ปาลเลกัวซ์. (2506). เล่าเรื่องเมืองไทย . หน้า 74.

³ สำนักหอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1210.

⁴ สำนักหอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1201

และจากหลักฐานร่างสารตราที่รัฐแจ้งไปยังเจ้าเมืองฉะเชิงเทราให้ส่งเสริมราษฎรชาวไทย ชาวจีน ชาวลาว และชาวเขมร ซึ่งตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา ทำไร่อ้อย และปลูกอ้อย และให้การสนับสนุนเรื่องที่ดินสำหรับปลูกอ้อยด้วย ดังข้อความจากร่างสารตราถึงเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา ว่า

ให้พระยาวิเสทฯไชย คิดอ่านจัดแจงให้ราษฎรไทย จีน ลาว และเขมร ทำไร่อ้อยขึ้นให้มาก ถ้ามี
แห่งใดตำบลใดควรจะทำไร่อ้อยได้ หากที่ดินบริเวณนั้นมีผู้จับจองไว้ก่อน แต่ปล่อยทิ้งที่ดินให้รกร้างว่างเปล่าอยู่ก็ให้พระยาวิเสทฯไชยหาตัวราษฎรผู้จับจองที่นั้นไว้มาไต่ถามว่าจะทำนา ทำสวน
ในที่ดินนั้นหรือไม่ หากเกินกำลังที่จะทำได้ก็อย่าให้หวงที่ไว้ ให้พระยาวิเสทฯไชยจัดแจงให้
ราษฎรคนอื่นทำไร่อ้อยให้เต็มพื้นที่นั้น¹

นอกจากนั้นรัฐบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้ลงทุนตั้งโรงงาน ทำน้ำตาลทรายด้วยตนเอง มีการตั้งโรงหีบอ้อยหลวงที่นครไชยศรี 2 โรง ที่ฉะเชิงเทรา 1 โรง และที่พนัสนิคม 1 โรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ฉะเชิงเทรานั้นเป็นการลงทุนตั้งโรงหีบอ้อยหลวงขนาดใหญ่ ใน พ.ศ. 2380 – 2382 รัฐบาลใช้เงินถึง 30,712 บาท ใช้เนื้อที่เพาะปลูกอ้อย 223 ไร่ มีการจ้างแรงงานชาวจีนปลูกอ้อยและเป็นแรงงานในโรงหีบอ้อยเกือบทุกอย่าง โดยมอบหมายให้พระยาวิเสทฯไชย เจ้าเมืองฉะเชิงเทราเป็นผู้ดูแลการใช้จ่ายเงิน²

จากที่กล่าวนี้เมืองฉะเชิงเทราจึงเป็นเมืองที่มีการปลูกอ้อยเป็นจำนวนมากและมีชาวจีนเป็นผู้ที่มีบทบาทในการปลูกอ้อยและผลิตน้ำตาลทราย

นับจากต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาอุตสาหกรรมน้ำตาลตกอยู่ในภาวะซบเซาและผลิตเพื่อการบริโภคภายในเท่านั้น โรงงานที่ผลิตน้ำตาลเป็นโรงงานขนาดเล็กอาศัยแรงงานคนและสัตว์ใช้เงินในการลงทุนไม่สูงนัก ปริมาณการส่งออกสูงสุดใน พ.ศ. 2402 ส่งออกถึงประมาณ 204,000 หาบต่อปี หลังจากนั้นก็ค่อยๆ ลดปริมาณการส่งออกลงตามลำดับ อุตสาหกรรมน้ำตาลเริ่มตกต่ำอย่างมากตั้งแต่ พ.ศ. 2413 เป็นต้นมาเพราะยุโรปซึ่งเป็นตลาดสำคัญที่ซื้อน้ำตาลทรายจากไทย สามารถผลิตน้ำตาลได้อย่างเพียงพอจึงไม่ต้องซื้อน้ำตาลจากไทยอีก และที่สำคัญไทยไม่สามารถแข่งขันกับน้ำตาลที่ผลิตในบริเวณหมู่เกาะฟิลิปปินส์ คิวบา และชวาได้ สภาพการเปลี่ยนแปลงที่กล่าวมานี้ทำให้อุตสาหกรรมน้ำตาลของไทยเริ่มเสื่อมลงเรื่อยๆ จึงส่งผลให้การปลูกอ้อยในจังหวัดฉะเชิงเทราลดลงไป และอีกสาเหตุที่ทำให้การปลูกอ้อยในจังหวัดฉะเชิงเทรา นี้อาจลดลงคือ เมื่อข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญของไทย พื้นที่ที่เคยปลูกอ้อย ค่อยๆ ลดลงไป ราษฎรหันไปปลูกข้าวแทน เพราะมีกำไรดีกว่าและพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะในการเพาะปลูกข้าว

¹ สำนักหอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. จดหมายเหตุนครบาลที่ 3. จ.ศ. 1201

² อติศร หมวกพิมาย. (2531). เล่มเดิม. หน้า 291.

มะพร้าว เป็นพืชที่นิยมปลูกกันมากในจังหวัดฉะเชิงเทราสามารถส่งเป็นสินค้าออกไปขายยังที่ต่างๆ และส่งออกนอกประเทศด้วย ปริมาณการส่งมะพร้าวออกไปจากจังหวัดฉะเชิงเทรานั้นไม่มีตัวเลขหรือสถิติการส่งออกเป็นจำนวนเท่าใด¹ บริเวณที่ปลูกมะพร้าวมากคือ อำเภอเมือง สนาทมจันทร์ บางคล้า พนมสารคาม ริมแม่น้ำบางปะกง มะพร้าว มักปลูกบนคันถนนรอบสวนมะม่วงและสวนหมาก² เป็นมะพร้าวแก่และมะพร้าวอ่อน มีผลผลิตมากที่ตำบลสาวชะโงกและตำบลบางสวน

ตาราง 5 บัญชี จำนวนต้นมะพร้าวที่มีอยู่ในเมืองฉะเชิงเทราตามชลประทาน สำหรับ
พระพุทธศักราช 2455 เทียบพระพุทธศักราช 2454³

อำเภอ	จำนวนมะพร้าวในพระพุทธศักราช 2454					จำนวนมะพร้าวในพระพุทธศักราช 2455				
	ไร่	ต้น	ผล	จำนวนเงิน บาท	ส.ต.	ไร่	ต้น	ผล	จำนวนเงิน บาท	ส.ต.
เมือง	302	302,000	302,000	24,160		388	38,803	388,030	46,563	60
สนาทมจันทร์	29	29,000	29,000	2,320		44	4,444	44,440	5,332	80
บางคล้า	211	21,100	21,100	16,880		262	26,202	262,020	31,442	40
พนมสารคาม	11	1,100	1,100	880		12	1,200	12,000	1,440	0
บางน้ำเปรี้ยว	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
บางปะกง										
รวมทั้งสิ้น	553	55,300	553,000	44,240		706	70,649	706,490	84,778	80
เทียบ										
เมือง	86	8,603	86,030	224,030	60	ภายใน ท้องที่				
สนาทมจันทร์	15	1,544	15,440	30,120	80					
บางคล้า	51	5,102	51,020	14,562	40					
พนมสารคาม	1	100	1,000	560						
บางน้ำเปรี้ยว	-	-	-	-	-					
บางปะกง										
รวมทั้งสิ้น	153	15,349	153,490	40,53	80					

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ . ร.5 ม.50/4 รายงานการตรวจราชการ ร.ศ 115.

² สมาคมชาวบางคล้า อำเภอบางคล้า ฉะเชิงเทรา. (2544). บางคล้า 100 ปี. หน้า 84.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรธิการ กส.13/747

นอกจากนี้รายงานเรื่อง การทำสวนมะพร้าว ของขุนไผทพยุหรัักษ์ ว่าที่ข้าหลวงเกษตร มณฑลปราจีน ต่อ มหาอำมาตย์โทพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ สมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลปราจีน ยังกล่าวถึงการทำสวนมะพร้าวและผลผลิต ดังนี้

มะพร้าวในท้องที่เมืองฉะเชิงเทรา พระพุทธศักราช 2455 นี้ เจ้านาที่สรรพกรได้สำรวจ จำนวนจริงมี 70649 ต้น ถัดต้นหนึ่งเก็บผลได้ 10 ผลต่อปี รวมผลที่เก็บได้ 716490 ผล ราคาขายในพื้นที่เมือง 100 ผลต่อ 12 บาท รวมเป็นเงิน 84778 บาท 80 สตางค์ การทำสวนมะพร้าวในเมืองนี้ ในชนิดหนึ่งไม่ได้ปลูกแต่ต้นอย่างเดียว เหมือนอย่างทางบางช้างเมืองราชบุรี คือ ผู้ทำสวน ได้ปลูกต้นมะพร้าวบนถนนรอบสวนระยะต้นห่างกันประมาณ 4 วา ฉะนั้น ในจำนวนมะพร้าวเจ็ดหมื่นหกร้อยสี่สิบเก้าต้นจึงเป็นเนื้อที่ 706 ไร่ หรือในเนื้อที่ 1 ไร่ปลูกมะพร้าวได้ 100 ต้น จำนวนผลมีพอจำหน่ายในพื้นที่เมือง ไม่ต้องซื้อจากเมืองอื่นมาบริโภค และไม่เหลือที่จะจำหน่ายออกไปต่างมณฑล

ความเห็น มะพร้าวที่เพาะปลูกในเมืองนี้ได้ปลูกตามประเพณีเดิมๆ ไม่ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงอย่างใด เจ้านาที่ได้ประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้าน แลออกตรวจแนะนำแลป้องกันหลายครั้งแล้ว การปลูกยังหาได้เปลี่ยนแปลงอย่างใดไม่ ส่วนการบำรุงแลวิธีป้องกันศัตรูมี ผู้นิยมทำตามคำแนะนำมาก ที่จริงมะพร้าวก็นับเป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่ง สำหรับเป็นเครื่องบริโภค แลทำวัตถุอย่างอื่นๆ ใช้สอยควรที่รัฐบาลจะอุดหนุนให้เจริญยิ่งขึ้น พื้นที่ดินใน แขวงเมืองฉะเชิงเทราตามลำแม่น้ำบางปะกงฝั่งตะวันออก มีอยู่มากซึ่งเหมาะแก่การปลูก มะพร้าว แลเป็นที่ที่น้ำเค็มไหล ขึ้นมาถึงได้ด้วย เพราะธรรมชาติของต้นมะพร้าว ชอบอากาศ แลอาหารที่เจือเกลือ¹

จากตารางบัญชี จำนวนต้นมะพร้าวและรายงานเรื่อง การทำสวนมะพร้าว ทำให้ทราบว่า ในเมืองฉะเชิงเทราในช่วง พ.ศ. 2454-2455 มีการปลูกมะพร้าวมากที่สุดคือ อำเภอบางคล้า รongลงมา คือ บางคล้า สนาทจันทร และพนมสารคาม การปลูกมะพร้าวของเมืองฉะเชิงเทราจะนิยมปลูกบนถนนรอบสวนและวิธีการปลูกยังคงใช้วิธีแบบดั้งเดิมที่เคยปฏิบัติกันมา นอกจากนี้ยังทำให้ทราบว่า มะพร้าวเป็นสินค้าที่สำคัญซึ่งรัฐบาลควรให้การสนับสนุนในการปลูกให้มากยิ่งขึ้น

สัปประด ในช่วง พ.ศ.2398-2475 สัปประดจัดว่าเป็นพืชไร่ที่นิยมปลูกมากในเมืองฉะเชิงเทรา ในเขตอำเภอบางคล้า พนมสารคามและสนามไชยเขตร ผู้เป็นเจ้าของไร่สัปประด จะเป็น

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรธิการ. กส.13/747. เรื่อง มณฑลปราจีนส่งรายงานประจำปี แผนกเพาะปลูกสำหรับเมืองฉะเชิงเทรา.

ชาวจีนมากกว่าคนไทย พื้นที่ดอนริมคลองท่าลาดในเขตอำเภอพนมสารคาม เป็นแหล่งปลูก สับปะรดพันธุ์ดี มีรสหวานอร่อย มีชื่อว่า สับปะรดท่าลาด¹ ราคาสับปะรดซื้อขายกันร้อยละผลต่อ 1 บาท เมื่อซุกมากๆ จะมีราคาถูกลงถึง สองสามร้อยละผลต่อ 1 บาท ซึ่งจะมีเวลาสองสามวันเท่านั้น การการค้าขายสับปะรดนั้น จะมีพ่อค้าไปรับซื้อแบบเหมาไว้หมดแล้วและจะนำไปขายต่อที่อื่นๆ ส่วนใหญ่จะส่งเข้ามาขายที่กรุงเทพฯ เพราะสับปะรดเป็นผลไม้ที่เก็บและบรรทุกเข้ามาขายได้ง่าย กว่าผลไม้ชนิดอื่นๆ จากการรับซื้อแบบเหมาหรือผูกขาดของพ่อค้าคนกลางทำให้ลูกค้าจอร์ที่จะซื้อ ปลีกก็ซื้อไม่ได้ เพราะเจ้าของไม่ยอมขายให้

จากรายงานการเพาะปลูกสำหรับเมืองฉะเชิงเทรา ประจำปีพระพุทธศักราช 2455 ของ ขุนไผทพยุหะรักษ์ ว่าที่ข้าหลวงเกษตรมณฑลปราจีน ต่อ มหาอำมาตย์โทพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ สมุหเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลปราจีน ดังนี้

การทำสวนสัปรด สัปรดในแขวงเมืองฉะเชิงเทรานั้นว่า เปนสินค้าสำคัญอย่างหนึ่ง นอกจากการทำ นาแล้ว มีผู้นิยมทำไร่ปลูกสัปรดกันมาก เนื้อที่ที่ปลูกสัปรดแล้ว มีประมาณ 6700 ไร่ ที่ยังกำลังไถน สร้างทำขึ้นอีกก็มาก การที่มีผู้นิยมเพาะปลูกกันมากนั้นเพราะจำหน่ายง่าย ซึ่งมีโรงเครื่องจักรตั้ง ทำสัปรดต้องคอยรับซื้ออยู่เสมอ ในเนื้อที่ 1 ไร่ เก็บผลจำหน่ายได้ราคาอย่างต่ำ 24 บาท อย่างสูง 192 บาทต่อปี (คิดราคา 100 ผล เปนเงิน 4 บาท) ในครัวเรือนหนึ่งปลูกได้ราว 10 -15 ไร่ เปน อย่างน้อย เมื่อโรงเครื่องจักรใส่กระป๋องดองแล้ว ก็ได้ส่งออกไปจำหน่ายที่สิงคโปร์. .²

จากรายงานการปลูกสับปะรดใน พ.ศ. 2455 ของเมืองฉะเชิงเทรา ทำให้ทราบว่าบริเวณที่ มีการปลูกสับปะรดมากคือ อำเภอบางคล้า เป็นเนื้อที่ประมาณ 6700 ไร่ และยังมีพื้นที่ที่กำลังจะปลูก อีกเป็นจำนวนมาก เนื่องจากมีโรงเครื่องจักรทำสับปะรดดองมาตั้งคอยรับซื้อผลผลิตของราษฎรเพื่อ ส่งขายที่ประเทศสิงคโปร์ทำให้ราษฎรมีรายได้ดี

¹ จังหวัดฉะเชิงเทรา. (2542). เล่มเดิม. หน้า 11.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรธิการ. กส.13/747 เรื่อง มณฑลปราจีนส่งรายงานประจำปี แผนกเพาะปลูกสำหรับเมืองฉะเชิงเทรา พ.ศ.2455 (ตอนที่ 1).

ตาราง 6 บัญชีรายการปลูกสับปะรดเมืองฉะเชิงเทรา ใน พ.ศ. 2455 เทียบ พ.ศ.2454

รายการ	พระพุทธศักราช 2455			จำนวนเงิน	
	จำนวนไร่	จำนวนต้น	จำนวนผล		
				ป.	ส.ต.
สัปรศ	6,700	8,040,000	4,020,000	160,800	00

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรธิการ กส 13/747 เรื่อง มณฑลปราจีนส่งรายงานประจำปี แผนกเพาะปลูกสำหรับเมืองฉะเชิงเทรา พ.ศ. 2455 (ตอนที่ 1)

จากบัญชีการปลูกสับปะรด พ.ศ.2455 ของเมืองฉะเชิงเทรา ทำให้รู้ว่าการปลูกสับปะรดจำนวน 6,700 ไร่ จำนวน 8,040,000 ต้น มีผลผลิต 4,020,000 เป็นจำนวนเงิน 160,800.00 บาท ดังนั้น การปลูกสับปะรดของราษฎรเมืองฉะเชิงเทรา จึงเป็นแหล่งที่มาของรายได้รัฐ

หมาก เดิมราษฎรไทยส่วนใหญ่ทั้งชายและหญิงนิยมกินหมากและหมากที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้นคือ หมากจากเมืองฉะเชิงเทรา ดังที่ ชัย เรื่องศิลป์ กล่าวถึงไว้ว่า “ หมากที่ไหนก็ไม่อร่อยและมีปริมาณมากเหมือนกับหมากแปดริ้ว (ฉะเชิงเทรา) ”¹

บริเวณที่ปลูกหมากของเมืองฉะเชิงเทรา อยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำบางปะกงและลำคลองสาขา ดังที่หลวงเทศาจิตรพิจารณ์ หรือพระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยสิริ) กล่าวถึงพื้นที่ปลูกหมากของราษฎรเมืองฉะเชิงเทรา ไว้ในหนังสือว่าด้วยแม่น้ำที่มีในประเทศสยาม ว่า

... ล่องน้ำตามแม่น้ำบางปะกงมาถึงคลองท่าถั่ว ... ลำน้ำตอนนี้ริมน้ำมักเป็นสวนหมากมะพร้าว สวนถั่วสวน ... หลังบ้านออกไปก็เป็นไร่นาทั้งสิ้น ...²

จากการสัมภาษณ์ คุณภาคย์ ภัสราเยี่ยงยงค์ ได้เล่าว่า บริเวณที่มีการปลูกหมากเป็นจำนวนมากอยู่ในเขตอำเภอเมือง ตำบลบางตีนเป็ด ตำบลบางไผ่ ตำบลคลองจุกกระเฉด อำเภอบางคล้า ตำบลหัวสวน ตำบลสาวชะโงก ตำบลบางแก้ว ตำบลเกาะลัด³ ซึ่งเป็นชุมชนชาวจีน ผู้วิจัยได้ออกสำรวจท้องที่ตำบลบางตีนเป็ด พบว่าพื้นที่ตำบลนี้ราษฎรประกอบอาชีพ ทำสวนเป็นส่วนใหญ่

¹ ชัย เรื่องศิลป์. (ม.ป.ป.). ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม. หน้า 258.

² หลวงเทศาจิตรพิจารณ์. เล่มเดิม. หน้า 26.

³ ภาคย์ ภัสราเยี่ยงยงค์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, บ้านเลขที่ 43 หมู่ 7 ตำบลบางตีนเป็ด อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2549.

การจัดสวนมีรูปแบบเหมือนที่กล่าวมาในตอนต้น ต้นหมากปลูกไว้ริม ร่องน้ำ ห่างกันต้นละประมาณ 1 เมตรครึ่ง สวนหมากที่ชาวเมืองจะเชิงเทรานิยมปลูก เป็นหมากดิบพันธุ์ต้นสูงเพราะหมากพันธุ์นี้มีรสชาติเข้มข้นคือ ฝาด ขมกินแล้วไม่่วงนอน ส่วนหมากพันธุ์เตี้ยไม่เป็นที่นิยม เนื่องจากไม่อร่อย รสชาติจืด หมากดิบเตี้ยออกลูกเมื่อ มีความสูงประมาณ 1 เมตรขึ้นไป วิธีการปลูกหมากที่ชาวสวนเมืองจะเชิงเทราปฏิบัติกัน คือ เริ่มจากการนำผลหมาก สีแดงส้ม เนื้อภายในแข็งมาเพาะ การเพาะหมากเริ่มจากการขุดหลุมเป็นแปร่งสี่เหลี่ยมกว้าง 1 เมตร ยาว 4 เมตร ลึกประมาณ 30 เซนติเมตร ใช้ขี้เถ้าปู นำหมากเรียงบนขี้เถ้า แล้วนำทางมะพร้าวแห้งคลุม ลดน้ำจนกว่าจะออกใช้เวลาประมาณ 1 เดือน การลดน้ำต้องทำ 3 เวลา เช้า กลางวันและเย็น เมื่อหมากเริ่มงอกแตกใบออกมา 2 ใบ นำมาปลูกได้คือ หมากต้องแ่งใบ 4 - 6 ใบ การเตรียมหลุมปลูก ต้องขุดหลุมประมาณ กว้าง 50 เซนติเมตร ยาว 50 เซนติเมตร ลึก 50 เซนติเมตร ใส่ปุ๋ยคอกรองก้นหลุม วิธีการปลูก เริ่มจากถอน ต้นหมากขึ้นจากหลุมเพาะ ตัดรากแก่ทิ้งถ้าไม่ตัดรากแก่ทิ้งจะเน่า แล้วจึงนำไปปลูกในหลุมที่เตรียมไว้

หมากเป็นสินค้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของเมืองจะเชิงเทราเพื่อสนองตลาดภายในประเทศ และตลาดต่างประเทศซึ่งเป็นแหล่งรายได้ของรัฐมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้ที่มีบทบาทในการผลิตคือชาวจีน จากหลักฐานอาทิเช่น รายการสินค้าออกของไทยไปสิงคโปร์ ที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ “THE BANGKOK RECORDER” มีหมากแห่ง* รวมอยู่ในรายการสินค้าออกด้วย ซึ่งมีราคาขายหาบละ 3 บาท 6 เฟื้อง และรายการสินค้าออกของไทยไปเมืองจีน ใน พ.ศ. 2353 – 2393 ที่คุชแมน รวบรวมไว้ในตาราง มีหมากในรายการของสินค้าออก¹ และหลักฐานบัญชีสินค้าที่ไทยบรรทุกสำเภาไปขายยังเมืองจีนยังมีหมากแห่งรวมอยู่ด้วย² หมากที่ส่งเป็นสินค้าออกไปต่างประเทศในช่วงนี้บางส่วนจึงน่าจะผลิตไปจากเมืองจะเชิงเทรา ดัง ไบบอกเมืองจะเชิงเทราว่า ใน พ.ศ. 2383 รัฐได้เกณฑ์ให้เมืองจะเชิงเทราส่งหมากเข้ากรุงเทพฯ เป็นจำนวน 380 ถึง³

* การทำหมากแห่ง ของคุณ บุญสม ศรีमारรณ อายุ 50 ปี บ้านคลองจุกกระแม่อำเภอเมือง จังหวัดจะเชิงเทรา มีอาชีพทำสวน การทำหมากแห่งเรียนรู้จากการช่วยพ่อแม่จนมีความชำนาญ หมากนำมาแปรรูปเป็นหมากแห่งในลักษณะต่างๆ คือ

1. หมากหั่นอีแปะ คือนำหมากแก่มาหั่นเป็นแว่นบาง ๆ แล้วนำไปตากแดดให้แห้ง
2. หมากซอย คือนำหมากแก่มาผ่าออกเป็น 2 ซีก แล้วซอยบางๆ หมากที่ซอยแล้วไปตากให้แห้ง
3. หมากกลีบส้ม คือนำหมากแก่มาผ่าออกเป็น 2 ซีก แล้วซอยแบบกลีบส้ม เสร็จแล้วนำไปตากแดดให้แห้ง
4. หมากกั๊ก คือนำหมากแก่มาจนหั่นไม่ได้ นำมาผ่าเป็น 4 ซีก แล้วเอาไปตากให้แห้ง

¹ เจนนิเฟอร์ เวียน คุชแมน. (2528). การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยามยุคต้นรัตนโกสินทร์.

² หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 49. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206.

³ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 122. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202.

หมากเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของเมืองฉะเชิงเทราและนารายได้มาให้กับรัฐเพราะรัฐเก็บอากรหมากเป็นตัวเงินและกำหนดฟักัดอัตราอากรหมากไว้ ดังนี้

ต้นสูงขนาด 3 – 4 วา เรียกอากรต้นละ 50 เบี้ย หรืออากรร้อยละ 3 สลึง 200 เบี้ย

ต้นสูงขนาด 5 – 6 วา เรียกอากรต้นละ 40 เบี้ย หรือเรียกอากรร้อยละ 2 สลึง 1 เฟื้อง

ต้นสูงขนาด 7 – 8 วา เรียกเก็บอากรต้นละ 30 เบี้ย หรือเรียกอากรร้อยละ 1 สลึง 1 เฟื้อง 600 เบี้ย ซึ่งรัฐส่งเจ้าหน้าที่ (ข้าหลวง) ออกมาเดินสำรวจต้นไม้ที่จะต้องเรียกอากรสวนใหญ่ มี 7 ชนิด ซึ่งมีหมากรวมอยู่ด้วย

หลังสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2398 หมากเมืองฉะเชิงเทรายังคงเป็นสินค้าที่ส่งออกเพื่อสนองตลาดภายในประเทศและต่างประเทศ

จาก เป็นพืชเศรษฐกิจชนิดหนึ่งของเมืองฉะเชิงเทรา ขึ้นในบริเวณป่าชายเลนที่เรียกว่าป่าเลนน้ำเค็มหรือป่าเลน มีรากค้ำและรากหายใจ ป่าจากนี้พบมากบริเวณอำเภอบางคล้า บางปะกง อำเภอมือง บ้านโพธิ์ และกิ่งอำเภอกลองเขื่อน จากหลักฐานการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสเมืองฉะเชิงเทรา พระองค์ได้พบเห็นความอุดมสมบูรณ์ของเมืองฉะเชิงเทราที่เต็มไปด้วยสวนพืชผลไม้ชนิดต่างๆ รวมทั้งสวนจากที่มีอยู่ทั่วไปริมสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง

... เริ่มจะถึงสวนเมืองฉะเชิงเทรา ... คูฝั่งทั้ง 2 ฝากค้อยงดงามเฟลิดเฟลิน และสวนจากสวนใหญ่ งามบริบูรณ์ตลอดทาง ... สวนไร่บริบูรณ์ดีมาก ... แลดูสุดตาทั้ง 2 ฝาก¹

ต้นจากมีประโยชน์หลายอย่าง ซึ่งทำรายได้ให้ชาวเมืองฉะเชิงเทราเป็นจำนวนไม่น้อย เช่น ใบจากสามารถนำมาทำหลังคาบ้าน หรือศาลาต่างๆ โดยทั่วไปเรียกว่า หลังคาใบจาก และยังสามารถนำมาห่อขนม เรียกว่า ขนมจาก นอกจากนี้ ยังสามารถนำใบจากมาฝัดแดดให้แห้งแล้วนำมามวนยาสูบ ต้นจากยังมีลูกจากที่สามารถนำมาทำขนมหวาน โดยรับประทานกับน้ำเชื่อมได้อีกด้วย²

จาก เป็นพืชเศรษฐกิจที่ทำรายได้ให้กับเมืองฉะเชิงเทรามาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังปรากฏจากหลักฐานต่อไปนี้

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2370 ขุนทิพได้รับการแต่งตั้งเป็นนายอากรจาก เก็บอากรจากราษฎรเมืองฉะเชิงเทราที่ปลูกจาก ดังนี้

พื้นที่ปลูกต้นจาก 1 งาน ถึง 3 ไร่ เสียอากร 1 สลึง 600 เบี้ย

พื้นที่ปลูกจาก 3 ไร่ ขึ้นไป เสียอากร ไร่ละ 1 เฟื้อง

ถ้าเดิมปลูกต้นจากอยู่ 3 - 5 ไร่

¹ สุตใจ พงศ์กล้า. (2528). เล่มเดิม. หน้า 49.

² ศิลปากร, กรม. (2542). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดฉะเชิงเทรา. หน้า 11.

แล้วปลุกตันจากเพิ่มอีก 2 - 3 ไร่ เสียอากร ไร่ละ 1 เฟื้อง

ถ้าปลุกตันจากไม่ถึง 1 ไร่ คือ

ปลุกตันจากเพียง 1 - 2 งาน เสียอากร งานละ 200 เปี้ย ¹

พ.ศ.2402 จันทา (ขุนวิเศษอากร) แต่งตั้งเป็นขุนวิเศษอากร ดูแลภาษีจาก จากมัด กระแซงจาก เก็บอากรจากราษฎรเมืองฉะเชิงเทรา ²

ผู้ที่ประกอบอาชีพปลุกตันจากนอกจากราษฎรไทยแล้วชาวจีนเมืองฉะเชิงเทรายังนิยมประกอบอาชีพนี้ด้วยเนื่องจากจะได้ผลผลิตเร็ว ใช้พื้นที่น้อยและที่สำคัญรายได้สูงกว่าการทำนา

การประมง เมืองฉะเชิงเทราตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำบางปะกง และอยู่ทางทิศตะวันออกของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ชุมชนต่างๆ ของเมืองนี้ตั้งอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง ตัวเมืองตั้งอยู่บนฝั่งขวาแม่น้ำบางปะกงและห่างจากทะเลขึ้นไปประมาณ 24 กิโลเมตร³ มีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์คือ แม่น้ำบางปะกงกับคลองสาขา เช่น คลองท่าลาด คลองบางขนาก คลองสี่แยก คลองระบม คลองประเวศบุรีรมย์ คลองเปรี้ง คลองอุดมชลจร คลองท่าถั่ว เป็นต้น ในอดีตการตั้งถิ่นฐานของชนชาติไทย ไม่ว่าจะยุคใดสมัยใดสืบต่อกันมาตั้งแต่ สมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี จนกระทั่งกรุงรัตนโกสินทร์ นิยมตั้งอยู่บริเวณใกล้ริมแม่น้ำ ลำคลอง การตั้งบ้านเรือนของราษฎรเมืองฉะเชิงเทราก็นิยมอยู่บริเวณใกล้ริมน้ำลำคลองเช่นกัน เพื่อสะดวกในการครองชีพ เมืองฉะเชิงเทรามีสัตว์น้ำอุดมสมบูรณ์ทั้งสัตว์น้ำจืดและสัตว์น้ำเค็ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปคือ ปลาช่อน จากคำบอกเล่าของคนแก่ชาวเมืองฉะเชิงเทรา ที่ได้เล่าต่อ ๆ กันมาว่า เหตุที่เรียก แปรี่ รั่ว เพราะปลาช่อน ในเมืองนี้ชุกชุมมากและเป็นปลาขนาดใหญ่ เมื่อแล่นเหนือตากทำเป็นปลาแห้งจะทำได้เป็นสร้อยหรือห้าร้อยไม่ได้ ต้องทำเป็นปลาแห้งถึงแปดร้อย⁴ นอกจากมีปลาช่อนแล้วยังมี กุ้ง ปู ปลาชนิดต่างๆ เช่น ปลาดุก ปลานิล ปลาตะเพียน ปลาสลิด เป็นต้น จากลักษณะที่ตั้งดังกล่าวทำให้ราษฎรเมืองฉะเชิงเทราสามารถประกอบอาชีพการประมงได้ทั้งประมงน้ำจืดและประมงน้ำเค็ม

¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 66. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1215.

² กนิษฐา ไทเตชะรัตน์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 175.

³ สำนักงานสามัญศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2537). เล่มเดิม. หน้า 1.

⁴ ศิลปการ, กรม. (2536). อักษรานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร ฉ ช. หน้า 13.

การทำประมงน้ำจืด การประมงน้ำจืดบริเวณเมืองฉะเชิงเทรา ส่วนใหญ่ทำกันในเขตที่ติดกับแม่น้ำลำคลอง ในช่วง พ.ศ. 2398 - 2475 การประมงน้ำจืดในเมืองฉะเชิงเทรา เป็นทั้งแบบพอยังชีพมุ่งจับปลาเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ในหมู่บ้านและหัวเมืองใกล้เคียง ทั้งยังเป็นแหล่งประมงน้ำจืดที่สำคัญของประเทศแหล่งหนึ่ง ปลาที่จับได้ ได้แก่ ปลาช่อน ปลาสลิด ปลาหมอ ปลาหมอเทศ และปลาชนิดอื่น ๆ ซึ่งมีชื่อเสียงมาแต่โบราณว่า เป็นเมืองทำปลาแห้งขาย¹

การจับปลาใช้วิธีแบบดั้งเดิมที่เคยทำกันมาแต่โบราณคือ ใช้วิธีการแบบง่าย ๆ ตั้งแต่ใช้สวิงช้อนตามลำคลอง ตามลำประโดง (คลองเล็กๆ) ชอกไม้ผุ ๆ ใช้โพงตักปลา เบ็ด แห ยกยอ สุ่ม เบ็ด หรือจับปลาโดยใช้เรือผีหลอก*

ผลผลิตที่หามาได้ส่วนใหญ่ใช้ประกอบอาหาร ส่วนที่เหลือตากแห้ง ตากเค็มไว้ขาย หรือนำไปแลกเปลี่ยนสินค้า หรือแลกเปลี่ยนอาหารประเภทอื่น สัตว์น้ำจืดที่มีชื่อเสียง ได้แก่ ปลาช่อน ปลาสลิด ปลากระพง ปลาตะเพียนแดง ปลาตะเพียนขาว เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์ ลุงดำ แซ่จิ่ง² (จึงประสพโชค) อายุ 78 ปี ทราบว่าบิดาท่านเดินทางมาจากชว่นา ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่อำเภอบ้านโพธิ์ เมืองฉะเชิงเทรา ครั้งแรกประกอบอาชีพ เป็นลูกจ้าง รับจ้างทั่วไป ต่อมาจึงได้มาประกอบอาชีพทำประมง โดยใช้โพงพางตักปลาจากแม่น้ำบางปะกงและนำไปขายที่ตลาดสนามจันทร์ ท่านบอกว่า แม่น้ำมีปลา กุ้ง ชุกชุมมาก สามารถ จับปลาได้วันละมาก ๆ ทำให้มีรายได้

ปัจจุบันจังหวัดฉะเชิงเทรามีพื้นที่เลี้ยงปลาน้ำจืดมากเป็นอันดับที่สองของประเทศรอง

¹ กิจจา วัฒนสินธุ์. (2523). ประวัติความเป็นมาของเทศบาลเมืองฉะเชิงเทรา. หน้า 149.

อ้างอิงจากหนังสือประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ภาค 1 หน้า 28-28.

* การจับปลาโดยใช้เรือผีหลอก เรียกเป็นภาษาจีนว่า “เรือเข้าแป๊ะ” เรือนี้ประกอบขึ้นจากไม้ มีรูปร่างเพรียวกว้างประมาณ 50-60 เซนติเมตร ยาวประมาณ 4 วา 2 ศอก (ประมาณ 9 เมตร) หัวเรือเล็กท้องเรือแบนราบ จึงแล่นน้ำตื้นได้สะดวกและคล่องตัวในการแจวหรือ พายทวนน้ำ พื้นตอนท้ายเรือใช้ไม้กรุปิดและเปิดได้ 1 เมตร สำหรับให้คนยืนแจว หรือพายเรือ ภายในมีที่ว่างสำหรับขังปลาขนาดใหญ่ที่จับได้ ตลอดลำเรือมีกรงขึ้นห่างเป็นช่วงๆท้องเรือปล่อยโล่งไม่มีไม้ปิดแต่ใช้ทางมะพร้าว ตัดปลายใบเล็กน้อยกันมิให้ปลาที่กระโดดเข้ามาหนีออกไปได้

สาเหตุที่เรียกชื่อว่า “เรือผีหลอก” ก็เพราะด้านข้างลำเรือ มีกระดานสีขาว หรือสังกะสีแผ่นสีเหลี่ยมผูกติดไว้กับแคมเรือ มีความสูงเรียวๆ น้ำ เมื่อแล่นผ่านสายน้ำ ก็สะท้อนเป็นเงาวาวมันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเวลากลางคืน ทำให้ปลาที่หากินอยู่บนผิวน้ำตกใจกระโดดลอยสูงและตกลงมาบนแผงไม้ เลยเข้าสู่ท้องเรือ

ชาวประมงมักนำเรือชนิดนี้ออกไปหาปลาในช่วงเดือนตุลาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ เพราะเป็นฤดูที่มีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ ปลาที่ชุกชุมมากและมีขนาดใหญ่ ปลาที่เข้าเรือผีหลอก ส่วนใหญ่จะเป็นปลาที่หากินน้ำตื้นทั้งปลาตะเพียนขาว ปลาตะเพียนแดง ปลาช่อน ปลาดุก ปลาเนื้ออ่อน ปลากระพง เป็นต้น เวลาที่เหมาะสมในการใช้เรือผีหลอกออกจับปลาคือเวลากลางคืน ตั้งแต่สามทุ่มไปจนรุ่งสาง ฉะนั้นเมื่อฟ้าสว่างในตอนเช้า ผู้ที่มีบ้านเรือนริมน้ำจะได้เห็นเรือผีหลอกพายกลับมาพร้อมๆ กันหลายลำ

² ดำ แซ่จิ่ง (จึงประสพโชค) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์ ณ บ้านเลขที่ 1 หมู่ที่ 1 อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 28 เมษายน พ.ศ.2547.

มาจากจังหวัดสมุทรปราการ ที่นิยมเลี้ยงกันมากนอกจากปลาช่อนและปลาสลิด คือ ปลาตุก ปลาตะเพียน ปลาสวาย ปลาหมอเทศ ปลานิล และปลาไน เลี้ยงกันมากที่อำเภอบางปะกง บางคล้า บ้านโพธิ์ พนมสารคาม บางน้ำเปรี้ยวและอำเภอมือเมือง¹

การทำประมงน้ำเค็ม เมืองฉะเชิงเทรามีการทำประมงน้ำเค็มตามชายฝั่งทะเลในเขตอำเภอบางปะกงและปากแม่น้ำบางปะกง เนื่องจากท้องที่นี้ ติดฝั่งทะเลยาวถึง 12 กิโลเมตรการประกอบอาชีพประมงน้ำเค็มนี้นับเป็นอาชีพสำคัญอีกอย่างของราษฎรเมืองฉะเชิงเทรา ผลผลิตต่างๆนับเป็นสินค้าสำคัญ การประมงในช่วงพ.ศ.2398 - 2475 ส่วนใหญ่เป็นกิจการของชาวจีน เนื่องจากการประมงน้ำเค็มนั้นต้องใช้ทุนมาก ส่วนการจับสัตว์น้ำเค็มที่จับได้แก่ ปลาทุบ ปลาลัง ปลาเลย ปลากระเบน ปลาเป็ด กุ้ง กั้ง เคย ปู และปลาหมึก เป็นต้น ใช้วิธีการง่าย ๆ เหมือนกับการจับสัตว์น้ำจืด การประมงน้ำเค็ม มีวิธีการ เช่น การทำโป๊ะ การทำโพงพาง การต้อน การใช้เครื่องมือเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ

นอกจากนี้ยังมีการแปรรูปผลผลิตจากการจับสัตว์น้ำเค็ม ได้แก่ การทำน้ำปลา กะปิ² หอยแมลงภู๋ตากแห้ง ปลาเค็ม ปลากระบอกตากแห้ง ปลาหมึกแห้ง เคยใหญ่ตากแห้ง ที่ทำกันมากคือ ปลาเค็ม กะปิ ผู้ที่มีอาชีพนี้ส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีนชุมชนตำบลบางปะกง ท่าสะพาน เป็นต้น

การเลี้ยงสัตว์ ราษฎรเมืองฉะเชิงเทราใน พ.ศ.2398-2475 จะเลี้ยงสัตว์ควบคู่ไปกับการทำไร่ ทำนา ทำสวน วัตถุประสงค์เพื่อใช้แรงงาน ใช้ลากไม้ออกจากป่า ใช้เป็นพาหนะ* ได้แก่ วัว ควาย ม้า แรงงานสัตว์ที่สำคัญของชาวนาคือ วัว ควาย การทำนาในเมืองฉะเชิงเทราใช้แรงงานควายมากกว่าวัว ถัดมาที่ชาวนาใช้แรงงาน วัว ควายมากที่สุดคือ ช่วงการไถ คราด กับการช่วงเก็บเกี่ยวขนข้าว นวดข้าวอีกกระยะหนึ่ง ชาวนานิยมเลี้ยงวัว ควายไว้บริโภคน้ำ ชาวนานิยมบริโภคเนื้อสัตว์ประเภทที่ไม่ใช้แรงงาน เช่นหมู ไก่ หรือปลา

จำนวนสัตว์ในเมืองฉะเชิงเทรา อำเภอบางน้ำเปรี้ยวเท่าที่ปรากฏหลักฐานใน พ.ศ.2459 แสดงว่า กระบือ เป็นสัตว์พาหนะที่สำคัญและเป็นแรงงานในการเกษตรกรรมมากที่สุดของเขตนี้

¹ศิลปากร กรม. (2542). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดฉะเชิงเทรา. หน้า 12.

²การทำกะปิจากเคย คุณสมบัติ นันทพานิช อยู่ที่ตำบลสนามจันทร์ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เล่าว่า การทำกะปิจากเคยรู้จักกันตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ชาวบ้านลงอวนดักเคย นำมาหมักกับเกลือทิ้งไว้ 1 คืน นำเคยที่หมักมาตากให้แห้ง 1 - 2 วัน พอแห้งเอามาใส่ครกตำให้แหลกและเหนียว บรรจุลงในขวดหรือไห ทิ้งไว้ประมาณ 1 - 1 เดือนครึ่ง บริโภคได้ ชาวบ้านทำกะปิจากเคยในเดือนมีนาคม - เมษายน เพราะเป็นช่วงน้ำกร่อย กุ้งตัวเล็ก ๆ ที่เรียกว่า เคย จะขึ้นมาตามน้ำเป็นจำนวนมาก

* สัตว์พาหนะเช่น ช้าง ม้า โค กระบือ ซึ่งสัตว์พาหนะและยานพาหนะที่นิยม ใช้กันมากที่สุดคือเกวียนเทียมโคและกระบือ โดยเฉพาะโคนั้นจะนำมาเทียมเกวียนเพื่อใช้เดินทางในที่ดอน ส่วนเกวียนเทียมกระบือมีลักษณะสูงและยาวกว่าจะใช้ในการเดินทางที่ลุ่ม การใช้เกวียนเทียมโคและกระบือนั้นมณฑลปรจักษ์ จะใช้เกวียนเทียมกระบือมากที่สุด เนื่องจากสภาพภูมิประเทศของมณฑลนี้เป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึงเป็นส่วนใหญ่ อ้างอิงจาก “จำนวนรถ ล้อ เกวียนในประเทศสยาม จำนวนศก 129” เทศาภิบาล 13 : 259 เดือนสิงหาคม ร.ศ.131.

ชาวจีนในเมืองจะเซียงเทรา มีการเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภคและเพื่อส่งขาย ได้แก่ เป็ด ไก่ สุกร การเลี้ยงสัตว์จะเลี้ยงควบคู่ไปกับการเพาะปลูก¹ ในช่วง พ.ศ.2398-2475 ชาวจีนนิยมเลี้ยงเป็ด ไก่ ไว้ได้ขุนบ้าน หรือปล่อยให้หากินตามบริเวณบ้าน สำหรับหมู เลี้ยงมากที่อำเภอเมือง ตำบลจุกกะเฌอ บางแก้ว บางดินเปิด และอำเภอบางคล้า ตำบลสาวชะโงก เสมัดเหนือ เสมัดใต้ คลองสวนใหญ่ โดยทำนิยมเลี้ยงหมูไว้ได้ขุนบ้านเช่นเดียวกับไก่ หรือถ้ามีการเลี้ยงจำนวนมากมักทำเป็นโรงเรือนไว้ใกล้บ้าน เช่น จากการสัมภาษณ์ คุณปราณี วรศิลป์² ท่านประกอบอาชีพเลี้ยงหมูมาตั้งแต่รุ่นปู่ เลี้ยงหมูประเภทหมูขุน (หมูเนื้อ) โดยซื้อลูกหมูมาแล้วนำไปตอน หลังจากนั้นขุนอาหารประมาณ 5 เดือนให้ได้น้ำหนัก ประมาณ 100 กิโลกรัมขึ้นไป จึงส่งขาย การขายมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อซึ่งเป็นชาวจีน เพื่อนำไปโรงฆ่าสัตว์ที่เมืองจะเซียงเทรา ถ้ามีหมูขายเป็นจำนวนมากหรือประมาณ 1 คันรถเท่ากับ 60 ตัว จะส่งไปขายที่กรุงเทพฯ อาหารหมู คือ ส่วนผสมของรำหรือปลายข้าว ผัก พวง หยวกกล้วย ผักตบชวา หั่นให้ละเอียดผสมกับน้ำ ใช้เลี้ยงหมู เวลาเช้าประมาณ 7 นาฬิกา และเย็น ประมาณ 16 - 17 นาฬิกา หมูตัวเมียหรือหมูแม่พันธุ์ ชาวบ้านเรียก อีโบ้ หมูตัวผู้เรียกว่า อ้ายกอ

ชาวจีนในเมืองจะเซียงเทราประกอบอาชีพการเลี้ยงหมูตั้งแต่มาตั้งหลักแหล่งอาศัยในเมืองนี้ มีรายได้ดีทำให้ฐานะมั่นคง

¹เน่งน้อย ธีวรรณรักษ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่24/2 หมู่10 ตำบลบางดินเปิด อำเภอเมือง จังหวัดจะเซียงเทรา. เมื่อวันที่ 11 เมษายน พ.ศ.2549.

²ปราณี วรศิลป์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 11 หมู่ 10 ตำบลบางดินเปิด อำเภอเมือง จังหวัดจะเซียงเทรา เมื่อวันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2549.

ตาราง 7 จำนวนสัตว์พาหนะ ในอำเภอบางน้ำเปรี้ยว เมืองฉะเชิงเทรา พ.ศ.2459

เลขที่	ตำบล	อำเภอ	จำนวนสัตว์พาหนะ				หมายเหตุ
			ช้าง	ม้า	โค	กระบือ	
1	บางน้ำเปรี้ยว	บางน้ำเปรี้ยว	-	91	63	1324	
2	บางชนาก	"	-	88	331	992	
3	โพรงอากาศ	"	-	155	1186	1537	
4	ศาลาแดง	"	-	75	20	1428	
5	ดอนเกาะกา	"	-	198	752	2469	
6	บึงน้ำรักษ์	"	-	124	70	1623	
7.	ฉิมภาลี	"	-	168	200	2153	
8	ดอนหมอนแดง	"	-	206	808	2928	
	รวมทั้งสิ้น		-	1105	3430	14454	

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 กส. 13/1318
เรื่อง มณฑลปราจีน ส่งรายงานตรวจการของขุนบริรักษ์กสิการ ผู้ช่วยเกษตรมณฑลปราจีน

หลักฐานที่เบรตลีย์ได้กล่าวไว้ซึ่งอ้างแล้วในตอนต้นและจากหลักฐานบัญชีภาษีอากรที่เจ้าภาษีทำการผูกขาด และจัดเก็บปี 2436 – 2442 ดังนี้

ตาราง 8 บัญชีภาษีอากรที่เจ้าภาษีทำการผูกขาด และจัดเก็บปี 2436 – 2442

ชนิดของอากร	เมือง	พ.ศ.2436	พ.ศ.2437	พ.ศ.2438	พ.ศ.2439	พ.ศ.2440	พ.ศ.2441
อากรฝิ่น	ชลบุรี บางละมุง						
	พนัสนิคม	112,401	122,481				
	ทุกเมืองในมณฑล			312,000	312,000	312,000	312,000
อากรบ่อนเบี้ย	ฉะเชิงเทรา						
	พนัสนิคม	47,601	54,000	72,000			
	ชลบุรี	14,961	18,400	28,960			
	ปราจีนบุรี				308,080	463,040	429,600
	นครนายก						
	กบินทร์	27,200	29,601	42,480			
อากรเปิด,	ทุกเมืองในมณฑล		22,641	27,280	38,880	48,000	66,400
ไก่, หมู		22,561					
ภาษีฝัก	ฉะเชิงเทรา		81				

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5. ร. 5 ค.14.3/10 บัญชี
บาญแผนกประมวลภาษีภายในผูกขาด กรมสรรพภาษีไปตั้งเก็บ.

จากตารางบัญชีนี้ทำให้รู้ว่าเมืองฉะเชิงเทรามีการเลี้ยงสัตว์ประเภท เป็ด ไก่ หมูและปลุก
ผักขาย ซึ่งเป็นที่มาของรายได้รัฐ

3. ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาการทางการเกษตรกรรมของชาวจีน ระหว่าง พ.ศ.2398-2475

เนื่องด้วยจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นบริเวณที่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ เป็นแหล่งทรัพยากรและ
แหล่งผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ รัฐบาลจึงให้ความสำคัญและมีนโยบายพัฒนาพร้อมทั้งช่วย
แก้ปัญหาในการประกอบอาชีพทางการเกษตร จึงกลายเป็นปัจจัยต่อการพัฒนาการทางการ
เกษตรกรรมของเมืองฉะเชิงเทรา ดังนี้

นโยบายการบำรุงและการส่งเสริมอาชีพเกษตรกรรม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลเห็นความสำคัญของการเพาะปลูกมากขึ้น ดังเช่น สมเด็จพระ
ดำรงราชานุภาพ นำปัญหาการเกษตรไปหารือในที่ประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลใน พ.ศ.2452 ซึ่ง
ให้เห็นความสำคัญของการบำรุง การปรับปรุงการเกษตร ดังนั้นตั้งแต่ พ.ศ.2452 เป็นต้นมา
รัฐบาลได้ดำเนินการบำรุงและส่งเสริมอาชีพเกษตรกรรม เช่น

จัดประกวดและให้รางวัลพืชพันธุ์และสิ่งของ รัฐบาลให้กระทรวงเกษตรรวบรวมพันธุ์
พืชพันธุ์สัตว์เข้ามาคัดเลือกและประกวดในงานสำคัญ ๆ เกี่ยวกับการเกษตร ดังเช่น งานแสดงการ
กสิกรรมและพาณิชยกรรม ในปี พ.ศ.2452 และพ.ศ.2454 เมืองฉะเชิงเทราได้ส่งผลผลิตทาง
การเกษตรเข้าร่วมด้วย และในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กระทรวงเกษตรยังคงมี
นโยบายส่งเสริมบำรุงการเกษตร คือให้เมืองต่าง ๆ คัดพันธุ์ข้าวที่ดีเข้ามาร่วมในพิธีแรกนาขวัญแล้ว
ส่งออกไปแจกจ่ายราษฎรในท้องที่ต่าง ๆ

การแจกพันธุ์ข้าว รัฐบาลได้ดำเนินการพัฒนาการเกษตร และการเพาะปลูกโดยการ
ส่งเสริมให้เกษตรกรใช้พันธุ์ข้าวที่ดี รัฐบาลได้ลงทุนซื้อพันธุ์ข้าวปลูกแจกแก่เกษตรกรนับว่า
ได้ผลดีแก่เกษตรกรและต่อเศรษฐกิจของประเทศ

การตั้งกรมการที่ปรึกษาอาชีพ กรมที่ปรึกษานี้คัดเลือกมาจากผู้ที่มีความรู้ มี
ประสบการณ์ ในการประกอบอาชีพที่สำคัญในเมืองนั้นๆ โดยที่ปรึกษาเหล่านี้มีทั้งผู้ที่เคยเป็น
ข้าราชการ เป็นพ่อค้า คหบดี กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และกรมการเมืองมีทั้งที่เป็นคนไทยและคนจีน
หน้าที่ของกรมการที่ปรึกษาอาชีพคือให้คำปรึกษาแนะนำแก่ผู้ว่าราชการเมือง หรือกรมการเมือง
ข้าราชการประจำ ตามที่ผู้ว่าราชการเมืองขอร้อง

การเผยแพร่ความรู้ในทางเกษตรกรรม รัฐบาลได้ดำเนินงานด้านเผยแพร่ทางการ
เกษตรกรรม ด้วยวิธีการหลายอย่างเช่น การจัดงานแสดงการกสิกรรมและพาณิชยกรรมในสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในงานนี้มีการสาธิตเกี่ยวกับทางการเกษตรและ
เครื่องมือตลอดจนอุปกรณ์ที่มีประโยชน์ต่อการส่งเสริมทางด้านวิชาการเกษตรกรรมและในสมัย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กระทรวงเกษตรธิการได้จัดทำหนังสือชื่อว่า “หนังสือประกอบการกสิกรรม” จัดพิมพ์ออกเป็นรายเดือน เดือนละ 1,000 เล่ม การออกครั้งแรกแจกจ่ายแก่ข้าราชการทั่วไปตั้งแต่เสนาบดีกระทรวงต่างๆ ข้าหลวงเทศาภิบาล ข้าหลวงผู้ว่าราชการเมืองและนายอำเภอทุกเมือง ที่เหลือก็เอาออกจำหน่ายทั่วๆ ไป เพื่อต้องการให้ข้าราชการนำความรู้จากหนังสือเผยแพร่ถึงราษฎร

นโยบายส่งเสริมการขยายพื้นที่เพาะปลูก หลังจากที่รัฐบาลได้ทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ใน พ.ศ.2398 เป็นต้นมา การค้าข้าวมีการขยายมาก ดังนั้นตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลจึงมีนโยบายส่งเสริมให้ประชาชนขยายพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้น โดยส่งเสริมให้ราษฎรโดยทั่วไปมีความอุตสาหะในการประกอบอาชีพและมีความอุตสาหะในการหักล้าง ถางพงเพื่อทำการเพาะปลูกจับจองพื้นที่เพาะปลูก ถ้าราษฎรไม่มีที่ทำกิน ให้เจ้าเมืองกรมการเมือง เสนากำหนดจับจองให้ราษฎรไม่ว่าจะเป็นคนไทยหรือต่างชาติ นอกจากนี้ยังให้มีการเช่าสวน การซื้อสวน และการงดเก็บค่าที่ดิน จากนโยบายดังกล่าวนี้มีผลให้ราษฎรทั่วไปเข้ามาจับจองพื้นที่เพาะปลูกบริเวณเมืองจะเข็ญตรามากขึ้นทำให้การเพาะปลูกขยายตัวมากขึ้น

จากหลักฐานร่างสารตราที่รัฐแจ้งไปยังเจ้าเมืองจะเข็ญตราให้ส่งเสริมราษฎรชาวไทย ชาวจีน ชาวลาว และชาวเขมร ซึ่งตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอยู่ที่เมืองจะเข็ญตรา ทำไร่ไถ่และปลูกอ้อย และให้การสนับสนุนเรื่องที่ดินสำหรับปลูกอ้อยด้วย ดังข้อความจากร่างสารตราถึงเจ้าเมืองจะเข็ญตราว่า

ให้พระยาวิเสทฤาไชย คิดอ่านจัดแจงให้ราษฎรไทย จีน ลาว และเขมร ทำไร่ไถ่ขึ้นให้มาก ถ้ามีแห่งใดตำบลใดควรจะทำไร่ไถ่ได้ หากที่ดินบริเวณนั้นมีผู้จับจองไว้ก่อน แต่ปล่อยทิ้งที่ดินให้รกร้างว่างเปล่าอยู่ก็ให้พระยาวิเสทฤาไชยหาตัวราษฎรผู้จับจองที่นั้นไว้มาไต่ถามว่าจะทำนา ทำสวน ในที่ดินนั้นหรือไม่ หากเกินกำลังที่จะทำได้ก็อย่าให้หวังที่ไว้ ให้พระยาวิเสทฤาไชยจัดแจงให้ราษฎรคนอื่นทำไร่ไถ่ให้เต็มพื้นที่นั้น¹

นโยบายส่งเสริมการขุดคลองเพื่อขยายพื้นที่การเกษตร เมืองจะเข็ญตรามีแหล่งน้ำสำคัญ คือ แม่น้ำบางปะกงและคลองสาขาต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการขุดคลองขึ้นหลายสาย เป็นการเชื่อมแม่น้ำกับแม่น้ำเพื่อใช้ในการคมนาคม หรือเป็นการขุดคลองเพื่อใช้ในการเกษตร ใช้ในการควบคุมดูแลหัวเมืองที่อยู่ใกล้เคียงเช่น คลองลำโรง คลองแสนแสบ หรือคลองบางขนาบ คลองนครเนื่องเขต เป็นต้น ต่อมาในตอนปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อกับสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญของไทย แทนน้ำตาล ดังนั้นจึงมีการส่งเสริมการปลูกข้าว โดยการขยายพื้นที่ในการเพาะปลูก จัดหาเงินในการทำนา และพัฒนาเส้นทางคมนาคมขนส่งข้าวมาสู่ตลาดในกรุงเทพฯ เพื่อส่งออกไปยังต่างประเทศ

¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่21. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1201.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งเสริมให้ราษฎรและเอกชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการขุดคลอง เช่น คลองประเวศบุรีรมย์ และคลองเปิ้ง พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรช่วยเสียค่าขุดคลองโดยราษฎรจะได้รับผลประโยชน์ตอบแทน ในการจับจองที่ดินทั้งสองฝั่งคลอง คลองหลวงแพ่งและคลองอุดมชลจรเป็นคลองที่เอกชนขออนุญาตขุดขึ้นเป็นครั้งแรก ต่อมายังได้อนุญาตให้กลุ่มบุคคลที่มีความสนใจในการลงทุนกิจการขุด คือ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ พระปฏิบัติราชประสงค์ หลวงนานาพิธภาณี หลวงสาธรรายุกต์ (เจ้าสัวยิ้ม) และนายโยราคิม คราซี ได้ชวนกันลงทุนเข้าหุ้นตั้งบริษัทขุดคลอง เรียกว่า บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม¹ จากการที่มีนโยบายดังกล่าวนี้ทำให้เมืองจะเช็งเทรมีแหล่งน้ำเพิ่มขึ้นส่งผลให้การเกษตรของเมืองจะเช็งเทรมีการขยายมากยิ่งขึ้น

นโยบายส่งเสริมให้ชาวจีนประกอบอาชีพในประเทศไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมืองไทยมีนโยบายส่งเสริมให้ชาวจีนอพยพเข้ามาเมืองไทยเพื่อเป็นลูกเรือประจำเรือสำเภาหลวง และประสงค์จะเพิ่มผลผลิตของประเทศ ประกอบกับกำลังคนเป็นสิ่งสำคัญ รัฐบาลไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงยอมให้ชาวจีนอพยพเข้ามาไทยได้โดยไม่จำกัดจำนวน และนับจากสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2398 เป็นต้นมา เป็นช่วงที่รัฐบาลมีนโยบายพัฒนาประเทศให้รุ่งเรืองทัดเทียมกับต่างประเทศทำให้เกิดความต้องการแรงงานมากขึ้น รัฐบาลมีนโยบายการจ้างแรงงานคนจีนเนื่องจากคนจีนมีนิสัยขยันและอดทนนอกจากนี้ ชาวจีนยังมีอิสระในการประกอบอาชีพ จึงทำให้มีชาวจีนอพยพเข้ามาในเมืองจะเช็งเทรส่วนหนึ่งประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ร.5 ก.ษ. 9.4/3 เรื่อง บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม.

บทที่ 4

บทบาทด้านอุตสาหกรรมของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา

ระหว่าง พ.ศ. 2398-2475

อุตสาหกรรมเกิดขึ้นเพื่อสนองความต้องการขั้นพื้นฐานทางด้านการดำรงชีวิตที่สำคัญ โดยเริ่มด้วยการผลิตสิ่งของ เครื่องใช้ แล้วนำมาแลกเปลี่ยนกันเองภายในหมู่บ้านเดียวกันและบริเวณใกล้เคียง ในสมัยสุโขทัยและอยุธยาได้มีการผลิตในลักษณะอุตสาหกรรมแล้ว มีลักษณะเป็นอุตสาหกรรมภายในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ ต่อมาเมื่อทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษและสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันกับประเทศอื่นๆ เศรษฐกิจของไทยจึงเริ่มขยายตัว รัฐบาลเห็นความสำคัญของอุตสาหกรรมที่สามารถทำรายได้ให้แก่รัฐบาลและเอกชนผู้ประกอบการ จึงมุ่งส่งเสริมการอุตสาหกรรมให้เจริญก้าวหน้า ซึ่งส่งผลต่ออุตสาหกรรมในเมืองฉะเชิงเทรา ชาวจีนเป็นผู้มีบทบาททำให้อุตสาหกรรมของฉะเชิงเทราเจริญก้าวหน้า ระหว่าง พ.ศ.2398 – 2475 อุตสาหกรรมที่สำคัญ ได้แก่ อุตสาหกรรมน้ำตาลทราย โรงสีข้าว สับปะรดกระป๋อง เป็นต้น

1. ลักษณะอุตสาหกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ.2398-2475

อุตสาหกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทรามีลักษณะเป็นอุตสาหกรรมในครอบครัวและอุตสาหกรรมเพื่อการค้า ดังนี้

1.1 อุตสาหกรรมในครอบครัว เป็นอุตสาหกรรมที่ผลิตกันในครอบครัว ในบ้านที่อยู่อาศัย ใช้แรงงานเป็นส่วนใหญ่ (Labor intensive) มักจะเป็นสินค้าประเภทต้องใช้ฝีมือความชำนาญ อาจทำเป็นงานอาชีพหรือใช้เวลาว่างจากงานประจำ หรือหลังจากการทำนา เช่น การทอผ้าในบ้าน การแกะสลัก การจักสาน การทำเครื่องถม เครื่องเงิน ตัวอย่างเช่น ประชาชนอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา นิยมผลิตเครื่องมือ เครื่องใช้ในการจับสัตว์น้ำประเภท ลอบ สุ่ม สวิง แห ตะกร้า กระบุง กระจาด เสื่อ และการทำหมากแห้ง การทำทองเหลืองสาน อำเภอบางคล้า นิยมทำใบยาสูบ ดักกุงทำเคย *

* คุณบุหงา หงษ์เจริญ อธิบายวิธีทำใบยาสูบ คือ ตัดใบจากอ่อนที่มีขนาดใหญ่ นำมาตากแห้ง ลอกเอาส่วนในออก ใบจากที่ลอกแล้วมาตัดเป็นท่อนขนาดเท่ามวนยาสูบ มัดรวมกันมัดละ 100 ใบ หรือตามความต้องการ ส่วนการลงอวนดักกุงตัวเล็กๆ ชาวบ้านเรียกว่า กางเคย ช่วงเวลาน้ำในแม่น้ำบางปะกงมีน้ำทะเลหนุน น้ำจืดกำลังเปลี่ยนเป็นน้ำกร่อยและน้ำเค็ม ลูกกุงขึ้นตามกระแสน้ำ ชาวบ้านจะลงอวน ลงแห ดักตาข่าย เอาลูกกุงมาทำเคยหรือทำกะปิ เก็บไว้บริโภคหรือขาย การทำกะปิจากเคยมีวิธีทำ คือ นำเคยมาหมักกับเกลือทิ้งไว้ 1 คืน นำเคยที่หมักมาตากให้แห้ง 1-2 วัน พอแห้งเอามาใส่ครกตำให้แหลกและเหนียว บรรจุลงในขวดหรือไห ทิ้งไว้ประมาณ 1 ถึง 1 เดือนครึ่ง บริโภคได้ ชาวบ้านทำกะปิจากเคยในเดือนมีนาคม – เมษายน เพราะเป็นช่วงน้ำกร่อย กุงตัวเล็กๆ จะขึ้นตามน้ำเป็นจำนวนมาก

ทำน้ำตาลสด หรือน้ำตาลโตนด* น้ำตาลมะพร้าว การทำหั่วไข่ทำหวาน การทำหมวกก้วยเลี้ยว การเย็บจาก

1.2 อุตสาหกรรมเพื่อการค้า เป็นการผลิตสิ่งของออกจำหน่าย โดยการนำเอาวัตถุดิบมาแปรรูปด้วยแรงงานหรือเครื่องจักร เพื่อทำเป็นเครื่องอุปโภคบริโภค ส่วนใหญ่มีโรงงานเป็นสถานที่ประกอบการ เพื่อค้าเพื่อขาย อุตสาหกรรมของเมืองจะเชิงเทราในอุตสาหกรรมลักษณะนี้ได้แก่ อุตสาหกรรมผลิตน้ำตาลทราย อุตสาหกรรมโรงสีข้าว อุตสาหกรรมสับประดกระป๋อง เป็นต้น

2. ปัจจัยที่ส่งเสริมการประกอบอุตสาหกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง

พ.ศ.2398 – 2475

การประกอบอุตสาหกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ. 2398 – 2475 มีปัจจัยส่งเสริม คือ ที่ตั้ง ทรัพยากร แรงงาน ทุน ดังนี้

2.1 ที่ตั้ง เมืองฉะเชิงเทรามีอาณาเขตติดต่อกับเมืองหลวง (กรุงเทพฯ) เมืองพนัสนิคม เมืองสมุทรปราการ เมืองจันทบุรี เมืองนครนายก เมืองปราจีนบุรี เมืองประจันตคาม เมืองกบินทร์บุรี สระแก้ว วัฒนานคร และอรัญประเทศ มีแม่น้ำบางปะกงและคลองสาขาไหลผ่าน นอกจากนี้ทางด้านอำเภอบางปะกงยังมีที่ราบทอดยาวไปถึงแนวฝั่งชายแดนด้านอ่าวไทย ลักษณะทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวส่งเสริมให้เมืองฉะเชิงเทราสามารถติดต่อค้าขายกับเมืองต่างๆ ได้อย่างสะดวก และยังสามารถค้าขายกับต่างประเทศโดยขนส่งสินค้าทางเรือออกทางอ่าวไทย เช่น จีน สิงคโปร์ ฮองกง เป็นต้น

2.2 ความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตทางการเกษตรกรรมและทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากร

อุตสาหกรรมของเมืองฉะเชิงเทราส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมจากการผลิตพืชผลทางการเกษตร เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่ของเมืองฉะเชิงเทรา เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำบางปะกงที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่างๆ เช่น การทำนา ทำสวน ทำไร่ (กล่าวแล้วในบทที่ 3) นอกจากนี้ยังมีทรัพยากรธรรมชาติที่

* การทำน้ำตาลสด และน้ำตาลโตนด นิยมทำมากในอำเภอบางคล้า ตาลโตนดเป็นพืชที่ขึ้นจากเมล็ดตาล ลำต้นมีความสูงจากพื้นดินถึงยอดประมาณ 25 – 30 เมตร ต้นตาลเป็นไม้เนื้อแข็งนอกอ่อนใน มีทั้งตัวผู้และตัวเมีย ออกดอกตามฤดูกาล ช่อดอกตัวผู้ลักษณะเป็นวงยาวประมาณ 30 – 40 เซนติเมตร มีกระโปรงห่อหุ้มในกระโปรงจะมีช่อดอกตัวผู้ประมาณ 10 – 15 ช่อ ลักษณะกระโปรงตัวผู้เป็นปลายแหลม ช่อดอกตัวเมียจะออกจากกระโปรงเหมือนกัน แต่มีลักษณะเป็นทะลายมีผลตาลเล็กๆ ติดอยู่ ถ้าในกระโปรงมีทะลายเดียวผลตาลจะมีขนาดใหญ่ การออกดอกจะเวียนรอบต้นตามกบใบ การทำน้ำตาลโตนด ทำเวลาว่างจากการทำนา คือ ระหว่างเดือนมกราคมถึงเดือนพฤษภาคม ทำได้ทั้งต้นตัวผู้และต้นตัวเมีย แตกต่างกันเฉพาะไม้ที่ใช้ขนาดจั่นที่เรียกว่า “ไม้คาบ” หรือ “ไม้ตะเกียบ” ไม้ตะเกียบที่ใช้ขนาดช่อดอกตัวผู้(จั่น) มีลักษณะแบน ส่วนไม้ตะเกียบที่ใช้ขนาดช่อดอกตัวเมีย มีลักษณะนูนหรือกลมและยาวกว่าที่ใช้ขนาดช่อดอกตัวผู้

อุดมสมบูรณ์ที่มีค่าในทางเศรษฐกิจหลายชนิด คือ สัตว์น้ำ สัตว์ป่านานาชนิด เช่น ช้าง ชะมด ฯลฯ อีกทั้งไม้ที่มีค่าในทางเศรษฐกิจอีกหลายชนิด เช่น ไม้ตะเคียน ประดู่ มะค่า เต็งรัง ไม้แดง เป็นต้น ตลอดจนแร่ธาตุที่มี เช่น แร่เหล็ก ทองคำ¹ ความอุดมสมบูรณ์ด้านการผลิตพืชผลทางการเกษตร และทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดอุตสาหกรรมขึ้นที่เมืองฉะเชิงเทรา

2.3 แรงงานในการทำอุตสาหกรรมที่เมืองฉะเชิงเทรา

เมืองฉะเชิงเทราเป็นเมืองที่มีกลุ่มชนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานหลายเชื้อชาติด้วยกัน อาทิเช่น ลาว เขมร มอญ จีน และกลุ่มคนที่นับถือศาสนาอิสลาม โดยเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยอดีต และในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เพิ่มจำนวนขึ้นมาก ส่วนหนึ่งเข้ามาค้าขาย ส่วนหนึ่งถูกกวาดต้อนเข้ามา และจากการชักชวนของพวกเดียวกันให้เข้ามาประกอบอาชีพ กลุ่มคนเหล่านี้เมื่อตั้งหลักแหล่งทำมาหากินมักประกอบอาชีพที่ตนมีถนัด อาทิเช่น

กลุ่มชาวลาว ประกอบอาชีพเพาะปลูกทำนา ทำไร่ หาของป่าและเลี้ยงสัตว์ รับจ้างชุดคลอง รับจ้างตัดฟันส่งโรงหีบอ้อยเพื่อเคี้ยวน้ำตาล

กลุ่มชาวมอญ มีความถนัดและความสามารถในการทำอิฐ

กลุ่มชาวจีน ชาวจีนอพยพในเมืองฉะเชิงเทรามีทั้งที่เป็นแรงงานและช่างฝีมือ ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันแต่ละตระกูลตามท้องถิ่นที่อยู่อาศัย ดังนี้ จีนแต่จีวมักประกอบอาชีพด้านการค้า กรรมกรในโรงสี ในไร่อ้อย ไร่ยาสูบ และโรงงานน้ำตาล จีนกวางตุ้ง กลุ่มนี้ชำนาญด้านการช่าง งานเครื่องจักรกล เมื่อเข้ามาอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทราจึงมีอาชีพ ด้านโรงเลื่อย โรงสี ก่อสร้าง การช่างต่างๆ รวมทั้งเป็นกรรมกรในงานก่อสร้าง จีนไหหลำ ประกอบอาชีพเป็นช่างต่อเรือ ช่างไม้ ช่างเหล็ก และประกอบอาชีพ ค้าขาย ทำสวน ปลูกผักและเลี้ยงหมู จีนแคะ ประกอบอาชีพเป็นช่างไม้ ช่างหนัง ช่างตัดเสื้อ ช่างตัดผม ช่างทองและพ่อค้าเร่ จีนฮกเกี้ยน ประกอบอาชีพการทำเหมืองแร่ พ่อค้า ทำประมง เป็นนายเรือและลูกเรือ ทำสวนหมาก มะพร้าว สับประรดและปลูกผัก

ดังนั้นในการดำเนินกิจการด้านอุตสาหกรรมในเมืองฉะเชิงเทราจึงมีแรงงานหลายกลุ่มมากจนสามารถสนับสนุนให้อุตสาหกรรมประเภทต่างๆเจริญเติบโตได้ ทั้งนี้แรงงานที่มีบทบาทอย่างยิ่งคือ แรงงานชาวจีน

แรงงานในการทำอุตสาหกรรมเพื่อการค้าที่เมืองฉะเชิงเทรา ส่วนใหญ่เป็นแรงงานชาวจีนเนื่องจากสาเหตุหลายประการ ดังนี้

ประการที่หนึ่ง แรงงานชาวจีนมีจำนวนมากในเมืองฉะเชิงเทรา เนื่องจากก่อน พ.ศ. 2398 ชาวจีนอพยพออกนอกประเทศเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยและในเมืองฉะเชิงเทราเป็นจำนวนมาก (ดูตารางที่ 1) ซึ่งมีปัจจัยหลายประการ เช่น ปัจจัยภายนอกประเทศ ปัจจัยภายในประเทศและปัจจัยภายในเมืองฉะเชิงเทรา (กล่าวแล้วในบทที่ 1)

¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 68. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. ; หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 166. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ. ศ. 1202. อ้างอิงจาก วรณี แผลูกอินทร์. (2538). เล่มเดิม. หน้า 90.

ประการที่สอง แรงงานชาวจีนมีประสิทธิภาพในการทำงานสูง แต่ค่าจ้างต่ำ ความจริงแล้ว การรับจ้างในเมืองฉะเชิงเทรานั้น นอกจากชาวจีนแล้ว ยังมีชนกลุ่มอื่น ๆ หลายกลุ่ม เช่น ลาว เขมร มอญ ฯลฯ แต่เมื่อเปรียบเทียบประสิทธิภาพในการทำงานระหว่างชนกลุ่มอื่น ๆ แล้ว จะเห็นได้ว่า ชาวจีนเป็นกลุ่มแรงงานที่มีความขยัน มีความอดทนและมีความชำนาญดีกว่า ดังนั้นแรงงานชาวจีนจึงเป็นที่ต้องการของนายจ้างมาก เช่น ในอุตสาหกรรมผลิตน้ำตาล แรงงานที่ใช้ในการดำเนินการทำไร่อ้อยและน้ำตาลล้วนใช้แรงงานชาวจีนทั้งสิ้น นับแต่การปลูกอ้อย ทำน้ำตาลทราย ขนส่งและการค้ำน้ำตาล แต่จะใช้แรงงานจำนวนมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดของกิจการ ค่าจ้างแรงงานในโรงหีบอ้อยใน พ.ศ. 2381 ตกประมาณวันละ 1 บาท ถึง 1 บาท – 1.50 บาท ซึ่งสูงกว่าค่าจ้างในการทำไร่อ้อยที่ให้ค่าจ้างพื้นดินเทียบ ไร่ละ 3 บาท 2 สลึง 1 เฟื้อง ค่าจ้างปลูกอ้อยไร่ละ 2 สลึง ค่าจ้างพรวนดินบำรุงรักษาอ้อยไร่ละ 1 ตำลึง 2 สลึง เป็นอัตราค่าจ้างใน พ.ศ. 2382¹

2.4 ทุน ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึง พ.ศ. 2475 การประกอบอุตสาหกรรม ทั้ง อุตสาหกรรมภายในครอบครัว และอุตสาหกรรมเพื่อการค้า ในเมืองฉะเชิงเทรา ล้วนมีนายทุนชาวจีนเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยทั้งสิ้น เนื่องจากชาวจีนมีความพร้อมในเรื่องเงินทุน นายทุนชาวจีนเหล่านี้เราสามารถแยกออกเป็น 2 พวกด้วยกันคือ

พวกแรก นายทุนเอกชนชาวจีน ซึ่งเป็นกลุ่มนายทุนชาวจีนที่สร้างฐานะตนเองด้วยความสามารถทางการผลิตและเคยเป็นพ่อค้ามาก่อน เมื่อสะสมทุนได้มากพอ ก็ลงทุนผลิตสินค้าส่งออกด้วยตนเอง ในคำให้การของจีนบู๊ ตัวเหี้ยฉะเชิงเทรา ใน พ.ศ. 2392 ได้กล่าวพาดพิงถึงบรรดาหลงจูโรงหีบอ้อย 11 โรง ที่ถูกชักชวนและบังคับให้เข้าด้วยกับพวกตัวเหี้ย ซึ่งล้วนเป็นนายทุนเอกชนชาวจีนทั้งสิ้น ได้แก่ หลงจูเสียดึง หลงจูหัวกุย หลงจูลามยี่ หลงจูโป หลงจูยี่ หลงจูสุก หลงจูไลฮี้ หลงจูตัว หลงจูตัด หลงจูตัวม็ก หลงจูเป้า²

ชาวจีนเหล่านี้ในระยะแรกๆ เมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำกินในเมืองฉะเชิงเทรา ประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าเร่ พ่อค้าย่อย พ่อค้าคนกลาง และกรรมกรผู้ใช้แรงงาน แล้วทำการสะสมทุนด้วยตนเองจนสามารถยกฐานะตนเองเป็นเจ้าของกิจการการผลิตสินค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายซึ่งเป็นกิจกรรมที่นิยมทำกันมากในหมู่ชาวจีนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังกรณีของจีนโปซึ่งปรากฏในคำให้การเรื่องตัวเหี้ยที่ฉะเชิงเทราของจีนโปในจดหมายเหตุ กล่าวว่า เขาได้เริ่มต้นทำงานเป็นผู้ช่วยทำบัญชีกับบิดาในโรงหีบอ้อย 7 ปี จนกระทั่งได้เป็นหลงจูโรงหีบอ้อย³ ชาวจีนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นเจ้าของโรงหีบอ้อยขนาดเล็ก

¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 5. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1200 , “ บัญชีเงิน ... ” อ้างอิงจาก อติศร หมวกพิมาย. (2531). เล่มเดิม. หน้า 289.

² แหล่งเดิม. หน้า 294.

³ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210 , “ คำให้การจีนโป... ”.

พวกที่สอง นายทุนจีนที่อิงแอบกับระบบราชการ นายทุนเหล่านี้ หากไม่ได้รับราชการเป็นขุนนางโดยตรง บางครั้งก็เริ่มต้นด้วยการเป็นเจ้าภาษีนายอากร ซึ่งจะมีศบรรดาศักดิ์จากราชการ ในกรณีที่จัดส่งผลประโยชน์ให้กับรัฐ ในฐานะเจ้าภาษีเมื่อจัดเก็บภาษีได้มากพอผลกำไรจะถูกนำไปลงทุนในกิจการอุตสาหกรรมต่อไปทำให้สามารถเป็นเจ้าของกิจการอุตสาหกรรมและสร้างความมั่งคั่งให้กับตนเองเพิ่มขึ้น

จากปัจจัยที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นตัวสนับสนุนให้เกิดการผลิตสินค้าทางด้านอุตสาหกรรมของชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทรา

3. ประเภทของอุตสาหกรรมในเมืองฉะเชิงเทรา

3.1 อุตสาหกรรมน้ำตาลทราย

3.1.1 อุตสาหกรรมน้ำตาลในเมืองฉะเชิงเทรา

ก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง การผลิตน้ำตาลจัดเป็นอุตสาหกรรมขั้นต้นที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของไทย เพราะน้ำตาลทรายของไทยเป็นที่ต้องการของต่างประเทศ อีกทั้งน้ำตาลทรายยังเป็นแหล่งรายได้ของรัฐในรูปของภาษี จังกอบ ด้วยเหตุนี้รัฐจึงพยายามส่งเสริมให้มีการเพาะปลูกอ้อย และตั้งโรงหีบอ้อยทั้งของหลวงและเอกชนขึ้น กรณีของเมืองฉะเชิงเทราได้รับการสนับสนุนด้านอุตสาหกรรมน้ำตาล โดยรัฐบาลมีร่างสารตราถึงพระยาวิเสทภูไชย เจ้าเมืองฉะเชิงเทราจึงชักชวนและสนับสนุนให้ราษฎรชาวไทย จีน ลาวและเขมร ไร่อ้อยและตั้งโรงหีบอ้อยผลิตน้ำตาลทรายให้มากขึ้นเพื่อจะได้ผลิตน้ำตาลทรายขายลงกำปันได้มาก รัฐก็จะได้ภาษีจังกอบและค่าธรรมเนียมการค้าขึ้นอีก¹

ลักษณะของโรงหีบอ้อยและวิธีทำน้ำตาลของชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทราตามที่สังฆราชปาลเลกัวซ์ ได้บรรยายไว้ ในหนังสือ เล่าเรื่องเมืองไทย ดังนี้

¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1210. อ้างอิงจาก วรณี แผลูกอินทร์. (2538). เล่มเดิม. หน้า 139.

... ที่ริมฝั่งแม่น้ำ เราจะเห็นพื้นกองพะเนินเกินทีก 2-3 กอง สูงตั้ง 15 – 20 เมตร ไกล ๆ กองพื้น มีโรงหลังคาทรงกลม มีควายสองตัว ดึงกว้านลูกทึงทำด้วยไม้แข็งสองลูกให้หมุนขบกันเพื่อบดล้าอ้อย น้ำอ้อยไหลลงในบ่อซีเมนต์ ด้านหลังโรงทึงก่อเป็นเตาอิฐรูปร่างคล้าย ๆ กับหอคอย ชั้นบนของเตานี้ มีแท่งเหล็กใหญ่ขวางอยู่ 3 ท่อน เป็นที่ตั้งหม้อขนาดมหึมา 3 หม้อ เชื่อมถึงกันด้วยการโบกปูน เมื่อ สุมไฟแรงแล้วเคียวน้ำอ้อยในหม้อเหล่านี้นองจนเดือดแล้วเทลงเก็บไว้ในกรวยดิน วันรุ่งขึ้นเขารินน้ำตาล แดงออกแล้วพอกด้วยดินเหนียวและ ๆ ใต้น้ำตาล ซึ่งค่อนข้างขาวมาก ในที่สุดกากน้ำตาลแดงนั้น จะถูกส่งไปที่โรงต้มกลั่นสุรา เพื่อผสมเข้ากับปูนขาวใช้ในการโบกตึกบ่อกากน้ำตาลนั้นตั้งอยู่ กลางแจ้ง เพราะฉะนั้น จิ้งจก หนูและคางคกมักจะตกลงไปตายกลายเป็นเชื้อมูกอยู่มากมาย โรงใหญ่ ๆ สองโรง กว้างยาวตั้งโรงละ 50 เมตร ยังไม่ค่อยพอที่จะบรรจุเครื่องมือเครื่องใช้ของโรงทึงได้หมดสิ้น ซ้ำยังใช้เป็นที่อยู่อาศัยของพวกคนงานตั้ง 200 คน อีกด้วย ภายในโรงใหญ่โรงหนึ่งนี่เอง .¹

จากหลักฐานที่กล่าวมานี้ ทำให้เห็นลักษณะการผลิตน้ำตาลเมืองฉะเชิงเทราว่า ใช้เทคนิคการผลิต แบบดั้งเดิมที่ชาวจีนอพยพนำเข้ามาเผยแพร่และใช้ผลิตน้ำตาลทรายที่เมืองฉะเชิงเทรา คือ ที่ตั้งโรง น้ำตาลอยู่ริมแม่น้ำบางปะกงเพื่อสะดวกในการคมนาคมขนส่ง โรงน้ำตาลมีลักษณะหลังคาทรงกลม ใช้แรงงานควาย 2 ตัว สำหรับดึงกว้านลูกทึงให้หมุนเพื่อบดอ้อยให้ไหลลงในบ่อซีเมนต์ ด้านหลังโรง ทึงก่อเป็นเตาอิฐคล้ายหอคอย ชั้นบนมีแท่งเหล็กใหญ่ขวางอยู่ 3 ท่อน สำหรับเป็นที่ยึดหม้อขนาด ใหญ่ 3 หม้อ สุมไฟแรงๆ เคียวน้ำอ้อยจนเดือดแล้วจึงเทลงเก็บไว้ในกรวยดิน วันต่อมาจึงรินน้ำตาลแดง ออกแล้วพอกด้วยดินเหนียวและเพื่อให้ได้น้ำตาลขาว กากของน้ำตาลแดงนำไปใช้ประโยชน์ที่โรงต้ม กลั่นสุรา โรงทึงมีความกว้างยาวประมาณ 50 เมตร ใช้บรรจุเครื่องมือเครื่องใช้และที่อยู่อาศัยของ คนงาน ประมาณ 200 คน

3.1.2 บทบาทของชาวจีนในอุตสาหกรรมน้ำตาลในเมืองฉะเชิงเทรา

ก่อน ทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2398 อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในเมืองฉะเชิงเทรามี ทั้งของหลวงและเอกชนทั้งที่เป็นของพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนางและเอกชนที่เป็นชาวจีน โรงทึงอ้อยของเมืองฉะเชิงเทราตั้งอยู่บริเวณ อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา บางคล้า และบ้านโพธิ์ ส่วน ใหญ่เป็นโรงทึงอ้อยของชาวจีน เช่น โรงทึงอ้อยของหลงจู๊โป้ หลงจู๊สินทอง หลงจู๊อะ หลงจู๊ฉิม ดังจากตารางแสดงโรงทึงอ้อยผลิตน้ำตาลของเมืองฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ. 2386 – 2397 ดังนี้

¹ ปาลเลกซ์. (2506). เล่าเรื่องเมืองไทย. หน้า 75.

พ.ศ. / รัชกาล	เจ้าของโรงหีบอ้อย/ผู้จัดการ	สถานที่ตั้ง
2386 ¹ (ร.3)	โรงหีบหลวง (หลวงจันจุฑา:เป็นผู้ดูแล)	ไม่ปรากฏสถานที่ตั้ง
2387 ² (ร. 3)	ขุนพิทักษ์ไสย (หลวงจู่แปะ :ผู้จัดการ) หลวงจู่ไป	ไม่ปรากฏสถานที่ตั้ง บ้านบางกุ้งฝั่งตะวันตก
2391 (ร.3)	พระยาสมบัตินิธิ (หลวงจู่ไต่ : ผู้จัดการ) หลวงจู่สินทอง หลวงจู่ฮี หลวงจู่อะ หลวงจู่ตัวเถา หลวงจู่ฮั่วกุก	บ้านบางทอง บ้านจุกเมอ - บ้านบางคล้า - -

¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 51. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1205.

² หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 65. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206.

--	--	--

2391 ¹ (ร.3)	หลวงพิทักษ์ทศกร (จินซี : ผู้จัดการ) หลงจูนิม พระยาสมปัติวานิช หลงจูเต้ย หลงจูตัว หลงจูตัวม็ก หลงจูรวุกุย หลงจูเลงเลียง หลงจูลิ้มยี่ หลงจูบุณกุย พระภักดีวานิช (หลงจูเป็ง : ผู้จัดการ) หลงจูเป็ง หลงจูสีนทอง จินโลฮี จินญี่ หลงจูยัม หลงจูเนอาน	บ้านใหม่ฝั่งตะวันตก บ้านท่าไข่ บ้านทรายมูล บ้านบางกุ้ง บ้านบางกุ้ง บ้านใหม่ บ้านใหม่ บ้านสัมปทวน บ้านใหม่ บ้านท่าคา - บ้านบางกุ้ง บ้านท่าไข่ บ้านใหม่ฝั่งตะวันตก - บ้านสัมปทวน
2397 ² (ร.4)		

¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210. และหอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ก. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210. และหอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ค. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210. และหอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ง. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210. และหอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 191. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210. อ้างอิงจาก. วรณัณ แพลกอินทร์. (2538). เล่มเดิม. หน้า 232.

² หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 73. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1216. และหอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 177. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1221. และหอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 241. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1227.

* หลงจูสีนทอง มีโรงน้ำตาล 2 โรง คือที่บ้านบางกุ้งและที่บ้านจุกเมอ

	ขุนภักดีอากร (หลงจู้ยุน : ผู้จัดการ)	บ้านสัมปทวน
	พระยาสุเรนเสนี(นายหง : ผู้จัดการ)	บ้านสนามจันทร์

จากตารางนี้แสดงว่าเมืองฉะเชิงเทรา มีการผลิตน้ำตาลทรายเป็นจำนวนมากซึ่งเจ้าของและผู้จัดการส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ที่ตั้งโรงหีบอ้อยอยู่บริเวณอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา บ้านบางกุ้งฝั่งตะวันตก บ้านบางทอง บ้านจุกเผลอ บ้านใหม่ฝั่งตะวันตก บ้านท่าไข่ บ้านทรายมูล บ้านสัมปทวน อำเภอบางคล้า บริเวณ บ้านบางคล้า อำเภอบ้านโพธิ์ บริเวณบ้านสนามจันทร์

ใน พ.ศ. 2386 โรงน้ำตาลทรายของหลวงที่เมืองฉะเชิงเทรา มีหลวงจันจุตาเป็นผู้ดูแล ต่อมาใน พ.ศ. 2391 รัฐได้มอบหมายให้หลงจู้ต¹ เป็นผู้ดูแลต่อจากหลวงจันจุตาเนื่องจากหลวงจันจุตาได้รับการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา โดยอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของกรมท่าโดยตรง² และเจ้าเมืองฉะเชิงเทราเป็นผู้ควบคุมดูแลอีกชั้นหนึ่ง

โรงน้ำตาลทรายของขุนนาง โดยมากได้มอบหมายให้ชาวจีนที่มีความรู้ ความชำนาญ เรื่องโรงหีบอ้อยเป็นผู้จัดการ³

โรงน้ำตาลทรายของชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทรามีหลายโรงด้วยกัน เช่น ดังปรากฏในร่างสารตราที่กล่าวว่า ... พวกจีนก็ตั้งบ้านเรือนทำสวรใหญ่ไร้อ้อยซุกซุมโรงหีบทำ น้ำตาลทรายก็มีหลายโรง ...ทั่วเมืองฉะเชิงเทรา ...⁴ นอกจากนี้บันทึกเล่าเรื่องกรุงสยามของปาเลกัวซ์ได้กล่าวถึงอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายที่เมืองฉะเชิงเทราไว้ว่า “ ทั้งจังหวัดเป็นที่ราบใหญ่อุดมไปด้วยนาข้าวสวนผลไม้และไร้อ้อย มีโรงหีบอ้อยไม่ต่ำกว่า 20 โรง ซึ่งเจ้าของเป็นคนจีน ”⁵

3.1.3 ปัจจัยส่งเสริมอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายของชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทรา

ชาวจีนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญอย่างมากในอุตสาหกรรมการทำน้ำตาลทรายของเมืองฉะเชิงเทรา เนื่องจากมีปัจจัยสนับสนุนส่งเสริม ดังนี้

1. นโยบายของรัฐที่สนับสนุนอุตสาหกรรมน้ำตาลเพื่อการส่งออก

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว น้ำตาลทรายของไทยเป็นที่ต้องการของต่างประเทศมาก ด้วยเหตุนี้รัฐจึงได้ส่งเสริมให้มีการผลิตน้ำตาลทรายมากขึ้น เพื่อส่งเป็นสินค้าออกไปขายต่างประเทศ อีกทั้งน้ำตาลทรายยังเป็น

¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 51. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1205.

² ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2523). “ เศรษฐกิจไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325 – 2398), ” ใน เศรษฐกิจไทย. หน้า 86.

³ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210.

⁴ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ง. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1210.

⁵ มงเซเมอว์ ปาลเลกัวซ์. เล่มเดิม. หน้า 74.

แหล่งรายได้ของรัฐในรูปของภาษี จังกอบ ด้วยชาวจีนในเมืองจะเซียงเทราโดยเฉพาะชาวจีนแต้จิ๋ว มีความรู้ความชำนาญในการทำน้ำตาลจากอ้อย เนื่องจากถิ่นฐานเดิมของชาวจีนแต้จิ๋วในประเทศจีน เป็นเมืองที่ผลิตน้ำตาล ดังนั้นเมื่ออพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่เมืองจะเซียงเทรา จึงนำเอาประสบการณ์ ที่มีอยู่มารับจ้างทำงานในโรงหีบอ้อยทำน้ำตาลทรายด้วย อาทิเช่น หน้าที่ในโรงหีบอ้อย ตั้งแต่ ผู้จัดการ หลงจูหรือนายโรงหีบอ้อย หัวหน้าคนงาน นายช่าง เสมียน เจ้าหน้าที่การเงิน กรรมกร ฯลฯ

รัฐให้การสนับสนุนในเรื่องการใช้ที่ดินและส่งเสริมให้มีการตั้งโรงหีบอ้อยผลิตน้ำตาลทราย ดังนั้นคือ รัฐได้เข้ามามีบทบาทในการจัดระเบียบเรื่องการใช้ที่ดิน ดังหลักฐานหนังสือถึงกรมการเมือง จะเซียงเทรา ที่ว่า “ให้พระยาวิเสทฤาไชยเจ้าเมืองจะเซียงเทราและกรมการ จัดแจงหาที่ให้ราษฎรไทย จีนในแขวงเมืองจะเซียงเทรา ทำสวนอ้อยและตั้งโรงหีบขึ้นให้ได้มาก”¹ นอกจากนี้รัฐได้ส่งข้าราชการ จากส่วนกลางออกไปตรวจตราดูแลโรงงานน้ำตาลทรายอยู่เสมอ ดังสำเนาจดหมายพระยาศรีพิพัฒน์ ว่าด้วยเรื่องรบจีนตัวเหี้ยเมืองจะเซียงเทรา ว่า

... หลวงพิทักษ์ทศกร เจ้าภาษีน้ำตาลทราย ได้อาเงินหลวงทศกรให้กับหลงจูนาย โรงหีบไปใช้ สอยทุกโรง...พระยาศรีพิพัตรนโกษา จางวางพระคลังสินค้าแต่งให้หลวงวิเศษโกศา หลวงพิทักษ์ ทศกรเจ้าภาษีถือตราออกมาทำบัญชีตรวจตราดูน้ำตาล ทรายสิ่งของในโรงหีบ ณ แขวงเมือง จะเซียงเทรา ...²

รวมทั้งให้เจ้าเมืองจะเซียงเทราหมั้นสำรวจ จำนวนโรงหีบอ้อยเนื่องๆ หากเจ้าเมืองละเลยไม่รายงาน รัฐก็จะทวงถามถึงการสำรวจเหล่านี้ต่อไป เพื่อจะได้รู้ว่าในแต่ละปี โรงหีบอ้อยผลิตน้ำตาลทรายที่ เมืองจะเซียงเทราเพิ่มขึ้นหรือลดลง จะได้ปรับปรุงหรือส่งเสริมได้อย่างถูกต้อง

2. ชาวจีนมีความพร้อมในเรื่องเงินทุนและแหล่งเงินทุน

การตั้งโรงหีบอ้อยผลิตน้ำตาลทรายจำเป็นที่จะต้องมีการลงทุนประกอบการเป็น จำนวนมาก โรงหีบอ้อยขนาดเล็กที่ไม่มีไร่อ้อยเป็นของตนเอง ต้องซื้ออ้อยจากราษฎรมาป้อนโรงหีบ ของตน ใช้เงินลงทุนในตั้งโรงหีบประมาณ 4,592 บาท ส่วนโรงหีบอ้อยผลิตน้ำตาลขนาดกลาง จะมี กำลังผลิตประมาณ 2,000 หาบต่อปี และใช้เงินลงทุนในการประกอบการตั้งโรงหีบอ้อยเพื่อผลิต น้ำตาลทรายประมาณ 5,840 บาท โรงหีบอ้อยขนาดใหญ่ที่มีไร่อ้อยเป็นของตนเองต้องใช้เงินลงทุน เป็นจำนวนมาก อาทิเช่น ใน พ.ศ. 2381 – 2382 รัฐมาลงทุนตั้งโรงหีบอ้อยของหลวงที่เมือง จะเซียงเทรา ใช้เงินลงทุนดำเนินการทั้งสิ้น 26,367.50 บาท³

จากที่กล่าวมานี้ แสดงว่าการตั้งโรงงานน้ำตาลทราย ต้องใช้เงินในการลงทุนสูง ดังนั้นผู้ที่มาลงทุนในกิจการการผลิตน้ำตาลทรายต้องเป็นผู้มีเงินสะสมอยู่เป็นจำนวนมาก ด้วย

¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 281. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207.

² หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ ง. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210.

³ วรรณิ แพลกอินทร์. (2538). เล่มเดิม. หน้า 141.

เหตุนี้ ชาวจีนที่มีเงินทุนสะสมอยู่บ้างจึงลงทุนตั้งโรงหีบอ้อยเพื่อผลิตน้ำตาลทรายออกขาย (ดังรายละเอียดตาราง แสดงบัญชีค่าใช้จ่ายในการลงทุนตั้งโรงน้ำตาลทราย ที่ ภาคผนวก ง)

ชาวจีนยังมีแหล่งเงินทุนที่ออกเงินให้ชาวจีนตั้งโรงหีบอ้อย คือ เจ้านาย หรือขุนนาง ชาวจีนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอยู่ในเมืองฉะเชิงเทราหากต้องการตั้งโรงหีบอ้อยจะมีนายทุนให้เงินกู้ สำหรับผู้ที่มีเงินทุนอยู่บ้างก็จะกู้ยืมจากผู้ที่มีเงินทุน ดังหลักฐาน จากสำเนาคำให้การของจีนยี่ว่าด้วยเรื่องอ้อยเมืองฉะเชิงเทรากล่าวไว้ ทำให้ทราบว่าผู้ที่มาลงทุนตั้งโรงหีบอ้อยที่เมืองฉะเชิงเทรา มีแหล่งเงินทุนหรือผู้ที่ให้การกู้ยืมเงินลงทุน เช่น กรณีของจีนยี่ต้องการลงทุน ตั้งโรงน้ำตาล แต่จีนยี่มีเงินทุนอยู่เพียง 10 ชั่ง ซึ่งไม่พอจึงไปขอกู้เงินจากหลวงพิทักษ์ทศกรเป็นจำนวน 30 ชั่ง จีนยี่ได้นำเงิน 40 ชั่ง ไปเข้าหุ้นกับจีนโลฮี ทำโรงน้ำตาลอยู่ที่บ้านท่าไข่ แขวง เมืองฉะเชิงเทรา และนายทุนที่ออกเงินกู้สำหรับผู้ที่ต้องการตั้งโรงน้ำตาลอีกคนหนึ่งคือ บุตรหลวงจิตจำนง

. . . เดือน 6 ปีมะเมียอัฐศก จีนยี่จึงมาหาหลวงพิทักษ์ทศกรว่าจะเข้าหุ้นกับจีนโลฮี ทำโรงน้ำตาลที่เมืองฉะเชิงเทรา ให้หลวงพิทักษ์ทศกรลงทุนให้ เมื่อนำน้ำตาลได้แล้วจะส่งเข้ามาให้หลวงพิทักษ์ทศกรขายเก็บเอาทุน หลวงพิทักษ์ทศกรจึงให้เงิน 30 ชั่ง จีนยี่มีอยู่ 10 ชั่ง รวมเป็น 40 ชั่ง ไปลงทุนร่วมกับจีนโลฮี ชื่อโรงน้ำตาลเก่าพระยาสมบัตินิข ที่บ้านท่าไข่ พอทำได้ปีหนึ่ง ตรงกับเดือน 7 ปีมะแมนพศก หลวงพิทักษ์ทศกรก็ให้ทุนจีนยี่อีก 47 ชั่ง กับเงินของจีนยี่เอง 16 ชั่ง และไปกู้เงินบุตรหลวงจิตจำนงอีก 10 ชั่ง รวมเป็นเงิน 73 ชั่ง รวมทุนได้เท่านี้แล้วจึงแยกโรงออกจากจีนโลฮีไปตั้งใหม่ที่บ้านใหม่ฝั่งตะวันตก มีลูกจ้างอยู่ในโรงน้ำตาลนี้ 120 คน ชื่ออ้อยทำน้ำตาลได้ส่งเขามาให้หลวงพิทักษ์ทศกรขายในปีมะแมนพศกหน้า 1,400 หาบเศษ น้ำตาลในโรงยังมีอยู่สัก 500 หาบเศษ. . .¹

เจ้านายเป็นแหล่งเงินทุนที่ออกเงินให้พวกชาวจีนตั้งโรงน้ำตาลทราย ดังรายละเอียดในหนังสือ นายแสงจางวางถือตราขึ้นมาให้พระวิเสทภูไชยว่า “จีนโตและหลงจู๊ยมมากู้เงินในกรม ไปให้หลงจู๊เอนบ้านสัมปทวน ทำโรงน้ำตาลถึงกำหนดไม่เอาเงินต้นและค่าป่วยการมาส่ง² จากหลักฐานที่กล่าวมานี้แสดงว่า เจ้านายและขุนนางบางคนนอกจากเป็นเจ้าของโรงหีบอ้อยเองแล้ว ยังเป็นแหล่งเงินทุน สำหรับชาวจีนที่ต้องการตั้งโรงหีบอ้อยเพียงแต่นายทุนเหล่านี้มีเงื่อนไขต่อผู้มากู้ยืมเงินว่า น้ำตาลทรายที่ผลิตได้ต้องขายให้แก่นายทุนเงินกู้เท่านั้น ดังสำเนาคำให้การจีนยี่ว่าด้วยเรื่องอ้อยเมืองฉะเชิงเทรากล่าวไว้ว่า

... ข้าพเจ้าจะเข้าหุ้นกับจีนโลฮี ทำโรงน้ำตาลที่เมืองฉะเชิงเทราให้หลวงพิทักษ์ทศกรลงทุนให้ ข้าพเจ้า ๆ ทำน้ำตาลได้แล้ว จะส่งเข้ามาให้หลวงพิทักษ์ทศกรขายเก็บ เอาทุน ...³

¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210.

² หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 73. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1216.

³ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ ข . จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ. ศ 1210.

การตั้งโรงหีบอ้อยผลิตน้ำตาลทรายของเมืองจะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อน สนธิสัญญาเบาว์ริง พบว่า การตั้งโรงหีบอ้อยเพื่อผลิตน้ำตาลทรายต้องใช้เงินทุนเป็นจำนวนมากเพื่อซื้ออ้อยมาป้อนโรงหีบอ้อย ใช้เป็นค่าจ้างแรงงานลูกจ้าง และใช้เงินทุนในการตั้งโรงหีบ

ในด้านแรงงานการผลิตน้ำตาลทรายของเมืองจะเชิงเทรา ส่วนมากจะเป็นชาวจีนเกือบทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นขั้นตอนของการปลูกอ้อย การทำน้ำตาลทราย การขนส่ง ตลอดจนการประกอบการค้าทั้งภายในเมืองจะเชิงเทรา ในเมืองหลวงหรือการค้าต่างประเทศ¹

อุตสาหกรรมการผลิตน้ำตาลทรายขายได้ผลกำไรสูง ส่งผลให้การซื้อขายน้ำตาลทรายในตลาดเมืองจะเชิงเทราและตลาดกรุงเทพฯ เป็นไปอย่างคึกคัก ดังที่ปรากฏอยู่ในบันทึกของชาวต่างชาติที่ระบุว่า ใน พ.ศ. 2385 มีเรือสินค้ามาจอดเทียบท่าที่กรุงเทพฯ 55 ลำ มีทั้งเรือที่มาจากบอมเบย์ สิงคโปร์ จีน และมีอยู่ 3-4 ลำ ที่มาจากอังกฤษโดยตรงซึ่งส่วนใหญ่เข้ามาบรรทุกน้ำตาลทรายออกไปรายงานนี้สอดคล้องกับเอกสารของทางราชการ พ.ศ.2386 ที่ระบุว่า

... ทุกวันนี้ขายสลุปกำปั่นเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพฯ มากกว่าแต่ก่อน น้ำตาลทรายหาใครจะพอ บรรทุกสลุปกำปั่นไม่ ...²

การที่น้ำตาลทรายเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศมาก โดยเฉพาะแถบอาณานิคมของอังกฤษที่มลายู ซึ่งเป็นแหล่งค่าน้ำตาลที่สำคัญแห่งหนึ่งในภูมิภาค ทำให้เมืองจะเชิงเทรามีการผลิตน้ำตาลทรายเพื่อสนองความต้องการดังกล่าว ดังหลักฐานร่างสารตราที่ว่า

..เงินแขวงเมืองจะเชิงเทรา ...ตั้งบานเรือนทำสรวอยตั้งโรงหีบน้ำตาลทรายขายส่งสลุปกำปั่นทุกปี...³

อุตสาหกรรมการผลิตน้ำตาลในเมืองจะเชิงเทราที่มีพัฒนาการที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จนกระทั่งเป็นอุตสาหกรรมที่มีความสำคัญต่อสภาพเศรษฐกิจ สังคมในเมืองจะเชิงเทรา ทำให้เกิดการเติบโตของนายทุน มีการจ้างแรงงานเพิ่มขึ้นในการขยายตัวของ การ

¹อดิศร หมวกพิมาย. (2531). เล่มเดิม. หน้า 121.

²แหล่งเดิม. หน้า 133.

³หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210.

ผลิตน้ำตาล เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานเข้ามาเพื่อรับจ้างในการผลิตอุตสาหกรรมน้ำตาล ซึ่งมีชาวจีนเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการผลิต

อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายให้ผลกำไรสูง ส่งผลให้การซื้อขายน้ำตาลทรายในเมืองจะเชิงเทราและตลาดกรุงเทพฯ เป็นไปอย่างคึกคัก น้ำตาลทรายเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ โดยเฉพาะแถบอาณานิคมของอังกฤษที่มลายู ซึ่งเป็นแหล่งค่าน้ำตาลที่สำคัญ พ.ศ.2367 มีเรือจากเมืองไทยไปสิงคโปร์ 30 ลำ ทำให้มีผู้ลงทุนทำโรงน้ำตาลทรายขึ้นที่เมืองจะเชิงเทรา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองจะเชิงเทรามีโรงหีบอ้อยถึง 28 โรง ภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 แล้ว ปริมาณการผลิตน้ำตาลทรายในเมืองจะเชิงเทราเริ่มลดลงเนื่องจากราคาของน้ำตาลทรายที่ผลิตภายในประเทศสูงกว่าน้ำตาลทรายต่างประเทศที่มีราคาถูกกว่าไม่ได้ ประกอบกับการเก็บภาษีน้ำตาลทรายที่ซ้ำซ้อนมากเกินไปและประชาชนเมืองจะเชิงเทราเริ่มเปลี่ยนมาทำนาเพิ่มมากขึ้นเพราะข้าวมีราคาสูงกว่า หลังจากนั้นการค่าน้ำตาลทรายก็ซบเซาลงเรื่อย ๆ จนกระทั่ง ใน พ.ศ.2423 ประเทศไทยจึงหยุดส่งน้ำตาลทรายเป็นสินค้าออก กิจกรรมผลิตน้ำตาลทรายของเมืองจะเชิงเทราจึงยุติลง¹

3.2 อุตสาหกรรมโรงสีข้าว

3.2.1 ภูมิหลังของอุตสาหกรรมโรงสีข้าวในประเทศไทย

การขยายเนื้อที่นาเพื่อสนองตอบการค้าข้าวที่ขยายตัวเป็นแรงสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตข้าวในขั้นแปรรูป เนื่องจากมีการนำเอาเครื่องจักรเข้ามาใช้สีข้าวแทนแรงงานคนซึ่งใช้มาแต่ดั้งเดิม การสีข้าวเป็นกิจกรรมอันดับแรกที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีในกระบวนการผลิตข้าวทั้งหมด และถือเป็นอุตสาหกรรมที่ใช้เครื่องจักรที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย ก่อนการนำเครื่องจักรเข้ามาใช้ในกิจการสีข้าว การสีข้าวใช้แรงงานคนทั้งสิ้น และทำการสีข้าวเป็นครั้งคราวเมื่อต้องการข้าวสำหรับบริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้น เครื่องมือสำคัญประกอบด้วยครกซึ่งทำด้วยไม้ โดยมีวิธีทำคือเอาตอไม้มาตัดและกล่อมเกล่าให้ได้รูป แล้วเจาะหน้าด้านหนึ่งตรงกลางให้เป็นหลุม โดยไม่ต้องให้ลึกนักแล้วเอาไฟแกลบสุมในหลุม ไฟก็จะไหม้จนลึกลงไปเมื่อลึกและกว้างพอสมควรก็ใช้ได้ เครื่องมืออีกชนิดหนึ่งที่ต้องใช้ควบคู่กับครกคือกระเดื่องหรือสากตำข้าว ทำด้วยไม้มีลักษณะคล้ายไม้ตีพริกสองอันด้ามชนกัน แต่ใหญ่กว่าไม้ตีพริกมาก ยาวประมาณ 1 วา มีที่จับคอดกั้วตรงกลาง² การตำด้วยครกและสากตำข้าวจะทำให้เมล็ดข้าวที่ตำเสียดสีกัน ตำครั้งแรกได้ข้าวกลี้ยงก่อนคือเป็นข้าวที่มีเยื่อรำติดอยู่ ต้องตำอีกครั้งหนึ่งเยื่อรำจึงหมดไป เหลือแต่ข้าวขาว

¹วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์. (2526). การเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลไทย. หน้า 66 - 70.

²พระยาอนุমানราชชน. (2508). ประเพณีเบ็ดเตล็ดของเสถียรโกเศศ. หน้า 191.

³สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. (2522). วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2398-2475. หน้า 19.

ต่อไปได้เปลี่ยนเป็นครกหินหรือครกปูนซีเมนต์ฝังดินซึ่งมีความทนทานกว่าครกไม้แต่ยังคงใช้แรงงานคนเช่นเดิม¹

เมื่อความต้องการข้าวเพิ่มขึ้น จนเกิดมีตลาดข้าวภายในประเทศ การสีข้าวซึ่งทำกันเป็นครั้งคราวจึงเปลี่ยนมาเป็นกิจการโรงสีข้าว โรงสีข้าวในระยะแรก ๆ เรียกว่า “โรงสีมือ” ทำด้วยไม้ไผ่จacksานมีดินบรรจุอยู่แน่น แบ่งออกเป็นส่วบนและส่วล่างโดยมีไม้แข็งจacksเป็นซี่ ๆ ตอกไว้ภายในดิน ด้านตรงที่ส่วบนและส่วล่างจะประกบกัน ไม้แข็งชนิดนี้เรียกว่า “ฟันสี” เมื่อใช้มือหมุนส่วบน ฟันสีจะขบเปลือกข้าวซึ่งใส่ไว้ในส่วบน แล้วไหลลงที่ส่วล่าง และจะได้ข้าวชนิดที่เรียกว่า “ข้าวกล้อง”² ข้าวกล้องเป็นข้าวที่เกิดจากการผสมระหว่างข้าวเปลือก 1 ส่วนกับข้าวขาว 4 ส่วน ต้องนำไปสีอีกครั้งหนึ่งจึงได้ข้าวขาว “โรงสีมือ” มีประสิทธิภาพในการสีต่ำเพราะสีได้เฉพาะที่เป็นข้าวกล้อง ต้องนำมาสีซ่อมอีกครั้งหนึ่ง แล้วนำมาผัดเอาเมล็ดข้าวสารออกจากกลบจึงนำมาบริโภคได้ อย่างไรก็ตามแม้ “โรงสีมือ” จะผลิตข้าวได้น้อย แต่ก็มีความสำคัญในการสีข้าวเพื่อเป็นสินค้าออกซึ่งกระทำกันในรูปการค้าของรัฐ³ โรงสีมือ มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังหลักฐานจากคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ที่ชัย เมืองศิลป์ นำมาอ้างไว้ว่า

... แถ่นาวัดสมอ วัดขุ่น วัดขนาน สามวัดนั้นชาวเมืองอ่างทองแลเมืองลพบุรี เมืองอินทร์ เมืองพรหม เมืองสิงห์ เมืองสรรค์ เมืองสุพรรณ เอาเข้าเปลือกบันทึกรื้อใหญ่น้อยมาจอดขายที่นั่น แลแถ่นาวัดทั้งสามนั้น ตั้งโรงสีโรงกระต๋องสีเข้าซ่อมเข้าขายชาวพระนคร แลขายพวกโรงต้มสุรา ถึงระดูลำเภเข้า ทำเข้าสารขายจีน ตั้งโรงต้มสุรา แลเลี้ยงสุกร ...⁴

จากหลักฐานดังกล่าว แสดงว่า “โรงสีมือ” มีบทบาทสำคัญในการสีข้าวสำหรับบริโภคภายในประเทศรวมทั้งเพื่อส่งออก และดำเนินการโดยชาวจีน

¹ ทวีศิลป์ สืบวัฒน. (2521). การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2411 – 2475). หน้า 39.

² ยุพิน คำแห่ง. (2528). เทคโนโลยีการผลิตข้าวของประเทศไทย พ.ศ. 2398 – 2475. หน้า 121.

³ แหล่งเดิม.

⁴ ชัย เมืองศิลป์. (2522). ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 – 2453 ด้านเศรษฐกิจ. หน้า 103.

การสีข้าวด้วยโรงสีมือดำเนินเรื่อยมาจนกระทั่งหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ. 2398 เมื่อความต้องการข้าวจากต่างประเทศมีมากขึ้นเรื่อย ๆ “โรงสีมือ” ซึ่งอาศัยแรงงานคนจึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้เพียงพอ ดังนั้น การสีข้าวจึงต้องพัฒนาให้สูงขึ้นเพื่อให้ทันกับความต้องการข้าวจากต่างประเทศ

เมื่อปริมาณการส่งข้าวออกนอกประเทศเพิ่มขึ้นมาก กิจการโรงสีข้าวจึงขยายตัวด้วย และเพื่อสนองความต้องการของตลาดข้าวในต่างประเทศ ดังนั้น ใน พ.ศ.2401 จึงมีการนำเครื่องจักรมาใช้ในการสีข้าว โรงสีข้าวเครื่องจักรเรียกกันในสมัยนั้นว่า “โรงสีกลไฟ” หรือ “กลไฟสีข้าว” ลักษณะของโรงสีข้าวเป็นปล่องกลมสูงพื้นหลังคาหลายวา เวลาสีข้าวจะมีควันไฟพวยพุ่งออกมาจากปล่องไม่ขาดสาย¹ โรงสีเครื่องจักรเครื่องแรกของประเทศไทยเป็นของบริษัทชาวอเมริกัน ตั้งอยู่ที่ถนนตก กรุงเทพฯ มีชื่อว่า “โรงสีจักรเมืองอเมริกา” และใน พ.ศ. 2413 คนจีนได้สั่งซื้อเครื่องจักรสีข้าวมาจากอังกฤษเพื่อนำมาใช้เองหลายเครื่อง ดังนั้นที่ของกงศุนอังกฤษที่ได้บันทึกไว้ เมื่อ พ.ศ. 2420 ว่า

...มาจนเมื่อเร็ว ๆ นี้ ชาวต่างชาติเท่านั้นต่างเป็นเจ้าของโรงสีข้าวที่กำลังไวกว่ามาก อย่างไรก็ตามปัจจุบัน ชาวจีนผู้ไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อยได้ตั้งโรงสีขึ้น และเนื่องจากชาวจีนไม่เพียงแต่เป็นเจ้าของข้าวรายใหญ่ที่นำข้าวไปสีของชาวยุโรปเท่านั้น ชาวจีนยังเข้าดำเนินกิจการในด้านการขนส่งสินค้าทางเรือ การประกันและกิจการอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับเจ้าของกิจการเหล่านี้อีกด้วย การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกี่ยวกับกิจการเหล่านี้ย่อมนำความเสียหายมาให้ชาวยุโรปทั้งสิ้น...²

จากบันทึกนี้แสดงให้เห็นว่าชาวจีนมีบทบาทเกี่ยวกับโรงสีมากขึ้น ใน พ.ศ. 2422 ชาวจีนมีโรงสีข้าวแบบเครื่องจักรไอน้ำมากเท่ากับชาวตะวันตก หลังจากนั้นจำนวนโรงสีข้าวของชาวจีนในกรุงเทพฯ และบริเวณเมืองใกล้เคียงมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น คือใน พ.ศ.2432 มี 17 โรง พ.ศ. 2438 มี 23 โรง และ พ.ศ. 2455 มีมากกว่า 50 โรง ขณะเดียวกันนั้นเองชาวตะวันตกก็ได้ขายกิจการโรงสีของตนหลายแห่งให้แก่เจ้าของโรงสีชาวจีน พ.ศ. 2455 โรงสีข้าวของชาวตะวันตกที่ยังคงดำเนินกิจการอยู่มีเพียงสองสามแห่งเท่านั้น³ โรงสีเครื่องจักรหรือโรงสีไฟในระยะแรก ๆ โดยเฉพาะก่อน พ.ศ. 2451 เป็นโรงสีที่ใช้ไอน้ำโดยอาศัยแกลบเป็นเชื้อเพลิง ต่อมาจึงได้ใช้พลังงานเครื่องยนต์ และพลังงานไฟฟ้า

¹ ชัย เรื่องศิลป์. (2522). เล่มเดิม. หน้า 213 .

² สกินเนอร์, จี. วิลเลียม. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ. (2529). สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. หน้า105 .

³ แหล่งเดิม.

กิจการโรงสีข้าวของไทยเริ่มมีการขยายเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะที่กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นแหล่งรับซื้อข้าวที่สำคัญของประเทศและส่งออกต่างประเทศ เช่น ระหว่าง พ.ศ. 2453 – 2473 มีโรงสีข้าว จำนวน 71 โรง

จะเห็นว่าประเทศไทยมีจำนวนโรงสีเพิ่มมากขึ้นเพื่อผลิตข้าวสารออกจำหน่ายต่างประเทศ ทั้งนี้เนื่องมาจากการที่ไทยเปิดการค้าเสรีกับต่างประเทศ ทำให้ข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญของประเทศ ในระยะแรก ๆ ไทยส่งเฉพาะข้าวเปลือกอย่างเดียว ต่อมามีการพัฒนาเป็นข้าวสารเพราะการส่งข้าวสารนั้นมีน้ำหนักเบากว่าข้าวเปลือกและเป็นการประหยัดค่าขนส่ง

3.2.2 อุตสาหกรรมโรงสีข้าวในเมืองฉะเชิงเทรา

อุตสาหกรรมโรงสีข้าวในเมืองฉะเชิงเทรา ก่อตั้งขึ้น ใน พ.ศ. 2420 ชื่อว่าโรงสีพระยาสมุทร หรือชาวบ้านเรียกว่า “ โรงสีล่าง ” * โรงสีแห่งนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าพลับ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา¹ เป็นโรงสีขนาดเล็ก คือ สีข้าวได้ 8 - 50 ตันต่อวัน² โรงสีพระยาสมุทรเป็นโรงสีแห่งแรกที่มีการขยายกิจการโรงสีออกไปยังต่างจังหวัด จากหลักฐานพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2421 กล่าวว่า

... ที่นาทั้งปวงที่เกิดขึ้นในแขวงเมืองฉะเชิงเทราเหล่านี้ คงจะมีเข้าเป็นสินค้าในลำน้ำบางปะกง เกิดขึ้นเป็นอันมาก ทุกวันนี้ลูกค้าก็ได้ไปตั้งโรงสี ณ เมืองฉะเชิงเทรา เป็นตัวอย่างขึ้นแล้วต่อไปภายหน้าก็คงจะมีโรงสีเพิ่มเติมขึ้นอีก พอสมควรกันกับเข้าในลำน้ำนั้น เมื่อเข้าแลโรงสีตั้งขึ้นแล้ว เรือลูกค้าก็คงจะไปจอดบรรทุกเข้าที่ปากน้ำบางปะกง. . .³

* โรงสีล่าง จากคำบอกเล่าของญาติผู้ใหญ่ในเมืองฉะเชิงเทรา เล่าว่า เจ้าของโรงสีล่าง หรือโรงสีพระสมุทร เดิมนี้มี 3 คนด้วยกันคือ หม่อมไกรสร พระปรีชา (มีชื่อตัวว่า นายสาอาง อมาตยกุล) และพระยาสมุทรบุรารักษ์ เมื่อสร้างเสร็จแล้วได้ว่าจ้างฝรั่งมาเป็นผู้จัดการ คือนายห้างแวกเนอร์ กับ กัปตันบุช ต่อมาหม่อมไกรสรและพระปรีชาต้องหาว่าเป็นกบฏ ถูกประหารชีวิต โรงสีพระยาสมุทรจึงตกเป็นกรรมสิทธิ์ของ พระยาสมุทรบุรารักษ์แต่ผู้เดียว อ้างอิงจาก กิจจา วัฒนสินธุ์. (2523). ประวัติเมืองฉะเชิงเทรา. หน้า 72.

¹ กิจจา วัฒนสินธุ์. (2523). ประวัติเมืองฉะเชิงเทรา. หน้า 72.

² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484. หน้า 293.

³ ประไพ อมาตยกุล และ พระยาราชพินิจฉัย ผู้รวบรวม.. “ พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์ผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาท ในการเฉลิมพระชนมพรรษา เดือน 10 แรม 10 ค่ำ จ.ศ. 1240 “. ใน “ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2417 – 2453 “. หน้า 28. อ้างอิงจาก ถนอม ตะนา. (2527). กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2401 – 2481. หน้า 44.

จากพระราชดำรินี้ชี้ให้เห็นว่า โรงสีข้าวมีขึ้นที่เมืองฉะเชิงเทรา ใน พ.ศ. 2420 นับเป็นแห่งแรกในต่างจังหวัดซึ่งแสดงถึงความสำคัญของเมืองฉะเชิงเทราในด้านอุตสาหกรรมโรงสีข้าว เพราะเมืองฉะเชิงเทราเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สมบูรณ์และอยู่ใกล้กับกรุงเทพฯ การคมนาคมขนส่งทางน้ำติดต่อกับกรุงเทพฯ ได้สะดวก ทำให้โรงสีข้าวขยายตัวเข้าไป และที่สำคัญคือ ความพร้อมของตัวนายทุน

ที่ลงทุนในเมืองฉะเชิงเทราซึ่งส่วนใหญ่คือ ชาวจีน โรงสีพระยาสมุทรเป็นโรงสีข้าวที่สืบได้แต่เพียงทำข้าวเปลือกให้เป็นข้าวกล้องเท่านั้นจะสีข้าวกล้องให้เป็นข้าวขาวยังไม่ได้ จนกระทั่ง พ.ศ.2433 ชาวจีนสามารถคิดค้นกรรมวิธีในการผลิตสีข้าวให้เป็นข้าวสารขาวได้¹

การขยายตัวของกิจการโรงสีข้าวในเมืองฉะเชิงเทรา ก่อน พ.ศ. 2463 โรงสีข้าวมีเพียง 8 โรง ต่อมาเพิ่มเป็น 33 โรง ในช่วง พ.ศ. 2463 – 2472 ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 9 สถิติโรงสีข้าวใน 7 มณฑลของที่ราบภาคกลาง สํารวจ พ.ศ. 2462 และ พ.ศ. 2472

มณฑล	จังหวัด	ก่อนปี 2451 (โรง)	ตั้งปี 2451-2462 (โรง)	ตั้งปี 2463-2472 (โรง)	ยอดรวม ในจังหวัด	รวม ทั้งสิ้น ในมณฑล
กรุงเทพ ฯ	กรุงเทพ ฯ	-	57	9	66	128
	สมุทรปราการ	-	3	12	15	
	นนทบุรี	-	5	16	21	
	มีนบุรี	-	1	14	15	
	พระประแดง	-	-	11	11	
อยุธยา	อยุธยา	-	26	36	62	156
	สระบุรี	-	-	25	25	
	ลพบุรี	-	2	21	23	
	อ่างทอง	-	4	15	19	
	ปทุมธานี	-	4	7	11	
	สิงห์บุรี	-	-	8	8	
	ชัยนาท	-	1	7	8	

¹ วิลเลียม จี, สกินเนอร์. (2529). เล่มเดิม. หน้า104.

ปราจีนบุรี	ฉะเชิงเทรา	-	8	25	33	82
	ชลบุรี	-	1	26	27	
	ปราจีนบุรี	-	-	12	12	
	นครนายก	-	-	10	10	

ตาราง 9 (ต่อ)

มณฑล	จังหวัด	ก่อนปี 2451 (โรง)	ตั้งปี 2451-2462 (โรง)	ตั้งปี 2463-2472 (โรง)	ยอดรวม ในจังหวัด	รวม ทั้งสิ้น ในมณฑล
นครชัยศรี	นครปฐม	-	5	42	47	96
	สุพรรณบุรี	1	16	17	33	
	สมุทรสาคร	-	3	13	16	
ราชบุรี	ราชบุรี	-	1	43	44	82
	เพชรบุรี	1	2	15	18	
	สมุทรสงคราม	-	1	17	18	
	กาญจนบุรี	-	-	2	2	
นครสวรรค์	นครสวรรค์	-	3	16	19	46
	อุทัยธานี	-	-	12	12	
	ชัยนาท	-	-	9	9	
	กำแพงเพชร	-	-	3	3	
	ตาก	-	-	3	3	
	พิษณุโลก	-	1	7	8	
	พิจิตร	-	-	16	16	
	อุตรดิตถ์	-	5	6	6	

สุโขทัย	-	-	2	2	
สวรรคโลก	-	1	-	1	33

ที่มา : กช. สบ. 2.41/2 “ บัญชีโรงสีเข้าในพระราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2472, “
 กองสอบสวนความรู้เื้อคอนอมิก กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม รวบรวมใน พ.ศ. 2472, หน้า 3 – 34.

3.2.3 ปัจจัยส่งเสริมอุตสาหกรรมโรงสีข้าวของชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทรา

เมืองฉะเชิงเทราเป็นแหล่งผลิตและค้าข้าวที่สำคัญบริเวณหนึ่งของประเทศไทยมาตั้งแต่อดีต และเป็นชุมทางการค้ากับต่างเมืองด้วย ดังนั้นจึงมีการส่งเสริมอุตสาหกรรมโรงสีข้าวขึ้น โดยมีปัจจัยสนับสนุนหลายประการคือ

1. ระบบการค้าเสรี หลังจากทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ประเทศไทยเปิดการค้าเสรีกับต่างประเทศ ส่งผลให้ข้าวซึ่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญเกิดการขยายตัวเพิ่มขึ้น เช่น พ.ศ. 2413 – 2417 ไทยส่งข้าวออกจำนวน 1,870,000 หาบ คิดเป็นมูลค่า 15,110,000 บาท¹ ความรุ่งเรืองของการค้าข้าวเป็นปัจจัยส่งเสริมให้เกิดการขยายผลผลิตขึ้นภายในประเทศ และภูมิภาคต่างๆ ซึ่งรวมถึงเมืองฉะเชิงเทราด้วยซึ่งนับเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดอุตสาหกรรมโรงสีข้าวในเมืองฉะเชิงเทราตามมา

2. ความสามารถของชาวจีนในการหาข้าวมาป้อนโรงสี เนื่องจากมาตรฐานของข้าวเปลือกที่ค้าขายกันอยู่มีหลายชนิด เช่น ข้าวนาสวน ข้าวนาเมือง ข้าวแต่ละชนิด มีคุณภาพและราคาต่างกัน พ่อค้าข้าว หรือแม้แต่ชาวนามักจะนำเอาข้าวหลายชนิดมาผสมกัน ทำให้สีแล้วได้ข้าวราคาไม่ดี การซื้อขายข้าวระหว่างพ่อค้ากับโรงสีข้าวจึงต้องไว้วางใจกัน ซึ่งโรงสีของชาวจีนจะได้เปรียบโรงสีของชาวตะวันตกเพราะพ่อค้าข้าวส่วนมากเป็นชาวจีน สามารถติดต่อกับโรงสีของ ชาวจีนด้วยกัน นอกจากนี้พวกพ่อค้าคนกลางชาวจีนมักใช้วิธีการตกข้าวกับชาวนา ดังนั้นเมื่อถึงช่วงการเก็บเกี่ยวข้าวพ่อค้าเหล่านี้จึงมีข้าวส่งป้อนเข้าโรงสีเสมอ

3. โรงสีของชาวจีนได้เปรียบในเรื่องทุน การสร้างโรงสีข้าวขนาดใหญ่หรือขนาดเล็กแต่ละโรงล้วนมีการลงทุนสูง เช่น ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับโรงเครื่องจักรสีข้าว โกดังข้าวเปลือก โกดังข้าวสาร โรงกลู ทำเรือนขนข้าวขึ้นลงจากโรงสี ที่จอดเรือ บริเวณที่ดินต้องอยู่ในทำเลที่เหมาะสม และอำนวยความสะดวกส่งข้าวขึ้นโรงสีและระบายสิ่งโสโครก กล่าวคือ ต้องอยู่ตามริมแม่น้ำและลำคลอง ดังเช่น โรงสีมิตซัง ตำบลบางตีนเป็ด เมืองฉะเชิงเทรา ทุนสร้าง 320,000 บาท² จะเห็นได้ว่า ทุนที่ใช้ในกิจการโรงสีข้าว นั้นสูงมาก ผู้ที่ลงทุนต้องเป็นผู้ที่มีทุนทรัพย์มาก หรือหากมีไม่พอก็ใช้วิธีร่วม

¹ ทัศนพร ทองแสน. (2530). นโยบายข้าวของรัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2503. หน้า 30.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/544 “หลวงวิเทศภูมารร เรียบพระยาประชาธิปไตย”

หุ้น และกู้ยืมมาสร้าง ซึ่งชาวจีนเหล่านี้มีความสามารถและได้เปรียบในเรื่องเงินทุนมากกว่ากลุ่มทุนอื่นๆ ดังนี้

ประการแรก พ่อค้าชาวจีนกับชนชั้นสูงของไทยมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ทำให้มีโอกาสในการลงทุนร่วมกัน พวกที่ไม่มีทุนมากก็เช่าโรงสีของเจ้านายทำ หรือเมื่อคราวที่มีปัญหาทางการเงิน ก็สามารถกู้ยืมหรือจำนำกับพระคลังข้างที่ได้ โรงสีข้าวประเภทนี้มักจะเป็นโรงสีข้าวขนาดใหญ่ อาทิเช่น โรงสีพระยาสมุทรสิน โรงสีของสมเด็จพระบรมโอรสา โรงสีหลวงเจริญราชชน โรงสีหลวงประเทศ³

ประการที่สอง ชาวจีนที่มีทุนของตนเองที่สะสมมาจากการเป็นพ่อค้าเร่ พ่อค้าย่อยหรือพ่อค้าคนกลางสามารถขยายกิจการเป็นโรงสีข้าว โรงสีข้าวประเภทนี้มักเป็นโรงสีขนาดเล็ก

4. รัฐบาลสนับสนุนการสร้างโรงสีข้าวโดยเสรีและไม่มีการควบคุม เนื่องจากข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญของไทยในช่วงหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ดังนั้นรัฐบาลจึงสนับสนุนการสร้างโรงสีข้าวโดยเสรี เพราะถือว่าการสร้างโรงสีข้าวขึ้นมาเป็นประโยชน์ต่อความเจริญของบ้านเมือง¹ ทำให้พ่อค้าชาวจีนที่พอจะมีทุนรอนสามารถสร้างโรงสีข้าวได้

ปัจจัยดังกล่าวข้างต้นส่งเสริมให้ชาวจีนมีบทบาทสำคัญในกิจการโรงสีข้าวของเมืองฉะเชิงเทรา ดังเช่น โรงสีเม่งเซ่งจั้น (โรงสีไฟล่าง) ตั้งอยู่ที่อำเภอบ้านโพธิ์ เมืองฉะเชิงเทรา ของพระยาสมุทรบุรารักษ์ (สิน) ซึ่งต่อมาภายหลังได้ตกเป็นของพระยาเจริญราชชน (เม่ง) ซึ่งเป็นชาวจีนเนื่องจากขาดทุน นอกจากนี้ยังมีโรงสีไฟปากคลองท่าไข่ อำเภอมือง ฉะเชิงเทรา ที่เลิกกิจการและให้ห้างเคี่ยมฮั่วเฮงเช่าทำต่อ ต่อมาอาการไคซุ่น ผู้รับตักมัลลิสสุราของรัฐบาล เมืองฉะเชิงเทรา รับทำกิจการในที่สุด เนื่องจากขาดทุน² เช่นกัน

กิจการโรงสีข้าวในเมืองฉะเชิงเทราพบว่า มีชาวจีนเป็นเจ้าของเป็นจำนวนมาก ดังนั้นจากข้อมูลบัญชีโรงสีเข้า (ข้าว) ในพระราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2472

เลขที่	ชื่อโรงสี	เปิดเมื่อ พ.ศ.	ตั้งอยู่ที่ ตำบล	อำเภอ	ชื่อเจ้าของ	ชนิดเครื่อง	กำลังเครื่อง	จำนวนเข้าที่สีได้ต่อ 1 ชั่วโมง
1	จินเซ่งฮุน	2463	เมืองเขตต์	เมืองฉะเชิงเทรา	นายแป๊ะแซ	กลไฟ	แรงม้า 20	หาบ 9

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ค.17/9 “เรื่องโรงสีร้องขอให้ช่วยเหลือผู้รายลักเข้า และรายงานบัญชี ม. ฮาร์ตวน ว่าด้วยโรงสีเข้า,” (10 มิถุนายน – 8 มกราคม ร.ศ. 117).

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 กต. จ.ศ. 1234-1238, เล่ม 32, “ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ แจ้งกงสุลฝรั่งเศส,” (27 พฤศจิกายน ค.ศ.1877), หน้า 92.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส. 13/544. เรื่อง กระทรวงเกษตรกรรมมณฑลต่างๆ ถึงจำนวนโรงสีข้าวกับรายการเกี่ยวกับโรงสีนั้น ๆ. 6 ธันวาคม ร.ศ.130.

2	ยูฮวด	2464	เมืองเชตต์	เมืองฉะเชิงเทรา	นายฮิต	กลไฟ	12	7
3	เม่งเซ่งฮวด	2466	เปิ้ง	เมืองฉะเชิงเทรา	นายนิค	กลไฟ	30	12
4	ยี่ฟง	2460	บ้านใหม่	เมืองฉะเชิงเทรา	นายเสียว	กลไฟ	20	8
5	ง่วนฮั่งเล้ง	2460	บ้านใหม่	เมืองฉะเชิงเทรา	นายฟู	กลไฟ	35	30
6	กวงเม่งเล้ง	2462	บ้านใหม่	เมืองฉะเชิงเทรา	นายเม่งก๊อ	กลไฟ	30	12
7	ฮะง่วนฮง	2470	บ้านใหม่	เมืองฉะเชิงเทรา	นายใช้	กลไฟ	36	18
8	ไซฮวด	2462	บ้านใหม่	เมืองฉะเชิงเทรา	นายถนอม	กลไฟ	20	8
9	กิมเซ่งล้ง	2462	บ้านกรุด	บ้านโพธิ์	นายเป้า	กลไฟ	30	12
10	หยองเฮงหลี	2462	เทพราช	บ้านโพธิ์	พระยารัตนคัคตา	กลไฟ	20	9
11	ง่วนฮกหลี	2471	เทพราช	บ้านโพธิ์	นายฮกลี่	กลไฟ	12	4
12	ย่งเฮงเล้ง	2471	ท่าพลับ	บ้านโพธิ์	นายหม้อ	กลไฟ	30	12
13	กวงฮะเฮง	2469	บ้านโพธิ์	บ้านโพธิ์	นายช้วยหงวน	กลไฟ	20	9
14	ไซโย	2469	คลองบ้านโพธิ์	บ้านโพธิ์	พระยารัตนบุรีรักษ์	กลไฟ	20	4
15	ชินฮัวเซียง	2471	คลองบ้านโพธิ์	บ้านโพธิ์	นายเอ็ง	กลไฟ	28	25
16	กิมเซ่งเฮง	2466	เกาะไร่	บ้านโพธิ์	นายเฮง	กลไฟ	30	12
17	เจียเฮงเล้ง	2470	ศาลาแดง	บางน้ำเปรี้ยว	ม.ร.ว.จวง	กลไฟ	20	7
18	ง่วนฮะหลี	2466	ศาลาแดง	บางน้ำเปรี้ยว	นายทุ	กลไฟ	30	8
19	ชินเฮงหลี	2468	ศาลาแดง	บางน้ำเปรี้ยว	นายทุ	กลไฟ	30	10
20	เซ่งเฮงหลง	2467	โพรงอากาศ	บางคล้า	นายคี่เซิน	กลไฟ	25	10
21	ฮัวเซียง	2467	บางขนาก	บางคล้า	นายเส่ง	กลไฟ	20	10
22	จิ้นเล้ง	2464	บางคล้า	บางคล้า	นายเกา	กลไฟ	20	14
23	กวางน้ำฮอง	2462	บางคล้า	บางคล้า	นายฟูเทินหยอง	กลไฟ	30	14
24	บ้วนเล้ง	2471	บางคล้า	บางคล้า	นายกิม	กลไฟ	12	14
25	เว้งเซียง	2472	บางคล้า	บางคล้า	นายเทียนสุน	กลไฟ	35	14
26	กวงฮัวฮะ	2471	เสม็ดใต้	บางคล้า	นายเสียง	ยন্ত্র	18	14
27	ฮงฮะเฮง	2432	แปลงยาว	บางคล้า	นางคักดีทิมมวล	ยন্ত্র	25	14
28	เซ็งกี้	2462	บางปกง	บางปกง	นายเซ็งกี้	ยন্ত্র	16	1
29	ไฮเฮงเล้ง	2465	บางวัว	บางปกง	นายไฮ	กลไฟ	25	8
30	กิมเซ่งฮุน	2471	บางวัว	บางปกง	นายลักกิมช่งฮุน	กลไฟ	40	18
31	กวงฮกเล้ง	2471	ท่าสอ้าน	บางปกง	นายฮกลี่	ยন্ত্র	17	2
32	แซนโอเซียง	2465	เมืองเก่า	พนมสารคาม	นางหลี่	กลไฟ	60	5
33	ไทรวรสุวรรณ	2470	พนม	พนมสารคาม	นายมา	กลไฟ	50	4

3.2.4 การดำเนินกิจการโรงสีข้าวในเมืองฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ.2398 -2475

โรงสีข้าวในเมืองฉะเชิงเทราส่วนใหญ่เป็นโรงสีขนาดเล็กกำลังเครื่องตั้งแต่ 10 – 50 แรงม้า สามารถสีข้าวได้ประมาณ 1 - 30 หาบต่อ 1 ชั่วโมง โรงสีข้าวเหล่านี้มีบทบาทในการรับสีข้าว และรับซื้อข้าวภายในเมืองฉะเชิงเทราหรือขายข้าวให้กับบริษัทข้าวในกรุงเทพฯ ซึ่งจัดเรือมาบรรทุกข้าวหน้าโรงสีและขายออกนอกประเทศ นอกจากนี้โรงสีข้าวในเมืองฉะเชิงเทรายังเป็นผู้จัดส่งข้าวไปขายยังต่างประเทศเอง โดยส่งข้าวลงเรือเมล์ที่เกาะสีชังไปถึงตัวแทนผู้รับทางสิงคโปร์และฮ่องกง* ดังปรากฏในหลักฐาน พ่อค้าข้าว เมืองฉะเชิงเทรา ขออนุญาตส่งข้าวออกนอกประเทศเมื่อ พ.ศ. 2462 ว่า

* ฮ่องกงส่งไปยังเอเยน ยี่หื้ออยู่เต็กเฮ้ง 1 ง่วนเซ่งฮวด 1 กวงง่วนเฮ้ง 1 ที่สิงคโปร์ เอเยนยี่หื้อ

... โรงสีทำไข่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งนายเซียงเก่า เป็นเจ้าของ ได้ตั้งทำการค้าขายกับยี่ห้อต่างๆ ทางฮ่องกง และสิงคโปร์มาได้ 7 ปีแล้ว มีสัญญาขายเข้ากับยี่ห้อคุณเฮ้ง แลยี่ห้อซาแฉ่ ซึ่งตั้งสำนักงานในกรุงเทพฯ แต่นอกประเทศไม่ได้ทำสัญญากับใคร เป็นแต่เพียงเคยทำการค้าขายติดต่อกันกับภายนอกประเทศตลอดมาเท่านั้น...¹

ชาวจีนสามารถดำเนินกิจการโรงสีข้าวได้อย่างดีเพราะชาวจีนเหล่านี้สามารถหาข้าวป้อนโรงสีข้าวเนื่องจากมีความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีกับชาวนา หรือพ่อค้าข้าวเปลือกที่ไปรับซื้อข้าวจากชาวนาตามหมู่บ้านต่างๆ โรงสีบางส่วนซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาด้วยวิธีการออกเงินล่วงหน้าให้กับชาวนา เป็นการผูกมัดว่าก่อนที่ชาวนาจะขายข้าวควรให้โรงสีมีโอกาสซื้อก่อนตามราคาตลาดในขณะนั้น โรงสีข้าวไม่เอาเปรียบชาวนาเพราะไม่ได้กดราคาข้าวที่ซื้อขายในตลาดเหมือนพ่อค้าคนกลาง

บุคลากรที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในกิจการโรงสีข้าวซึ่งเป็นกลไกในการดำเนินงานในขั้นตอนต่างๆของการสีข้าว คือ บุคลากรประเภทต่างๆ¹ ดังนี้

1. ผู้ควบคุมงานทั้งหมดในโรงสี คือ หลงจู หรือผู้จัดการ จะทำหน้าที่ดูแลและควบคุมงานทั้งหมดภายในโรงสีแทนเจ้าของ จะต้องเป็นผู้ที่ชำนาญในเรื่องโรงสีข้าวและเป็นที่ไว้วางใจของเจ้าของด้วย ผู้จัดการหรือหลงจูนี้จะได้เงินเดือนประจำ

2. ช่างเครื่องยนต์ (engineer) และเสมียนพนักงานต่างๆ ช่างเครื่องยนต์มีหน้าที่ตรวจสอบและซ่อมแซมเครื่องจักรเมื่อเกิดขัดข้องหรือชำรุด ต้องเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในด้านเครื่องจักรเป็นอย่างดี

3. กุลี เป็นกรรมกรที่ต้องทำงานหนักในโรงสีข้าว แบ่งตามลักษณะของงานที่ทำได้

4 ประเภท คือ

3.1 กุลีใช้สอยภายในโรงสี ทำหน้าที่สีข้าว และควบคุมการสีข้าว จะแยกทำหน้าที่ประจำชั้นของเครื่องสีเรียกว่า คนชั้น เช่น ชั้นตะแกรงโยก ชั้นหินข้าวเปลือก ชั้นตะแกรงแยกข้าว ชั้นตะแกรงข้าวขาว และชั้นตะแกรงตัดข้าว การทำงานของคนแต่ละชั้นจะมีหัวหน้าเรียกว่า นายตรวจ คอยดูแลการทำงาน พวกนี้ทางโรงสีข้าวจะจ้างประจำ ประมาณ 25 – 30 บาทต่อเดือน ถ้าโรงสีหยุดทำการชั่วคราวจะให้เงินเดือนตามปกติ แต่ถ้าหยุดนานเกิน 3 เดือน ก็จะไม่จ้างต่อให้พวกนี้ไปหางานที่อื่นทำได้

3.2 กุลีแบกกระสอบข้าวหน้าโรงสี พวกนี้ถ้าโรงสีหยุดชั่วคราวจะเลี้ยงเฉพาะอาหาร เป็นการเอาใจไม่ให้กระจัดกระจายไปที่อื่น แต่ถ้าโรงสีหยุดทำการนาน 3 เดือนก็จะไม่จ้างต่อ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร6 น.31.3/22. เรื่องพ่อค้าข้าวเมืองฉะเชิงเทราต้องขออนุญาตส่งข้าวออกนอกประเทศ. 16 มิถุนายน – 8 กรกฎาคม 2462.

¹ ถนอม ตะนา. (2527). กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2401 – 2481. หน้า 34-35.

3.3 กุลีหาบข้าวในโรงสี ทำหน้าที่หาบข้าวเปลือกไปใส่เครื่องสี กุลีประเภทนี้ได้ค่าจ้างและได้รับการเลี้ยงอาหารเฉพาะในวันที่โรงสีทำงานเท่านั้น

3.4 กุลีตวงข้าวและหาบข้าวจากเรือข้าว แบ่งตามหน้าที่ได้ 4 ประเภทคือ คนโกยข้าวเปลือก คนตวงถึงทำหน้าที่ตวงข้าว คนหิ้วถึงเป็นผู้รับข้าวจากคนตวงไปให้คนสุดท้ายคือคนหิ้วบังก็ เพื่อส่งต่อให้ผู้ทำหน้าที่หาบจากเรือไปขึ้นยุ้งฉางของโรงสี พวกนี้จะเหมาเป็นเกวียน คือข้าวเปลือก 1 เกวียนค่าแรงราว 30 – 60 สตางค์ ข้าวสาร 100 กระสอบค่าแรงราว 25 – 125 สตางค์ สุดแต่ระยะทางใกล้หรือไกล จะแบ่งให้ตามที่ใครทำได้มากได้น้อย คิดเฉลี่ยแล้วคนหนึ่งได้ประมาณวันละ 2 – 3 บาท

จะเห็นว่าการทำงานในโรงสีข้าวนั้นต้องทำงานอย่างเป็นระบบ และผู้ที่มีบทบาทสำคัญคือบุคลากรที่กล่าวมาซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานชาวจีน

3.2.5 ผลการขยายตัวของอุตสาหกรรมโรงสีข้าวของชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทรา

เมื่อกิจการโรงสีข้าวขยายตัวในเมืองฉะเชิงเทรา ได้ส่งผลหลายประการ ดังนี้

ประการที่หนึ่ง ส่งผลสะท้อนต่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทรา ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งโรงสีข้าวมายังเมืองฉะเชิงเทรา คือ พ.ศ.2420 – 2475 เมื่อกิจการโรงสีข้าวขยายตัวอย่างกว้างขวาง จึงกลายเป็นอุตสาหกรรมหลักของเมืองฉะเชิงเทราที่มีอิทธิพลในการค้าข้าวซึ่งเป็นสินค้าออกสำคัญ ของประเทศ ดังตารางที่ 11 แสดงปริมาณและมูลค่าที่ส่งข้าวออกขายระหว่าง พ.ศ.2400 – 2477 ที่แสดงว่าประเทศไทยส่งข้าวออกในปริมาณที่เพิ่มขึ้นทุกปี

ตาราง 10 แสดงปริมาณและมูลค่าข้าวที่ส่งออกระหว่าง พ.ศ.2400 – 2477

พ.ศ. – พ.ศ.	ปริมาณส่งออกต่อปี (000 หาบ)	มูลค่าส่งออกต่อปี (000 หาบ)	ราคาเฉลี่ยต่อหาบ
-------------	---------------------------------	--------------------------------	------------------

2400 – 2402	990	-	
2403 – 2407	1,840	-	
2408 – 2412	1,630	-	
2413 – 2417	1,780	5,100	2.70
2418 – 2422	3,530	10,110	2.90
2423 – 2427	3,580	9,610	2.70
2428 – 2432	5,320	15,080	2.80
2433 – 2437	7,250	23,780	3.30
2438 – 2442	11,130	61,280	5.50
2443 -2452	14,760	81,020	5.50
2453 -2457	15,220	81,230	5.30
2458 – 2462	15,790	108,140	6.90
2463 – 2467	17,680	115,350	6.50
2468 – 2472	23,390	169,600	7.20
2473 - 2477	25,720	91,240	3.50

ประการที่สอง สนับสนุนให้การทำนาและการค้าข้าวของเมืองฉะเชิงเทราขยายตัว ทั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็นการค้าข้าว การขยายเนื้อที่นาปลูกข้าว การขยายกิจการโรงสีข้าว ต่างก็สนับสนุนซึ่งกันและกัน ถ้าปัจจัยด้านใดด้านหนึ่งหยุดชะงักแล้ว ปัจจัยอีก 2 ด้านจะขยายตัวได้ไม่เต็มที่ ครั้นเมื่อกิจการโรงสีข้าวเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ก็ยิ่งต้องการข้าวเปลือกมาเข้าโรงสีข้าวมากเท่านั้น

ประการสุดท้าย กิจการโรงสีข้าวที่ขยายตัวในเมืองฉะเชิงเทราทำลายระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพ การที่ชาวจีนมีบทบาทในด้านอุตสาหกรรมโรงสีข้าว ส่งผลทำให้ชาวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญของเมืองฉะเชิงเทรา และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการผลิต จากการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองเป็นการผลิตข้าวเพื่อขายควบคู่ไปด้วย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้มีผลกระทบต่อเนื่องถึงวิถีชีวิต กล่าวคือการผลิตข้าวเพื่อขายให้โรงสีนอกเหนือจากการผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัวหรือท้องถิ่นนี้ทำให้ชาวนาต้องทุ่มเทเวลาให้กับการเพาะปลูกข้าวมากขึ้น โดยขยายพื้นที่นาออกไป ชาวนาบางส่วนเลิกผลิตสิ่งของที่จำเป็นต่อการยังชีพอื่นๆ แล้วใช้เงินที่ได้จากการขายข้าวไปซื้อสินค้าสำเร็จรูปมาใช้แทน ชาวนาบางคนเลิกปลูกฝ้ายสำหรับนำมาปั่นเป็นด้ายเพื่อใช้ในการทอผ้า และเปลี่ยนเป็นการทอจากด้ายสำเร็จรูปที่พ่อค้าชาวจีนนำเข้าไปจำหน่าย ในบางท้องถิ่นก็เลิกกิจการทอผ้าใช้เอง แล้วหันมาใช้ผ้าที่มาจากต่างประเทศที่พ่อค้าชาวจีนนำมาขายโดยชาวนาให้เหตุผลที่หันไปนิยมใช้ผ้าที่ผลิตจากต่างประเทศว่า “ฝ้ายแพง ซื้อผ่านอกนุ่งถูกกว่า”

3.3 อุตสาหกรรมสับประดกระป๋องในเมืองฉะเชิงเทรา

3.3.1 ปัจจัยที่ทำให้เกิดอุตสาหกรรมสับประตกระป๋องในเมืองฉะเชิงเทรา

อุตสาหกรรมสับประตกระป๋องในเมืองฉะเชิงเทราตั้งขึ้นครั้งแรก ประมาณ พ.ศ.2454 สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ชาวจีนให้ความสนใจเนื่องจาก สับประตกระป๋องกำลังเป็นที่นิยมรับประทานและทำรายได้ดี ปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนต่อกิจการนี้คือการมีผลผลิตของสับประตเป็นจำนวนมาก ความสามารถของชาวจีนในการผลิตสับประตกระป๋อง และการสนับสนุนของรัฐ ดังนี้ คือ

3.3.1.1 การมีผลผลิตของสับประตเป็นจำนวนมาก

สับประตเป็นพืชไร่ชนิดหนึ่งที่นิยมปลูกกันมากในจังหวัดฉะเชิงเทราในพื้นที่ดอนริมคลองท่าลาดในเขตอำเภอพนมสารคาม สนาบไชยเขต และบางคล้า เจ้าของไร่สับประตเป็นชาวจีนมากกว่าคนไทย

จากหลักฐานพระราชหัตถเลขา ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง เสด็จประพาสมณฑลปราจีน เมื่อ ร.ศ. 127 (พ.ศ.2451) ¹ กล่าวว่า

... ปากน้ำโจ้โล่ ซึ่งเป็นลำน้ำไปเมืองพนมสารคาม และเมืองสนามไชยเขต... เป็นที่สวนไร่บริบูรณ์ดีมาก ไร่สับประตแลสดตาทั้ง 2 ฟาก ต้นมะม่วงงามๆ แต่มีความ เสียใจที่จะกล่าวว่าเจ้าของไร่สับประตเหล่านี้ เป็นเจ๊กมาก มีไทยที่เป็นปึกแผ่นอยู่ก็หม่อมหลวงศิริฤกษ์พระยาอิศรพันธ์ เป็นไร่สับประตเข้าไปลึกมาก ครั้นเมื่อเข้าไปถึงข้างในยังมีที่ว่างเป็นตอน ยังจะจับทำอะไรได้อีกมากตามหน้าสวน เหล่านั้นมีสับประตแขวนไว้บ้าง กองไว้บ้างรายเข้าไปตลอด ... ได้พูดกันถึงเรื่องสับประตหลักที่นี้จะทำได้ สับประตคงจะมีอยู่ในราว 8 เดือนหรือ 10 เดือน แต่ราคาไม่เสมอ ...

จากข้อความที่กล่าวมานี้ทำให้ทราบว่าเมืองฉะเชิงเทรา บริเวณเมืองพนมสารคาม สนาบไชยเขต และบางคล้าบริเวณปากน้ำโจ้โล่ เป็นบริเวณที่มีการปลูกสับประตมาก เจ้าของไร่ส่วนใหญ่เป็นชาวจีน

รายงานการเพาะปลูกเมืองฉะเชิงเทราประจำปี พ.ศ.2455 ของขุนไผทพยุหะรักษ์ ว่าที่ข้าหลวงเกษตรมณฑลปราจีนต่อมหาอำมาตย์โทพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ สมุหเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลปราจีน กล่าวว่า ... สัปรศในแขวงเมืองฉะเชิงเทรานับว่า เป็นสินค้าสำคัญ ... มีผู้นิยมทำไร่ปลูกสัปรศกันมาก เนื้อที่ปลูกสัปรศแล้ว มีประมาณ 6700 ไร่ ...¹ จากรายงานนี้แสดงว่าราษฎรนิยมปลูกสับประตทำให้มีผลผลิตของสับประตมากสามารถขายให้โรงงานสับประตกระป๋องและได้ราคาที่ดี (กล่าวแล้วในบทที่ 3)

3.3.1.2 ความสามารถของชาวจีนในการผลิตสับประตกระป๋อง

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง เสด็จประพาสมณฑลปราจีน เมื่อ ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) . หน้า 12 – 13.

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรธิการ. กส.13/747 เรื่อง มณฑล ปราจีนส่งรายงานประจำปี แผนกเพาะปลูกสำหรับเมืองฉะเชิงเทรา พ.ศ. 2455 (ตอนที่ 1).

การตั้งโรงงานสับปรดกระป๋องประกอบด้วยปัจจัยพื้นฐานในการผลิตหลายอย่าง เช่น ที่ดิน แรงงาน เงินทุน และผู้ประกอบการ ปัจจัยดังกล่าวทำให้ชาวจีนมีความพร้อมมากกว่าคนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องเงินทุนและความสามารถในการประกอบการ อาทิเช่น จากสำเนาการขออนุญาตตั้งโรงงานสับปรดกระป๋อง ของจินตันกะกิ และจิน โกอุ่นจ่ายที่เมืองฉะเชิงเทรา ใน ร. ศ.129 ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของชาวจีนทั้งสองคนว่า จินตันกะกิและจินโกอุ่นจ่ายประกอบการค้าอยู่ที่สิงคโปร์เป็นผู้มีประสบการณ์และเงินทุน สามารถผลิตสับปรดกระป๋องออกจำหน่ายได้ ดังนี้

... ข้าพระพุทธเจ้าได้ประกอบการค้าอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ คือ ตั้งโรงสีกลไฟ 1 โรง และตั้งโรงเครื่องจักรทำสับปรดกระป๋อง ๗ โรง ได้เคยทำมาประมาณ ๑๐ ปีแล้ว แลข้าพระพุทธเจ้ามีทุนที่จะตั้งการนี้ให้กว้างขวางต่อไปได้ ...

... ข้าพระพุทธเจ้า จะได้ลงมือทำในครั้งแรกนี้ จำเป็นต้องสั่งของมาจากนอก หลายสิ่งหลายอย่างปีหนึ่งจะต้องจ่ายเงินราว ๒๙๗,๐๐๐ บาท ...²

นอกจากนี้พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังกล่าวถึงลักษณะของผู้ที่เหมาะสมในการผลิตสับปรดกระป๋อง คือประกอบด้วยคุณลักษณะ 4 ประการ คือ ต้องรู้จักเอาใจและซื่อตรง ไม่ควรคดโกงพวกชาวไร่สับปรด การดำเนินการควรเป็นไปอย่างประหยัด การลงทุนควรให้เหมาะสมกับฐานะ และต้องเป็นคนกว้างขวางพอสมควรเพื่อจะได้หาตลาด การทำสับปรดกระป๋องไม่จำเป็นต้องส่งไปจำหน่ายถึงต่างประเทศ เพียงแต่ค้าขายภายในประเทศเช่นส่งไปขายที่ภาคเหนือที่ไม่มีสับปรดรับประทานก็พอแล้ว เนื่องจากปัจจุบันนี้ สับปรดกระป๋องเป็นที่นิยมรับประทาน ลักษณะที่กล่าวนี้หมายถึงชาวจีนนั่นเองเนื่องจากพระองค์ท่านกล่าวว่าคนไทยยังไม่มีลักษณะนี้ ดังนี้

ถ้าหากว่าจะมีผู้ทำจะต้องเป็นผู้ประกอบด้วยบารมีเฉพาะจึงทำสำเร็จ ข้อหนึ่งคือ รู้จักเอาใจพวกชาวไร่ไม่รังแกไม่โกงให้เชื่อถือ ข้อ 2 ต้องไม่หรุ โรงโง่งที่จะต้องตามมีตามเกิดได้ ข้อ 3 ต้องซื่อสัตย์ไม่ใช้สอยฟุ่มเฟือย ข้อ 4 ต้องกว้างขวางแก่ลูกค้าที่จะรับขึ้นไปจำหน่าย ถ้าผู้ประกอบการองค์คุณ 4 อย่างนี้จึงจะอาจทำสำเร็จ ไม่จำเป็นจะต้องส่งออกไปขายเมืองนอก ส่งขึ้นไปขายเมืองเหนือ เพราะเวลานี้ใครไม่กินสับปรดกลัก ล้นจี่กลักออกจะไม่เป็นเย็นตลแมน ข้อสำคัญที่สุดนั้นต้องหากระดาดปิดกลักให้หุ ... ยังไม่แลเห็นคนไทย ๑ ที่ใคร จะสามารถตั้งที่ร้านนี้

3.3.1.3 การสนับสนุนของรัฐบาล

การตั้งโรงงานสับปรดกระป๋องในเมืองฉะเชิงเทราได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลตั้งแต่ สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง เสด็จประพาสมณฑลปราจีน เมื่อ ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) และ จากพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนิน

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ. กส .6 ม/6 เรื่อง สำเนาเรื่องราวจินตันกะกิ จินโกอุ่นจ่าย ขออนุญาตตั้งโรงทำสับปรดกระป๋อง.

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. เล่มเดิม. หน้า 19.

ประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมลายูรัตนโกสินทร์ศก 109 เล่ม 2 เมื่อคราวเสด็จไปที่ประเทศสิงคโปร์เข้าเยี่ยมชมโรงงานสับประดกระป๋องของชาวจีน ชื่อ จินตันตันกี้ ซึ่งเป็นหลานของพระยาอนุกุล ทำให้ทรงทราบถึงลักษณะของโรงงาน กรรมวิธีในการผลิตสับประดกระป๋อง ความพร้อมและสามารถในการผลิตสับประดกระป๋องได้ ดังนั้นเมื่อพระองค์เสด็จกลับประเทศไทยและได้เสด็จประพาสที่เมืองฉะเชิงเทราพบว่า เมืองนี้มีผลผลิตของสับประดเป็นจำนวนมาก และขั้นตอนการผลิตสับประดกระป๋องนั้นใช้คนทำอย่างง่าย ๆ ไม่ต้องใช้คนงานมากนัก จึงทรงดำริว่าเมืองนี้ควรจะตั้งโรงงานสับประดกระป๋องได้ ดังนั้นสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลให้การสนับสนุนในการตั้งโรงงานสับประดกระป๋องเนื่องจากเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อประเทศ คือ สามารถเก็บภาษีได้เพิ่มขึ้น ช่วยให้การค้ามีความเจริญ และผู้ปลูกสับประดขยายพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้นและขายได้ราคาดี จากสำเนา เรื่องการขออนุญาตการตั้งโรงงานสับประดกระป๋องของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทูลต่อพระเจ้าฟ้างุ้มมหาราชมนตรีปาจิณกิตติบดียราชเลขา ความว่า

... หม่อมฉันได้รับเรื่องราวจินตันกี้ และจินโกนุญจ่าย ชาตียกเกียน ชาวเมืองสิงคโปร์ ฉบับหนึ่ง ความว่า เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ศก ๑๒๙ ได้เข้ามากรุงเทพฯ สอบสวนถึงสัปรสซึ่งมีอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา เขาเห็นว่ามีความสมควรจะบำรุงการค้าขายสิ่งนี้ให้เจริญยิ่งขึ้นได้ และได้เป็นคุณประโยชน์แก่ผู้ที่ประกอบการเพาะปลูก ตลอดถึงผู้ที่การค้าขายเกี่ยวเนื่องกันนี้ด้วย จินตันกี้ และจินโกนุญจ่าย ขออนุญาตตั้งโรงงานสับประดกระป๋องมีกำหนด ๒๐ ปี ... คนเหล่านี้มีความประสงค์จะขอโมโนโปลี... รัฐบาลไม่ยอมให้โมโนโปลี ... คนเหล่านี้รับว่าจะไปคิดตรองดูต่อไป ..²

ข้อเสนอดังกล่าวนั้นรัฐบาลไทย โดยเฉพาะพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงเห็นด้วยกับการลงทุนดังกล่าว แต่ไม่ชอบในกรณีที่บุคคลทั้งสองจะทำการผูกขาด ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีพระราชดำริเห็นด้วยเช่นเดียวกัน คือ เปิดโอกาสให้มีการแข่งขันกันดีกว่าการผูกขาดแต่เพียงผู้เดียว เพราะจะทำให้การค้าขายภายในประเทศเจริญก้าวหน้าอีกด้วย (ภาคผนวก ฉ)

3.3.1 การดำเนินกิจการโรงงานสับประดกระป๋อง

ชาวจีน ชื่อ จินตันกี้ และจินโกนุญจ่าย ทำเรื่องขออนุญาตตั้งโรงงานสับประดกระป๋องที่เมืองฉะเชิงเทรา ใน ร.ศ. 129 (พ.ศ.2453)โดยให้เหตุผลในการขอตั้งโรงงานสับประดกระป๋อง ดังนี้ คือ

ประการแรก จินตันกี้และจินโกนุญจ่าย มีความพร้อมในเรื่องเงินทุน มีประสบการณ์ในการผลิตสับประดกระป๋องที่สิงคโปร์

ประการที่สอง จากการสำรวจพื้นที่ปลูกสับประดที่เมืองฉะเชิงเทราพบว่ามีผลผลิตสับประดเป็นจำนวนมาก

²สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ. กส .6 ม/6 เรื่อง สำเนาเรื่องราวจินตันกี้ จินโกนุญจ่าย ขออนุญาตตั้งโรงทำสับประดกระป๋อง.

ประการที่สาม รัฐบาลได้ประโยชน์ในทางอ้อม คือ ราษฎรจับจองที่ดินเพื่อขยายพื้นที่การเกษตรเพิ่มขึ้น พื้นที่ดอนซึ่งปลูกข้าวไม่งามก็สามารถปลูกสับปะรดแทนได้ ราษฎรมีงานทำเพิ่มขึ้น

จากหนังสือที่กล่าวไม่ได้ระบุว่าอนุญาตหรือไม่ อย่างไรก็ตามมีโรงงานสับปะรดกระป๋องเกิดขึ้นที่ตำบลเตาสุรา แขวงเมืองฉะเชิงเทรา และใช้ชื่อสินค้าว่า “ เคี่ยมไถ่ ”

การขออนุญาตครั้งนั้นไม่ทราบว่าเงินทั้ง 2 คน ได้ตกลงทำตามข้อเสนอของรัฐบาลหรือไม่ แต่มาปรากฏหลักฐานอีกครั้งหนึ่งว่า ใน พ.ศ.2455 ได้มีการตั้งโรงงานสับปะรดกระป๋องแล้วที่เมืองฉะเชิงเทรา ทั้งนี้เนื่องจากในคราวพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสสมณชลปราจีนบุรี เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม นั้น พระองค์ได้เสด็จทอดพระเนตรโรงงานทำสับปะรดกระป๋องที่ตั้งอยู่ปากน้ำโจโล่ เมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งครั้งนั้นผู้จัดการโรงงานได้เชิญเสด็จทอดพระเนตรกิจการของโรงงานสับปะรดกระป๋องทั้งหมด และได้้นำสับปะรดกระป๋องขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย เพื่อเป็นที่ระลึกในการเสด็จครั้งนั้นด้วย¹

หลักฐานดังกล่าวแสดงว่ามีผู้ลงทุนในรูปหุ้นส่วนตั้งโรงงานทำสับปะรดกระป๋องที่ปากน้ำโจโล่ เมืองฉะเชิงเทราตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยมีพระราชดำริไว้แล้ว ซึ่งการจัดตั้งโรงงานไม่ปรากฏว่าใครเป็นเจ้าของและหุ้นส่วนในการลงทุนและได้เริ่มดำเนินการตั้งแต่เมื่อใด แต่ก็พอสรุปได้ว่า ได้เกิดอุตสาหกรรมสับปะรดกระป๋องขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทยแล้วที่เมืองฉะเชิงเทรา และผู้เป็นเจ้าของกิจการน่าจะเป็นชาวจีน เนื่องจากเป็นกลุ่มคนที่ทำเรื่องขออนุญาตจัดตั้งโรงงานสับปะรดกระป๋อง มีประสบการณ์ มีเงินทุนและมีความสามารถในการดำเนินกิจการนี้ได้

การดำเนินกิจการของโรงงานสับปะรดกระป๋องในเมืองฉะเชิงเทราสามารถส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศด้วย ดังปรากฏในรายงานของหม่อมเจ้าพร้อมพงศ์อิธราช อธิบดีกรมศุลกากร ว่า ใน พ.ศ. 2454 มีสินค้าส่งออกอีกชนิดหนึ่งเป็นสินค้าชนิดใหม่ก็คือ สับปะรดแช่อิ่มบรรจุกระป๋อง¹ และมีตัวเลขจำนวนรายได้จากการส่งสับปะรดกระป๋องเป็นสินค้าออก ใน พ.ศ. 2475 เป็นจำนวนเงิน 12,000 บาท²

อุตสาหกรรมสับปะรดกระป๋อง ช่วยให้เศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทรายาวตัวมากขึ้น กล่าวคือ เมื่อมีโรงงานขึ้นมาทำชาวสวนซึ่งเคยปลูกสับปะรดแต่พอบริโภคและซื้อขายตามปกติ ได้เปลี่ยนมาเพาะปลูกเพื่อส่งเข้าโรงงานเป็นสินค้าสำเร็จรูป นอกจากนั้นชาวสวนชาวไร่ให้ความสนใจในการปลูกสับปะรดมากขึ้น โดยในท้องที่ใดไม่สามารถทำการปลูกข้าวได้ ก็จะมาปลูกสับปะรดแทน

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กต.7.2.1/2 . ข่าวในพระราชสำนัก.

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6. ค.5/1 หม่อมเจ้าพร้อมพงศ์อิธราช กราบทูลกรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ ที่ 5609 ลงวันที่ 24 สิงหาคม ร.ศ 121

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6. ค.5/1 หม่อมเจ้าพร้อมพงศ์อิธราช กราบทูลกรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ ที่ 5609 ลงวันที่ 24 สิงหาคม ร.ศ 121

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.5/1. แหล่งเดิม. ที่ 3081 ลงวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2475.

ตลอดจนพยายามปรับปรุงผลผลิตของตนให้ดียิ่งขึ้น และยังช่วยให้การค้าขายสับปะรดมีราคาดี อีกด้วย กล่าวคือ ไม่ทำให้ราคากดต่ำเมื่อผลผลิตล้นตลาด และเป็นการค้าจุนรายได้ของชาวไร่สับปะรดอีกด้วย สิ่งที่สำคัญตามมาอีกประการหนึ่ง คือเมื่อโรงงานสับปะรดกระป๋องเกิดขึ้น ช่วยให้ราษฎรมิงานทำด้วยการมารับจ้างทำงานในโรงงาน ทั้งนี้เนื่องจากโรงงานหนึ่งจะต้องใช้แรงงานคนถึง 400 คน ซึ่งทำให้สภาพชีวิตของราษฎรเปลี่ยนแปลงไปบ้าง โดยเฉพาะการเปลี่ยนจากการทำงานในไร่ในสวน มาเป็นการใช้แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็กแทน ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ สามารถส่งผลผลิตคือสับปะรดกระป๋องออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศ เพื่อนำเงินตราต่างประเทศเข้ามาและช่วยประหยัดเงินตราต่างประเทศโดยไม่ต้องซื้อสินค้าประเภทเดียวกันเข้ามาอีก

3.4 อุตสาหกรรมเหมืองแร่

การทำอุตสาหกรรมเหมืองแร่ของชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทรา พ.ศ.2398-2475 มีปัจจัยจากนโยบายและบทบาทของรัฐบาลต่ออุตสาหกรรมเหมืองแร่ในเมืองฉะเชิงเทรา บทบาทของรัฐบาลในการทำเหมืองแร่ในเมืองฉะเชิงเทราในสมัยโบราณจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่มีอะไรเด่นชัด อุตสาหกรรมเหมืองแร่เริ่มมีบทบาทชัดเจนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งการดำเนินงานของรัฐบาลที่มีผลต่ออุตสาหกรรมเหมืองแร่ของประชาชนในเมืองฉะเชิงเทราในช่วงนี้ได้แก่ การตั้งกรมและกองโลหกิจ และการสงวนอาชีพการทำเหมืองแร่ นอกจากนี้การทำเหมืองแร่ให้ผลตอบแทนสูงและชาวจีนมีความรู้ ความสามารถในการทำเหมืองแร่

การดำเนินการอุตสาหกรรมเหมืองแร่ในเมืองฉะเชิงเทราเกิดขึ้นเพราะเมืองฉะเชิงเทรามีแร่เหล็ก แลตเทอร์ไลท์ (ลูกรัง) และทองคำ แหล่งแร่อยู่กระจัดกระจายทั่วไป แร่เหล็กมีในพื้นที่อำเภอบางปะกง อำเภอนวมสารคาม จากหลักฐานจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 อ้างถึงการถลุงแร่เหล็ก โดยชาวจีนอพยพตั้งโรงถลุงเหล็กในเมืองฉะเชิงเทรา 2 โรง คือ โรงถลุงเหล็กของหลวงจิ๋วรอด และหลวงจิ๋วอยู่ซึ่งมีชาวจีนอพยพเป็นลูกจ้างอยู่ในโรงถลุงเหล็กนี้ด้วย และจากเอกสารร่างสารตราน้อยและจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 พบว่า ที่อำเภอนวมสารคามมีแร่เหล็กมาก มีการตั้งโรงถลุงแร่เหล็กขึ้นที่บ้านหนองแห่น เมืองพนมสารคาม

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าสัว “ก่งแก่” ได้รับพระราชทานสัมปทานขุดแร่เหล็กที่บ้านหนองบอน ต่อมาบริเวณดังกล่าวมีความเจริญและขยายออกเป็นชุมชนใหญ่ ตั้งแต่หนองบอน ผ่านมายัง “วัดสุวรรณคีรีบรรพต” หรือวัดดงยาง และผ่านหมู่บ้านปากห้วย หนองแห่น หนองบัว บ้านโคก ข้ามน้ำที่บึงกระจับสู่ถนนพระรถ เข้าสู่โรงถลุงแร่เหล็กริมคลองท่าลาด ในอำเภอนวมสารคาม เจ้าสัวก่งแก่ได้รับพระราชทานสตรีจากตระกูล “บุณนาค” ให้มาเป็นภรรยาด้วย¹

¹ พระครูพิพิธบริหารกิจ และคณะ. (2545). คนเด่นเมืองแปดริ้ว. หน้า384-385.

สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทายาทของเจ้าสัว “ กังแก ” ดำเนินกิจการต่อมามีความเจริญมั่นคงและได้รับพระราชทานนามสกุลว่า “ นพเกตุ ”² อุตสาหกรรมเหมืองแร่จัดว่ามีบทบาททางเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทราและเป็นต้นแบบของอุตสาหกรรมหนักในเวลาต่อมา

บทบาทด้านอุตสาหกรรมของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ.2398-2475 นั้นเริ่มจากอุตสาหกรรมในครอบครัว ต่อมาพัฒนาเป็นอุตสาหกรรมเพื่อการค้า ซึ่งมีผลต่อสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองฉะเชิงเทราอย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังเป็นพื้นฐานอุตสาหกรรมด้านๆ ต่อมาถึงปัจจุบัน

²แหล่งเดิม.

บทที่ 5

ผลจากบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา

ระหว่าง พ.ศ.2398- 2475

ในระหว่าง พ.ศ.2398 – 2475 ชาวจีนเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจในจังหวัดฉะเชิงเทราทั้งทางด้านพาณิชยกรรม เกษตรกรรมและอุตสาหกรรม เพื่อสนองความต้องการของตลาดภายในเมืองฉะเชิงเทรา เมืองหลวง เมืองใกล้เคียง และต่างประเทศ ผลจากบทบาทของชาวจีนดังกล่าวทำให้เพิ่มรายได้แก่ประเทศ ซึ่งได้นำมาเป็นค่าใช้จ่ายเพื่อกิจการต่างๆของบ้านเมือง นอกจากนี้บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีน ยังทำให้เมืองฉะเชิงเทราเกิดการเติบโตของชุมชน มีการขยายตัวของการค้าภายในท้องถิ่น ส่งเสริมให้ขุนนางเชื้อสายจีนมีบทบาทในการปกครองท้องถิ่น และการจัดเก็บภาษี และทำให้มีการผสมผสานศิลปะและวิทยาการของชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทรา

1. การเติบโตของชุมชนเมืองฉะเชิงเทรา

เมืองฉะเชิงเทราเป็นชุมชนที่มีประชากรตั้งถิ่นฐานอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยโบราณ ได้แก่ ชาวลาว เขมร ญวน จีน และกลุ่มผู้นับถือศาสนาอิสลาม และมีการจัดตั้งชุมชนเป็นเมืองตั้งแต่สมัยก่อนการสร้างกรุงเทพฯ เป็นราชธานีใน พ.ศ. 2325 ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พื้นที่ของเมืองฉะเชิงเทราบางส่วนกลายเป็นแหล่งผลิตสินค้าส่งออกคือ น้ำตาลทราย ทำให้ตัวเมืองเกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็ว เช่น ชุมชนการผลิตน้ำตาลทราย ที่บ้านบางคล้า บ้านท่าไข่ บ้านสัมปทวน บ้านใหม่ บ้านสนามจันทร์ บ้านทรายมูล ผลผลิตน้ำตาลทรายที่ได้จากการตั้งโรงหีบอ้อยใกล้ลำน้ำจะมีคุณภาพดีกว่าน้ำตาลทรายที่ผลิตจากโรงหีบอ้อยบนที่ดอน ดังนั้นชาวจีนอพยพจึงเลือกตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ใกล้ลำน้ำบางปะกง เป็นผลทำให้พื้นที่ดังกล่าว ขยายตัวไปตามการเติบโต ของอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายเป็นส่วนใหญ่ มีประชากรอยู่หนาแน่นประมาณ 10,000คน และโรงหีบอ้อย 20 โรง¹

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในเมืองฉะเชิงเทรา เริ่มขึ้นประมาณหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง และขยายตัวมากขึ้นในตอนต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนี้คือ การขยายตัวของการผลิตข้าวเพื่อการค้า เนื่องจากข้าวมีราคาสูง ชาวนาจึงหันมาสนใจทำนา และเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้นกว่าเดิม โดยการขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกให้มากขึ้น การขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกคือ การขุดคลองเข้าไปในพื้นที่ว่างเปล่า โดยคลองจะเป็นเส้นทางคมนาคมและช่วยในเรื่องการชลประทาน เป็นการชักจูงให้ราษฎรเข้าไปตั้งรกรากเพื่อทำนามากขึ้น ซึ่งเท่ากับเป็นการขยายชุมชนเพิ่มขึ้น ดังปรากฏข้อมูลในรายงานการสำรวจทำบัญชีสามโนครวั พ.ศ.2450 มีประชากรในกลุ่มแม่น้ำบางปะกง 298,639 คน ครั้นพ.ศ.2468 มีประชากร

¹ปาลเลกซ์. (2520). เล่าเรื่องกรุงสยาม. หน้า 63.

เพิ่มขึ้นถึง 398,000 คน เมืองฉะเชิงเทรา มีพื้นที่ 5,000 ตารางกิโลเมตรหรือ 3,125,600 ไร่ มีประชากร 130,000คน ความหนาแน่น 26.00 ต่อตารางกิโลเมตร¹

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวจีนเข้ามามีบทบาทในฐานะพ่อค้าคนกลางมากขึ้นจึงทำให้ชุมชนเมืองขยายตัวออกไป เกิดชุมชนเกษตรกรรมที่ผลิตสินค้าส่งออก เช่น ข้าว บริเวณท่าเรือ กลายเป็นศูนย์กลางการค้า ทำให้เกิดหมู่บ้านใหม่ ๆ และพัฒนาเป็นชุมชนเมืองตามมา นอกจากนี้ยังมีการผสมผสานกันของกลุ่มชนทั้งชาวจีน ไทย และลาว และมีการคมนาคมขนส่งทางน้ำ ระหว่างหมู่บ้าน ในช่วงเวลานี้ยังเกิดย่านที่เป็นศูนย์กลางทางการค้า คือ ที่ชุมชนตลาดบ้านใหม่ สนามจันทร์ ตลาดท่าถั่ว ตลาดคลองสวน ตลาดปากน้ำโจโล้ ในเขตอำเภอบางคล้า บ้านท่าเกวียน ในเขตเมืองพนมสารคาม ซึ่งกลายเป็นย่านตลาดใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางในการค้าข้าวและของป่า

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การเติบโตของชุมชนในเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งมีพัฒนาการ มาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้วได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่ พ.ศ.2398 โดยมีปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจที่มีชาวจีนเป็นผู้ส่งเสริมการเกิดชุมชน และเป็นศูนย์กลางทางตลาดและการค้าขึ้น

2. การขยายตัวของการค้าภายในเมืองฉะเชิงเทรา

ก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง รัฐบาลมีนโยบายหารายได้มาเป็นค่าใช้จ่ายในราชการของแผ่นดิน โดยการส่งเสริมให้มีการค้ากับต่างประเทศ เมื่อการค้าขยายตัวมากขึ้นส่วยที่ไพร่ส่งเข้าแทนแรงงานจึงไม่เพียงพอ รัฐบาลจึงจำเป็นต้องซื้อผลผลิตจากราษฎรเพิ่มขึ้นเพื่อบรรเทาทุกข์เรือสำเภาไปค้าขายกับต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้จึงเกิดการผลิตสินค้าเพื่อการส่งออก ซึ่งผู้ที่เข้ามามีบทบาทสำคัญคือชาวจีน ที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในเมืองฉะเชิงเทรา มีส่วนช่วยเหลือในกิจการค้าขายภายในเมืองฉะเชิงเทรา

ภายหลัง พ.ศ.2398 ชุมชนเมืองฉะเชิงเทราถูกกระตุ้นให้เปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น คือ การขยายตัวของการค้า ซึ่งนำผลผลิตจากแหล่งเพาะปลูกไปสู่เมืองและเมืองท่า และเพื่อการส่งออก ขณะเดียวกัน การค้ากระตุ้นให้เกิดความต้องการสินค้าจากต่างประเทศ มีการเคลื่อนย้ายของสินค้านี้ระหว่างเมืองกับชนบทเพิ่มมากขึ้น ทำให้รูปแบบของการค้าภายในเมืองฉะเชิงเทราเชื่อมโยงกัน ระหว่างอำเภอ ตำบลและหมู่บ้าน ได้พัฒนารูปแบบการค้าและระบบตลาด เช่น ตลาดเมืองพนมสารคามกับตลาดบางคล้า ตลาดบางน้ำเปรี้ยวกับตลาดเมืองฉะเชิงเทรา ตลาดบ้านโพธิ์กับตลาดเมืองฉะเชิงเทรา นอกจากนี้ยังมี ตลาดในเมืองและตลาดต่างประเทศ

ภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ตลาดค้าขายที่เกิดขึ้นในเมืองฉะเชิงเทรา มีลักษณะเป็นตลาดชุมทางค้าขายทางน้ำ เพราะสะดวกต่อการคมนาคมขนส่ง ตลาดค้าขายที่สำคัญ คือ ตลาดในตัวเมือง ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองและการคมนาคม เช่น ตลาดท้องน้ำเมืองแปดริ้ว ตลาดบ้าน

¹ กระทรวงศึกษาธิการ,กรมตำรา. (2468). ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. หน้า 116 - 121.

ใหม่ ตลาดสนามจันทร์ ตลาดท่าอิ้ว ตลาดคลองสวน เป็นต้น ตลาดเหล่านี้เป็นศูนย์กลางที่ซื้อขายสินค้าของชุมชน ที่รวมสินค้าอันรับเข้ามาจากกรุงเทพฯ และเก็บรวมสินค้าจากตำบลต่างๆ เพื่อลงเรือบรรทุกออกไป

การค้าขายในเมืองฉะเชิงเทรา ผู้ที่มีบทบาทสำคัญ คือ พ่อค้าชาวจีน โดยเฉพาะเมื่อการค้าข้าวได้ขยายตัว ทำให้ชาวจีนมีบทบาทในกิจการค้าข้าว คือ การขยายตัวทางการผลิตและการค้าข้าว ทำให้เกิดพ่อค้าคนกลางระดับต่างๆ เพื่อทำหน้าที่ซื้อ – ขาย และขนส่งตามกระบวนการค้าข้าว จากมือผู้ผลิตสู่มือผู้บริโภค ทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยเริ่มจากพ่อค้าเรือข้าวที่ล่องเรือตามแม่น้ำบางปะกงและลำคลองต่างๆ ได้ซื้อและนำสิ่งของมาแลกข้าวจากชาวนาแล้วรวบรวมข้าวให้แก่พ่อค้าท้องถิ่น พ่อค้าท้องถิ่นนำข้าวเปลือกที่ได้จากพ่อค้าเรือข้าว และที่ติดต่อซื้อขายเองจากชาวนา มาขายให้พ่อค้าโรงสีซึ่งสีเป็นข้าวสาร แล้วขายต่อให้พ่อค้าข้าวสาร ขายส่ง – ปลีก และพ่อค้าส่งออก¹ พ่อค้าชาวจีนนอกจากจะเป็นผู้มีบทบาทเป็นพ่อค้าคนกลางค้าขายภายในท้องถิ่น หรือท้องถิ่นกับกรุงเทพฯ แล้ว ยังเป็นผู้ติดต่อค้าขายโดยตรงกับต่างประเทศอีกด้วย เช่น เจ้าของโรงสีท่าไข่ อำเภอเมืองฉะเชิงเทราที่ส่งข้าวไปขายยังฮ่องกงและสิงคโปร์ (ภาคผนวก จ)

การค้าขายภายในเมืองฉะเชิงเทราที่ขยายตัวขึ้นตามสภาพเศรษฐกิจที่มีการผลิตเพื่อการค้าอย่างกว้างๆ ทำให้การค้าขายภายในเมืองฉะเชิงเทรา เกี่ยวข้องกับตลาดภายนอกมากยิ่งขึ้น เริ่มจากการผลิตน้ำตาลทรายขายต่างประเทศ ต่อมาก็ผลิตข้าวเพื่อการค้ามากขึ้น และผลิตสับปะรดกระป๋องส่งออกด้วย ในขณะเดียวกันสินค้าจากต่างประเทศได้กระจายเข้าสู่เมืองฉะเชิงเทราด้วย สินค้าที่ส่งออกจากท้องถิ่น และสินค้าที่พ่อค้านำมาขายในเมืองฉะเชิงเทราจะส่งผ่านตลาดกรุงเทพฯ ก่อนเพราะเป็นที่รวบรวมสินค้าทุกอย่างทั้งที่ผลิตขึ้นภายในประเทศและต่างประเทศ²

3. รายได้ของรัฐ

ชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทราเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินทั้งทางด้านพาณิชยกรรม เกษตรกรรมและด้านอุตสาหกรรม การขยายตัวทางการค้าข้าว และการอุตสาหกรรม ประเภทน้ำตาลทราย โรงสีข้าว และสับปะรดกระป๋อง ของเมืองฉะเชิงเทรา ทำให้ภาวการณ์ที่รัฐบาลเรียกเก็บจากผู้ดำเนินกิจการมีจำนวนเพิ่มขึ้นและมีผลต่อเนื่องถึงภาษีประเภทอื่นๆ ด้วย ดังจะได้ศึกษาต่อไป

3.1 รายได้จากภาษีอากรน้ำตาลทราย การขยายตัวของอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในเมืองฉะเชิงเทรา ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และต่อเนื่องถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น การผลิตน้ำตาลทรายเพื่อการค้าของเมืองฉะเชิงเทรามีบทบาทสำคัญต่อ

¹พรณี อวนสกุล. (2535). เล่มเดิม. หน้า 20.

²เคลาส เวงค์ และเคลาส โรสเซ็นแบร์ก. (2520). เยอรมันมองไทย. แปลโดย อรัญญา โรสเซ็นแบร์ก. หน้า 70–71. อ้างอิงจาก ศรีบุญญา คันธราชิพ. (2540). เล่มเดิม. หน้า 146.

เศรษฐกิจของเมืองจะเชิงเตราเอง เมืองใกล้เคียงและต่อเมืองหลวง ดังนั้น การผลิตน้ำตาลทราย จึงเป็นแหล่งที่มาของรายได้จากการเก็บภาษีน้ำตาลทราย คือได้จากการเก็บภาษีขั้นใน* ดังนี้

ภาษีน้ำตาลทรายขาว คิดเป็นหาบ ๆ ละ 50 สตางค์

ภาษีน้ำตาลทรายแดง คิดเป็นหาบ ๆ ละ 25 สตางค์ (หากลักลอบซื้อขายจะถูกปรับเป็น 2 เท่า)

ภาษีน้ำอ้อยดิบ คิดเป็นหาบ ๆ ละ 50 สตางค์

ภาษีน้ำอ้อยข้น คิดเป็นทะนาน ทะนานละ 75 สตางค์

ภาษีน้ำอ้อยเหลว คิดเป็นตุ่ม ตุ่มละ 50 สตางค์

และภาษีส่งออกน้ำตาลทรายขาว หาบละ 1.50 บาท ซึ่งน่าจะเป็นรายได้จำนวนมากพอสมควร จากการประมวลภาษีน้ำตาลทรายของหลวงพิทักษ์ศกร ปีละ 600 ชั่ง ภาษีพื้น โรงน้ำตาล ปีละ 70 ชั่ง และภาษีน้ำอ้อย ปีละ 160 ชั่ง และจากรายงานของเบอร์นี พบว่าเรือสินค้าของชาวตะวันตกที่เดินทางมาซื้อน้ำตาลในไทย เมื่อปี พ.ศ. 2369 ทำให้รัฐได้ภาษีจากสินค้าออกน้ำตาล คือ เรือคาโรลิน ซื้อน้ำตาล 8,000 หาบ รัฐได้ภาษี 12,000 บาท เรือแซนนอน ซื้อน้ำตาล 3,000 หาบ รัฐได้ภาษี 4,500 บาท เรืออเมริกันไซเรน ซื้อน้ำตาล 2,136 หาบ รัฐได้ภาษี 3,204 บาท

จากข้อมูลดังกล่าวมานี้แสดงว่าการขยายตัวของน้ำตาลทรายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของรัฐ

ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง จะเห็นว่าภาษีน้ำตาลและภาษีที่ดินที่เก็บจากพื้นที่ปลูกอ้อยมี ราคาสูงกว่าอัตราภาษีการนำเข้าของต่างประเทศ ซึ่งกำหนดตามสนธิสัญญาที่ไทยทำไว้กับต่างประเทศ เพียงร้อยละ 3 เท่านั้น จึงทำให้ราคาน้ำตาลที่ผลิตขึ้นในประเทศไทยมีราคาสูงกว่ามาก ประกอบกับต้นทุนการผลิตของไทยมีราคาสูงกว่าของต่างประเทศด้วยทำให้น้ำตาล จากต่างประเทศเข้ามาตีตลาดในประเทศ การผลิตน้ำตาลภายในประเทศจึงซบเซาเป็นลำดับ และลดความสำคัญลง

3.2 รายได้จากอากรค่านา การขยายตัวของการผลิตข้าวในเมืองจะเชิงเตรา ตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา มีผลให้รัฐได้รับอากรค่านาเพิ่มขึ้นตามลำดับ อากรค่านาที่เพิ่มขึ้นเป็นผลมาจากการขยายตัวของที่นาเป็นจำนวนมากในเมืองจะเชิงเตรา และการปรับปรุงอากรค่านาใน พ.ศ.2448 มีส่วนให้อากรค่านาสูงด้วย

ก่อน พ.ศ. 2448 อากรค่านาแบ่งเก็บเป็นสองประเภทคือ นาคุโค เก็บไร่ละ 1 สลึง (16 อัฐ) นาฟางลอย เก็บไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง (24 อัฐ) ในพ.ศ. 2448 มีการเปลี่ยนแปลงอากรค่านาครั้งใหญ่ นาคุโคเก็บไร่ละ 24 อัฐ - 1 บาท นาฟางลอยเก็บไร่ละ 30 อัฐ - 1 บาท 16 อัฐ¹

* ภาษีขั้นใน คือ การเก็บผลประโยชน์ของรัฐต่อผลผลิตตลอดกระบวนการผลิต

¹ เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ. (2478). ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 20 .

หน้า 163 -164. อ้างอิงจาก ศรีอยุธยา คันธราชพ. (2540). เล่มเดิม. หน้า 150.

เป็นการเรียกเก็บอากรค่านาเพิ่มขึ้นถึง 300 เปอร์เซ็นต์¹ ภายหลังการปรับปรุงอากรค่านาใน พ.ศ. 2448 แล้ว รายได้จากอากรค่านา ในเมืองฉะเชิงเทราเพิ่มขึ้น

ในระยะแรกนั้นรัฐบาลคาดหวังว่าอัตราการเรียกเก็บอากรในเมืองฉะเชิงเทราจะเก็บได้มาก เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีโครงการชลประทานทั้งการขุดคลองสายต่างๆ ต่อมาภายหลังต้องเปลี่ยนแปลงอัตราเรียกเก็บค่านา เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพจริง (ดูตารางที่ 13) คือ นาในเมืองฉะเชิงเทรา เป็นนาคูโคเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับประตูน้ำ จะถูกกำหนดให้เป็นนาชั้นเอก แต่ภายหลังได้พบปัญหาจากสภาพภูมิประเทศที่แตกต่าง ทำให้จำเป็นต้องลดอัตราอากรค่านาในหลายพื้นที่ และใน พ.ศ. 2452 พบว่า มีปัญหาน้ำมากเกินไป นาในที่ลุ่มเสียหายมาก² พ.ศ.2456 การทำนาของราษฎรในท้องที่อำเภอบางน้ำเปรี้ยวเฉพาะพื้นที่นาดอน คือ ตำบลบางขนาก ตำบลดอนเกาะนา และตำบลหมอนทอง การทำนาไม่ค่อยดี เนื่องจากมีปัญหาเรื่องน้ำ คือน้ำเข้านาค่อนข้างน้อย³

¹นิติ กสโกศล. (2525). “ การเก็บค่านาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325 – 2482 ” . หน้า 245. อ้างอิงจาก ศรีัญญา คันธาชีพ. (2540). เล่มเดิม. หน้า 150.

²สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 กษ.32/33, “หนังสือกรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5,” 13 กันยายน พ.ศ. 2453.

³สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 กส.13/738 . เรื่อง มณฑลปราจีน ส่งรายงานตรวจการทำนาของนายเชื่อมผู้ช่วยเกษตร (ตอนที่ 1)

ตาราง 11 บัญชีขออนุญาตเปลี่ยนแปลงชนิดนา และเก็บเงินค่านาในเมืองฉะเชิงเทรา

ศก 129 (พ.ศ.2453)

เลขที่	อำเภอหรือตำบล	เดิมประกาศ อย่างไร	ให้เก็บเป็นค่า นา เก็บชั้นใด	ขออนุญาต อย่างไร	เปลี่ยนแปลง ใหม่ เก็บชั้นใด
1	ตำบลบางพระ	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	เอก
2.	ตำบลโสธร	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	เอก
3	ตำบลคลองลาว	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	เอก
4.	ตำบลหน้าเมือง	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	เอก
5	ตำบลท่าไร่	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	เอก
6	ตำบลนครเนื่องเขตร์	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	เอก
7	ตำบลวังตะเข้	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	เอก
8	ตำบลบ้านใหม่	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	เอก
9	ตำบลไผ่แสวก	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	เอก
10	ตำบลจุกกระเชอ	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	เอก
11	ตำบลบางไผ่	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	เอก
12	ตำบลบางตีนเป็ด	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	เอก
13	ตำบลคลองนา	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	เอก
14	ตำบลบางแก้ว	นาคูโค	โท	นาฟางลอย	โท
15	ตำบลเกาะเสือ	นาคูโค	โท	นาฟางลอย	โท
16	ตำบลบางกระบือ	นาคูโค	โท	นาฟางลอย	โท
17	ตำบลบางเตย	นาคูโค	โท	นาฟางลอย	โท
18	ตำบลหนามแดง	นาคูโค	โท	นาฟางลอย	โท
19	ตำบลบางขวั้น	นาคูโค	โท	นาฟางลอย	โท
20	ตำบลสามประทวน	นาคูโค	โท	นาฟางลอย	โท
	<u>อำเภอสนามจันทร์</u>				
21	ตำบลเกาะไร่ตำบล	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	โท
22	ตำบลเทพราช	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	โท
23	ตำบลคลองประเวศ	นาคูโค	เอก	นาฟางลอย	โท
24	ตำบลแหลมประตู่	นาคูโค	จัตวา	นาฟางลอย	จัตวา

ตาราง 11 (ต่อ)

เลขที่	อำเภอหรือตำบล	เดิมประกาศ อย่างไร	ให้เก็บเป็นค่า นา เก็บชั้นใด	ขออนุญาต อย่างไร	เปลี่ยนแปลง ใหม่ เป็นชั้นใด
	<u>อำเภอบางคล้า</u>				
25	ตำบลบางเล่า	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
26	ตำบลต่างลาว	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
27	ตำบลบางตลาด	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
28	ตำบลคลองเขื่อน	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
29	ตำบลบ้านพลับ	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
30	ตำบลบางกระดาน	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
31	ตำบลบางกระเจ็ด	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
32	ตำบลคูมอญ	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
33	ตำบลทางข้ามน้อย	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
34	ตำบลปากน้ำเจ้าโล้	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
35	ตำบลท่าทองหลวง	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
36	ตำบลบางสวน	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
37	ตำบลสาวชะโงก	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
38	ตำบลเสม็ดเหนือ	นาคู่โค	โท	นาฟางลอย	โท
39	ตำบลก้อนแก้ว	นาคู่โค	โท	นาฟางลอย	โท
40	ตำบลบางโรง	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
	<u>อำเภอบางน้ำเปรี้ยว</u>				
41	ตำบลบึงน้ำรักษ์	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
42	ตำบลดอนนิมพลี	นาคู่โค	เอก	นาฟางลอย	เอก
43	ตำบลดอนเกาะกา	นาคู่โค	โท	นาฟางลอย	โท
44	ตำบลหมอนทอง	นาคู่โค	โท	นาฟางลอย	โท

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 กษ.3 , “เงินที่นา,” 1 มิถุนายน ร.ศ.126.

3.3 รายได้จากเก็บอากรตลาด พิกัดอัตราการเก็บภาษีประเภทนี้จะเก็บจากผู้ที่ยื่นยื่นขายของในตลาด การเก็บจะแยกเก็บดังนี้

ประเภทที่เก็บจากโรงร้าน อัตราการเก็บเป็น รายวัน รายเดือนและรายปี การเก็บจะพิจารณาขนาดของร้านค้า และสินค้าในร้าน ดังเช่น ร้านที่เคลื่อนย้ายได้ง่ายจะเก็บเป็นรายวัน เช่น หาบเร่ เก็บวันละ 37 เบี้ย โรงร้านที่มีสินค้ามากมาย แพงๆ ภาษีอากรจะแพงด้วย เช่น ตึกขาย แพรไหม เครื่องทองขาว ชาวถั่วเบญจรงค์ ปีละ 1 ตำลึง 2 บาท

ประเภทที่เก็บจากเรือ การเก็บจะพิจารณาจากขนาดของเรือและประเภทสินค้า เช่น เรือเร่ขายปูวันละ 50 เบี้ย เรือเร่ขายหมาก พลุ กล้วย อ้อย เบ็ดเสร็จวันละ 62 เบี้ย

ประเภทที่เก็บจากแพ ประเภทนี้เก็บจากแพขายของทั่วไป ที่ขายของขายสินค้าต่างๆ เช่น แพขายแพรไหม ผ้า เครื่องทองขาว ชาว ถั่วเบญจรงค์ ปีละ 1 ตำลึง แพขายถั่วขาว เลว เสื่อ หวาย กะแซงชัน น้ำมัน หอม กระเทียม ปีละ 2 บาท

3.4 รายได้จากอากรสุราและอากรบ่อนเบี้ย ภาษีเหล่านี้จะสูงขึ้นในปีที่ผลิตผลต่างๆ ได้ผลดี ประชาชนมีเงินทองใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ส่วนในปีที่ผลิตผลไม่ดี ภาษีเหล่านี้ก็จะลดลง ดูจากตาราง 14 เป็นรายได้จากอากรสุราและอากรบ่อนเบี้ยในมหณฑลปราจีนบุรี พ.ศ. 2440 - 2452

ตาราง 12 รายได้จากอากรสุราและอากรบ่อนเบี้ยในมณฑลปราจีนบุรี พ.ศ. 2440 - 2452

พ.ศ.	อากรสุรา	อากรบ่อนเบี้ย
2440	392,000	308,080
2441	414,000	463,040
2442	464,000	429,600
2443	492,000	-
2444	416,400	-
2445	467,200	-
2446	627,200	51,404
2447	655,200	52,143
2448	750,480	43,915
2449	600,160	59,020
2450	-	92,295
2451	737,523	122,175
2452	799,276	-

ที่มา : อากรสุรา : พ.ศ.2440 – 2442, อ้างจาก สจข., ร.5 ค. 14.3/1 – 17 เล่ม 1-3 .
 พ.ศ. 2443 – 2449, สจข., ร.5 ค.14.3/10, “ บัญชีแผนกประมุลภาษีภายในผูกขาดกรมสรรพภาษี
 ไปตั้งเก็บ.” พ.ศ. 2451 – 2452 สจข., ร.5ค.14/22, “ เรื่องจะยกภาษีอากรให้แก่ กำนันมณฑล
 ปราจีนบุรี และกรุงเก่า,” 10ธันวาคม ร.ศ. 118. อากรบ่อนเบี้ย อ้างอิงจาก กระทรวงมหาดไทย
 , เทศาภิบาล เล่มที่ 7 , แผ่นที่ 37 (1 เมษายน ร.ศ. 128). อ้างอิงจาก ศรัญญา คันธะชีพ.
 (2540). เล่มเดิม. หน้า 161.

4. บทบาทของขุนนางไทยเชื้อสายจีน

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองจะเช็งเทรามาก ปรากฏว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีชาวจีนได้รับการแต่งตั้งจากทางการไทยเป็นขุนนางไทย ทั้งที่เป็นจีนนอกและพวกเชื้อสายจีน ปัจจัยที่ส่งเสริมให้ชาวจีนเข้าสู่ระบบราชการไทยมีดังนี้¹

ประการแรก ชาวจีนต้องการการยอมรับในสังคมไทยเพิ่มขึ้น นอกจากการยอมรับฐานะทางการเงิน ซึ่งสามารถสะสมทุนมาได้แล้ว โดยการอยู่นอกระบบไพร่ชาวจีนจึงสะดวกในการประกอบอาชีพพ่อค้าหรืออาชีพอื่นๆ ได้ทั่วอาณาจักรไทย

ประการที่สอง ชาวจีนเห็นว่าการเป็นข้าราชการจะทำให้ตนเองสามารถหาผลประโยชน์จากตำแหน่งราชการได้ เพราะการเป็นขุนนางไทยไม่มีเงินเดือนประจำตำแหน่ง แต่ได้รับเงินบำเหน็จตอบแทนรายปี และสามารถ ใช้สิทธิส่งเรือสินค้าไปค้ากับต่างประเทศได้ ทำให้เพิ่มรายได้มากยิ่งขึ้น

ประการที่สาม ขุนนางและเจ้านายไทยยอมรับพวกชาวจีนมาอยู่ใต้การอุปถัมภ์ของตน เพราะชาวจีนเหล่านี้เป็นพ่อค้าที่ร่ำรวย สามารถหาเงินทองมาค้ำจุนฐานะของตนหรือกำนัลของแก่ตนได้ และชาวจีนมีลักษณะนิสัยที่อ่อนน้อมถ่อมตน รู้จักเข้าหาผู้ใหญ่ อดทน และขยันขันแข็ง ดังนั้น ขุนนางและเจ้านายไทยจึงสนับสนุนชาวจีนให้เข้าสู่ระบบราชการไทย โดยส่วนใหญ่เริ่มต้นจากการเป็นเจ้าภาษีนายอากรเพราะชาวจีนที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรจะแบ่งรายได้ส่วนหนึ่งให้กับขุนนางหรือเจ้านายที่อุปถัมภ์ตน

บทบาทของขุนนางไทยเชื้อสายจีนในเมืองจะเช็งเทรามีบทบาทในด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมืองการปกครอง และด้านสังคมและวัฒนธรรมไทย ดังนี้

1. บทบาทของขุนนางไทยเชื้อสายจีนทางด้านเศรษฐกิจ ดังนี้คือ

1.1 บทบาททางการค้า ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับทั้งด้านการค้าภายในประเทศ คือ เป็นพ่อค้าผูกขาดสินค้า พ่อค้าคนกลาง และเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับการค้าต่างประเทศ คือ เป็นล่ามตัวแทนการค้าต่างประเทศของพระมหากษัตริย์ ขุนนางและเจ้านายไทยในการค้าสำเภา

1.2 บทบาทด้านการเก็บภาษี เงินภาษีอากรเป็นรายได้สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของทางการไทยที่นำมาใช้ในการทำนุบำรุงประเทศในด้านต่างๆ เพื่อให้ประเทศเจริญก้าวหน้าด้วยดี ผู้มีบทบาทสำคัญต่อการจัดการเก็บภาษีอากร คือ เจ้าภาษีนายอากร เจ้าภาษีนายอากรชาวจีนที่มีบทบาทต่อการเก็บภาษีอากรในเมืองจะเช็งเทราดูจากตารางที่ 15 ดังนี้

¹กนิษฐา ไทเตชะวัฒน์. (2535). บทบาทของขุนนางไทยเชื้อสายจีนในประเทศไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2367 – 2453). หน้า 27.

ตาราง 13 รายชื่อขุนนางไทยที่เป็นชาวจีนรับราชการเป็นเจ้าภาชีนายอากรในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่เกี่ยวข้องกับเมืองฉะเชิงเทรา

พ.ศ.	ชื่อขุนนางไทยที่เป็นจีน	ชื่อเดิม	ชนิดของ ภาษี	เขตรับผิดชอบ
2392	หมื่นเทพอากร	จีนเอี่ยม	สมภักษร	ฉะเชิงเทรา พนัสนิคม
2394	พระศรีชัยบานรับทำ อากรค่าน้ำจืดน้ำเค็ม โดยแบ่งให้ชาวจีนเป็น ผู้รับช่วงเป็นนายอากร	จีนสี เป็นนายอากร		ฉะเชิงเทรา สมุทรปราการ ชลบุรี บางละมุง ระยอง จันทบุรี ตราด
2395	ขุนสุพัฒนาการ	จีนคง	ภาษีงาปี	กรุงเทพฯ สมุทรปราการ สาครบุรี พนัสนิคม ชลบุรี บางละมุง จันทบุรี เพชรบุรี ฉะเชิงเทรา
2397	ขุนอินอากร	จีนอะ	อากรสุรา	ฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี พนัสนิคม
	ขุนพัทสมบัติ	จีนตู	อากรบ่อน เบี้ยไทยจีน	ฉะเชิงเทรา พนัสนิคม
2400	ขุนภักดีสนธนากร	จีนเกงยู	ภาษีน้ำตาล ทราย	9 หัวเมืองตะวันออก ฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี พนัสนิคม ชลบุรี บางละมุง ระยอง จันทบุรี ตราด

ตาราง 13 (ต่อ)

พ.ศ.	ชื่อขุนนางไทยที่เป็นจีน	ชื่อเดิม	ชนิดภาษี	เขตรับผิดชอบ
2401	ขุนอเนกภัณฑการ	จีนพลัน	ภาษีไหม สี่ฝั้ง หวาย เสื่อ กระสอบ พริกเทศตาก แห้ง หัวหอม หัวกระเทียม	กรุงเก่า สระบุรี ชัยนาท ฉะเชิงเทรา นครราชสีมา
	หลวงประเทศ แพทยโอสถ	จีนคัง	ภาษีฝิ่น โรงน้ำตาลทราย	นครชัยศรี สาครบุรี นครเขื่อนขันธ์ ฉะเชิงเทรา
	ขุนปัญญาพิชชากร	จีนจ้อหลี่	ภาษี 22 สิ่ง หม้อ หวด โถ่ง อ่าง ตุ่ม หม้อ เหล้า อ้อย เครื่องดินเผา อื่นๆ พักเขี้ยว พักทอง แต่ง หัว เผือกมัน หัว ผักกาดสด หัว ผักกาดเค็ม ต้นผักกาด อ้อย ไทยจีน กัญชา สมุดไทย กระดาดไทย ดินสอ (ตำ หิน พอง) เต่าปู เต่า หล่อ เต่าทำ รูปพรรณอื่นๆ ดี เหล็ก คันชั่ง ถัง	กรุงเทพฯ พันธ นิคม ชลบุรี บาง ละมุง จันทบุรี ตราด ระยอง เพชรบุรี สมุทรสงคราม นครเขื่อนขันธ์ สาครบุรี ฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี สุพรรณบุรี กำแพงเพชร สุโขทัย สิงห์บุรี สุพรรณบุรี

ตาราง 13 (ต่อ)

พ.ศ.	ชื่อขุนนางไทยที่เป็นจีน	ชื่อเดิม	ชนิดของภาษี	เขตรับผิดชอบ
2401	ขุนจำเริญราชากร	จีนพูน	ภาษีสุรา เปิดไก่อ ไข่เปิดสด ไข่เค็ม	กรุงเก่า อ่างทอง พิจิตร พิชัย ตาก อุตรดิตถ์ สุพรรณบุรี จะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี อุทัยธานี
2402	ขุนวิเศษอากร	จีนดำ ขุนวิเสฏอากร	ภาษีจาก จากมัด	กรุงเทพฯ พันธ นิคม จะเชิงเทรา
	ขุนสมพัทธาธิกร	จีนนึ่ง	กระแซงจาก ภาษีละคร	ชลบุรี ฯลฯ กรุงเทพฯ นนทบุรี จะเชิงเทรา ฯลฯ
2403	ขุนเอนกพันธากร	จีนแดง	ภาษีไหม ขี้ผึ้ง หวาย กล้วย เสื่อ พริกเทศสด พริก แห้ง หัวหอม กระเทียม	กรุงเก่า กรุงเทพฯ ชัยนาท จะเชิงเทรา ฯลฯ
		จีนช่วง	ภาษี ใต้ ชัน น้ำมันยาง	กรุงเทพฯ กรุงเก่า จะเชิงเทรา
2411	ขุนประมุขราชทรัพย์	จีนกิมเฮง	ภาษี ใต้ ชัน น้ำมันยาง	กรุงเทพฯ กรุงเก่า ชัยนาท จะเชิงเทรา พนมสารคาม สมุทรปราการ ฯลฯ

1.3 บทบาทในการภาษีจากชาวจีน นายอำเภอจีนเป็นขุนนางไทยเชื้อสายจีนที่มีบทบาทในการหารายได้ให้แก่ทางการไทย ช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยดูแลเกี่ยวกับภาษีเฉพาะกลุ่มชาวจีนที่เรียกว่า “ การผูกปี่ข้อมือ ”

การผูกปี่ เป็นวิธีการเก็บภาษีจากชาวจีนที่อยู่นอกแบบไพร่ โดยรัฐต้องการผลประโยชน์ในรูปของเงินตราเป็นสำคัญมากกว่ามุ่งเกณฑ์แรงงาน ตามหลักฐานการผูกปี่มีขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยกำหนดให้ชาวจีนอายุ 17 ปี หรือ 20ปีขึ้นไป หรือชาวจีนที่มีความสูงประมาณ 50 นิ้ว โดยวัดจากเท้าถึงไหล่ ต้องมารายงานตัวต่อทางการ ซึ่งจะดำเนินการผูกปี่ที่ข้อมือ 3 ปีต่อครั้ง ในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อัตราค่าผูกปี่จะเก็บคนละ 4 – 8 บาท พร้อมทั้งค่าธรรมเนียมอีกประมาณ 1 สลึง ส่วนชาวจีนที่ไม่มีเงินจ่ายค่าผูกปี่นั้นต้องทำงานโยธาให้แก่ทางการคนละ 1 เดือน นายอำเภอจีน จะมีหน้าที่เก็บภาษีจาก การผูกปี่ โดยรับผิดชอบต่อเจ้าเมืองและกรมการเมืองในเรื่องการสำรวจและจัดทำบัญชีรายชื่อชาวจีนในท้องถิ่นที่ตนควบคุมดูแลว่ามีอยู่เท่าไร ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ไหน ประกอบอาชีพอะไร รวมทั้งนำชาวจีนเหล่านั้นมาผูกปี่มือเมื่อถึงกำหนดเวลาผูกปี่ เมืองจะเชิงเทรามีชาวจีนอาศัยอยู่มากดังนั้นนายอำเภอจีนจึงสามารถเก็บภาษีส่งทางการได้มาก

2. บทบาทของขุนนางไทยเชื้อสายจีนทางด้านการเมืองการปกครอง เมืองจะเชิงเทรามีชาวจีนมาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอยู่จำนวนมาก ดังนั้นทางการไทยจึงพยายามดูแลให้ชาวจีนเหล่านั้นมีความสุข ปลอดภัยและมั่นใจในสวัสดิภาพของตน และเพื่อควบคุมมิให้ชาวจีนก่อความวุ่นวายในสังคมเมืองจะเชิงเทรา การควบคุมชาวจีนโดยผ่านกรมท่าซ้าย เป็นการควบคุมชาวจีนโดยตรงและเป็นวิธีการที่ใช้สืบเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ทางการไทยได้แต่งตั้งคนจีนที่มีชื่อเสียงเป็นที่เคารพนับถือของชาวจีนทั่วไป ให้ดำรงตำแหน่ง “ พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี เป็นเจ้ากรมท่าซ้ายมีหน้าที่รับผิดชอบดูแลการค้าระหว่างไทยกับจีนและหัวเมืองทางฝั่งตะวันออก รวมทั้งดูแลชาวจีนในสังคมไทยให้อยู่อย่างสงบเรียบร้อย วิธีการดูแลควบคุมชาวจีนโดยผ่านกรมท่าซ้ายไม่เพียงพอด้วยเหตุนี้ รัฐบาลจำเป็นต้องปรับปรุงเพิ่มวิธีการควบคุมชาวจีนให้มากกว่าเดิม โดยเพิ่มตำแหน่งระบบราชการของไทย ตำแหน่งที่เพิ่มขึ้นจะกระจายไปอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ที่มีชาวจีนไปตั้งหลักแหล่งอยู่รวมทั้งเมืองจะเชิงเทราด้วย ผู้ปกครองชาวจีนที่สร้างขึ้นในช่วงเวลานี้ประกอบด้วย นายอำเภอจีน จางวางจีน หรือ จางวางอำเภอจีน ปลัดจีน และกงสุลจีนในบังคับสยาม ดังนี้ คือ

2.1 นายอำเภอจีน นายอำเภอจีนมีอำนาจหน้าที่ทั้งในด้านการให้ความคุ้มครองช่วยเหลือและควบคุมดูแลชาวจีน โดยทั่วไปแล้ว เมืองเล็กที่มีชาวจีนอยู่ไม่มาก รัฐบาลจะแต่งตั้งนายอำเภอจีนเพียงคนเดียว ทำหน้าที่ควบคุมดูแลชาวจีนทุกกลุ่มภาษาในเมืองนั้น แต่เมืองจะเชิงเทราเป็นเมืองที่ชาวจีนอยู่มากและปัญหาจึงมีมากตามไปด้วย ทางกรจึงต้องตั้งนายอำเภอจีนเพิ่มขึ้น อาทิเช่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พวกบาทหลวงคาทอลิกได้ไปเผยแพร่ศาสนาที่เมืองจะเชิงเทรา ชาวจีนส่วนหนึ่งได้เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ จึง

เกิดกลุ่มจีนเข้ารีตขึ้นและมักมีเรื่องขัดแย้งกับชาวจีนกลุ่มอื่นๆ รัฐบาลจึงได้แก้ปัญหาด้วยการตั้งตำแหน่ง “นายอำเภอจีนเข้ารีต” ขึ้นเพื่อควบคุมดูแลพวกจีนเข้ารีตโดยเฉพาะ ดังจะเห็นได้จากร่างสารตราถึงเมืองฉะเชิงเทรา กล่าวว่

... แต่ทุกวันนี้ได้ทราบได้ผลลอง ๆ ว่าบาทหลวงฝรั่งเศสออกไปตั้งสั่งสอนศาสนาอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา จีนเข้ารีตฝรั่งเศสมีมาก ถือนักศาสนาโรมันคาทอลิกต่างกันกับจีนแต่จิว จีนฮกเกี้ยน และจีนไหหลำ ครั้นจะไม่ตั้งจีนเข้ารีต เป็นนายอำเภอควบคุมก็ไม่ควร ด้วยจีนเข้ารีตนับถือศาสนาต่างกันกับพวกอื่น จะมีความวิวาทกับคนพวกอื่นอย่างไร ผู้ว่าราชการ กรมการจะหาตัวมาชำระก็จะเป็นที่ขัดๆ ขว้าง ๆ ไป จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสพระเพลิงผลาญแผลงฤทธิ์ จางวางฝรั่งแม่ปืนให้เลือกหาจีนพวกเข้ารีต ตั้งเป็นนายอำเภอเมืองละนาย ... จึงโปรดพระราชทานสัญญาบัตรประทับพระราชลัญจกรตั้งจีน เหลียนจิวเป็นที่หมื่นพิจารณคริสต์จีน นายอำเภอจีนออกมาว่ากล่าวจีนพวกเข้ารีต บรรดาที่อยู่เมืองฉะเชิงเทรานายหนึ่ง แต่จีนแต่จิว ฮกเกี้ยน จีนไหหลำ ตามเดิมนอกจากพวกเข้ารีตนั้น ให้หลวงวิสูตรจีนชาติปลัด ขุนศรีบริบูรณ์ ขุนวิจารณ์ จินจร นายอำเภอว่ากล่าวไปตามเคย ...¹

รัฐบาลแต่งตั้งนายอำเภอจีนเข้ารีตดูแลชาวจีนที่นับถือศาสนาที่เมืองฉะเชิงเทรา มีจีนเหลียนจิวเป็นหมื่นพิจารณคริสต์จีน หน้าที่ของนายอำเภอจีนเข้ารีตนี้เหมือนกับนายอำเภอจีนคือดูแลชาวจีนที่นับถือศาสนาคริสต์ให้ประกอบอาชีพโดยสุจริต ระงับข้อพิพาทและพิพากษาคดีระหว่างจีนเข้ารีตกับจีน กลุ่มอื่น ๆ ชาวจีนที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายอำเภอจีนนี้ต้องมีผู้รับรองและทำหนังสือรับรองด้วย เมื่อกระทำความผิดรัฐบาลสามารถใช้มาตรการถอดถอนออกจากตำแหน่งได้และตั้งผู้อื่นดำรงตำแหน่งแทนได้

2.2 จางวางจีนหรือจางวางอำเภอจีน คือตำแหน่งนายอำเภอจีนนั่นเอง มีขอบข่ายอำนาจหน้าที่เหมือนนายอำเภอจีนทุกประการ ต่างกันเล็กน้อยตรงที่ว่าจางวางอำเภอจีนมักได้รับพระราชทานยศบรรดาศักดิ์สูงกว่านายอำเภอจีน เนื่องจากได้รับผิดชอบควบคุมดูแลชาวจีนในท้องถิ่นที่กว้างใหญ่กว่า และท้องถิ่นที่จางวางจีนรับผิดชอบจะมีชาวจีนอาศัยอยู่หนาแน่นในเมืองฉะเชิงเทราไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการแต่งตั้งตำแหน่งนี้

2.3 ปลัดจีน เป็นตำแหน่งขุนนางชาวจีน ซึ่งมีการแต่งตั้งเพิ่มขึ้นอีกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากเมืองฉะเชิงเทรามีชาวจีนตั้งถิ่นฐานอยู่มากและมีนายอำเภอจีนหลายคน รัฐบาลจึงแต่งตั้งตำแหน่ง “ปลัดจีน” เพิ่มขึ้นมาอีกตำแหน่งหนึ่ง เพื่อเป็นหัวหน้าของนายอำเภอจีน มีอำนาจหน้าที่ทั้งในด้านการควบคุมดูแล การพิพากษาคดีความและการให้ความช่วยเหลือแก่ชาวจีนในด้านต่างๆ ครอบคลุมทั่วเมืองมากกว่านายอำเภอจีน โดยปลัดจีนรับราชการภายใต้การบังคับบัญชาของเจ้าเมืองปลัด จีนมักได้รับพระราชทานยศ ในระดับ “หลวง” และ

¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่37. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1225. ร่างสารตราถึงเมืองฉะเชิงเทรา โปรดเกล้าฯ ตั้งจีนเหลียนจิวเป็นที่หมื่นพิจารณคริสต์จีน นายอำเภอจีนเข้ารีต.

มีศักดินา 600 – 800 แต่มีปลัดจีนบางคนได้รับพระราชทานยศ ในชั้น “ พระ “ และมีศักดินา 600 – 1,000 ¹ การแต่งตั้งปลัดจีนของเมืองฉะเชิงเทราเท่าที่ปรากฏหลักฐาน มีดังนี้ คือ พ.ศ. 2399 ทางการแต่งตั้งจีนอยู่ บุตรจีนลั่นและเป็นหลานหลวงพิทักษ์ทศกร เจ้าภาน้ำตาล เป็นที่หลวงวิสุทธิจีน ณ ชาติ ปลัดจีนเมืองฉะเชิงเทรา

นอกจากนั้น ถ้าตำแหน่งเจ้าเมืองว่างลงและกรมการไทยที่เป็นใหญ่ไปราชการที่อื่นปลัดจีนก็จะเป็นผู้รักษาราชการแทนเจ้าเมือง ดังเช่น หลวงวิสุทธิจีน ณ ชาติ ปลัดจีนเมืองฉะเชิงเทรา เคยเป็นผู้ว่าราชการเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วงเวลาสั้น ๆ ระยะเวลาหนึ่ง พ.ศ. 2407 คือ ใน พ.ศ. 2406 พระพนมสารรินทร์เจ้าเมืองพนมสารคาม ทำความผิดเรื่องปกปิดไพร่ที่ปลอมสัก เรียกเงินจากคนปลอมสักแล้วก็ปล่อยไป และยังทำความผิดอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง จึงถูกถอดจากตำแหน่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้หลวงบุรีพิทักษ์ ยกกระบัตรเมืองฉะเชิงเทราไปรักษาราชการเป็นเจ้าเมืองชั่วคราว และเมื่อพระกำแพงขุกกัฏี* ปลัดเมืองฉะเชิงเทรา กลับจากราชการทัพทางเขมร จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระกำแพงขุกกัฏี เป็นที่พระพนมสารรินทร์ เจ้าเมืองพนมสารคาม ในวันศุกร์ แรม 9 ค่ำ เดือน 3 จ.ศ. 1227 (พ.ศ. 2406)

ในปีเดียวกันนี้ พ.ศ. 2406 พระยาวิเศษฤๅไชย เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา กระทำความผิดต่อราชการหลายเรื่องจึงถูกถอดจากตำแหน่งเจ้าเมือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุริยาภะ จางวางกรมม้า จากกรุงเทพฯ ขึ้นมารักษาการเป็นเจ้าเมืองชั่วคราว จนถึงปลาย พ.ศ. 2407 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงแต่งตั้งให้พระยาศรีสุริยาภะเป็นพระยาวิเศษฤๅไชย เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา สันนิษฐานว่า ในช่วงที่พระยาศรีสุริยาภะรักษาการอยู่นั้น คงจะไปมาๆ ระหว่างราชการที่กรุงเทพฯ และเมืองฉะเชิงเทรา หลวงวิสุทธิจีน ชาติจึงได้ว่าราชการเมืองฉะเชิงเทราแทนในบางระยะ ดังไปบอกถึงกรุงเทพฯ เรื่องชำระเงินอากร คำนวณที่ขึ้นต้นว่า “ ข้าพเจ้าหลวงวิสุทธิจีนชาติ ปลัดจีน ผู้ว่าราชการเมืองฉะเชิงเทรา . . . แลกรมการเมืองฉะเชิงเทรา”²

ตำแหน่งนายอำเภอจีนและปลัดจีนที่รัฐบาลแต่งตั้งขึ้นนี้เรียกรวมกันว่า “กรมการจีน” เพื่อทำหน้าที่ช่วยเจ้าเมืองควบคุมดูแลชาวจีนในท้องถิ่นที่รับผิดชอบให้อยู่สงบเรียบร้อย ไม่ประพฤติผิดกฎหมายบ้านเมือง รวมทั้งช่วยเจ้าเมืองปราบปรามจีนที่เป็นโจรผู้ร้ายด้วย นอกจากนี้กรมการจีนยังมีหน้าที่พิจารณาคดีความทั่วไปที่เกิดขึ้นในหมู่ชาวจีน ถ้าเป็นคดีความแพ่ง ความอาญา จะส่งมาให้เจ้าเมืองและกรมการไทยพิจารณา โดยกรมการจีนจะไปนั่งฟังการพิจารณาคดีความด้วย หน้าที่

¹ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. “ควบคุมชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการปฏิรูปการปกครอง (พ.ศ. ๒๓๒๕– ๒๔๓๕),” ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ 13 ฉบับที่ 4 (กุมภาพันธ์ 2535) หน้า 188.

* พระกำแพงขุกกัฏี คือ ตำแหน่งปลัดเมืองฉะเชิงเทราที่ตั้งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อดูแลราษฎรชาวเขมร

² แหล่งเดิม. หน้า 197.

อีกประการหนึ่งของกรมการจีนคือ การให้ความช่วยเหลือแก่ชาวจีนในเรื่องต่างๆ ที่ชาวจีนร้องเรียน และเป็นที่พักพิงของเจ้าเมืองในปัญหาที่เกี่ยวกับชาวจีน

2.4 กงสุลจีนในบังคับสยามหรือกงสุลจีน ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งที่ตั้งขึ้นใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อแก้ปัญหาที่ชาวจีนจำนวนหนึ่งสมัครเป็นคนในบังคับของชาติตะวันตก หรือ “จีนในร่มธง” โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศส เพื่อมุ่งหวังอภิสิทธิ์ทางการศาลในเวลาที่เกิดคดีความต่างๆ ขึ้น

ตำแหน่งกงสุลจีนในบังคับสยามนี้ มีหน้าที่ยุติกรณีพิพาทระหว่างคนจีนต่อกันด้วยกันในศาลคดีจีน ด้วยการเรียกตัวคนจีนมาว่ากล่าว และเปรียบเทียบให้เห็นว่าฝ่ายใดผิดฝ่ายใดถูก เป็นการตัดภาระกรณีพิพาทของคนจีนในบังคับของกงสุลต่างประเทศ ไม่ให้นำเรื่องไปพิจารณาในศาลของชาวจีนที่อยู่ใต้ร่มธงของชาตินั้น ซึ่งทำให้ชาวจีนไม่พอใจ เพราะกงสุลจีนในบังคับสยามนั้นเป็นชาวจีนด้วยกันเอง ย่อมพูดจาภาษาเดียวกันรู้เรื่อง มีจารีตประเพณีเดียวกัน จึงเข้าใจ

พ.ศ. 2411 รัฐบาลได้แต่งตั้งกงสุลจีนในบังคับสยามและผู้ช่วยปฏิบัติงานเพื่อรับผิดชอบการพิจารณาคดีความของชาวจีนเมืองฉะเชิงเทรา ดังข้อความในสารตราที่กล่าวว่า

... จึงโปรดเกล้าฯ ให้จีนอยู่ แซ่ตัน อยู่บ้านใหม่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา เป็นหลวงวิสุทธิจีนชาติปลัดจีน เป็นกงสุลจีน ตั้งอยู่ในบังคับสยาม สำหรับว่ากล่าว ถ้อยความจีน ซึ่งอยู่ในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา เมืองปราจีนบุรี เมืองนครนายก โดยมีจีนเหราแซ่ตัน เป็นขุนพิพาทจีนพิจารณาที่สอง กงสุลจีนในบังคับสยาม ข้างขวา และจีนจ่าย แซ่ตัน เป็นขุนสมานจีนประจำที่สอง กงสุลจีนในบังคับสยามข้างซ้ายเป็นผู้ช่วย¹

จากข้อความที่กล่าวนี้แสดงว่า ทางเราได้แต่งตั้งจีนอยู่ แซ่ตัน เป็นหลวงวิสุทธิจีนชาติ กงสุลจีนในบังคับสยามดูแลเมืองฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรีและนครนายก โดยมีผู้ช่วย 2 คน คือ จีนเหรา แซ่ตัน เป็นขุนพิพาทจีนพิจารณาที่สองกงสุลจีนในบังคับสยามข้างขวา และจีนจ่าย แซ่ตัน เป็นขุนสมานจีนประจำที่สองกงสุลจีนในบังคับสยามข้างซ้าย เป็นผู้ช่วย

ชาวจีนที่ได้รับการแต่งตั้งเป็น นายอำเภอจีน จางวางจีน ปลัดจีน และกงสุลจีนในบังคับสยามนั้น มีฐานะเทียบเท่ากับชนชั้นปกครองของไทย ชาวจีนเหล่านี้มีบทบาทต่อความมั่นคงและความสงบสุขของสังคมของเมืองฉะเชิงเทรา อีกทั้งยังช่วยทางการจัดการด้านทะเบียนเกี่ยวกับชาวจีน เพื่อให้รู้ว่าจำนวนของชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทรามีเท่าไร ประกอบอาชีพอะไรอันเป็นประโยชน์ต่อการเก็บภาษีอากรจากชาวจีน

¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 72. จดหมายเหตุนครบาลที่ 4. จ. ศ. 1230. สารตราถึงกรมการเมืองต่างๆ ตั้งจีนอยู่ แซ่ตัน เป็นหลวงวิสุทธิจีนชาติ กงสุลจีนในบังคับสยาม.

5. การรับศิลปะและวิทยาการจากชาวจีน

ชาวจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในเมืองฉะเชิงเทรา เป็นการนำเอาความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ จากบ้านเกิดเข้ามาในเมืองนี้ด้วย เช่น การทำน้ำตาลทรายจากอ้อยลักษณะการคำนวณต่าง ๆ เช่น การค้าแร่ การค้าอ้อย การเป็นพ่อค้าคนกลาง การจัดทำบัญชีทางการค้า การทำไร่ ทำสวน การประมง การทำเหมืองแร่ กิจการโรงสีข้าว การทำสับประรดกระป๋อง เป็นต้น การรับวิทยาการเหล่านี้ ผ่านทางชาวจีนโดยตรง ส่งผลให้เมืองฉะเชิงเทรา มีการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจจากการผลิตพอลิเอสเตอร์ซีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้า รวมทั้งมีการพัฒนาชุมชนให้เจริญก้าวหน้าขึ้น อาทิเช่น ชุมชนตลาดบ้านใหม่ ชุมชนสะพานวรรณยิ่ง ชุมชนคลองท่าไข่ ชุมชนตลาดบ่อวัว เป็นต้น

ส่วนทางด้านศิลปะนั้น เมืองฉะเชิงเทรา รับศิลปะจีน เข้ามาผสมผสานกับศิลปะไทย เช่น การสร้างศาลเจ้าและโรงเจตามชุมชนต่าง ๆ ภายในเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งมีจิตรกรรมและสถาปัตยกรรมแบบจีน การสร้างศาลหลักเมืองฉะเชิงเทรา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในช่วงที่มีการสร้างเมืองใหม่ก็นำศิลปะแบบจีนมาใช้เป็นแบบอย่าง นอกจากนี้ยังมีวัดจีนที่โดดเด่นมากตั้งอยู่ภายในตัวเมืองฉะเชิงเทรา คือ วัดจีนประชาสโมสร (เล่งฮกยี่) และวัดอุภัยภาติการาม (ซาปอกง) เป็นวัดจีนที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นวัดที่มีจิตรกรรม ประติมากรรมและสถาปัตยกรรมแบบจีน

ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ตั้งอยู่ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา แนวเดียวกับป้อมกำแพงเมือง ภายในศาลมีเสาหลักเมืองยอดหัวเม็ด มีลักษณะเป็นศิลปะจีนคล้ายศาลเจ้า

วัดจีนประชาสโมสร เป็นวัดจีนพุทธศาสนาฝ่ายมหายานชาวจีนเรียกวัดนี้ว่า “วัดเล่งฮกยี่” ตั้งอยู่ถนนสุขุมกิจ ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา วัดนี้สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2449 โดยนายเทียนอิง แซ่ลี้ ต้นตระกูล “วงศ์เชียรทอง” และ “ศรีเตียรอินทร์” พร้อมภรรยา ชื่อ เปี่ยม ได้บริจาคที่ดินสร้างวัดนี้ครั้งแรก 5 ไร่ 3 งาน 80 ตารางวา โดยน้อมสการพระคุณเจ้า “สกเหิง” ให้เป็นผู้ดำเนินการสร้าง ซึ่งสร้างขึ้นภายหลังวัดมังกรกมลาวาส (วัดเล่งเน่ยยี่) ที่กรุงเทพฯ เพียงเล็กน้อย

พระคุณเจ้าสกเหิง หรือ พระอาจารย์จีนวังสสมาธิวัตร สกเหิงเถระ ปฐมบูรพาจารย์แห่งวัดจีนประชาสโมสร ศิษย์ของวัดมังกรกมลาวาส (เล่งเน่ยยี่) กรุงเทพฯ นำรูปแบบสถาปัตยกรรมของวัดเล่งเน่ยยี่มาสร้างที่วัดนี้ด้วยจึงมีความคล้ายคลึงกันมาก สิ่งที่น่าสนใจของวัดนี้คือ ศพอดีตเจ้าอาวาสที่ไม่เน่าเปื่อย เก็บรักษาไว้ให้พุทธศาสนิกชนเคารพบูชา นอกจากนี้ประตูทางเข้ามีรูปปั้นขนาดใหญ่ของท้าวจตุโลกบาลแต่งเครื่องแบบทหารจีน ภายในอุโบสถมีพระพุทธรูปสำริดแบบจีน 3 องค์สร้างด้วยกระดานนำมาจากเมืองเซี่ยงไฮ้ ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน

วัดอุภัยภาติการาม เป็นวัดพุทธศาสนาอนันติกายแบบญวน ประชาชนทั่วไปเรียกว่า “วัดซาปอกง” ตั้งอยู่ถนนสุขุมกิจ ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2449 โดยขุนพิพิธพานิชกรรม เมื่อวันที่ 25

มกราคม 2450 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรวัดนี้ พระราชทานพระราชทรัพย์บำรุงวัด 200 บาท และพระราชทานนามวัดนี้ว่า “ วัดอุภัยภาติการาม ” พระราชทานนามพระพุทธรูปจำลองแบบหลวงพ่อดำวัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยาว่า “ พระพุทธไตรรัตนนายก ” ดังหลักฐานปรากฏอยู่ในใบแผ่นปลิวซึ่งพิมพ์ขึ้นในปี ร.ศ.127 (พ.ศ. 2251) ความว่า

ฎีกา ข้าพเจ้า หลงจูฮี หลงจูแดง แฝกสุลมาย์ท่นทั้งหลายทราบ ด้วยข้าพเจ้าได้จำลอง พระเจ้านางเซิง คือจีนเรียกว่าซาปองมาจากกรุงเก่าที่วิหารนั้นตำบลบ้านใหม่ตลาดล่างแขวง เมืองฉะเชิงเทรา เป็นที่สักการบูชาสร้างมาแต่ศกก่อน เมื่อวันที่ 25 มกราคม 126 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปที่วัดนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน เงิน 200 บาท ปฏิสังขรณ์วัดนั้น มรพระบรมราชานุญาตพระราชทานนามว่า วัดอุภัยภาติการาม รพพุทธรูปมีนามพระไตรรัตนนายก บัดนี้จะมีการสมโภชปิดทองพระพุทธรูป พระไตรรัตนนายก เพิ่มเติมอีก กำหนดการ ณ วันที่ 8 เมษายน ศก 127 รวม 5 วัน . . .¹

วัดนี้ถูกปล่อยให้เสื่อมโทรมร้างไประยะหนึ่ง จนกระทั่งนายพิชัย สุรัตพิพิธ บุตรขุนพิพิธ พานิชกรรม ได้ยื่นเรื่องราวขออนุญาตจัดตั้งเป็นวัดที่ถูกต้องตามกฎหมาย บุรณะขึ้นใหม่จนได้รับ พระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ.2513

นอกจากนี้มีการนำประเพณีและพิธีกรรมบางอย่างของชาวจีนเข้ามาในเมืองฉะเชิงเทราและสืบทอดมายังรุ่นลูก รุ่นหลาน ดังนี้คือ ประเพณีวันตรุษจีนวันสารทจีนวันเซ่งเม้งประเพณีการทิ้ง กระดาษ ประเพณีการถือศีลกินเจ ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีงานศพ ซึ่งประเพณีเหล่านี้ได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตของประชาชนชาวเมืองฉะเชิงเทรา โดยการผสมผสานประเพณีและพิธีกรรมระหว่างไทยและจีนเข้าด้วยกัน² เป็นต้น

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า การรับเอาศิลปและวิทยาการต่างๆ รวมทั้งประเพณีและ พิธีกรรมของชาวจีน โดยตรงหรือโดยอ้อมนั้น จัดว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและประโยชน์อย่างมหาศาลต่อการดำเนินชีวิตของ ประชาชนชาวไทย ชาวจีนและชนกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามาทำมาหากินเลี้ยงชีพใน เมืองฉะเชิงเทราซึ่งส่งผลให้สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุข

¹ ประเสริฐ ศิลรัตน. (2527). จังหวัดฉะเชิงเทรา : อดีตและปัจจุบัน (อำเภอเมือง). หน้า 61.

² สำราญ จูเจริญ ผู้ให้สัมภาษณ์ , อังคณา แสงสว่าง เป็นผู้สัมภาษณ์, ณ โรงเรียนเบญจมราช-รังสฤษฎ์ 2 ตำบลบางตีนเป็ด อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 4 มกราคม พ.ศ.2550.

บทที่ 6

บทสรุป

การศึกษามหาบททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ.2398 - 2475 กล่าวได้ว่า ชาวจีนมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นอย่างมาก ทั้งทางด้านพาณิชยกรรม เกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ดังจะเห็นได้จากช่วงเวลาที่ผู้วิจัยใช้ช่วงเวลา พ.ศ. 2398 – 2475 เป็นขอบเขตในการศึกษา เนื่องจากเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีการผลิตแบบพอเพียง คือ เพื่อการบริโภคภายในครอบครัว และเพื่อขายเป็นอาหารค่านาให้แก่รัฐ เหลือจากการบริโภคและเสียภาษีแล้ว จึงจะนำออกขายหรือแลกเปลี่ยน จนกระทั่งหลังจากมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ. 2398 แล้ว เศรษฐกิจของประเทศขยายตัวทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค เศรษฐกิจของจังหวัดฉะเชิงเทราก็มีการขยายตัวด้วย เป็นการผลิตรายการค้า ดังนั้นจึงเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทราเข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้นในช่วงเวลานี้ นอกจากนี้ยังมีผลต่อจังหวัดฉะเชิงเทรา ทำให้จังหวัดฉะเชิงเทราเกิดความหลากหลายและซับซ้อนในทาง เศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม อาทิเช่น การเติบโตของชุมชน การขยายตัวของการค้าภายในท้องถิ่น รายได้ของรัฐ บทบาทของขุนนางชาวจีน การรับศิลปะและวิทยาการจากชาวจีน

บทบาทด้านพาณิชยกรรม ชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดฉะเชิงเทรามีจุดมุ่งหมายคือการสร้างฐานะของตนเองให้ดี ดังนั้นอาชีพที่ชาวจีนมีความชำนาญและลงทุนน้อยกว่าการประกอบอาชีพอื่นและสามารถสร้างฐานะได้อย่างรวดเร็ว คือ การค้า การค้าของชาวจีนมีการพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไปและอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการค้าภายในจังหวัดฉะเชิงเทรา การค้าระหว่างเมือง การค้าระหว่างประเทศ ลักษณะการค้าของชาวจีนเริ่มต้นจากการค้าขายเล็กๆน้อยๆ แล้วสะสมทุนให้ได้จำนวนหนึ่งหลังจากนั้นจึงพัฒนาตนเองเป็นพ่อค้า คณกลางและนายทุนเจ้าของกิจการต่อไป สมัยก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง การค้าที่ทำให้เกิดรายได้ให้ ชาวจีนอย่างมากคือ การค้าน้ำตาลทราย และหลังจากนั้นเป็นต้นมาการค้าในจังหวัดฉะเชิงเทราจึงขยายตัวเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการค้าข้าวส่งออกเพิ่มขึ้น รัฐบาลให้การสนับสนุนในการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวเพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวโดยการขุดคลองหลายสาย การปรับปรุงด้านภาษีอากร เป็นต้น ดังนั้นชาวจีนจึงมีบทบาทสำคัญทางการค้าข้าวเป็นอย่างมาก อาทิเช่น การเป็นพ่อค้าคณกลางเชื่อมระหว่างชาวนากับโรงสีข้าว โดยมีวิธีการและเทคนิคที่จะให้ได้ข้าวมาเพื่อได้รับผลกำไรจากการค้าข้าวมาก คือ วิธีการแลกข้าว วิธีซื้อข้าว และการตกข้าว และยังเป็นพ่อค้าส่งข้าวออกขายไปยังต่างประเทศด้วย

การค้าขายของชาวจีน มีบทบาททางเศรษฐกิจต่อจังหวัดฉะเชิงเทรา เนื่องจากเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญจากการเก็บภาษีอากร นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดเป็นย่านการค้าที่สำคัญและชุมชนที่

เจริญมีการพัฒนาของจังหวัดฉะเชิงเทรา เช่น ชุมชนตลาดบ้านใหม่ ตลาดประตูน้ำท่าถั่ว ตลาดคลองสวน ตลาดท่าเกวียน เป็นต้น

บทบาทด้านเกษตรกรรม ชาวจีนเมื่อแรกอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในจังหวัดฉะเชิงเทรา ประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม โดยทำการเพาะปลูกพืชผักสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ไว้บริโภคเฉพาะในครัวเรือน เมื่อมีทุนทรัพย์เพิ่มขึ้นจึงขยายเป็นการทำสวน ทำไร่ ชาวจีนเหล่านี้นิยม การทำไร่อ้อย ทำไร่สับปะรด ทำสวนหมาก สวนมะพร้าว ทำสวนผัก ไม่นิยมการทำนา ส่วนการเลี้ยงสัตว์นั้น นิยมเลี้ยงกันมาก คือ การเลี้ยงหมู เลี้ยงไก่

การทำไร่อ้อยของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่ามีการเพาะปลูกอ้อยเพื่อการค้าในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นต้นมา และเพิ่มขึ้นช่วงตอนปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้มีการขยายการเพาะปลูกมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากหลักฐานทำให้ทราบว่ารัฐบาลในช่วงนั้นให้การสนับสนุนการทำไร่อ้อย โดยการสนับสนุน เรื่องที่ดินสำหรับปลูกอ้อย การส่งเจ้าหน้าที่รัฐจากกรุงเทพฯ ออกไปตรวจตราดูแลไร่อ้อยที่จังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อปรับปรุงและส่งเสริมได้อย่างถูกต้อง นอกจากนี้ยังพบว่ารัฐมีรายได้จากการเก็บผลประโยชน์จากอากรสมัตตสินในแต่ละปีเป็นจำนวนมาก เจ้าของไร่มีทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวจีน สำหรับแรงงานในการปลูกอ้อย ส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวการทำไร่อ้อยในจังหวัดฉะเชิงเทราได้ลดลงเนื่องจากอุตสาหกรรมน้ำตาลอยู่ในภาวะซบเซา ต้นทุนการผลิตสูง ไม่สามารถแข่งขันกับน้ำตาลทรายจากต่างประเทศได้ และสาเหตุสำคัญ คือ จังหวัดฉะเชิงเทราเป็นแหล่งปลูกข้าวเพื่อการค้า ซึ่งมีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจต่อจังหวัดฉะเชิงเทราและประเทศเป็นอย่างมากต่อมา จากการศึกษาพบว่าชาวจีนไม่นิยมปลูกข้าวแต่เป็นผู้ที่มีบทบาททางการค้าข้าวและเป็นนายทุนให้ชาวไทยกู้ยืมเงินไปทำการปลูกข้าว

อย่างไรก็ตามการทำไร่อ้อยของชาวจีน จัดได้ว่ามีบทบาททางเศรษฐกิจที่สำคัญของจังหวัดฉะเชิงเทรา และก่อให้เกิดเป็นชุมชนขึ้นเนื่องจากการเข้ามาตั้งหลักแหล่งในพื้นที่การเพาะปลูกอ้อย

การทำไร่สับปะรด เป็นพืชไร่ที่ชาวจีนนิยมปลูกเพื่อการค้าอีกอย่างหนึ่ง จากหลักฐานพบว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีผลผลิตจำนวนมากและต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การมีผลผลิตสับปะรดมากเป็นปัจจัยสำคัญให้ตั้งโรงงานสับปะรดกระป๋องขึ้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา ดังนั้นการทำไร่สับปะรดจึงเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญอย่างหนึ่งของจังหวัดฉะเชิงเทราและของประเทศ

การเลี้ยงหมูและการเลี้ยงไก่ เป็นอาชีพที่ชาวจีนนิยมเลี้ยงกันมากในจังหวัดฉะเชิงเทรา และมีการพัฒนาต่อเนื่องจากรุ่นพ่อมายังรุ่นลูก รุ่นหลาน กลายเป็นอาชีพที่สำคัญและนารายได้เข้าจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นอย่างมากมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับทางด้านอุตสาหกรรมนั้น ชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา มีบทบาททั้งอุตสาหกรรมในครัวเรือนและอุตสาหกรรมเพื่อการค้า อุตสาหกรรมที่มีผลต่อเศรษฐกิจของจังหวัดฉะเชิงเทราและประเทศ เริ่มจากอุตสาหกรรมน้ำตาลทราย อุตสาหกรรมโรงสีข้าว อุตสาหกรรมสับปะรดกระป๋อง อุตสาหกรรมเหมืองแร่ จากการศึกษาพบว่า อุตสาหกรรมเหล่านี้ทำรายได้ให้ประเทศอย่างมาก

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อุตสาหกรรมโรงสีข้าว ปัจจัยที่สนับสนุนให้ชาวจีนมีบทบาทในอุตสาหกรรมโรงสีข้าว คือ ประเทศไทยเปิดการค้าเสรีกับต่างประเทศส่งข้าวเป็นสินค้าออกเพิ่มมากขึ้น ชาวจีนมีความสามารถในการหาข้าวป้อนโรงสี มีเงินทุน และยังได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลให้สร้างโรงสีข้าวโดยไม่มีการควบคุม ดังนั้นจังหวัดจะเชิงเตราจึงมีการขยายพื้นที่นา เพื่อสนองตอบการค้าที่ขยายตัว เป็นแรงสนับสนุนให้กิจการโรงสีข้าวขยายตัวด้วย ใน พ.ศ. 2420 โรงสีข้าวของจังหวัดจะเชิงเตราจึงได้ก่อตั้งที่ ตำบลท่าพลับ อำเภอบ้านโพธิ์ หลังจากนั้นก็เพิ่มขึ้นในอีกหลายอำเภอ เป็น 33 โรง

อุตสาหกรรมของจังหวัดจะเชิงเตรามีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง โดยชาวจีนเข้ามามีบทบาทเป็นนายทุนเจ้าของกิจการ อุตสาหกรรมต่างๆ ในจังหวัดจะเชิงเตรา การพัฒนาอุตสาหกรรมในจังหวัดจะเชิงเตรามีความสัมพันธ์กับเกษตรกรรมอย่างใกล้ชิด เพราะเมืองนี้เป็นแหล่งผลิตพืชผลทางการเกษตรปีละจำนวนมาก ทั้งยังเป็นแหล่งรับซื้อและแปรรูปสินค้าเกษตรที่สำคัญ อุตสาหกรรมแรกเริ่มที่เกิดขึ้น คือ อุตสาหกรรมแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร ประเภทน้ำตาลทราย โรงสีข้าว ซึ่งเป็นพื้นฐานให้มีการพัฒนาสินค้าประเภทอื่น ๆ เพิ่มขึ้นอีกในปัจจุบัน อาทิเช่น โรงแป้งมัน อุตสาหกรรมมันเม็ด อาหารสัตว์ เส้นไหมและการหีบน้ำมันจากถั่ว และมะพร้าว อุตสาหกรรมการสับไม้ยูคาลิปตัส การผลิตไม้อัด การผลิตแผ่นปาร์ติเคิลบอร์ด และการทำเฟอร์นิเจอร์

หากมองย้อนกลับไปพิจารณา เศรษฐกิจของเมืองจะเชิงเตราหลังทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2398 ถึง พ.ศ.2475 พบว่าเศรษฐกิจของเมืองจะเชิงเตรามีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง มาจากบทบาทของชาวจีน ทั้งระดับท้องถิ่น ประเทศ และระหว่างประเทศ ขณะเดียวกัน ยังมีปัจจัยจากภายนอก ปัจจัยภายในเมืองจะเชิงเตรา ซึ่งส่งผลต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจ นอกเหนือจากพัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจแล้ว ชาวจีนยังมีบทบาททำให้เกิดพัฒนาการด้านสังคมและวัฒนธรรม ในจังหวัดจะเชิงเตรา ซึ่งมีผลต่อการดำรงชีวิตของชาวเมืองจะเชิงเตรา ในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

- หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 4. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1191.
----- . เลขที่ 14. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1196.
----- . เลขที่ 1. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1199.
----- . เลขที่ 18. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1200.
----- . เลขที่ 21. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1201.
----- . เลขที่ 122. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1202.
----- . เลขที่ 166. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1202.
----- . เลขที่ 117. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1202.
----- . เลขที่ 51. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1205.
----- . เลขที่ 66. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1205.
----- . เลขที่ 49. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1206.
----- . เลขที่ 65. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1206.
----- . เลขที่ 281. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1207.
----- . เลขที่ 21. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1210.
----- . เลขที่ 155/ข. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1210.
----- . เลขที่ 155/ง. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1210.
----- . เลขที่ 68. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1212.
----- . เลขที่ 46. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 4. จ.ศ. 1205.
----- . เลขที่ 73. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 4. จ.ศ. 1216.
----- . เลขที่ 69. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 4. จ.ศ. 1217.
----- . เลขที่ 40. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 4. จ.ศ. 1219.
----- . เลขที่ 4. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 4. จ.ศ. 1220.
----- . เลขที่ 177. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 4. จ.ศ. 1221.
----- . เลขที่ 254. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 4. จ.ศ. 1223.
----- . เลขที่ 37. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 4. จ.ศ. 1225.

หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 167. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1225.

----- . เลขที่ 246. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1226.

----- . เลขที่ 241. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1227.

----- . เลขที่ 296. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1229.

----- . เลขที่ 72. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 . จ.ศ. 1230.

สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 กต. จ.ศ. 1234-1238, เล่ม 32, “ เสนาบดีกระทรวงการ

ต่างประเทศ อังกฤษฝรั่งเศส,” (27 พฤศจิกายน ค.ศ.1877), หน้า 92.

----- . ร.5 ค.17/9 “เรื่องโรงสีร้องขอให้ช่วยเหลือผู้รายลักเข้า และรายงานบัญชี

ม. ฮาร์ดวน ว่าด้วยโรงสีเข้า,” (10 มิถุนายน – 8 มกราคม ร.ศ.117).

----- . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่6 กระทรวงเกษตรธิการ กส13/ 741

เรื่อง ข้าหลวงเกษตรมณฑล ปรากฏส่งตัวอย่างไหมสปรัส เพื่อเป็นทางดำริห์ (ตอนที่1)

(25 กุมภาพันธ์ ร.ศ.130)

เรื่องจินตณกะกิ และจินโกอนจ่าย ขออนุญาตตั้งโรงงานทำสับประรดกระป๋อง. (ไมโครฟิล์ม).

(ร.ศ.130) สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่6.

ร.6 ม.3.6ก /3. กระทรวงนครบาล.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ . กส. 13/544, “ เรื่อง กระทรวงเกษตรมณฑลต่างๆ ถึง

จำนวนโรงสีข้าวกับ รายการเกี่ยวกับโรงสีนั้น ๆ,” 6 ธันวาคม ร.ศ.130.

----- . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่6 กระทรวงเกษตรธิการ

กส13/544. เรื่องกระทรวงเกษตรมณฑลต่างๆ ถึงจำนวนโรงสีข้าวกับรายการ

เกี่ยวกับ โรงสีนั้นๆ(ตอนที่1 เล่มที่27) (6 ธันวาคม ร.ศ.130)

----- . เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ. กส.13/747 เรื่อง มณฑล ปรากฏ

ส่งรายงานประจำปี แผนกเพาะปลูกสำหรับเมืองฉะเชิงเทรา พ.ศ. 2455 (ตอนที่ 1).

----- . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่6 กระทรวงเกษตรธิการ. กส13/738. เรื่อง

มณฑลปราจีนบุรี ส่งรายงานตรวจการทำนาของนายเชื่อมผู้ช่วยเกษตร (ตอนที่ 1)

17 ตุลาคม พ.ศ. 2456)

----- . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่6 กระทรวงเกษตรธิการ กส13/ 741 เรื่อง

ข้าหลวงเกษตรมณฑล ปรากฏส่งตัวอย่างไหมสปรัส เพื่อเป็นทางดำริห์ (ตอนที่1)

(25 กุมภาพันธ์ ร.ศ.130)

----- . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่6 กระทรวงเกษตรธิการ กส 13/739 เรื่อง

ส่งรายงานประจำเดือนพุทธศักราช 2456. (23 พฤษภาคม 2456)

- สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่6 กระทรวงเกษตรธิการ
กส13/747 เรื่อง มณฑลปราจีนรายงาน ประจำปี แผนกเพาะปลูกสำหรับเมืองฉะเชิงเทรา
พ.ศ.2455 (29 พฤษภาคม 2456)
- . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่6 กระทรวงเกษตรธิการ กส13 /1318
เรื่อง มณฑลปราจีนส่งรายงาน ตรวจการของทุนบริรักษ์กสิการผู้ช่วยเกษตรมณฑล
(20 กันยายน 2459)
- . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่6 กระทรวงนครบาล ร.6.น.31.3/22
เรื่อง พ่อค้าข้าวจังหวัดฉะเชิงเทรา ขออนุญาตส่งข้าวออกนอกประเทศ
(16 มิถุนายน – 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2462)
- . เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สบ.241/27
บัญชีโรงสีข้าวในพระราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2472
- . เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สบ.241/27
บัญชีโรงสีข้าวในพระราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2472
- . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่7. กระทรวงเกษตรธิการ กส.15.2/22
เรื่องสินค้าเข้าของประเทศสยาม. (10 มีนาคม 2473)
- . กต.7.2.1/2 . ข้าวในพระราชสำนัก.

เอกสารชั้นรอง

หนังสือ

- กมล จันทรสร. (2506). อิทธิพลของชาวจีนโพ้นทะเล. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2542). วัฒนธรรม พัฒนาการ
ทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดฉะเชิงเทรา ในโอกาส
พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์คุรุสภา.
- กรมศิลปากร. (2536). อักษรานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร ฆ ง จ. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์คุรุสภา.
- . (2536). อักษรานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร ฉ ช ซ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.
- กิจจา วัฒนสินธุ์. (2523). ประวัติเมืองฉะเชิงเทรา ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ
นายกิจจา วัฒนสินธุ์. กรุงเทพฯ: อักษรไทย.
- ขจิตภัย จันทรสร. (2506). ปัญหาชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
รุ่งเรืองธรรม.
- . (2517). ชาวจีนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.

คุชแมน , เจนนิเฟอร์ เวย์น. (2528). การค้าทางเรือสำเภากจีน – สยามยุคต้นรัตนโกสินทร์.

แปลโดย ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2524). ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอมและลักษณะทางสังคม

ของเชื้อชนชาติ . พิมพ์ครั้งที่2. กรุงเทพฯ: ดวงกมล.

จีนในภาคกลาง : การควบคุมชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการปฏิรูปการปกครองใน พ.ศ.2435.

(2542). ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 4. หน้า 1518-1571.

กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ.(2498). ประชุมพระราชหัตถ์ในรัชกาลที่4 ภาค

ปกิณกะภาค 1. ม.ป.ท.,ม.ป.พ.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2503). พระราชหัตถเลขา ร.5 เสด็จประพาส

มณฑลปราจีนบุรี. พระนคร : ชนะการพิมพ์.

นะเชิงเทรา. จังหวัด. (2528). ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดนะเชิงเทรา. กรุงเทพฯ :

กรุงสยามการพิมพ์.

นัตรทิพย์ นาถสุภา. (2523). เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. พิมพ์ครั้งที่3 กรุงเทพฯ:

สร้างสรรค์.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453 ด้านสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 3.

กรุงเทพฯ : บุรพาสาน, ม.ป.ป.

----- . (2533). ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจแต่โบราณ – 2399. กรุงเทพฯ :

บริษัท ดันอ้อจำกัด.

----- . (2523). ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ :

ไทยวัฒนาพานิช.

ชัยวัฒน์ คำนวน. (2544). ผู้นำธุรกิจ. กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์พลชัย.

ดำรงราชานุภาพ , สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. (2495). เทศาภิบาล. พระนคร:

โรงพิมพ์เจริญธรรม.

----- . (2493). นิทานโบราณคดี. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

----- . (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่5. พระนคร:

โรงพิมพ์คุรุสภา.

เดช บุณนาค. (2532). การปกครองระบบเทศบาลของประเทศสยาม พ.ศ.2453-2458.

แปลโดย ภรณ์ กาญจนนัฐติ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ถนอม อานามวัฒน์ และคณะ. (2528). ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มแรกจนถึงสิ้น

พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์.

- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2503). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่1.
พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- . (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่2. พระนคร:
โรงพิมพ์คุรุสภา.
- . (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่3 เล่ม2. พระนคร:
โรงพิมพ์คุรุสภา.
- . (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่4. พระนคร:
โรงพิมพ์คุรุสภา.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2527). ปากไก่และใบเรือ : รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- บุญมา พงษ์โหมด. (2537). ข้อมูลท้องถิ่นจะเชิงเตรา. จะเชิงเตรา: ภาควิชาสังคมศึกษา
สถาบันราชภัฏจะเชิงเตรา.
- ประเสริฐ สีรัตน์. (2527). จังหวัดจะเชิงเตรา : อดีตและปัจจุบัน (อำเภอเมือง) .
จะเชิงเตรา : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด วิทยาลัยครูจะเชิงเตรา.
- ปาลเลกซ์. (2520). เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ:
ก้าวหน้าการพิมพ์.
- พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. (2544). สำเภสยาม ตำหนานเจ๊กบางกอก. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์.
- พีระ เทพพิทักษ์ และคณะ. (2537). ปุ่มเมืองจะเชิงเตรา. กรุงเทพฯ: แคนคิด มีเดีย.
- ภาวนา (ต้นงาม) บุญเกิด. ผู้รวบรวม. (2546). จะเชิงเตราจังหวัดที่เราภูมิใจ. จะเชิงเตรา :
เอ็ม เอ็มคอมพิวออฟเซพ.
- ภูวนะตรนรินทรฤทธิ์, กรมหลวง. (2524). โคลงนิราศจะเชิงเตรา ใน อนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพนายสนอง ตันทิกุล. กรุงเทพฯ: ประเมษฐ์การพิมพ์.
- ภารดี มหาวินธ์. (2524). รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ(พ.ศ.2394-2475). ชลบุรี:
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน.
- มาลี แดงดอกไม้. (2542). เมืองเกษตร – อุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ: แสงปัญญาเลิศ.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2535). ศิลปวัฒนธรรมไทย-จีนศึกษา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- . บรรณาธิการ. (2542). ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์ : พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ
พลโท ดำเนียร เลขะกุล โอกาสมีอายุครบ 84 ปี. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.
- ยุวดี เฉลยทรัพย์. (2533). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและการคลังไทย (สมัยสุโขทัย –
รัตนโกสินทร์ตอนต้น). กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ วิทยาลัยเพชรบุรีวิทยาการณ ในพระบรมราชูปถัมภ์.

- ยุวดี วงศ์สว่าง. (2539). **ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2524). **อักขรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
ส่วนท้องถิ่น.
- วัดโสมมหารามวรวิหาร. (2545). **คนเด่นเมืองแปดริ้ว. ใน ที่ระลึกงานฉลองอายุวัฒนมงคล
ครบ 7 รอบ พระราชมลคลุณาจารย์ (สุธีร์ สุนทรโรท ป.ธ. 4) .** กรุงเทพฯ:
อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2525). **พจนานุกรมประวัติศาสตร์บอกเล่า วิทยาลัยครูฉะเชิงเทรา
จัดพิมพ์เนื่องในงานนิทรรศการวัฒนธรรมไทยตะวันออก ครั้งที่ 2, 12 – 16
มกราคม 2523.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2523). **เศรษฐกิจไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ.2325– 2398)
ใน เศรษฐกิจไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สกินเนอร์, วิลเลียม จี. (2529). **สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์.**
แปลโดย พรรณี จัตวรักษ์ และคนอื่นๆ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์.
- สมาคมชาวฉะเชิงเทรา. (2529). **เอกสารเผยแพร่เมืองแปดริ้ว.** ม.ป.พ.
- สรรพ รังสฤษฏี. (2524). **วิวัฒนาการแห่งสังคมสยาม.** พิมพ์ครั้งที่4. กรุงเทพฯ:
รุ่งเรืองการพิมพ์.
- สุภาภรณ์ จันทวานิช. (2539). **ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและภูมิลำเนาเดิมที่เฉาซัน.**
กรุงเทพฯ: ศูนย์จีนศึกษา สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุดใจ ตระกูลสุขชัย. (2523). **ประวัติศาสตร์เมืองฉะเชิงเทรา.** กรุงเทพฯ: เอ็ม เอ็ม
คอมพิวออฟเซต.
- สุนทร คัยนันท์. (2534). **ฉะเชิงเทราในประวัติศาสตร์.** กรุงเทพฯ : ศรีเมืองการพิมพ์.
----- . (2541). **ความรู้เรื่องเมืองฉะเชิงเทราเขียนไว้ให้ลูกแปดริ้ว ใน ที่ระลึกในงาน
พระราชทานเพลิงศพผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุนทร คัยนันท์ ณ ฼าปนสถาน
วัดแหลมไต้ วันเสาร์ที่ 7 พฤศจิกายน 2541.** กรุงเทพฯ: 21 เซ็นจูรี.
- สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2537). **การศึกษา การศาสนาและการวัฒนธรรม.**
ฉะเชิงเทรา : สำนักงานฯ.
- . (2539). **ฉะเชิงเทราเมืองแห่งอนาคต.** ฉะเชิงเทรา : สำนักงานฯ.
- . (2540). **มรดกไทย.** ฉะเชิงเทรา : เกษมรติการพิมพ์.
- สำนักงานสามัญศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2537). **ท้องถิ่นของเรา.** พิมพ์ครั้งที่2. กรุงเทพฯ:
โอ.เอส.พรินต์ติ้งแฮสส์.

สำนักงานอำเภอบางคล้า. (2545). 100 ปีบางคล้า. บางคล้า : สำนักงานฯ.

สมนึก เมธาวธิน. บรรณาธิการ. (2547). 100 ปี อำเภอบ้านโพธิ์ ใน ที่ระลึกพิธี

เปิดอาคารที่ว่าการ อำเภอบ้านโพธิ์และฉลองครบรอบ 100 ปี อำเภอบ้านโพธิ์ 15

มกราคม 2547. ฉะเชิงเทรา : เอ็ม เอ็ม คอมพิวเตอร์ฟอเซท.

หอการค้าจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2547). รายงานประจำปี 2546 หอการค้าจังหวัดฉะเชิงเทรา.

ฉะเชิงเทรา : หอการค้าฯ.

อภิวัฒน์ วรรณกร. (2539). จอมยุทธ์ไค้ตงหมง ประสิทธิ กาญจนวัฒน์ ใน อนุสรณ์ในงาน

พระราชทานเพลิงศพนายประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลา

อิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ.2542.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

อินแกรม , เจมส์ ซี. (2521). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย : 1850-1970 เล่ม 1. แปลโดย

สุวิทย์ พักขาวและคนอื่นๆ. นครสวรรค์ : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

วิทยาลัยครูนครสวรรค์.

วารสารและบทความ

ขนิษฐา ชูพินิจ. “ทะเลข้าวที่ฉะเชิงเทรา,” อนุสาร อ.ส.ท. ฉบับแนะนำฉะเชิงเทรา : 26-31

และ 59-64 ; ตุลาคม 2513.

ดำเนียร เลขะกุล , ว่าที่ พล.ต. (2513, ตุลาคม). ฉะเชิงเทราเมืองเก่าหรือไม่. อนุสาร อ.ส.ท.

11 (3) : 6 –11.

วนิดา สักตานนท์. (2513 ,ตุลาคม). แปลรู้. อนุสาร อ.ส.ท. (ฉบับแนะนำฉะเชิงเทรา) :

12-158.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2533 , มิถุนายน-พฤศจิกายน). ภาคตะวันออกกับการศึกษาประวัติศาสตร์

ท้องถิ่น. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. 11(1) : 36-54.

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2535 , กุมภาพันธ์). ควบคุมชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการ

ปฏิรูปการปกครอง (พ.ศ.2325-2435). ศิลปวัฒนธรรม : 180-198.

----- . (2537 , กันยายน - ธันวาคม). การเกษตรเพื่อการค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.

วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช. 7(3) : 79-91.

----- . (2538 , พฤษภาคม-สิงหาคม). การเกษตรแบบพอเพียงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.

วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช. 8(2) : 104-112.

หวางเสี่ยวเยียน. (2530 , มกราคม). สาเหตุที่ชาวจีนอพยพไปอยู่เมืองไทยและกิจกรรมทาง

เศรษฐกิจ. แปลโดย ประสาน ภัทรวัฒน์. ศิลปวัฒนธรรม. 8 (5) : 112-120.

ชาวจีนสมัยพระเจ้าตากสินและต้นราชวงศ์จักรี. (2530 ,มกราคม). ศิลปวัฒนธรรม. 8(3) : 48-52.

วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

- กิตติ ตันไทย. (2550). “คลอกรับระบบเศรษฐกิจไทย (พ.ศ.2367-2453).” วิทยานิพนธ์
ปริญญา มหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- กนิษฐา ไทยเดชะวัฒน์. (2523). บทบาทของขุนนางไทยเชื้อสายจีนในประเทศไทยในสมัย
รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2367 – 2453). วิทยานิพนธ์
กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
ถ่ายเอกสาร.
- เกื้อกุล ยืนยงนันท์. (2519). การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์).
กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- บังอร ปิยะพันธุ์. (2529). ประวัติศาสตร์ของชุมชนลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- บุญรอด แก้วกันหา. (2518). การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2411).
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ถนอม ตะนา. (2527). กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2401 – 2481.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- ทัศนพร ทองแสน. (2530). นโยบายข้าวของรัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ.2475 – 2503.
วิทยานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ถ่ายเอกสาร.
- พลกุล อังกินันท์. (2514). บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์).
กรุงเทพฯ: วิทยาลัยวิชาการศึกษา. ถ่ายเอกสาร
- พวงร้อย กล่อมเอี้ยง. (2516). พระบรมราชโบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราชอาณา
เขตรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ กศ.ม.
ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
ถ่ายเอกสาร.
- มณฑล คงแถวทอง. (2519). เศรษฐกิจข้าวและน้ำตาลทรายในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน พ.ศ.2398-
2453. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้).
กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

- มัลลิกา เรืองระพี. (2518). **บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคมและศิลปกรรมไทย สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ยุพเรศ มลิแกน. (2510). **บทบาทของชาวจีนในประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์ (ปกครอง). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ยุพิน คำแท่ง. (2528). **เทคโนโลยีการผลิตข้าวของประเทศไทย พ.ศ.2398-2475**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยมหิดล. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- เลอลักษณ์ คงมีลาภ. (2540). **ปัญหาอันเกิดจากชาวจีนซึ่งเป็นคนในบังคับของอังกฤษและฝรั่งเศสในประเทศไทย (พ.ศ.2398 – 2460)**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- วรรณ จันทรวงศ์. (2535). **นโยบายรัฐบาลในการพัฒนาเศรษฐกิจของจังหวัดที่ติดแม่น้ำแม่กลอง พ.ศ.2398-2475**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- วรรณ แพลุกอินทร์. (2528). **ความสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าของเมืองจะเซียงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาบาวริง**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- วิยะดา ทองมิตร. (2527). **การใช้แรงงานของชาวจีนในสังคมไทย (พ.ศ.2325-2453)**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- วีรวัลย์ งามสันติกุล. (2543). **ชาวจีนกับกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทย พ.ศ.2420-2513**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- ศรัญญา คันธาธิ์พ. (2540). **พัฒนาการทางเศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำบางปะกง พ.ศ.2411-2475**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิษฐ์กุล. (2524). **สมาคมลับฮกเกี้ยนในประเทศไทย พ.ศ.2367-2453**. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

- ศุภวรรณ ชวรัตน์วงศ์. (2540). **บทบาทของชาวจีนในไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2172-2394**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. (2522). **วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศระหว่าง พ.ศ. 2394-2475**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- สุดใจ พงศ์กล้า. (2528). **มณฑลปราจีนสมัยเริ่มแรกถึงสมัยพระบรมวงศ์เธอกรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์ (พ.ศ.2436-2458)**. ปรินญาการศึกษามหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ . ถ่ายเอกสาร.
- สมพงษ์ สัญญาวิรัตน์. (2530). **อุตสาหกรรมน้ำตาลในประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ.2453-2506**. ปรินญาการศึกษามหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ . ถ่ายเอกสาร.
- อดิศร หมวกพิมาย. (2531). **กรมทำกับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรี การทำสนธิสัญญา (พ.ศ.2310-2393)**. วิทยานิพนธ์ปรินญา มหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

เรื่อง พ่อค้าข้าวจังหวัดฉะเชิงเทรา ขออนุญาตส่งข้าวออกนอกประเทศ

[5.7/5]

[5/11/24]

น.ม.ม./๗๗

๓.๖

เอกสารนี้เป็นของส่วนราชการของกรมการปกครอง

[๗๗ - ๕๐๐ - ๗๗]

[๗]

(สำเนา)

(โทรเลข)

ที่ ๓๒

วันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๖

เจ้าเมือง และ เจ้าเมือง

ขอให้แนะนำบรรดาพ่อค้าที่ใดโดยบรรดาพ่อค้าออกนอกประเทศภายใน ๓ ปีที่ล่วงมาแล้ว และประสงค์ที่จะนำเข้าส่งนอกประเทศต่อไปให้มาจดทะเบียนก่อน แต่ให้บุตรของพ่อค้าที่ใดโดยบรรดาพ่อค้าออกนอกประเทศภายใน ๓ ปีที่ล่วงมาแล้ว ให้ท่านตรวจตามข้อสัญญา เมื่อเห็นว่าพ่อค้าที่ใดสมควรจะลงทะเบียนไว้ได้ก็ให้บอกข้อความในสัญญาฉบับดังกล่าวไว้ในทะเบียน แล้วจึงคืนสัญญาฉบับดังกล่าวที่เขาประสงค์จะขอคืนให้ไปได้ เมื่อได้จกข้อความลงทะเบียนเสร็จแล้ว ให้ส่งสำเนาทะเบียนและข้อความทั้งปวงไปยังข้าพเจ้า เพื่อเป็นหนทางที่จะคำนวณค่าขึ้นแต่วันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ เป็นต้นไป จะควรอนุญาตให้ส่งเข้าชนิดใดออกนอกประเทศครั้งใดเท่าใด ข้อความที่จะต้องสอบถามนั้นดังนี้ ๑. เข้าที่ส่งไปชนิดใด ๒. ชนิดใดชื่อใด ๓. น้ำหนักเท่าใด ๔. จะส่งที่ใดเมื่อใด /.

พระยาอินทร์มณเฑียร

เจ้าพนักงานผู้กำกับตรวจตราเข้าในพระราชวัง

เล็ก ศักดิ์

๒๕๖๖ ทาน

(๒)

[๗๖]

(สำเนา)

ที่ ๑๓๖๕

ศาลารัฐบาลมณฑลปราจีน

แผนกเกษตร

วันที่ ๔ มิถุนายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๒

ผู้ช่วยเจ้าพนักงานกำกับตรวจตราเข้าจังหวัดฉะเชิงเทรา
กราบเรียน มหาอำมาตย์โท พระยาอินทร์มณศรี เจ้าพนักงาน
ผู้กำกับตรวจตราเข้าในพระราชอาณาจักร

ด้วยได้รับโทรเลขที่ ๓๒ ลงวันที่ ๑๖ เดือนนี้ ให้
ข้าพเจ้าแนะนำบรรดาพ่อค้าที่เคยบรรทุกเข้าออกนอกประเทศ แล
ประสงค์จะนำเข้าออกนอกประเทศต่อไปมาจกระเบียบที่ข้าพเจ้า
เมื่อได้จกระเบียบแล้วให้ส่งสำเนากระเบียบต่อท่าน เพื่อจะได้คํานวณว่าควรอนุญาตให้ส่ง ~~๓~~ ครั้งละเท่าใดนั้น ได้ทราบแล้ว

ข้าพเจ้าได้แนะนำพ่อค้าที่เคยทำการค้าขายเข้าออก
นอกประเทศแล้ว คงมีนายเซียงเกาเจ้าของโรงสีท่าไข่ ยี่ห้อย
กิมฮั่วจั่ว. ยื่นคำร้องขอจกระเบียบเมื่อวันที่ ๑๔ เดือนนี้ ๑ ราย
นายคุณผู้จัดการโรงสียี่ห้อยกิมฮั่วเล้ง อำเภอบ้านโพธิ์ ยื่นคำร้องขอ
จกระเบียบเมื่อวันที่ ๒๑ เดือนนี้ ๑ ราย รวม ๒ ราย ข้าพเจ้าได้
ตรวจหลักฐานแลสอบสวนแถบรที่การค้าส่งไว้เป็นหลักฐาน คงจะ
กล่าวต่อไปนี้

๑. โรงสียี่ห้อยกิมฮั่วเล้ง ซึ่งตั้งอยู่ตำบลท่าพลับ อำเภอบ้านโพธิ์ นายซิดหึงเป็นเจ้าของ ชื่อจากพระยวโชติ

๓

[๓]

ได้ประมาณ ๕ - ๖ เดือน ทำสัญญาขายเข้าให้ยี่ห้อเกียคิงแลยี่ห้อไฮสะตัก ซึ่งทั้งสำนักงานอยู่กรุงเทพ ฯ ทั้ง ๒ แห่ง ข้าพเจ้าได้บรรลุลำสั่งไว้ในคำร้องว่า ไม่ต้องจดทะเบียนเพราะทำการค้าขายภายในประเทศ แลทั้งได้เริ่มทำการค้าขายสำหรับโรงสีนี้ภายใน ๖ เดือนเท่านั้น ให้ยกคำร้องเสีย

๒. โรงสีท่าไข่ อำเภอเมือง ซึ่งนายเชียงแก้วเป็นเจ้าของ ได้ทั้งทำการค้าขายกับยี่ห้อต่าง ๆ ทางช่องกงแลสิงคโปร์มาได้ ๗ ปีแล้ว มีสัญญาขายเข้ากับยี่ห้อคุณเล็ง แลยี่ห้อซาแฉซึ่งทั้งสำนักงานในกรุงเทพ ฯ แลนอกประเทศไม่ได้ทำสัญญากับใครเป็นแต่เพียงเคยทำการค้าขายติดต่อกับภายนอกประเทศตลอดมาเท่านั้น ข้าพเจ้าจึงบรรลุลำสั่งไว้ว่า การที่มีสัญญาขายเข้าภายในประเทศไม่จำเป็นต้องจดทะเบียน แต่ถ้านายใดจะเอาเข้าออกปากอ่าวบางปะกงตั้งแต่วันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ ต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าพนักงานก่อน จึงจะนำเข้าออกได้ เพราะเจ้าพนักงานต้องถือว่า เข้านั้นได้ออกภายนอกประเทศแล้ว ส่วนการขอจดทะเบียนสำหรับทำการค้าขายเข้าออกนอกประเทศ เป็นอันอนุญาตให้จดทะเบียนได้

เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงได้รับจดทะเบียนเฉพาะโรงสีไฟท่าไข่ไว้แล้ว จึงได้ส่งสำเนาทะเบียนมาพร้อมหนังสือนี้ ๑ ฉบับ
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงนาม) อำมาตย์โท พระเพ็ชรขราม

1611
ฉพทท

[๔]

(สำเนา)

๑. นามผู้บรรทุกเอาไป ๒. ชื่อโรงสี ๓. ยี่ห้อ ๔. นามเจ้าของ ๕. นามผู้จัดการ ๖. ตั้งอยู่ที่ใด	นายเชียงเกาเจ้าของบ้าง นายเป่งซึ่งผู้จัดการบ้าง ทำไว้ กิมฮั่วจั่ว นายเชียงเกา แซ่ฉั่ว นายเป่งซึ่ง แซ่โง้ว ปากคลองท่าไผ่ฝั่งเหนือ ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมือง ฉะเชิงเทรา จังหวัดฉะเชิงเทรา
๗. สีเข้าชนิดใด ๘. จำหน่ายไปโดยอย่างไร	ชนิดที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ แลเข้าหนึ่งชนิดขาว แลเข้ากลัด ภายในประเทศ คือขายในพื้นที่เมืองแลบริษัทาง กรุงเทพ ฯ จัดเรือมาบรรทุกนำโรงสี นอกประเทศ เป็นผู้จัดส่งเอง ส่งลงเรือเมลที่เกาะสีชัง ถึงเซเป้น ผู้รับทางสิงคโปร์แลฮ่องกง
๙. คิดตัวขายเข้าเดือนหนึ่ง ชนิดใดเท่าใด	จำนวนเข้าที่ขายไปนอกประเทศตามบัญชีตั้งแต่ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๐ ถึงวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ รวม ๒๔ เดือนเข้าจำนวนเข้าทั้งหมด รวมกันคิดตัวจำหนายเดือนหนึ่ง คือเข้าสารที่ ๑.
	๑๐ - ๑๕% ๖๕๐ หาบ. เข้าสารที่ ๒. ๑๖ - ๒๕% ๕๓๗ หาบ ,, ๓. ๓๐ - ๔๐% ๑๔๓๘ ,, ปลายเข้าที่ ๑.

(๕)

[๕]

	ปลายเข้าที่ ๒.	๑๖๓๘ หาบ
	, , ๓.	๑๖๓๘ , ,
	เข้านี้้งขาว	๒๔๔๐ , ,
	ปลายเข้านี้้ง	๑๖ , ,
	ปลายเข้ากลอง	๑๗ , ,
	รำเข้าขาว	๔๐๖ , ,
	รำเข้ากลอง	๓๗๓ , ,
๑๐.ส่งไปที่ ไหน	ส่งกอง.ส่งไปยังเอเยนต์ที่ห้อยเต็กเล้ง , ง่วนเซ่งฮวด , กวง ง่วนเล้ง , ที่ลึงค์ไปรส่งเอเยนต์ที่ห้อยเขียวฮัว , แซหลี ,	
๑๑.มีสัญญา อย่างไรบ้าง,	ไม่มี	
๑๒.ทำการติดต่อ กับธนาคารใด	ทำการติดต่อกับธนาคารในกรุงเทพ ฯ คืออินโดไชนาฝรั่งเศส , แบงค์สยามกัมมาจล , ธนาคารไทยพาณิชย์ , แบงค์ไทย , แบงค์กรุง กึ่ง , ไทหัวนแบงค์ญี่ปุ่น , ซีไอเอช ,	
๑๓.เข้าชนิด ใดบ้างคงโรง เท่าใด,	เข้าเปลือก ๑๐๐๐ เกลวียน (สัด ๔๓ ปอนด์) เข้าสารที่ ๑ ชนิด ๑๐.๑๕ เปอรเซ็นต์	๑๒๒๐ หอ
	ปลายเข้าที่ ๑	๓๔๒ หอ
	, , ๒	๑๑๔๔ หอ
	, , ๓	๑๕๕ หอ
	เข้านี้้งขาว	๗๖๐ หอ
	รำเข้ากลองขาว	๗๕๐ หอ
	รำเข้ากลอง	๕๗๐ หอ

๖

๓๖

๑๔. เมื่อส่งไปนอกประเทศ ชองกง.สิงคโปร์.
ส่งไปเมืองไค

ได้รับคำร้องขอจดทะเบียนนี้เมื่อวันที่ ๑๔
มิถุนายน พ.ศ.๒๔๖๒ ได้ตรวจหลักฐานเสร็จแล้วจึง
ทะเบียนวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๖๒ /.

พระเทพพรหม

ผู้ช่วยเจ้าพนักงานกำกับตรวจตราเข้า

จังหวัดยะลา

รพ.ดัด

รพ. ทท

รพ. ทท

(๕)

(วิ/๓)

C -

(โทรเลข)

ที่ ๓๒๕

วันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๖

เจ้าเมือง ฉะเชิงเทรา

ตามประกาศของผู้กำกับตรวจตราเข้าลงวันที่ ๔ เดือนนี้ว่า เริ่ม
แต่วันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ แลต่อไปจะไม่อนุญาตให้บรรทุก
เข้าออกนอกพระราชอาณาเขต เว้นไว้แต่เข้าซึ่งได้มีสัญญาและ
ได้ขึ้นทะเบียนไว้ในวันและก่อนวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๖ กับ
รับเข้าขาว และรับเข้ากลอง การที่จะบรรทุกเข้าหรือรับตาม
ที่ได้กล่าวมาแล้ว ออกนอกพระราชอาณาเขตจะบรรทุกได้เมื่อ
ผู้กำกับตรวจตราเข้าได้ออกใบอนุญาตให้ เพราะฉะนั้น ให้ท่าน
ปฏิบัติตามความในประกาศที่กล่าวมาแล้วนั้น /.

พระยาอินทร์มุนตรี

เจ้าพนักงานผู้กำกับตรวจตรา

เล็ก คัด

ท่าน

๑

ภาคผนวก ข

เรื่อง ข่าหลวงเกษตรมณฑลปราชิน ส่งตัวอย่างใหม่สัปรส

1371 จ. ๒๐๐๖ / กษ. ๑๖๓๖ / ๒๕๓๖
 ๑๖๓๖ / ๒๕๓๖ / ๒๕๓๖ (๑๖๓๖)
 กษ. 13/44

๒๕๕๖/๑๐๕๕

แพนณเกษม

ศาลาภิรมย์มณฑลปราชญ์

วันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๓๖

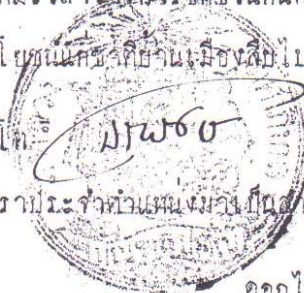
ข้าหลวงพิเศษ จักรการตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาล
 สำเร็จราชการมณฑลปราชญ์ แจ้งราชการมายัง มหาอำมาตย์เอก
 เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ
 ด้วยอำมาตย์ตรี หลวงวิเทศภูมามหา ข้าหลวง

เกษมมณฑลปราชญ์ยื่นรายงานตรวจการเพาะปลูกและการกสิกรรม
 พานิชการ ในท้องที่อำเภอชุมพลบุรี แขวงเมืองนครราชสีมา
 ข้าพเจ้าได้ตรวจดูตลอดแล้ว เห็นว่า ในรายงานอธิบายถึงการ
 หักลดกรรม เช่นใช้ ใบไม้ปรศทอเป็นผ้า นั้นในมณฑลนี้ยังไม่เคยมี
 เป็นการแปลก จึงได้ส่งสำเนารายงานของข้าหลวงเกษม ๑ ฉบับ
 พร้อมกับตัวอย่างใหม่สำปรศต่าง ๆ รวม ๘ ชนิดที่อำเภอได้ส่งมา
 สำหรับเป็นทางคำวิหัตกระทรวงเกษตราธิการจะได้ช่วยแนะนำ หรือคิด
 แกไขวิธีทำตั้งแต่ต้นถึงทอเป็นสินค้าให้ง่ายสะดวกกว่าเดิม เพื่อเป็น
 ตัวอย่างพื่อนำใจให้ราษฎรที่มีเวลาว่างควรชักชวนกันทำให้แพร่
 หลายยิ่งขึ้นก็จะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองสืบไป

มหาอำมาตย์เอก

ประทับตราประจำตำแหน่งมาในคดี

คอกไม้ พ
 ๒๕๓๖/๑๐๕๕

๗๓๕๒

ที่ ๑๖๖/๑๑๖๓

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๓

๑๓๑๖/๑๑๖๓

รองศาสตราจารย์ ดร. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
ปราชญ์ เรียน ศาสตราจารย์ ดร. พระยาวิเศษฤๅไชย ปลัดกระทรวง
นำขึ้นกราบทูล พระบาทสมเด็จพระมหาจุฬาลงกรณ์ฯ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหมื่นมกุฎราชกุมาร เจ้าหลวงพิษณุโลก จักรการการตำแหน่งเจ้าหลวงพิษณุ
โลก สำเร็จราชการมณฑลปราชญ์ ทราบฝ่าพระบาท.

ด้วยเมื่อวันที่ ๑ เดือนนี้ ได้ตรวจราชการเพาะปลูกและการ
กลั่นกรองงานในท้องที่อำเภอพิษณุโลก จนถึงวันที่ ๔ เดือนนี้จึงได้กับ
ส่วนการที่ได้ไปคราวนี้ มีข้อเขียนไว้ แจ้งอยู่ในรายงาน
ตรวจการ ๑ ฉบับ ซึ่งได้สอดแนมมาพร้อมกันนี้ด้วยแล้ว |.

กรมการแคว้นต่างประเทศ

หลวงวิเศษฤๅไชย

สายพิมพ์
ตาม

๖๖๓ ๕๕

รายงานการตรวจการเพาะปลูก

ใน

อำเภอพนมสารคาม

ซึ่งเกี่ยวกับการรกลีกรรม พาณิชการ

ของ รองอำมาตย์เอก หลวงวิเทศภูมาทร

เจ้าหลวงเกษมศรีมณฑลปราจีนบุรี

ข้อ ๑ ว่าด้วยพาหนะแลเวลาเดินทาง

วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๑๓๐ เวลาเช้า ๔ โมง
ลงเรือออกจากปากคลองท่าไข่ตำบลน้ำเมืองอำเภอ
เมือง ๆ ฉะเชิงเทราโดยสารเรือเมลักไฟฟ้าชื่อ (แกง
โม) ผ่านอำเภอบางคล้า ถึงเลี้ยวขวาเข้า คลองท่า
ลาด ผ่านอำเภอพนมฯ เลยไปถึงตำบลท่าเกวียน
อำเภอพนมเวลาราย ๓ โมงเศษ

รุ่งขึ้นวันที่ ๒ เวลาบ่าย ๒ โมง ขึ้นม้าจากตำบลท่า
เกวียน ผ่านตำบลเหมืองเก่า หนองแวน ถึงตำบล
คงยางเวลาเช้า ๕ โมงเศษหยุดพัก แล้วกลับมา
ทางบ้านปากห้วย หนองรี ถึงที่พักเวลาบ่าย ๔ โมง

รุ่งขึ้นวันที่ ๓ เวลาบ่าย ๔ โมง ขึ้นม้าจาก
ตำบลท่าเกวียนถึงอำเภอพนมเวลาราย ๕ โมงเศษ

๒

รุ่งขึ้นวันที่ ๔ เวลาเช้า ๑ โมงเศษ ลงเรือ
กลไฟเมล์จากอำเภอมพนมถึงปากคลองท่าไข่ เวลา
บ่าย ๑ โมง ๒๐ นาที

ข้อ ๒ ว่าด้วยการเพาะปลูก

๑ การทำนาตามท้องที่ในอำเภอมพนมปีนี้ โดย
มากมีความเจริญกว่าศก ๑๒๕ - ๑๒๔ เช่น เมื่อศก
ก่อนคิดถั่วบ้านหนึ่งทำนาได้ผลราว ๕ ^{+ เกวียน} ปีนี้ได้
ผลอย่างน้อย ๑๐ เกวียนถึง ๒๕ ^{+ เกวียน} เพราะ
เหตุนี้ฝนน้ำท่ามีเหมาะแก่การหล่อเลี้ยงต้นข้าว อีก
ประการหนึ่งชาวนาฉากันทำการเก็บเนื้อที่ แลมิได้
มีอันทรายกวนน้ำเหมือนศกที่แล้วมา ตามเสียงราษฎร
พากันมีความยินดีในการที่ได้ผลมากเช่นนี้ เขา
เชื่อว่าเพราะเคระพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวได้ปกเกล้าปกกระหม่อม (แต่บาง คน
ว่าปีนี้เข้าขายได้ราคาแพงสูงกว่าศกก่อน ๆ ถึงจะ
ได้เงินจากการขายเข้ามาในคราวนี้ก็เพียงแต่จะใช้
หนี้สินให้สิ้นไป)

๒ ในตำบลหนองแวนซึ่งเป็นที่ดินอยู่ชายป่ามี
หลายบ้านได้ปลูกหมากมะพร้าวใบแลต้นงคางม บาง
แห่งก็กำลังปลูกขึ้นใหม่ จึงได้แนะนำชี้แจงแก่ราษฎร
ในแถบบ้านใกล้เคียงซึ่งมีที่คล้ายคลึงกัน แต่ยังมี

เกลียว แล้วเขาขายแนบเคียงกันคลึงกลับมาทาง
ซ้าย แล้วพับเงื่อนทนมาคึงค์เข้ากับเส้นไหมอื่น)
แต่ต้องระวังให้เงื่อนที่พับไปทางเดียวกัน เพื่อเวลา
ทอจะไม่เป็นปมหรือขาดอยู่

๔ คราวนี้ ต้องแบ่งไหมออกทำเป็นสองประ
เภทถ้าจะใช้ทำไหมอื่นให้เขากระบอกมาเจาะรูข้าง
ข้างทลสองข้าง เขาเส้นไหมสอดในรูที่เจาะไว้แล้ว
แล้วเขานำเข้าเข็กลัดลงไปในการบอ ซักเส้นไหม
ออกจากรู (เพื่อให้เส้นไหมเหล่านั้น ต้องนำเขาจะ
ได้แข็งตัว) เมื่อเส้นไหมแห้งแล้วใช้เป็นไหมอื่น

๕ ส่วนไหมพุ่ง เมื่อใช้แล้วก็นำเสิร์ฟแล้วนำ
มาก่อเข้ากระสวย ใช้เป็นไหมพุ่ง

๖ วิธีทอนี้ใช้วิธีอย่างทอผ้าตามธรรมดา ถ้า
จะคิดเป็นราคาซื้อขาย ผู้ทอจะราคากว้าง ๓ คืบ
ยาว ๑ วาเป็นราคาเงิน ๔ บาท (เพราะ ฟังลอง
ทำได้ ๓ ครั้ง ๆ ๑ ได้ทำยาวประมาณ ๑๐ วา) แต่
แต่ถ้ามีวิธีทอได้เร็วกว่านี้ราคาก็จะถูกลงตามส่วน.

เรื่องนี้ ได้ขอให้นายอำเภอพนมสารคามเป็น
ผู้จัดส่งตัวอย่างมาทุกชนิด เพื่อจะได้ขอให้กระทรวง
เกษตรราธิการตรวจตราและแนะนำการปลูกและการไถ

๕

จึงจะเป็นผลดียิ่งขึ้น

แท้จริงในเรื่องนี้ ถ้าหากความทราบถึง
กระทรวงเกษตรแล้ว คงจะได้รับคำแนะนำการ
อย่างใดที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ทำให้เจริญขึ้น เช่น
ขายเครื่องทออย่างใหม่ซึ่งได้มาจากต่างประเทศ
โดยราคาย่อมเยาว์ก็ดี หรือซื้อเครื่องเพิ่มเติม การ
ทำบางอย่างให้สะดวกดียิ่งขึ้นก็ดี คงเป็นผลทำได้
สะดวกรวดเร็วแก่ผู้ทำ ให้บรรลุสำเร็จไปตามความ
มุ่งหมาย และอาจจะทำให้ราคาของนั้นลดถูกลง
ได้กว่าเดิมเป็นแน่

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

ร.อ. พระวิมลวชิรญาณ

สายพิมพ์

ภาคผนวก ค

เรื่อง รววจินตันกะกิ จินโกอุนจ่ายขออนุญาตตั้งโรงทำสัปรสกระป๋อง

ที่ ๓๖/๒๕๕

กษัตริย์สยาม

วันที่ ๑๐ เดือน เมษายน ร.ศ. ๑๓๐

พล พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่นปาริชาติพิทยกิจ

ราชเลขาณการ ทรงทราบ

ด้วยหม่อมฉันได้รับเรื่องราวจันทน์กะตือ และจีนโกกุนจ้าย
ชาติชกเถียนท้าวเมืองสิงคโปร์ว่า เมื่อเดือนมกราคม
ศก ๑๒๕ ได้เข้ามากรุงเทพฯ สอบสวนถึงผู้ซึ่งมีอยู่ที่เมือง
ละโว้เกรว เขาเห็นว่ามีความสมควรจะนำผู้กล่าวหาเข้ามายังที่
เจริญยิ่งขึ้นได้ และจะได้เป็นคุณประโยชน์แก่ผู้ที่ประกอบการ เพาะปลูก
ตลอดถึงผู้ที่ทำการค้าขายเกี่ยวเนื่องแก่การอันนี้ด้วย จันทน์กะตือ และ
จีนโกกุนจ้ายขออนุญาตให้โรงทำสำริดระบ้องมีค่าหนัก ๒๐ ปี มีความ
ตามเรื่องราวดังนี้

หม่อมฉันได้เรียกตัวผู้ขึ้นเรื่องราวมาพูดแล้วให้ความว่า เป็น
คนเคยทำสำริดระบ้องที่เมืองสิงคโปร์ คนเหล่านี้มีความประสงค์จะ
ขอโมโนโปลี หม่อมฉันจึงได้ชี้แจงบอกว่ารัฐบาลไม่ยอมให้โมโนโปลี

ถ้าเขาจะทำจริงแล้วจะช่วยให้เงินซื้อใช้ในราชการเป็นต้น คนเหล่านี้
รับว่าจะไปกักตุนของออกไป ทบอมนั้นก็ถวายสำเนาเรื่องราวมา
พร้อมกับหนังสือนี้ด้วยแล้ว

ขอฝ่าพระบาทได้ทรงนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบ
ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

อท ห

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

เจริญ พินิจ
เกษม ทาน

ลำดับที่ ๒๘๑๓๑ พระบรมวงศานุวงศ์ไทยรับวันที่ ๒๗ มีนาคม, ค.ศ. ๑๒๕

กรุงเทพ ฯ

วันที่ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ข้าพระพุทธเจ้า จินตณะถิ แด โกลนจำย ชาตีสณเกียน
เกิดที่เมืองสิงคโปร์ ขอประทานท้าวเรื่องราวกราบทูล พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวง
มหาดไทย ทรงทราบฝ่าพระบาท

ข้อ ๑, ข้าพระพุทธเจ้าได้ประกอบการค้าขายอยู่ที่
เมืองสิงคโปร์ คือตั้งโรงฉีกไฟ ๑ โรง และตั้งโรงเครื่องจักร
ทำสัปรศกระป๋อง ๘ โรง ได้เคยทำมาประมาณ ๑๐ ปีแล้ว
แต่ข้าพระพุทธเจ้ามีทุนที่จะตั้งขยายการค้าให้กว้างขวางต่อไปได้

ข้อ ๒, ข้าพระพุทธเจ้าได้เข้ามากรุงเทพ ฯ เมื่อ
เดือนกุมภาพันธ์ปีนี้ ได้ตรวจสอบสวนในเรื่องสัปรศซึ่งมีอยู่ที่
เมืองฉะเชิงเทราเป็นอันมาก สมควรจะทำการค้าขายสัปรศ
ให้เจริญยิ่งต่อไปได้ เพราะเหตุว่าสัปรศในท้องที่เหล่านี้คล้าย
คลึงกับสัปรศสิงคโปร์ สมควรที่จะตั้งโรงทำสัปรศกระป๋องให้
เป็นการใหญ่โตแต่ไฟศาลองออกมาต่อไป ข้าพระพุทธเจ้าเห็น
ด้วยเกล้า ฯ ว่าจะเป็นคนอุปถัมภ์ในการค้าขายผู้ซึ่งประกอบการค้า
เพาะปลูกตลอดทั้งผู้ค้าขายเกี่ยวของแก่การค้า และทั้งจะได้เพิ่ม
จำนวนสินค้าขาออกของประเทศนี้ขึ้นอีกส่วนหนึ่ง เมื่อว่าสินค้า
ขาออกทวีขึ้นขึ้นทวีไปแล้ว ก็ย่อมเป็นเหตุแห่งความสมบูรณ์
ของประเทศยิ่งขึ้นตามนั้น แลรัฐบาลก็จะได้เงินจากภาษีร้อยละ

(คือภาษีขาเข้า) โดยทางตรงอย่างเดียวกันถึงไม่น้อยกว่า
๘,๕๐๐ บาท

ข้อ ๓, ส่วนประโยชน์ที่จะได้แก่รัฐบาลในทางอื่น
หลายทางเป็นต้นว่า

ก. จะได้ประโยชน์ในการ เทียบย้ายจับจองที่ดิน
มากขึ้น

ข. ที่นาหล่น ๆ ซึ่งปลูกกันเข้าไม่ลงงามก็อาจจะ
ปลูกไร่อ้อยแทนได้

ค. ชาวนาซึ่งซุกโซมอยู่ในเวลานี้ ก็จะได้เลี้ยงย้าย
ไปทำการเพาะปลูกไร่อ้อย

ง. ไร่อ้อยที่มีผู้ทำการ เพาะปลูกตลอดจนทำไปนั้น
ก็จะชักนำให้ทำการ เพาะปลูกแห่งแรงยิ่งขึ้น

จ. ราคาสำมะโนที่ดินค่าเฉลี่ยรวม (คือ๑๐๐ผล
ต่อ ๕๐ - ๕๐ ไร่ต่างค) ก็จะมีราคาสูงขึ้น

ฉ. จะมีผู้ประกอบการ เพาะปลูกไร่อ้อยอีกหลาย
ร้อยหรือหลายพันครัว

ช. ที่ดินซึ่งรกร้างว่างเปล่าก็จะเป็นที่ซึ่งมีประโยชน์
แก่ชาวนาอีกหลายพันไร่

ซ. ราษฎรก็จะมิงานได้รับจ้างทำการนี้ประมาณ
ราว ๕๐๐ คน

๗. เมื่อราษฎรมีการงานทำทั่วถึงกันแล้ว การโจร

ผู้ร้ายซึ่งเป็นเพราะความขัดสนที่จะเบาบางลดน้อยลง

ค. จะได้ประโยชน์ในการที่พาสินค้าส่วนนี้ไปมา
ในทางบก (คือทางรถไฟ) และไปมาในทางน้ำ (คือลำภาชีเรือ
แฉก่าประทุน้ำ)

ค. จะได้เงินจากประเทศอื่น ๆ (คือราคาสีปรต)
เข้ามาในประเทศไทยประมาณปีหนึ่ง ๒๒๕,๐๐๐ บาท ซึ่ง
เป็นการชดเชยกับที่ต้องจ่ายเงินไปซื้อของต่างประเทศเข้ามา
ในประเทศไทย และยังมิทางใดอื่นอีก ดังได้ทรงทราบใต้ฝ่า
พระบาทแล้ว

ข้อ ๔, การงานซึ่งข้าพระพุทธเจ้า จะได้ลงมือทำใน
ครั้งแรกนี้ จำเป็นต้องตั้งของมากจากนอกหลายสิ่งหลายอย่าง
ปีหนึ่งจะต้องจ่ายเงินราว ๒๕๗,๐๐๐ บาท รัฐบาลจะได้ประโยชน์
ภาชีเข้าโดยทางตรงและทางอ้อม ข้าพระพุทธเจ้าได้ท่าง
ประมาณในการได้และการจ่ายทุกเกล้า ๆ ถวายมาด้วยแล้ว

ข้อ ๕, ข้าพระพุทธเจ้าขอพระบารมีปกเกล้า ๆ เป็น
ที่พึ่งเพื่อไว้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งหัวสำปรตระเมือง
โดยไม่จำกัดทุน และปลูกโรงตั้งทำการอยู่ที่ตำบลเกาะสุราแขวง
เมืองฉะเชิงเทรา มีกำหนด ๒๐ ปี ให้ชื่อว่า ใช้
ปีต่อเติมได้ตั้งทำการต่อไป ถึงแม้ว่าจะมีสำปรตระเมืองเข้ามา
จากต่างประเทศมากน้อยเท่าใดก็ไม่ขัดข้อง การจะควรประการใด
ขอพระบารมีปกเกล้าเป็นที่ยิ่ง

ควรมีตัวแล้วแต่จะไปรบกเกล้า ๆ

ข้าพระพุทธเจ้า

จินตณะกิ, จินโกธุนวาย (อักษรไทย)

(๗)

บัญชีรายจ่ายในการทำผลประโยชน์

	จำนวนเงิน	ภาษีร้อยละ ๓	หมายเหตุ
	บาท	สต,	บาท
๑, ปีนึงจะทำได้ใน ๑๖,๐๐๐ หีบ (หีบหนึ่ง มี ๔๔ กระป๋อง) ค่ากระป๋องใส่สัปรดหีบละ			
๑ บาท ๒๕ สตางค์รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน	๑๒๕,๐๐๐	-	
๒, คำนวณค่าทรายที่จะใส่ในสัปรดหีบละ			
๔๓ สตางค์รวมทั้งสิ้น	๕๓,๐๐๐	-	
๓, ค่าตะกั่วมัดคกรักกระป๋องสัปรดราคาหีบละ			
๖๒ สตางค์ รวมทั้งสิ้น	๖๒,๐๐๐	-	
๔, ค่าไม้ลังค์โปรสำหรับหำหีบใส่กระป๋องสัปรด คิดราคาหีบละ ๓๗ สตางค์รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน,๓๗,๐๐๐ -			
๕, คำนวณค่ามัดคกรักกระป๋องหีบละ ๑๒ สตางค์ รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน	๑๒,๐๐๐	-	
๖, ค่ากระดาดปิดกระป๋องหีบละ ๑๔ สตางค์ รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน	๑๔,๐๐๐	-	
รวมจ่ายทั้งสิ้นเป็นเงิน	๒๕๗,๐๐๐	-	๘,๕๑๐ -

บัญชีรายได้ในการทำสัปรศระบอง

รายการ	จำนวนเงิน	หมายเหตุ
	บาท ส,ต,	
ใน ๑ ปีจะทำได้ ๑๐๐,๐๐๐ ตีบ (ตียบหนึ่งมี สัปรศ ๔๔ กระบอง) ส่งไปขายต่างประเทศ ตียบละ ๖ บาท ๒๕ สตางค์รวมทั้งสิ้นแบบเงิน	๖๒๕,๐๐๐ -	

เชอวิฬ. นิพนธ์.
แฉะ มห.
๑

ที่ ๑๘/๑๐๖
วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๐๖
เรื่อง ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

ภาคผนวก ง

เรื่อง กระทรวงเกษตรราธิการ ถามมณฑลต่าง ๆ
ถึงจำนวนโรงสีข้าวกับรายการเกี่ยวกับโรงสีนั้น ๆ

กษ/๙๓๕

หอทะเบียนที่ดิน เมืองฉะเชิงเทรา

วันที่ ๖ ธันวาคม รตนโกสินทรศก ๑๓๐

๕.๖

ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีน กรมเรียบนมหาอำมาตย์ตรี
เจ้าคุณปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ กรม

ตามคำสั่งที่ ๒๕๕ / ๑๕๕๖ ลงวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน
ศก ๑๓๐ เรื่องประสงค์ทราบจำนวนโรงสีเข้าในมณฑลนี้ แลได้ส่ง
คำตามมานั้นทราบแล้ว

กระผมได้จัดการสอบสวน คงได้ความปรากฏอยู่ในคำ
ตอบ ๔ ฉบับ ที่ได้ส่งมาพร้อมกับรายงานนี้ด้วยแล้ว

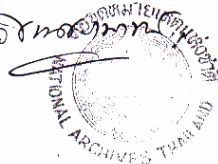
ส่วนโรงสีที่ใช้อำเภอเมือง ๆ ฉะเชิงเทรา กำลัง
สืบสวนอยู่ยังได้ความไม่ชัด ถ้าได้ความก็จะเรียนภายหลัง/.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

กระผม

รองอำมาตย์เอก

หม่อมราชวงศ์

ออกไม้ พ

๕๕๕๕.๓.

๕๕๕๕.๓.

๕๖๕๖

๕

สำเนาโรงสีมอโตร์ ของเงินเจิม

คำถาม	คำตอบ
๑ ชื่อโรงสี	ไม่มีชื่อเรียกกันว่าโรงสีมอโตร์ คำขาด บางไผ่ เมืองฉะเชิงเทรา
๒ ลงทุนเท่าใด	ประมาณ ๖๕๐๐ บาท ลงทุนซื้อเข้า ๒๐๐๐ บาท
๓ เวลานี้เงินใช้ขายเท่าใด	เดือนหนึ่งประมาณ ๑๓๖ บาท
๔ เงินสำรองมีเท่าใด	มีประมาณ ๒๐๐๐๐ บาท
๕ วันที่หนึ่งใช้เครื่องสีเข้าได้เข้าเท่าใด	ประมาณ ๒ เกวียน
๖ รวมมีสีเข้าได้เท่าใด	ประมาณ ๒๕๐ เกวียน เพราะสีใหม่
๗ ใช้เครื่องสีชนิดอย่างไร ก็แรงม้า	มอโตร์ชนิดมี ๕ $\frac{1}{2}$ แรงม้า
๘ สักมารากไหน	ห้างเราวัดสกรีนเมืองเป็ยระมัน
๙ ได้ทั้งมากี่ปีแล้ว	ตั้งเมื่อศก ๑๒๕
๑๐ ตั้งแต่ได้ตั้งโรงสีมามีกำไรหรือ ขาดทุนอย่างไร	ไม่มีกำไรไม่ขาดทุนกับเสมอตัว + ก

ออกไม่ พ
ลำจวน พ
๑๕/๑๒ ๖๗

๕๔๘๖-
(๑๐)

สำหรับโรงสีไฟฟ้าตำบลบางกรูด อำเภอสนมจันทบุรี เมืองฉะเชิงเทรา
+ ล่าง

คำถาม	คำตอบ
๑ ชื่อโรงสี	เม่งเซ่งจัน
๒ ตั้งอยู่ที่ใด	ท่าพนั ท่าร้อย ท่าสิบช้าง
๓ เวลานี้เงินใช้จ่ายเท่าใด	ส่วนเงินเดือนคนใช้โรงสีนอก จากจับกัง เดือนหนึ่งใช้ประมาณ ๑๒๐๐ บาท
๔ เงินสำหรับมีเท่าใด	ตอบไม่ได้
๕ วันที่หนึ่งใช้เครื่องสีเข้าได้เข้าเท่าใด	วันกับคืนหนึ่งรวม ๒๔ ชั่วโมงใช้ เครื่องสีเข้าได้เข้าประมาณ ๑๒๐ เกวียน
๖ รวมปีหนึ่งสีเข้าได้เข้าเท่าใด	ปีหนึ่งได้ประมาณ ๑๐๐๐๐ เกวียน เศษเพราะไม่สีตลอดทั้งปี
๗ ใช้เครื่องชนิดอย่างไร ก็แรงม้า	เครื่องชนิดอังกฤษ ๖๐ แรงม้า
๘ สั่งมาจากไหน	สั่งมาจากเมืองลอนดอน (อังกฤษ)
๙ ได้ตั้งมาก็ปีแล้ว	ได้ตั้งมาประมาณ ๓๒ ปีเศษ แต่ หลายเจ้าของ
๑๐ ตั้งแต่ได้ตั้งโรงสีมาทำไรหรือ ขายทุนอย่างไร	ตอบไม่ได้เพราะหลายเจ้าของ มาแล้ว

ขอจดหมายเทศาภิบาล
NATIONAL ARCHIVES THAILAND

ของพระยาเจริญราชชน

ออกไม่พ
ลี้ลา ๑๒๓
1-8/6๖-๑๐

๒๕๖๖

๑๕/๑๐/๑๓๐

๑๕

ที่ ๖/๕๓๓

หอทะเบียนที่ดินเมืองฉะเชิงเทรา

วันที่ ๑๒ มกราคม รศ.โกสินทรศก ๑๓๐

ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีน ขอประทานกราบเรียน
มหาอำมาตย์ตรี เจ้าคุณปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการทราบ
ตามรายงานที่ ๒/๔๓๕ ลงวันที่ ๖ ธันวาคมศก ๑๓๐
ได้ส่งคำตอบเรื่องโรงสีต่าง ๆ ในมณฑลปราจีน ๔ ฉบับ ส่วน
โรงสีไฟฟ้าบดทำไข่ อำเภอเมือง ๆ ฉะเชิงเทรากำลังสืบสวน ถ้า
ได้ความจะกราบเรียนมาภายหลัง ความแจ้งอยู่แล้ว.

บัดนี้ ได้สอบถามจากผู้จัดการโรงสีของมิชชันนารี
การขอเลิกทำบดทำไข่ คงได้ความปรากฏแจ้งอยู่ในคำตอบ ๑ ฉบับ
ส่งมาพร้อมกับรายงานนี้แล้ว

การที่ได้ไปสำรวจจดคำตอบของผู้จัดการโรงสีต่างๆ
ให้เป็นไปตามคำถามของกระทรวงนั้น ถ้าจะคิดเงิน ๆ ทบไป
เท่าที่ได้เรียนมา ก็นับว่าเป็นอันเสร็จตามประสงค์อยู่แล้ว

แท้จริงตามคำถามทุกข้อนอกจากเรื่องเงิน เช่นเงิน
ทุน เงินใช้จ่าย เงินสำรอง แลได้กำไร หรือขาดทุน เหล่านี้แล้ว
พอส่งได้ แต่การที่จะให้เขาตอบเรื่องเงินต่าง ๆ ข้าพเจ้าได้
สังเกตพฤติวิธการของผู้จัดการโรงสี มีกิริยาอดเอื้อนไม่ใคร่จะ
บอก เพราะถือเสียว่า เป็นการลับ ย่อมเป็นธรรมดาของผู้ที่ทำการ
หาเงินในเรื่องเช่นนี้ที่เจ้าของจะต้องปิด ไม่ประสงค์ให้ผู้อื่นได้

๒.

เกี่ยวข้องกับทราบเหตุผลโดยละเอียด เพื่อป้องกันการเสียหาย อัน
ปราศจากประโยชน์ คุณก็มีมูลอยู่บ้าง บางแห่งเขามั่นว่า ถ้าผู้อื่น
ทราบเค้าเงื่อนจะเกิดเป็นผลร้ายได้ คือที่เห็นได้ง่าย ๆ

ตัวอย่างที่ ๑ ถ้าเขาขาดทุนเขาจะขายออกตัวก็ยาก

ตัวอย่างที่ ๒ ถ้าเขามีกำไรเขาเกรงผู้อื่นจะมาแย่ง
เหล่านี้เป็นต้น

ชนชั้นที่ทำส่งกรมเรียนมาในเรื่องเงินข้อนี้ข้าง
จะพึงเอาเป็นแน่ได้ยาก จึงขอกรมเรียนออกตัวเสียก่อน แต่การ
สืบไปได้ทราบเหตุผลในเรื่องนี้อย่างไร จะได้กรมเรียนเพิ่มเติม
มาภายหลังอีกเป็นลำดับ

ความจริงในเรื่องโรงสีต่าง ๆ นั้น ทางไปรเวทสืบ
ได้ความดังนี้.

ในเมืองเชียงใหม่

๑ โรงสีไฟเม่งเซ่งจัน ตั้งอยู่ในอำเภอ สันามจันทร์
เดิมแรกตั้งเป็นของพระยาสมุทรานุรักษ์ (สิน) ต่อมาภายหลังตก
มาเป็นของพระยาเจริญราชชน(แท่ง) แต่ก่อนสีเข้าอย่างธรรมดา
เมื่อในระหว่าง ๒ ปีที่แล้วมาเปลี่ยนวิธีใช้ เขาเข้าขึ้นฝั่งก่อนแล้ว
จึงสี ผู้จัดการอธิบายว่าขายได้กำไรดีกว่าวิธีเดิม ในระหว่างนั้น
ชาวนาทำนาไม่ใคร่ได้ผลเต็มภาคภูมิ การได้กำไรแลขาดทุน จึง
เสมอแลทรงอยู่ (คือ คิดได้เสียตัวกันแล้ว ฝึกไม่มากมายนัก)

แต่ปีนี้เข้ามามีบุญดี เชื่อว่าคงจะมีกำไรดีกว่าเดิม

๒ โรงสีมอเทอร์ของจีนเจิม ตั้งอยู่ในอำเภอเมือง
ที่ลงทั้งขึ้นใหม่ ไม่สู้มีกำไร เสมอตัวกับทรงอยู่ ท่านองเคียว
กับโรงสีอื่น

๓ โรงสีไฟปากคลองท่าไข่ อำเภอเมือง เป็นของ
มิชชังโรมันคารอลิก บาคหลวงโรมิเอเป็นบุญดูแล จัดให้มีผู้ทำมา
ช้านาน แต่ไม่มีใครมีกำไร ครั้นเมื่อ ๒ ปีที่แล้วมา ให้ห้างเคียม
ฮัวเฮงเช่าทำ ทราบว่าชาคทุนหลายหมื่นจึงหยุดเลิกไปหลายเดือน

บัดนี้อากรไคบุ้น (ผู้รับต้มกลั่นสุรา ของรัฐบาลสยาม
เมืองนครราชสีมา) เป็นผู้รับเช่าโรงสีไฟรายนี้ จากมิชชัง ๗ ลง
ทำบุญ เขาได้เปิดสีเข้าเมื่อวันที่ ๑๐ มกราคมศก ๑๓๐ นี้ ต่อไป
เชื่อว่าหากเข้ามามีบุญอย่างปีนี้สืบไปแล้ว คงมีกำไรดีกว่าเดิม.

ในเมืองชลบุรี

๔ โรงสีมอเทอร์ ของมิชชังโรมันคารอลิกตั้งอยู่ใน
อำเภอเมือง การทำไม่ใครมีกำไร

๕ โรงสีไฟอากรจีน ตั้งอยู่ในอำเภอเมือง โรงสีนี้
อากรจีนหลักกับพวกญาติพี่น้องหลายคนเข้าหุ้นกันทำ ๒ ปีที่แล้วมานี้มี
กำไรเพราะเข้าทางเมืองชลบุรีได้ผลดี ผิดกับเมืองนครราชสีมา
(คือพื้นที่ดินในมณฑลปราจีนโดยมากเป็นที่ลุ่ม เว้นแต่เมืองชลบุรี)
ตามที่ได้สังเกตมา ถ้าเมืองอื่นในมณฑลนี้น้ำมากท่วมทำไม่คุ้มกันเข้า

เลียบทวนแล้ว การทำนาในเมืองชลบุรีมกได้ผลเต็มภาคภูมิ
 แต่ในศก ๑๓๐ นี้ เมืองอื่นในมณฑลนี้นับว่าดีขึ้นกว่า
 ศกก่อน ๆ แต่เมืองชลบุรีแห่งเดียวทรามกว่าทุกเมือง เพราะน้ำ
 ไม่ไกร่พอ /.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เจ้าพระยาบวรราชนายก *Has*

สายพิมพ์
 เรียบเรียง
 ตรวจ

คำทรมองสี มีตง คำคมคำโตเมืองน

คำนวณ

คำทรมอง

๑. โรงสี

๒. กองทุนเข้าได้

๓. เวลาเงินใช้จาก เข้าได้

๔. เงินสำรองมีเข้าได้

๕. วันหนึ่งใช้เครื่องสีเข้าเข้าได้

๖. รวมปีหนึ่งสีเข้าได้เข้าได้

๗. ใช้เครื่องสีชนิดเข้าได้

๘. ตั้งมาจากไหน

๙. ใช้ตั้งมากี่ปีแล้ว

๑๐. ตั้งแต่ได้ตั้ง โรงสีเข้ามีค่าไรหรือ
ขาดทุนเข้าได้

๑. โรงสีไม่ทำได

๒. กองทุนสร้างโรงสี เงิน ๓๒๐,๐๐๐ (สามแสนสอง
หมื่น) บาท

๓. เดือนหนึ่งราคา ๕,๐๐๐ (แปดพัน) บาท

๔. ๒๐,๐๐๐ (แสนสองหมื่น) บาท

๕. วันหนึ่ง ๕๐ (แปดสิบ) เกวียน

๖. ปีหนึ่งสีเข้าได้ประมาณ ๑๕,๐๐๐ (หมื่นห้าพัน) เกวียน

๗. เครื่องกรวดเคียว ๒๐ (ร้อย
แปดสิบ) แรงม้า

๘. จากหัววังวัดกุด เมืองขอนแก่น

๙. ประมาณ ๑๕ ปี

๑๐. มีกำไรประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ (สองแสน) บาท

เงินเข้าเงิน

นายเงิน

ผู้แจ้ง

ผู้ถาม

ผู้จด

๑๓๐๘/๓๐
1930

ภาคผนวก จ

เรื่อง มณฑลปราจีนส่งรายงานประจำปี
แผนกเพาะปลูกสำหรับเมืองฉะเชิงเทรา พ.ศ. 2455

ร.๑๑๓/๗๔๗

(แบบ ด)

ที่ ๑๑/๑๑๑

ศาลารัฐบาล เมืองปราชญ์

แผนกเอกสาร

วันที่ ๑๑ เดือน พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

สมุหเทศาภิบาล สำนักราชการมณฑลปราชญ์ ทูล มท
 อำมาตย์เอก พระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดี
 กระทรวงเกษตรและปศุสัตว์ ทรงทราบ

ด้วย ได้รับ รายงานขุนไผ่ทพหุรักษ์ว่าที่ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราชญ์
 ที่ ๑๑/๒๔๗ ลงวันที่ ๑๑ เดือน พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗ นำส่งราย
 งานประจำปี แผนกการเพาะปลูก

สำหรับ เมือง เชียงใหม่ ประจำเดือน พฤษภาคม
 ราช ๒๔๕๕ จ.ศ. หม่อมอิน จ้างเจ้าได้ตรวจดูเห็นว่า ตามข้อความใน
 รายงานนั้นโดยมากเป็นทางที่จะดำริห์ในเรื่องเพาะปลูก เช่นการกสิกรรม
 หัตถกรรม แลพาณิชย์การ ทั้งการทำมาหาเลี้ยงชีพของราษฎรพลเมืองก็ได้
 เจริญยิ่งขึ้น

เมื่อมีขึ้นขอถวายเจ้าได้ส่งรายงาน แลบัญชีต่าง ๆ นั้น

รวม — ๕ — ฉบับ

มาพร้อมไม้นอกฉบับนี้ ด้วยแล้ว

ควร มีควร แล้วแต่จะไปท

(เซ็น) มทอำมาตย์โท

ประทับตรา

สายพิมพ์

/๗๗๓

๑๑/๑๑๑

ที่ ๑๑/๒๒

หอทเป็นนเจิงเทร

วันที่ ๑๑ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๖

ข้าพระพุทธเจ้า ขุนไผ่พยุหรัญ ว่าที่ข้าหลวงเกษตร
เขตชลประทาน ขอประทานถวายรายงาน แพนกเพาะปลูก สำหรับเมือง
ฉะเชิงเทรา ประจำปีพระพุทธศักราช ๒๔๕๕ กราบทูล มหาอำมาตย์โท
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ สมุหเทศาภิบาล สำเร็จ
ราชการมณฑลปราจีน ทราบฝ่าพระบาท

ตรวจการ

ข้อ ๑ ในพระพุทธศักราช ๒๔๕๕ เจ้าน้ำที่ได้ออกตรวจการ
เพาะปลูก ๔ ครั้ง รวมวันที่ไปตรวจ ๓๒ วัน ได้แนะนำแลจัดการ คือ
ก. แนะนำแก่ผู้ทำนาให้เลือกหาพันธุ์ข้าวที่ดี เก็บไว้เพาะ
ปลูก การเลือกคัดให้แบ่งออกเป็น ๓ ชนิด ชนิดที่ ๑ พันธุ์ข้าวเบาซึ่ง
จะออกรวงได้เร็วให้เพาะปลูกในที่ดอน, ชนิดที่ ๒ ข้าวกลาง เพาะปลูก
ในที่อย่างกลาง (ไม่ลุ่มไม่ดอน), ชนิดที่ ๓ ข้าวหนัก เพาะปลูกในที่ลุ่ม
เพื่อให้เหมาะแก่ชนิดแลเวลา ซึ่งน้ำจะมีจึงอยู่ตลอดถึงต้นข้าวจนกว่าจะ
ออกเมล็ดผลได้ แลให้เก็บพันธุ์ข้าวไว้มากกว่าธรรมดาที่เคยเอาไว้อีก ๑
เท่า เพื่อชดเชยในเวลาที่มิมีเหตุเกิดขึ้นโดยประการต่าง ๆ นอกจาก
เจ้าน้ำที่เพาะปลูกได้ออกตรวจแนะนำแล้ว ทางมณฑลยังได้มีคำสั่งให้กรม
การเมืองแลอำเภอช่วยแนะนำกำชับแก่ราษฎรอีกนับว่าเป็นผลดีขึ้นอีกมาก
คือ ในปีพระพุทธศักราช ๒๔๕๕ นี้ ชาวนาไม่ฉีกเคืองในเรื่องพันธุ์ข้าวที่
สำหรับเพาะปลูกแลมีวิโรคอย่างเช่นปีก่อน ซึ่งรัฐบาลต้องแจกจ่ายปลูก
แลเข้าสำหรับวิโรค.

ข. จัดการปิดทศและระบายน้ำในลำคลอง เพื่อให้เหมาะแก่
การทํานาตามฤดูกาล คือ นาที่อยู่ในเขตรคลองที่มีประทุน้ำ ถ้าน้ำมาก
เกินต้องการได้สั่งนายประทุน้ำระบายน้ำออกจากลำคลอง ที่น้อยก็ได้ ปิด
ทศขังไว้ ส่วนพื้นที่ดอนเนินไม่ได้อยู่ในเขตรคลองที่มีประทุน้ำ ก็ราย
งานขอให้กรมชลประทานการอำเภอท่านเจ้าของท้องที่ช่วยเบตระปิดทศ
ทศน้ำไว้หล่อเลี้ยงต้นเจ้าต่อไป เพื่อมิให้ต้นเจ้าที่เพาะปลูกไว้นั้น เสีย
หายด้วยน้ำน้อย นาที่ป้องกันช่วยเหลือได้เช่นนี้ก็ได้รับผลจากกรมวิบูลย์

ค. แนะนำให้ราษฎรรับจองที่ดินว่างเปล่าปกครองเป็นกรรม
สิทธิ์ทำการเพาะปลูก มีผู้ยินยอมขอรับจองแล้วลงทำประโยชน์ สำหรับ
พระพุทธศักราช ๒๔๕๕ นี้ คือ.

- (๑) อำเภอเมือง ๑๔ ราย เนื้อที่ ๒๑๓ ไร่ ๖๔ วา
- (๒) อำเภอบางคล้า ๕ ราย เนื้อที่ ๖๐๐ ไร่ถ้วน
- (๓) อำเภอพนมสารคาม ๑ ราย เนื้อที่ ๓๐๐ ไร่ ๑ งาน
- (๔) อำเภอสนมจันทร์ ๒ ราย เนื้อที่ ๕๐ ไร่ ๓ งาน

๑๘ วา.

รวม ๔ อำเภอ ๒๖ ราย เนื้อที่ ๑๑๖๔ ไร่ ๘๒ วา ใน
ท้องที่อำเภอบางคล้าราษฎรนิยมทำไร่สัปรศกันโดยมาก นอกจากทำไร่
ปลูกสัปรศแล้ว หม่อมหลวงศิริยังได้คิดทำไร่ปลูกมันสำปะหลังทำเป็นแบ่ง
จำหน่ายอีก เวลานี้ได้ส่งตัวอย่างแบ่งที่ทำด้วยมันสำปะหลังไปกระทรวง
เกษตรธิการขอให้ช่วยหาทางจำหน่าย เมื่อเป็นผลสำเร็จแล้วจะได้คิด
ทำไร่ปลูกมันให้มากขึ้น นับว่าการกลากรรม แลพาณิชย์ในแขวงเมือง
ฉะเชิงเทราได้เจริญยิ่งขึ้น.

การทำนา

ข้อ ๒ นาที่ราษฎรทำในแขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน ในพระพุทธศักราช ๒๔๕๕ นี้ประมาณ ๕๒๕๐๐ ไร่ ได้เมล็ดผล ๑๔๗๖๐ เกวียน มากกว่าปีก่อน ๑๕๕๐๐ ไร่ ๑๓๕๗๗ เกวียน คิดได้เมล็ดผลไร่ละ ๒๘ สักมากกว่าปีก่อน ๑ ในส่วน ๑๓ เมล็ดผลที่ทำได้นอกจากจำหน่ายกันในพื้นเมืองแล้ว มีพ่อค้ามารับซื้อไปขายตามโรงสีในเขตกรุงเทพฯ ฯ ประมาณ ๑๐๔๕๖ เกวียน คิดได้ราคาเกวียนละ ๖๕ บาท เป็นจำนวนเงิน ๖๘๒๕๐ บาท.

ความเห็น นาที่อาสาไสรยน้ำในตำบลของที่มีประจักษ์มา คือ เมื่อน้ำจะมากหรือน้อยเกินท้องนา ราษฎรชาวนาต้องร้องขอต่อท่านนายอำเภอบ้าง แล้วท่านจึงได้รายงานขึ้นแจ้งกรมการอำเภอ เจ้าของท้องที่ นายอำเภอรายงานมายังเขตฯ สั่งให้เจ้าหน้าที่ไปตรวจจัดการ (ให้นายประจักษ์ทศเจ้าไว้หรือระบายน้ำออก) ดังนี้ เป็นการเน้นย้ำไม่ทันแก่ความท้องนา ท่านเจ้าที่เพาะปลูกไว้ก็เสียหายมาก เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าราษฎรควรพร้อมกันร้องขอต่อท่าน แล้วท่านชี้แจงความประสงค์ก่อนนายประจักษ์ ให้นายประจักษ์พิจารณาเหตุ ถ้าไม่เป็นเหตุให้เสียหายและจะเป็นผลดีก็ให้จัดการไปตามคำชี้แจงของท่าน แล้วรายงานให้เขตทราบ ถ้าจัดการได้ตามที่กรมทูลมานี้ เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าชาวนาที่อยู่ในเขตประจักษ์จะบริบูรณ์ยิ่งขึ้น แต่ประจักษ์อยู่ในความปกครองของกรมทาง ควรจะตกลงกับกรมทางให้ส่งนายประจักษ์ให้เข้าใจกันเสียก่อน จึงจะเป็นทางสะดวก.

การทำสวนมะพร้าว

ข้อ ๓ มะพร้าวในท้องที่เมืองนเจิงเทรา พระพุทธศักราช ๒๔๕๕ นี้ เจ้าน้ำที่สรรพากรได้สำรวจจำนวนจริงมี ๗๐๖๔๔ ต้น ถัดกันหนึ่งเก็บผลได้ ๑๐ ผลต่อปี รวมผลที่เก็บได้ ๗๐๖๔๔๐ ผล ราคาขายในพื้นที่เมือง ๑๐๐ ผลต่อ ๑๒ บาท รวมเป็นเงิน ๘๔๗๗๔ บาท ๔๐ สตางค์ การทำสวนมะพร้าวในเมืองนี้ ในชนิดหนึ่งไม่ได้ปลูกแต่ต้นมะพร้าวอย่างเดียวเหมือนอย่างทางบางข้างเมืองราชมุรี คือ ผู้ทำสวน ได้ปลูกต้นมะพร้าวบนถนนรอบสวนระยะกันทางกันประมาณ ๔ วา ฉะนั้น ในจำนวนมะพร้าวเจ้าที่หนึ่งทร้อยสี่สิบเก้าต้นจึงเป็นเนื้อที่ ๗๐๖ ไร่ หรือในเนื้อที่ ๑ ไร่ปลูกมะพร้าวได้ ๑๐๐ ต้น จำนวนผลมีพอจำหน่ายในพื้นที่เมือง ไม่ต้องซื้อจากเมืองอื่นมาบริโภค และไม่เหลือที่จะจำหน่ายออกไปทางตลาด

ความเห็น มะพร้าวที่เพาะปลูกในเมืองนี้ได้ปลูกตามประเพณีเดิม ๆ ไม่ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงอย่างใด เจ้าน้ำที่ได้ประชุมกันนั้นผู้ใหญ่ม้าน แลออกตรวจแนะนำวิธีปลูกบำรุงแลป้องกันหลายครั้งแล้ว การปลูกยังหาได้เปลี่ยนแปลงอย่างใดไม่ ส่วนการบำรุงแลวิธีป้องกันสัตว์มีผู้นิยมทำตามคำแนะนำมาก ที่จริงมะพร้าวก็เป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่ง สำหรับเป็นเครื่องบริโภค และหาวัตถุอย่างอื่น ๆ ใช้สอย ควรที่รัฐบาลจะอุดหนุนให้เจริญยิ่งขึ้น พื้นที่ดินในแขวงเมืองนเจิงเทราตามลำแม่น้ำบางกิงฝั่งตะวันออกมีอยู่มากซึ่งเหมาะแก่การปลูกมะพร้าว แลเป็นที่น้ำเค็มไหลขึ้นมาถึงได้ค้ำย เพราะรสชาติของต้นมะพร้าว ชอบอากาศ แลอาหารที่เชื้อเกลือ.

· การทำสวนสัปรด

ข้อ ๔ สัปรดในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา นับว่าเป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่ง นอกจากการค่านาแล้วมีผู้นิยมทำไร่ปลูกสัปรดกันมาก เนื้อที่ที่ปลูกสัปรดแล้วมีประมาณ ๒๗๐๐ ไร่ ที่ยังกำลังไถนสร้างทำขึ้นอีกก็มาก การที่มีผู้นิยมเพาะปลูกกันมากนั้น เพราะจำหน่ายง่าย ซึ่งมีโรงเครื่องจักรทั้งทำสัปรดของครอบครัวซื้ออยู่เสมอ ในเนื้อที่ ๑ ไร่ เก็บผลจำหน่ายได้ราคาอย่างต่ำ ๒๔ บาท อย่างสูง ๑๒๖ บาทต่อปี (คิดราคา ๑๐๐ ผล เป็นเงิน ๔ บาท) ในครัวเรือนหนึ่งปลูกได้ราว ๑๐ - ๑๕ ไร่เป็นอย่างน้อย เมื่อโรงเครื่องจักรใส่กระป๋องคองแล้ว ก็ได้ส่งออกไปจำหน่ายที่สิงคโปร์ ส่วนที่จำหน่ายออกไปที่อื่นเป็นจำนวนเท่าใด ข้าพระพุทธเจ้า ยังสืบไม่ได้ความจริง ถ้าได้ความจริงประการใด กระทบทุกลายหลัง.

สัตว์พาหนะ

ข้อ ๕ สัตว์พาหนะที่เป็นโรคล้มในนี้ คือ กระบือ ๔๓๓ กระบือ, โค ๔๔ โค, ม้า ๓๖ ม้า, ตามจำนวนที่ล้มนี้ นอกจากเป็นโรคธรรมดาเองแล้ว ก็มีโรคลงท้องมากกว่าอย่างอื่น เพราะน้ำที่สัตว์กินไม่ได้ แต่ก็มียาพื้นเมืองซึ่งเคยได้ทดลองรักษาหายอยู่ช้านานหนึ่ง (หลวงเกษมศรีสมบูรณ์ กรมการเมือง เป็นเจ้าของยานานนี้) คือ เอาผักแพงพวย ๑ เปสีกกแค ๑, น้ำ ๑, รวม ๓ อย่างพอสมควรต้มเคี่ยวไปสักหน่อย แล้วยกลงไว้พอเย็นใส่พริกขี้หนู ในจำนวนสัตว์พาหนะซึ่งเป็นโรคลงท้องแล้วใช้ยานานนี้รักษาได้ทุกชนิด เจ้าน้ำที่ได้ประมณกันนี้ผู้ใหญ่บ้านแนะนำได้รู้ตลอดกันแล้ว นับว่าเป็นประโยชน์ดีมาก เห็นได้ตามบัญชีสัตว์พาหนะในบัญชียลุ่มน้อยกว่าปีก่อน คือ กระบือ ๑๕๐ กระบือ, โค ๑๘ โค,

มา ๑๖ มา, ดังนี้.

น้ำฝน

ฝนตกในเมืองนเรศวรปีนี้ ๑๕๔ ครั้ง ทวงได้ ๒๑๖๘
 สตกมากกว่าปีก่อน ๒๔ ครั้ง ๕๓๘๖ สตกครั้งนี้ว่าพอสำหรับการเพาะ
 ปลูกแล้ว. ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายบัญชีการ ๑ ฉบับ, รายจ่าย
 เงินเดือน ๑ ฉบับ, การทำนา ๑ ฉบับ, จำนวนคนพลมไพร่ ๑ ฉบับ
 รายการเพาะปลูก ๑ ฉบับ, จำนวนสัตว์พาหนะเป็นโรคฉี่ ๑ ฉบับ, จา
 นวนน้ำฝน ๑ ฉบับ, จำนวนปรอดอากาศร้อนหนาว ๑ ฉบับ, รวม ๔ ฉบับ
 มาพร้อมกับรายงานนี้แล้ว ส่วนรายงานแถบบัญชีของหัวเมืองยังไม่ได้รับ
 ได้รับเมื่อใด กราบทูลมาภายหลัง /.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า รองอำมาตย์เอก

พระยาพิชัย
 (Signature and Seal)

สายพิมพ์
 ๑/๖๓๓
 ๑/๖๓๓

ตป. ๑๖๕๐

วันที่	เดือน	ปี	สถานที่		หมายเหตุ
			ตำบล	เมือง	
๑	เมษายน	๒๕๒๕	เมือง	ปทุมธานี	การตั้งกลุ่มประชากรและ...
๑๐	เมษายน	๒๕๒๕	บางตลาด. ถนนสาย...	ปทุมธานี	การตั้งกลุ่มประชากรและ...
๑๖	พฤษภาคม	๒๕๒๕	เมือง. สหกรณ์...	ปทุมธานี	การตั้งกลุ่มประชากรและ...
๒๐	กันยายน	๒๕๒๕	ถนนสาย...	ปทุมธานี	การตั้งกลุ่มประชากรและ...
๒๑	กันยายน	๒๕๒๕	เมือง. สหกรณ์...	ปทุมธานี	การตั้งกลุ่มประชากรและ...
๑๕	ตุลาคม	๒๕๒๕	เมือง. สหกรณ์...	ปทุมธานี	การตั้งกลุ่มประชากรและ...
๓๐	ธันวาคม	๒๕๒๕	เมือง. ประจักษ์...	ปทุมธานี	การตั้งกลุ่มประชากรและ...
๒	มกราคม	๒๕๒๖	เมือง. ถนน...	ปทุมธานี	การตั้งกลุ่มประชากรและ...

ไพฑูริย์

นาย...
นาย...
นาย...

บัญชี การจดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทย

ครั้งที่	ตามสัญญา	ตำแหน่ง	ไป		กลับ	
			วันที่	เดือน	วันที่	เดือน
๑	นายไฉ่ม	ผู้รับหลักทรัพย์	๖	เมษายน	๘	เมษายน
๒	นางสาววิภาดา	ผู้รับหลักทรัพย์	๘	เมษายน	๑๐	เมษายน
๓	นายทอง	ผู้รับหลักทรัพย์	๑๑	สิงหาคม	๑๖	สิงหาคม
๔	นายประจักษ์	ผู้รับหลักทรัพย์	๑๓	กันยายน	๒๐	กันยายน
๕	นายทอง	ผู้รับหลักทรัพย์	๑๕	กันยายน	๒๑	กันยายน
๖	นายไฉ่ม	ผู้รับหลักทรัพย์	๑๕	ตุลาคม	๑๘	ตุลาคม
๗	นายประจักษ์	ผู้รับหลักทรัพย์	๒๖	ธันวาคม	๓๐	ธันวาคม
๘	นายประจักษ์	ผู้รับหลักทรัพย์	๓๐	มกราคม	๒	มกราคม
๙	—	—	—	—	—	—

การลดภาษีเงินได้บุคคลธรรมดา ๒๕๕๖-๒๕๕๗

±	เก็บ		หักลดภาษีเงินได้	เก็บ	หักลดภาษีเงินได้	
	ปี	เก็บ			ปี	หักลดภาษีเงินได้
๐	- ๑๒๑๐	+ ๑,๕๕๓	หักลดภาษีเงินได้บุคคลธรรมดา	๒,๐๑๑	๑๓๐,๗๑๕	-
๐	+	๑๐	หักลดภาษีเงินได้	๑,๐๒๕	๖๖,๖๖๕	-
๓	+	๖,๐๖๖	หักลดภาษีเงินได้	๑,๕๕๓	๑๐๐,๕๕๓	-
๒	+	๖,๖๖๖	หักลดภาษีเงินได้	๑,๕๕๓	๑๖๗,๕๕๓	-
๗	+	๖,๖๖๗	หักลดภาษีเงินได้	๑,๕๕๓	๑๖๘,๕๕๓	-
๖	+	๖,๖๖๖	หักลดภาษีเงินได้	๑,๕๕๓	๑๖๘,๕๕๓	-
๐	+	๑,๕๕๓	หักลดภาษีเงินได้	๑,๕๕๓	๖๖,๖๖๕	-

ได้ ๑
หัก ๑
รวม ๐

นายแพทย์สาธารณสุขจังหวัด
จังหวัด...

นายแพทย์สาธารณสุขจังหวัด
จังหวัด...

ឆ្នាំទី ១ ការគណនាចំណូលចំណាយក្នុងក្រុងកំពង់ចាម

ចំណាត់ថ្នាក់	ឆ្នាំទី ១ ការគណនាចំណូលចំណាយក្នុងក្រុងកំពង់ចាម				កើត	
	រូប	រូប	រូប	រូប	±	រូប
ដីធ្លី	១១៦,៧១១	៤១,៤៤៧	១០៤,៥០១	៤៣,៤០០	-	៦១,១០១
សមាជិកភារ	៧៤,៣៤១	២៥,៤៧២	៧៤,៥០១	៣១,៣៦០	+	១០
បង់ប្រាក់	៤១,៤៧៤	២៧,៣២៣	៤៤,០០០	២៤,៣៣៣	+	៦,០២៦
កម្មសិទ្ធិ	៥៤,៤៤៤	២១,២៧៤	៦៧,៤៤៤	២២,៦២២	+	៤,៤៤៤
ប្រាក់ប្រចាំថ្ងៃ	១៤៥,៧៦៦	៤៤,៥៤៤	១៥៥,៧៦៦	៥១,៥៥៥	+	៤,៤៤៤
ប្រាក់ប្រចាំថ្ងៃ	២៧,៤៤៤	៤,៣៣៤	២៤,៥៥៥	៤,៤៤៤	+	២០២
រួម	៥០៤,៧៤៦	១៧៤,៣២៣	៥២០,៥០១	១៥៧,៧១០	+	១៥៤,៧៩១

[illegible]

บัญชีสำนวนผลไม้สด: กวักที่มีอยู่ในเมืองน่าน

ลำภาด	สำนวนผลไม้สด: กวักที่มีอยู่ในเมืองน่าน					สำนวนผลไม้สด: กวักที่มีอยู่ในเมืองน่าน				
	ไร่	ต้น	ผล	จำนวนผลไม้		ไร่	ต้น	ผล	จำนวนผลไม้	
				ป.	ค.ท.				ป.	ค.ท.
เมือง	๓๐๖	๓๐๖,๐๐	๓๐๖,๐๐๐	๒,๕๑๖	-	๓๕๓	๓๕๓,๐๐	๓๕๓,๐๐๐	๒,๕๑๖	-
ดกมกัณท์	๒๕	๒,๕๐๐	๒,๕๐๐	๒,๕๐๐	-	๕๕	๕๕,๕๕๕	๕๕,๕๕๕	๕๕,๕๕๕	-
ทางกลา	๒๑๑	๒,๑๑๐	๒,๑๑๐	๒,๑๑๐	-	๒๑๑	๒,๑๑๐	๒,๑๑๐	๒,๑๑๐	-
กมมการกม	๑๑	๑,๑๐๐	๑,๑๐๐	๑,๑๐๐	-	๑๑	๑,๑๐๐	๑,๑๐๐	๑,๑๐๐	-
ทางเข้าปักษ์	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ทางป.ก	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
รวม	๕๕๓	๕๕๓,๐๐	๕๕๓,๐๐๐	๕,๕๑๖	-	๕๕๓	๕๕๓,๐๐	๕๕๓,๐๐๐	๕,๕๑๖	-

บัญชี ทบวงการชลประทานเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๕๕ เทียบ พ.ศ. ๒๔๕๔ ตั้งปี/ตั้งต่อ

จำนวนรวมทุกตัว ๒๔๕๕						เทียบ			
จำนวนหัว	จำนวนต้น	จำนวนผล	จำนวนเงิน		+	-	จำนวนหัว	จำนวนต้น	จำนวนผล
			ป.	ส.ต.					
๖,๙๐๐	๖๐๔๐,๐๐๐	๔๐๖๐,๐๐๐	๑๖๐,๐๐๐	-	+	-	-	-	-
๖	๖๕๐	๖๐,๕๐๐	-	-	+	๖	๖๕๐	๖๐,๕๐๐	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
๘๐	-	-	-	-	+	๕๖	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
๑๖๐	๑๖,๐๐๐	๓๖,๐๐๐	๔๕๐	-	+	๖๕	๖๕๐๐	๑๖,๕๐๐	-

หมายเหตุ

บัญชี กย. ๐

ประเภท	พระราชบัญญัติ ๒๕๕๔					จำนวน	
	จำนวน	จำนวน	จำนวน	จำนวน		จำนวน	จำนวน
				ป.	ค.ต.		
ลิขสิทธิ์	-	-	-	-	-	๖,๙๐๐	๖๐๔,๐๐๐
ลิขสิทธิ์	-	-	-	-	-	๖	๖๕๐
ลิขสิทธิ์	-	-	-	-	-	-	-
ลิขสิทธิ์	๖๕	-	-	-	-	๕๐	-
ลิขสิทธิ์	-	-	-	-	-	-	-
ลิขสิทธิ์	-	-	-	-	-	-	-
ลิขสิทธิ์	-	-	-	-	-	-	-
ลิขสิทธิ์	๕๕	๕,๕๐๐	๑๖,๕๐๐	๖๐๖	๖๕	๖๐๖	๑๖,๕๐๐

ย ๑ ในเมืองนี้ให้/กก นมทอปลกสีน พระพุทธเจ้า ๖๕๕ /เขียนพระพุทธรูป ๖๕๕

มฤตยอ์น้อย					
+	๑๖๖	๑๖	๑๖	๑๖	๑๖
-	๑๑	๕	๑	-	-
-	๕	๑๕	-	-	-
+	๕๕	-	-	-	-
-	๑๕	-	๑	-	-
-	๑๖๓	๑	-	-	-
-	๑๑๕	-	๕	-	-
-	๑๑	๕	๕	-	-
+	๑๖	-	๑	-	-
+	๑๖	๕	-	-	-
-	๑๖๓	-	๑	-	-
+	๕	-	-	-	-
+	๑๖	๕	๑	-	-
-	๑๖๕	๑	-	-	-

พระพุทธรูป

๑๖๖
๑๖
๑๖๖

บัญชี จำนวนสัตว์พาหนะและปลีสัตว์ที่ป่วยบนนิเวศล้มตายในเบื้องต้นให้แทน

เดือน	พระพุทธศักราช ๒๕๕๔					พระพุทธศักราช ๒๕๕๕					หมายเหตุ			
	กระบือ	โค	ม้า	แพะ	สุกร	กระบือ	โค	ม้า	แพะ	สุกร	+	กระบือ	โค	ม้า
เมษายน	๖	๑๔	๙	-	-	๑๑	๕	๑	-	-	-	๑๑	๕	๙
พฤษภาคม	๓๙	๑๐	๑๖	-	-	๓๔	๔	๑	-	-	-	๔	๖	๑๕
มิถุนายน	๓๔	๑๕	๕	-	-	๗๙	๙	๑	-	-	+	๔๔	๙	-
กรกฎาคม	๖๑	๙	๕	-	-	๕๖	๙	๔	-	-	-	๑๕	-	๑
สิงหาคม	๔๕	๓๐	๔	-	-	๕๖	๙	๑๑	-	-	-	๗๙	๓	๙
กันยายน	๖๑๖	๕๖	๔	-	-	๕๕	๔	๙	-	-	-	๑๗๔	๕๖	+
ตุลาคม	๓๙	๑๖	๕	-	-	๖๙	๙	-	-	-	-	๑๑	๔	๕
พฤศจิกายน	๖๓	๕	-	-	-	๔๑	๙	๖	-	-	+	๑๙	-	๖
ธันวาคม	๑๕	๓	๑	-	-	๓๙	๙	๑	-	-	+	๖๖	๕	-
มกราคม	๓๙	๑๔	๖	-	-	๑๐	๑๑	๔	-	-	-	๖๙	๓	๖
กุมภาพันธ์	๖๕	๙	๑	-	-	๖๕	๙	๑	-	-	+	๔	-	-
มีนาคม	๑๑	๓	๑	-	-	๓๖	๙	๖	-	-	+	๖๑	๔	๑
รวม ๕๗๓ ๑๙๐ ๕๖ - - ๕๓๓ ๙๔ ๓๖ - - ๑๔๐ ๕๖ ๑๖														

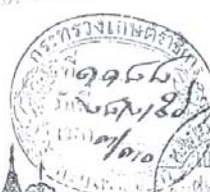

ภาคผนวก จ

เรื่อง มณฑลปราจีนส่งรายงานประจำปี

พุทธศักราช 2456

๒๕๖ ๑๒ / ๖๖๖

(แบบ ๓)

ที่ ๑๓/๑๕๐๖

ศาลารัฐบาล เมืองปราชญ์

แผนก เกษตร

วันที่ ๒๕๖๖ เดือน พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๖๖

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์
กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กรุงเทพมหานคร

ด้วย ได้รับรายงานจากนายแพทย์สุรเกียรติ์ หิรัญธวัช
ที่ ๑๐/๕๕๕ ลงวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๖ นำส่งรายงาน
แผนกเพาะปลูก

สำหรับ เมือง เชียงใหม่ ประจำเดือน เมษายน
พ.ศ. ๒๕๖๖ ร.ศ. ๑๓๕๖
เป็นประโยชน์แก่ทางคำพิพากษาในการเพาะปลูก

หม่อมฉันขอถวายรับสั่งให้ส่งรายงาน แผนกต่าง ๆ นั้น รวม ๒ ฉบับ
มาพร้อมใบบอกฉบับนี้ด้วยแล้ว

ควร มีควร แล้ว แก่ จะ โปรด

(เซ็น) มหาอำมาตย์โท

ประทับตราตำแหน่งมา เป็นสำคัญ

สายพิมพ์
/๑๗๓๓
๕๖๖๖๖

ที่ ๑๐/๒๕๕

หอทเบียนจังหวัดระยอง

วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๕๖๖

ข้าพระพุทธเจ้า ว่าที่ข้าหลวงเทศาภิบาลปราจีน ขอ

ประทานถวายรายงาน แพนกเพาะปลูก ไร่จำเคื่อนเมษายน พระพุทธ
ศักราช ๒๕๕๖ กรามทูล มหาวามาคยโท พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุน
มรุพงษ์ศิริพัฒน์ สมุหเทศาภิบาล สำนักราชการมณฑลปราจีน ทราบ
ฝ่าพระบาท.

เพาะปลูก

ข้อ ๑ การทำนาในเคื่อนนี้ยังไม่ไถทำอะไร เพาะฝนยัง
ไม่ตกชุก แห้งแล้ง หักน้ำในแม่น้ำลำคลองก็ยังไม่ลึก กว่าจะไถลงมือ
ไถหว่านก็ราวปลายเคื่อนพฤษภาคม หรือต้นเคื่อนมิถุนายน

ข้อ ๒ เข้าไร่ในเคื่อนนี้ราษฎรไถลงมือพื้นที่ดินสำหรับหยอด
เมล็ดเข้ากันบ้างแล้ว.

ข้อ ๓ ฝ่ายที่เพาะปลูกกันแล้วคงคิดเป็นเนื้อที่ประมาณ ๕ ไร่
มีสมอแก่แตกเป็นปุ๋ยฝ่ายเก็บใช้สรวบบ้างแล้ว แต่ปุ๋ยฝ่ายของเมืองนี้ลักษณะ
ไม่ดีเท่าที่ปุ๋ยฝ่ายที่ปลูกกันแล้วเมืองเหนือ บางทีจะปนด้วยพื้นที่ ดินฟ้า
อากาศไม่เหมาะแก่การทำไร่ฝ่าย หรือขาดความบำรุงรักษาที่เป็นได้ แล
ไม่ปรากฏว่าผู้ทำไร่ฝ่ายในเมืองนี้เก็บปุ๋ยฝ่ายจำหน่ายไปต่างประเทศที่ ปลูก
ไว้ก็เพื่อใช้สรวบแลแจกจ่ายกันอยู่ในหมู่บ้านที่ใกล้เคียงกันเท่านั้น.

ข้อ ๔ ยาสุม งาม พริกไทย ๓ อย่างนี้ไม่มีผู้เพาะปลูก ที่มี
ใช้สรวบแลบริโภคนอยู่ในพื้นเมืองก็นำมาจากกรุงเทพฯ เป็นคน.

ข้อ ๕ ถั่วต่าง ๆ ในเมืองฉะเชิงเทราที่ปลูกสำหรับจำหน่าย

เป็นเมล็ดไม้มี ส่วนที่ปลูกเพื่อต้องการผัก ได้เก็บผักจำหน่ายแลบริโภค
สิ้นคราแล้ว ทว่าจะได้ลงมือทำการเพาะปลูกอีกครั้งราวเดือนมิถุนายน

ข้อ ๖ เข้าโภชน ผู้ทำไร่เข้าโภชนได้หาที่แลพรรณไม้ให้
ปลูกในคันฤดูฝนแล้ว ที่ปลูกไว้คราแรกก่อนเก็บผักจำหน่าย^{ได้}ไปแล้ว

ข้อ ๗ มะพร้าวที่ทยอยแล้วสำรวจได้ ๙๐๖๔๔ คัน งามก็มีพอ
จำหน่ายในพื้นเมือง ไม่ต้องซื้อจากเมืองอื่นบริโภค

ข้อ ๘ ผักต่าง ๆ เพาะปลูกไว้ประมาณ ๒๖๐ ไร่ งามอย่าง
กลาง ไม่พอจำหน่ายในพื้นเมือง ต้องซื้อจากกรุงเทพฯ มาจำหน่าย
เนื่อง ๆ ที่กำลังเตรียมพื้นที่สำหรับปลูกอีกครั้ง

ปัจจัยที่คิดทำการเพาะปลูก

ข้อ ๙ ราษฎรขอรับไม่เหยียบย่ำปัจจัยที่คิดทำการเพาะปลูก
ในเคียนนี้ไม่มี

น้ำฝน

ข้อ ๑๐ เคียนนี้ฝนตกที่เมืองนเจียงเทร่า ๑ ครั้ง จำนวนน้ำ
ฝน ๑๙๐ สตกค์ ต้องที่อำเภอพนมสภารคามฝนไม่ตก

สัตว์พาหนะ

ข้อ ๑๑ สัตว์พาหนะป่วยเป็นโรคล้ม ในเดือนเมษายน พระ
พุทธศักราช ๒๔๕๖ นี้ คือ ม้า ๑๑ ม้า, โค ๘ โค, กระบือ ๖ กระบือ
สุกร ๑ สุกร

อากาศ

ข้อ ๑๒ ความหนาวร้อนซึ่งวัดด้วยปรอท ตามเมืองต่าง ๆ
ในเขตนี้.

เดือนมีนาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๕

เมืองชลบุรี อากาศเย็น ๒๕ องศา ร้อน ๓๔ องศา

๒๗.๔ องศา

เดือนเมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๖

เมืองฉะเชิงเทรา อากาศเย็น ๒๖ องศา ร้อน ๓๒.๕ องศา

๒๔ องศา

เมืองชลบุรี อากาศเย็น ๒๖ องศา ร้อน ๓๖ องศา

๓๑.๗ องศา

เมืองปราจีนบุรี อากาศเย็น ๒๗ องศา ร้อน ๓๓.๕ องศา

๓๐.๕ องศา

เมืองกระบี่ อากาศเย็น ๒๐ องศา ร้อน ๓๕ องศา

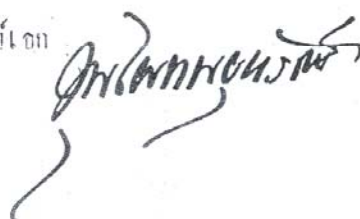
๒๔.๔ องศา

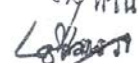
เรื่องเงิน

ข้อ ๑๓ จ่ายเงินเดือนในแผนกเกษตรจำนวนเดือนเมษายน
พระพุทธศักราช ๒๔๕๖ นี้เงิน ๓๗๐ บาท (สามร้อยเจ็ดสิบบาท) มีบัญชี
แบบที่ ๗ รายงานจ่ายเงินเดือน ๑ ฉบับถวายมาพร้อมด้วยรายงานนี้แล้ว /.

ควรมีครบแล้วแต่จะไปรุดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า รองอำมาตย์เอก

สายพิมพ์
๗๒๒๓

(แบบ ๓)

ที่ ๖๕/๓๐๖

ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประสิทธิ์

แผนกเภสัชกรรม

วันที่ ๑๖ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๖

สืบทอดศาสตราจารย์ นายแพทย์ประสิทธิ์ ภาณุมาศ
 นายแพทย์เอก พระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวง
 เกษตรกรรม ทรวงกรม

ด้วย ได้รับรายงานคุณนายพูนทรัพย์ ว่าที่เภสัชกรรมนายแพทย์ประสิทธิ์
 ที่ ๑๕/๖๕๕ ลงตั้งแต่วันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๖ นำส่งราย
 งานแผนกเฉพาะปลูก

สำหรับ เมือง ฉะเชิงเทรา ประจำเดือน พฤศจิกายน
 พ.ศ. ๒๕๒๖ ร.ศ. หม่อมฉัน ข้าพเจ้าได้ตรวจดูความรายงานนั้นยอมเป็นทาง
 ดำเนินการในกรณีเฉพาะปลูกอยู่มา

หม่อมฉันขอ ข้าราชการได้ส่ง รายงานแถบนาถีต่าง ๆ นี้ รวม ๒ ฉบับ
 มาพร้อมใบบอก ฉบับนี้ ด้วยแล้ว

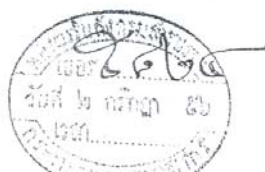
ควร มีคน แต่ง ทำ ประค

(เห็น) หม่อมฉันมาด้วย

ประทับ ทรา ทำหนังสือ

เจ้าม.พ.
 11/๖๕๕ ก.
 1๕/๖๕๕-๓

ที่ ๑๕/๖๕๕

หอทะเบียนเมืองฉะเชิงเทรา

วันที่ ๑๕ มิถุนายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๖

ข้าพระพุทธเจ้า ว่าที่เกษกรสิทธิการมณฑลปราจีน ขอประ
ทານถวายรายงานแทนเฉพาะปลูก ประจำเดือนพฤศจิกายน พระ
พุทธศักราช ๒๔๕๖ กราบทูล มหาอำมาตย์โท พระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ สมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการม
ณฑลปราจีน ทราบฝ่าพระบาท

การเพาะปลูก

ข้อ ๑ การทำนาในแขวงเมืองฉะเชิงเทราเดือนนี้ ราษฎร
ได้ลงมือไถแล้วไปประมาณ ๓๕๕๖ ไร่ แต่ได้หว่านข้าวลงไปในนา
กันบ้างแล้ว ขึ้นงามดีเพราะฝนได้ตกลงชดเชยอยู่เสมอ ส่วนที่น้ำลุ่ม
ฝนตกน้ำมากเกินต้องการ ได้สั่งให้นายประจักษ์นารายณ์นำออก
เพื่อให้เหมาะแก่การไถหว่านต่อไปแล้ว

ข้อ ๒ เข้าไร่ในเดือนนี้ ราษฎรได้ลงมือขุดหุดหมอบอก
เมตตเข้ากันแล้วประมาณ ๕๐ ไร่

ข้อ ๓ ไร่ที่เพาะปลูกกันแล้วประมาณเนื้อที่ ๕ ไร่ มี
สมอแก่แก่เป็นปุ๋ยฝ้ายเก็บใช้สอยอยู่เสมอ ไม่ปรากฏว่าผู้ทำไร
ฝ้ายในเมืองนี้เก็บปุ๋ยฝ้ายจำหน่ายไปต่างประเทศที่ ปลูกไว้ก็เพื่อใช้
สอยแรกจำหน่ายกันในหมู่บ้านที่ใกล้เคียงกันเท่านั้น

ข้อ ๔ ยาสุม งา พริกไทย ๓ อย่างนี้ไม่มีผู้เพาะปลูก ที่
มีใช้สอยบริโภคอยู่ในพื้นเมืองนี้โดยมากนำมาจากกรุงเทพฯ

ข้อ ๕ ถั่วต่าง ๆ ในเมืองฉะเชิงเทรา ที่ปลูกสำหรับจำหน่ายเป็นเมล็ดไม้มี ส่วนที่ปลูกเพื่อต้องการผักได้ลงมือเพาะปลูกแล้วประมาณ ๑๕ ไร่งามดี

ข้อ ๖ เจ้าโขน ผู้ทำไร่เจ้าโขนได้ลงมือเพาะปลูกแล้วประมาณ ๑๕ ไร่

ข้อ ๗ มะพร้าวที่ตกผลแล้วสามารถได้ ๗๐๐๔๔ ต้น งามดี มีพอจำหน่ายในพื้นที่เมือง ไม่ต้องซื้อจากเมืองอื่นบริโภค

ข้อ ๘ ผักต่าง ๆ เพาะปลูกไว้ประมาณ ๒๐๐ ไร่ งามดี ไม่ใคร่พอจำหน่ายในพื้นที่เมือง ต้องซื้อจากกรุงเทพฯ มาจำหน่ายเมือง ๆ แลกว่าลงเพาะปลูกต่อไปอีก เพราะอย่างเจ้าคุณขุนหงษ์น้ำท่าในสวนน้ำก็คิดแล้ว

ข้อ ๙ สัปพรต หลวงอรัญญิกนายอำเภอมางคุดำ มาหาฤาในที่ประชุมมณฑล เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายนนี้ว่า เวลาที่ราคา สัปพรตในพื้นที่เมืองฉะเชิงเทราตกต่ำมาก คิดแล้ว ๑๐๐ ผลราคา ๑ บาท การที่ราคาตกเช่นนี้ เพาะโรงทำสัปพรตของที่เคยรับซื้อ ไม่ซื้อ หรือซื้อก็ให้ราคาถูกเพียง ๑๐๐ ผลต่อ ๕๐-๑๐๐ สี่ทางค์ เป็นที่ กองขึ้นแล้วส่งออกไปจำหน่ายไม่ได้ ตกถึงผู้ทำส่วนก็ต้องขายไป ตามราคาที่ถูกลง ๆ คิดว่าจะทิ้งให้เสียประโยชน์เปล่า ผู้ที่ได้ลงทุนรอน จะทำส่วนให้มากมายก็ดัดข้อถอยเสียร้างเสียมาก

จับจองที่ดินทำการเพาะปลูก

ข้อ ๑๐ ราษฎรขอรับใบเทียบย่ำจับจองที่ดินทำการเพาะ-

ปลูก คือ อำเภอบางคล้า ๑ รายเนื้อที่ ๕๐ ไร่ถ้วน

น้ำฝน

ข้อ ๑๑ เดือนนี้ฝนตกที่เมืองฉะเชิงเทรา ๗ ครั้ง ปริมาณน้ำฝน ๑๕๕๑ มิลลิเมตร ท้องที่อำเภอพนมสารคาม ๑๒ ครั้ง ๗๕๕ มิลลิเมตร

สัตว์พาหนะ

ข้อ ๑๒ สัตว์พาหนะ^{ที่}เป็นโรคฉี่ในเดือนนี้ คือ ม้า ๔ โค ๑๗ กระบือ ๓๒

อากาศ

ข้อ ๑๓ ความหนาวร้อนซึ่งวัดด้วยปรอทตามเมืองต่าง ๆ ในมณฑลนี้ เดือนพฤศจิกายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๖ เมืองฉะเชิงเทรา อากาศเย็น ๒๕ องศา ร้อน ๓๓ องศา เฉลี่ย ๒๘.๔ องศา เมืองปราจีน อากาศเย็น ๒๕ องศา ร้อน ๓๑ องศา เฉลี่ย ๒๘ องศา เมืองกระบี่ อากาศเย็น ๒๐ องศา ร้อน ๓๑ องศา เฉลี่ย ๒๖.๔ องศา เมืองชลียงยังมิได้รับรายงาน

เรื่องเงิน

ข้อ ๑๔ รายจ่ายเงินเดือนในแผนกเกษมราษฎร์ จำนวนเดือน พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖ นี้ ๓๗๐ บาท (สามร้อยเจ็ดสิบบาทถ้วน) มีบัญชีแนบ ๗ รายจ่ายเงินเดือน ๑ ฉบับ ถวายมาพร้อมกับรายงานนี้/

ภาคผนวก ข

เรื่อง มณฑลปราจีนส่งรายงานตรวจการของทุนบริรักษ์กสิการ

ที่ ๘๖/๓๗๖๖

ศาลารัฐบาลมณฑลปราจีน

แผนกเกษการ

วันที่ ๒๐ กันยายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๕

ข้าพระพุทธเจ้า สมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑล
ปราจีน ขอประทานกราบทูล มหาคำมาคมเอก พระเจ้าพี่ยาเธอ
กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสด็จมาดี กระทรวงเกษการธิการ
ทราบฝ่าพระบาท.

ด้วยจังหวัดฉะเชิงเทราได้รับรายงานตรวจการเพาะ
ปลูก แลสัตว์ป่าท่อนประจำเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ของรองอำมาต
เอก ขุนบริรักษ์สิการ ผู้ช่วยเกษการมณฑลปราจีน ลงวันที่ ๓๐
สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ซึ่งได้ขอไปตรวจการตามท้องที่ ดังมีรายละเอียด
แจ้งอยู่ในรายงาน ๑ ฉบับ บัญชี ๒ ฉบับ รวม ๓ ฉบับ ๔ -
แนบ ข้าพระพุทธเจ้าได้ถวายมาพร้อมกันโดยฉันท /

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

สมุหเทศาภิบาลฯ เสด็จตรวจราชการ

ข้าพระพุทธเจ้า นายขันโท.

ปลัดมณฑลปราจีน, เชื้อแทน

ประทับตราประจำตำแหน่งมา เป็นสำคัญ

อน. คิมพ์

(๑๘๖) ทาน

พร.ม. ๓๖๖

บ่าย ๖ โมงเศษหยุดพัก ๑ คืน

วันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ก่อนย้ายรุ่ง ๓๐
นาฬิกา ใ้ทอดกเรือจากตำบลนิภาลัยถึงตำบลบางน้ำเปรี้ยวเว
ลارب่าย ๕ โมงเศษหยุดพัก ๑ คืน

วันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ก่อนย้ายรุ่ง ๔๐
นาฬิกา ใ้ทอดกเรือจากตำบลบางน้ำเปรี้ยวถึงตำบลโพรงอา
กาศเวลارب่าย ๕ โมงเศษหยุดพัก ๑ คืน

วันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ก่อนย้ายรุ่ง ๕๐
นาฬิกา ใ้ทอดกเรือจากตำบลโพรงอากาศถึงตำบลน้ำเมือง
จังหวัดฉะเชิงเทรา เวลارب่าย ๓ โมงเศษ

รวมตรวจการคราวนี้ ๕ วัน

ระคายน้ำ

๒. ระคายน้ำประทุน้ำท่าในวันที่ ๒๒ สิงหาคม
พ.ศ. ๒๔๕๕ น้ำขึ้นลึก ๑๖๐ เซ็นต์ (๓ ศอกนิ้ว) น้ำลง ๓๒ -
เซ็นต์ (๑ ศอก ๔ นิ้ว)

วันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ น้ำขึ้นลึก ๑๖๓
เซ็นต์ (๓ ศอก ๖ นิ้ว) น้ำลง ๑๕ เซ็นต์ (๕ นิ้ว)

วันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ น้ำขึ้นลึก ๑๖๖
เซ็นต์ (๓ ศอก ๑ ศอก) น้ำลง ๒๗ เซ็นต์ (๑ ศอก ๑ นิ้ว)

วันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ น้ำขึ้นลึก ๑๖๘
เซ็นต์ (๓ ศอก ๑ ศอก ๕ นิ้ว) น้ำลง ๒๘ เซ็นต์ (๑ ศอก)

-ผลึก-

๗

วันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ น้ำขึ้นลึก ๑๕๒
เซนต์ (๓ ศอก ๑ นิ้ว) น้ำลง ๔๕ เซนต์ (๒ ศอก ๑ คืบ
๕ นิ้ว)

วันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ น้ำขึ้นลึก ๑๗๒
เซนต์ (๓ ศอก ๑๑ นิ้ว) น้ำลง ๑๔๓ เซนต์ (๒ ศอก ๑ คืบ
๕ นิ้ว)

ระกบ้น้ำประทุนำมาวางบนาก วันที่ ๒๒ สิงหาคม
พ.ศ. ๒๔๕๘ น้ำขึ้นลึก ๒๓๔ เซนต์ (๔ ศอก ๑ คืบ ๗ นิ้ว)
น้ำลง ๒๓๕ เซนต์ (๔ ศอก ๑ คืบ ๖ นิ้ว)

วันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ น้ำขึ้นลึก ๒๓๕
เซนต์ (๔ ศอก ๑ คืบ ๗ นิ้ว) น้ำลง ๒๓๕ เซนต์ (๔ ศอก
๑ คืบ ๕ นิ้ว)

วันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ น้ำขึ้นลึก ๒๔๑
เซนต์ (๔ ศอก ๘ คืบ ๕ นิ้ว) น้ำลง ๒๓๕ เซนต์ (๔ ศอก
๑ คืบ ๕ นิ้ว)

วันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ น้ำขึ้นลึก ๒๔๗
เซนต์ (๕ ศอก ๓ นิ้ว) น้ำลง ๒๓๗ เซนต์ (๔ ศอก ๑ คืบ
๖ นิ้ว)

ต่อไปนี้ข้าพเจ้าได้หยั่งดูเป็นตอน ๆ ที่ไค่นาว
เรือผ่านไปตามลำคลองต่าง ๆ มีจำนวนดังนี้

-ผลึก-

คลองท่าไฉในเขตรตำบลศาลาแดงน้ำลึก ๐.๕๐

เข็นศ (๓ ศอก ๐ คืบ ๔ นิ้ว)

คลอง ๐.๔ น้ำลึก ๔.๗ เข็นศ (๑ ศอก ๐ คืบ ๖ นิ้ว)

คลอง ๐.๖ น้ำลึก ๐.๓๕ เข็นศ (๒ ศอก ๐ คืบ ๕ นิ้ว)

คลองหมอนทองน้ำลึก ๐.๒๐ เข็นศ (๒ ศอก ๐ นิ้ว)

คลอง ๐.๔ น้ำลึก ๐.๑๐ เข็นศ (๒ ศอก ๕ นิ้ว)

คลองบางขามน้ำลึก ๐.๗๕ เข็นศ (๓ ศอก ๐ คืบ)

คลองคลองกระทุ่ม น้ำลึก ๐.๑๐ เข็นศ (๒ ศอก)

การทำน

๓. การทำนในเขตรตำบลบางน้ำเปรี้ยว
รายวันที่เจ้าสัวเจ้าได้ไปตรวจคราวนี้ ได้สอบถามถามกันน้ำว่า
ผู้ใหญ่นายและราษฎรก็ได้ลิเคระห์ดูตามความเป็นจริง ใน
เขตรตำบลนี้มี ๔ ตำบล คือ ๑. ตำบลศาลาแดง ๒. บึงน้ำรัก
๓. นิคมภาติ ๔. คอนเกาะกา ๕. คอนหมอนทอง ๖. บางน้ำเปรี้ยว
๗. บางขาม ๘. โพรงอากาศ ใน ๔ ตำบลนี้ราษฎรได้ไต่หวาน
บักทำกันนี้ว่าเสร็จหมดแล้ว เปนแต่และคนเจ้าที่หวานแล้ว
ไปซ่อมแซมบางแห่งที่คนเจ้าที่นั้นยังทำกัน คนเจ้าที่อย่างสูง

๒

๑ คือกเค็ช อย่างต่ำ ๑ คีบเค็ช นาลุ่มคนเง้างอกงามที่
 เพราะน้ำมีพอหล่อเลี้ยง ส่วนที่ดอนน้ำไม่มีพอเลี้ยงคนเง้าง
 แค่นั้นจึงไม่เป็นเหตุถึงกับเสียหาย เป็นแค่นั้นเง้างไม่ไกรงาม
 เท่านั้น เพราะน้ำมีพอกินดื่ม การทำนาปีนี้ชาวนามีความวิต
 มาก โดยฝนฟ้าอากาศวิปริต ถ้าฝนตกชุกชวยอยู่เสมอหรือ
 น้ำท่าบามาพอหล่อเลี้ยงคนเง้างแล้ว หวังว่าผลของการทำนา
 จะไ้มากกว่าปีที่แล้วมา ๑ ในส่วน ๓

ความเสียหาย
 ของคนเง้าง

๔. ความเสียหายของคนเง้างจะลดลงเพราะระหว่าง
 ของรายงานนี้ มีกศวิ หนู ปู แผลงกะซอน เหล่านี้ไ้ทำอน
 กรายแก่คนเง้างบ้างเล็กน้อย

ผู้กตบชวา

๕. ผู้กตบชวาทราบว่าคลองแลหนองหรือบึงต่าง ๆ

ไว้แต่ปี ๒๕๕๐
 ๑๙ (๒๐๑๓) ๑๐
 ๑๐๐๐ (๒๕๕๕)
 ๑๐๐๐๐ (๒๕๕๕)
 ๑๐๐๐๐๐ (๒๕๕๕)
 ๑๐๐๐๐๐๐ (๒๕๕๕)
 ๑๐๐๐๐๐๐๐ (๒๕๕๕)

ในเขตอำเภอนี้ ความที่ไ้สงเอนดูอยู่มีจำนวนอีกมาก แต่
 เวลาที่ราษฎรทำอ้งศึกษาการทำนาอยู่ เห็นว่าเมื่อราษฎรเสร็จ
 การทำนาแล้ว ถ้าไประกมีค้ำงให้ถัวเองก็ควรเก็บแฉะ
 ไปเลี้ยงให้ดินชุ่มชื้นไป เพราะผู้กตบชวาชนิดนี้เป็นสัตว์ของ
 คนเง้าง และมีอีกชนิดหนึ่งที่เรียกว่าตัวห้ำย ไ้เกิดขึ้นตาม
 ลำคลองหนองน้ำบึง แลในเวลาที่ราษฎรทำอ้งเพราะปลูก ผู้ก
 ๒ ชนิดนี้เมื่อน้ำมากลมหักแรงตัวไ้ลอยเง้างไปในนาจะ
 พาคันเง้างไ้เฝ้าเสียหายไ้

กศวิพาหนะ

๕) จำนวนกศวิพาหนะตามลำค้ำง ๆ ในเขต

-พลิก-

ตัวเล่มนี้ มีจำนวนเล่มที่ติดฉลากข้อความตามความต้องการ การวินิจฉัย
กระทรวง เกษตรฯ อยู่ในบัญชีรวม ๒ ฉบับที่ส่งมาเรียน
พระมหากษัตริย์

อนึ่งตามฉากรองต่าง ๆ ซึ่งข้าพเจ้าได้มานับนี้

[illegible]

ได้เห็นกระป๋องแดงอยู่ในคลองแทบทุกคลอง การที่ปล่องไฟ
กระป๋องแดง ไปในคลองนี้ กระทำให้คลองตื้นและขึ้นเขินเร็วที่สุด
ถ้าจะดำป้ายกำหนดกระยะให้สัตว์พาชนะข้ามแล้วข้ามไม่ให้ลงน้ำ
ในคลองแล้ว จะเป็นประโยชน์อีกมาก /.

ควรมีใครแล้วแต่จะ ไปรุด

พวงจันทน์ (พวงจันทน์) ของบ้านนาข่อย. ยามเย็น ๕ ไร่ ๓ งาน ๑๐ ไร่ ๑๐๐ ไร่

ผู้ช่วยเลขาธิการมหาดปรวณ

อดน.สิทธิ์

1207 1974

ร.ร. ๖๐/๖๒๕

หมายเลขที่ ๑๑๕๓

ได้จัดตั้งในเขตอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน...

พ.ศ. ๒๔๖๕

น.๖

ตามที่ได้ขอขึ้นในสิ่งของ...

ตามที่ได้ขอขึ้นในสิ่งของ...

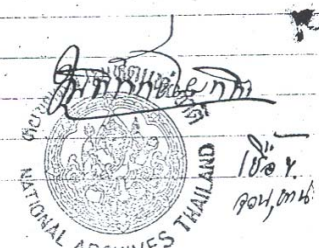
ตามที่ได้ขอขึ้นในสิ่งของ...

ตามที่ได้ขอขึ้นในสิ่งของ...

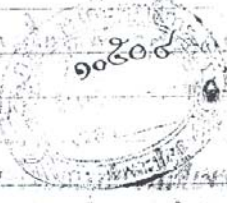
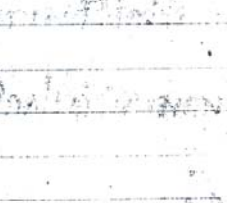
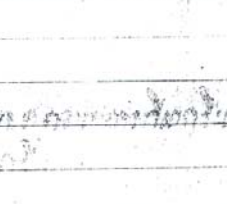
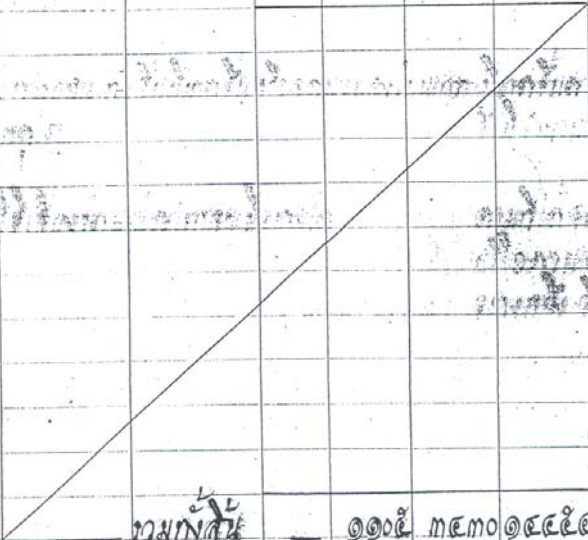
ตามที่ได้ขอขึ้นในสิ่งของ...

ตามที่ได้ขอขึ้นในสิ่งของ...

ตามที่ได้ขอขึ้นในสิ่งของ...

รื้อพร้อม/ทอ/ฟ/๕๕,๓๕๕๖ หมายเลขที่๑แผ่นที่๖
 ก.๕๕๕๖/๖๐/๖๖๕๕
 ทอ/ฟ/๕๕๕๖/๖๐/๖๖๕๕
 ที่เก็บงานได้ไปสำเนา ประจําเดือนสิงหาคม พ.ศ.๖๕๕๖

เลขที่	ตำบล	อำเภอ	จำนวนสัตว์ทอ/ทอ/ทอ/ทอ				หมายเหตุ	
			ทั้ง	มี	โค	กระบือ		
๑	บ้านไร่	บ้านไร่	—	๕๑	๖๓	๑๓๖๕		
๒	บ้านไร่	บ้านไร่	—	๕๕	๓๓๑	๕๕๖		
๓	บ้านไร่	บ้านไร่	—	๑๕๕	๑๑๖	๑๕๓๓		
๔	บ้านไร่	บ้านไร่	—	๓๕	๖๐	๑๑๖๕		
๕	บ้านไร่	บ้านไร่	—	๑๕๕	๓๖	๖๕๖๕		
๖	บ้านไร่	บ้านไร่	—	๑๖๕	๓๐	๑๖๓๓		
๗	บ้านไร่	บ้านไร่	—	๑๖๕	๖๐๐	๖๑๕๓		
๘	บ้านไร่	บ้านไร่	—	๖๐๖	๕๑๕	๖๑๖๕		
								
รวม			๑๑๑๕	๓๓๓๐	๑๕๕๕	๑๕๕๕		

ที่ ๑๙/๑๘๘๘

วันที่ ๗ ตุลาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๕

ส่ง
ให้
กรม
มหาด
มณฑล
มณฑล
มณฑล

๑๘๘๘
(๑๘๘๘)

มหาอำมาตย์ตรี พระยาประจักษ์ศิลปาคม ปลัด
ทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ
ทูล จางวางตรี หม่อมเจ้าอรรถศิริ สมุหเทศาภิบาลมณฑล
ปราจีนบุรี

ตามหนังสือที่ ๕๖/๓๔๖ ลงวันที่ ๒๐ กันยายน
พ.ศ. ๒๔๕๕ นำส่งฉำเนารายงานตรวจการเพาะปลูก
และสัตว์พาหนะ ประจำเดือน สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๕
ของรองอำมาตย์เอก ขุนบริรักษ์สิกการ ผู้ช่วยเกษตรมณฑล
ปราจีนบุรี ~~ใน~~ ประทานรายงาน ของรองอำมาตย์เอก
ขุนบริรักษ์สิกการ เดิมชื่อบริรักษ์ช้อยดี/
แล้วแต่จะไปรดเกล้า

(๑๘๘๘) พระยาประจักษ์ศิลปาคม

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ นามสกุล	นางอังคณา แสงสว่าง
วันเดือนปีเกิด	20 กรกฎาคม พ.ศ.2501
สถานที่เกิด	ต.เวียงคุก อ.เมือง จ.หนองคาย
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 42/5 ถ. เทพคุณากร ซ. 7 ต. โสธร อ. เมือง จ. ฉะเชิงเทรา
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	ครู คศ.2 ครูชำนาญการ
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนเบญจมราชรังสฤษฎิ์ 2 ต. บางดินเปิด อ. เมือง จ. ฉะเชิงเทรา 24000
โทรศัพท์	038 513659 , 0861585494
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.2516	มัธยมศึกษาปีที่ 3 จากโรงเรียนเรวัตี ถ. ปฏิพัทธ์
พ.ศ.2518	ประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา จากวิทยาลัยครูพระนคร กรุงเทพมหานคร
พ.ศ.2521	ประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาชั้นสูง สาขาภาษาอังกฤษ จากวิทยาลัยครูพระนคร
พ.ศ.2526	การศึกษาระดับบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน
พ.ศ.2550	การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ